O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

JAMOAT XAVFSIZLIGI UNIVERSITETI

“HARBIY PSIXODIAGNOSTIKADA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT”

mavzusidagi

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TO‘PLAMI

Toshkent – 2026

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

JAMOAT XAVFSIZLIGI UNIVERSITETI

“Harbiy psixodiagnostikada sun’iy intellekt texnologiyalari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TO‘PLAMI

2026-yil 30- iyun

TOSHKENT - 2026

“Harbiy psixodiagnostikada sun’iy intellekt texnologiyalari: nazariya va amaliyot” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2026. 303-bet

Ushbu konferensiya to‘plami Harbiy psixologiyani rivojlantirishning istiqbollari, muammo va yechimlari borasida harbiy xizmatchilarning o‘quv, xizmat hamda jangovar faoliyatidagi psixologik bilimlarning tutgan o‘rni, shuningdek, ulardagi mavjud muammo va yechimlar bo‘yicha keng jamoatchilik bilan o‘tkazilgan muhokama natijalarini o‘z ichiga qamrab olgan.

To‘plamda berilgan ilmiy maqola va tezislar O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar turli bo‘linmalari, Milliy gvardiyaning hududiy boshqarmalari psixologlari, oliy harbiy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, harbiy soha bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar, kursant va tinglovchilar uchun mo‘ljallangan.

Tashkilotchi: O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi

Mas’ul muharrir: “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi boshlig‘i p.f.b.f.d., dotsent, podpolkovnik Z.Sh.Alimardonov

Tahrir hay’ati: katta leytenant A.A.Abdurahmonov, podpolkovnik S.K.Kushbayev, podpolkovnik E.R.Matyakubov, leytenant B.B.Abduvasiyev.

To‘plamga kiritilgan ma’lumotlarning to‘g‘riligi va aniqligi uchun mualliflar mas’ulligi belgilangan.

©O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2026

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, muhtaram anjuman ishtirokchilari, Hurmatli professor-o‘qituvchilar, olimlar va soha ekspertlari! Qadrli xorijlik mehmonlar va ofitserlar!

Avvalambor, sizlarni O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitetida yig‘ilgan, bugungi kunning eng dolzarb va istiqbolli mavzularidan biriga bag‘ishlangan **“Harbiy psixodiagnostikada sun’iy intellekt texnologiyalari: nazariya va amaliyot”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning barcha qatnashchilarini chin qalbimdan qutlayman.

Bugungi xalqaro anjuman shunchaki ilmiy munozara maydoni emas, balki xavfsizligimiz, Vatanimiz himoyasi va harbiy kadrlar salohiyatini zamon talablari asosida tubdan takomillashtirish yo‘lidagi strategik qadamdir.

Mazkur tadbir muhtaram Prezidentimiz, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoyev tomonidan belgilab berilgan tarixiy hujjatlar - “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmonlari hamda Harbiy xizmatchilarining axloqiy-ruhiy tayyorgarligi hamda jangovar ruhini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi Qarori ijrosini amaliyotga izchil tatbiq etishning yorqin namunasidir.

Muhtaram anjuman qatnashchilari!

Yangi O‘zbekistonning Qurolli Kuchlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlari bugungi kunda nafaqat zamonaviy qurol-yarog‘ va texnika bilan, balki eng ilg‘or innovatsion ishlanmalar, intellektual tizimlar va yuqori ma’naviy-ruhiy salohiyatga ega bo‘lgan kadrlar bilan mustahkamlanmoqda. **Biz juda yaxshi anglaymizki**, har qanday zamonaviy qurol, eng murakkab texnika ham uni boshqarayotgan inson, ya’ni harbiy xizmatchining ruhiy holati, irodasi va tezkor qaror qabul qila olish qobiliyatiga bog‘liqdir.

Shu bois, harbiy xizmatchilarni saralash, ularni lavozimlarga tayinlash, jangovar sharoitlarga ruhiy jihatdan tayyorlash va ularning psixologik barqarorligini ta’minlash davlat ahamiyatiga molik ustuvor vazifadir. An’anaviy harbiy psixodiagnostika uzoq yillar davomida bizga xizmat qildi va o‘z samarasini ko‘rsatdi. **Biroq,** bugungi globallashuv, axborot urushlari va gibrid tahdidlar davri bizdan mutlaqo yangicha yondashuvlarni talab etmoqda.

Bugun biz inson omili ta’sirini minimallashtiradigan, vaqtni tejaydigan va eng muhimi – kelajakdagi xatti-harakatlarni yuqori aniqlikda prognoz qila

oladigan tizimlarga ehtiyoj sezmoqdamiz. Mana shu nuqtada sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar sohaning najotkori va eng yaqin ko‘makchisi sifatida maydonga chiqmoqda.

Aziz hamkasblar!

Sun’iy intellektni harbiy psixodiagnostikaga joriy etish – bu shunchaki kompyuterda test topshirish degani emas. Bu murakkab tizimli jarayon bo‘lib, u quyidagi fundamental vazifalarni hal etishga qodir:

Birinchidan, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash orqali nomzodlar yoki harbiy xizmatchilarning yashirin psixologik xususiyatlarini, stressga, ekstremal vaziyatlarga chidamliligini bir necha daqiqa ichida aniqlash mumkin.

Ikkinchidan, mashinaviy ta’lim algoritmlari vositasida shaxsning nafaqat hozirgi ruhiy holati, balki uning kelgusida, masalan, real jangovar harakatlarda yoki kritik inqirozli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishi, qaror qabul qilish tezligi va tavakkalchilikka moyilligi prognozini ishlab chiqish imkoniyati tug‘iladi.

Uchinchidan, neyrotexnologiyalar va biometrik ma’lumotlarni tahlil qilish orqali real vaqt rejimida insonning ichki hayajoni, samimiyligi va ruhiy toliqishini masofadan turib baholash imkoni kengayadi.

Bu texnologiyalar harbiy psixologlarimizning imkoniyatlarini yuz chandon oshiradi. Bu bizga shaxsiy tarkib o‘rtasida turbulent holatlarning, suitsid yoki destruktiv xulq-atvorning barvaqt oldini olish, har bir bo‘linmada sog‘lom axloqiy-ruhiy muhitni va yengilmas jang ruhini shakllantirish imkonini beradi.

Qadrli konferensiya ishtirokchilari!

Sun’iy intellektning afzalliklari bilan bir qatorda, uni harbiy sohada qo‘llashning huquqiy, axloqiy va xavfsizlik jihatlari ham mavjudligini unutmasligimiz lozim. Ma’lumotlarning maxfiyligi, algoritmlarning xolisligi va kiberxavfsizlik masalalari ham bugungi kun tartibidan chuqur joy olishi kerak.

Shu boisdan ham, bugungi xalqaro anjuman doirasida xorijlik hamkasblarimiz ishtirok etayotgani biz uchun nihoyatda qadrlidir. Sizlarning boy tajribangiz, ilmiy xulosalaringiz va amaliy tavsiyalaringiz yurtimizda ushbu sohani rivojlantirishga katta turtki bo‘ladi deb ishonaman.

Biz xalqaro hamkorlikka, qo‘shma ilmiy loyihalarni amalga oshirishga va eng ilg‘or tajribalarni tizimimizga tatbiq etishga doimo tayyormiz. Bu borada Jamoat xavfsizligi universiteti ilm va amaliyot ko‘prigi sifatida yetakchi rol o‘ynashi zarur.

Muhtaram do‘stlar!

So‘zimning yakunida, mazkur nufuzli xalqaro konferensiyani yuqori saviyada tashkil etgan tashkiliy qo‘mitaga va o‘z ilmiy izlanishlari bilan tashrif buyurgan barcha olimlarimizga, chet ellik mehmonlarimizga chuqur minnatdorchilik bildiraman.

Bugungi bahs-munozaralar, sho‘ba yig‘ilishlaridagi ma’ruzalar tizim uchun o‘ta foydali bo‘lgan yangi konsepsiyalar va amaliy takliflar berishiga shubham yo‘q. Barchangizga sihat-salomatlik, oilaviy xotirjamlik, ilmiy va kasbiy faoliyatingizda ulkan zafarlar tilayman.

“Harbiy psixodiagnostikada sun’iy intellekt texnologiyalari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyani ochiq deb e’lon qilaman."

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitet boshlig‘i, O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan yurist, yu.f.d, professor, polkovnik Mirzayusup Xakimovich Rustambayev

JAMOAT XAVFSIZLIGI SUBYEKTLARI XULQ-ATVORINI BAHOLASHDA RAQAMLI PSIXODIAGNOSTIKANING AHAMIYATI

Abdullajanova Dilnozaxon Sultanbekovna
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
«Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash» kafedrasi professori,
psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya: Raqamli psixodiagnostika texnologiyalarining individual-psixologik xususiyatlar, xulq-atvor strategiyalari, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik, o‘zini o‘zi boshqarish, qaror qabul qilish, kommunikativ kompetentlik hamda kasbiy ishonchlilikni kompleks baholashdagi ahamiyati ilmiy asoslangan. Shuningdek, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan psixologik monitoring, raqamli baholash platformalari va psixometrik algoritmlardan foydalanishning afzalliklari hamda ularning jamoat xavfsizligi tizimida psixologik seleksiya, kasbiy prognozlash va psixologik kuzatuv samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqot natijalari jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida zamonaviy raqamli psixodiagnostika tizimlarini joriy etishning ilmiy-metodologik asoslarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli psixodiagnostika, jamoat xavfsizligi, xulq-atvor, psixologik baholash, sun'iy intellekt, psixometrik algoritmlar, psixologik monitoring, kasbiy seleksiya, o‘zini o‘zi boshqarish, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik, qaror qabul qilish, kommunikativ kompetentlik, kasbiy ishonchlilik, raqamli texnologiyalar.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ПСИХОДИАГНОСТИКИ В ОЦЕНКЕ ПОВЕДЕНИЯ СУБЪЕКТОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Научно обоснована роль цифровых психодиагностических технологий в комплексной оценке индивидуально-психологических особенностей, поведенческих стратегий, стрессоустойчивости, эмоциональной устойчивости, саморегуляции, принятия решений, коммуникативной компетентности и профессиональной надежности специалистов. Особое внимание уделено использованию технологий искусственного интеллекта, автоматизированного психологического мониторинга, цифровых платформ оценки и психометрических алгоритмов для повышения эффективности психологического отбора, профессионального прогнозирования и психологического сопровождения сотрудников системы общественной безопасности. Полученные результаты могут служить научно-методической основой для совершенствования цифровых технологий

психодиагностики в деятельности субъектов обеспечения общественной безопасности.

Ключевые слова: цифровая психодиагностика, общественная безопасность, поведение, психологическая оценка, искусственный интеллект, психометрические алгоритмы, психологический мониторинг, профессиональный отбор, саморегуляция, стрессоустойчивость, эмоциональная устойчивость, принятие решений, коммуникативная компетентность, профессиональная надежность, цифровые технологии.

THE SIGNIFICANCE OF DIGITAL PSYCHODIAGNOSTICS IN ASSESSING THE BEHAVIOR OF PUBLIC SAFETY PERSONNEL

Abstract. The study highlights the role of digital psychodiagnostic technologies in the comprehensive assessment of individual psychological characteristics, behavioral strategies, stress resilience, emotional stability, self-regulation, decision-making, communicative competence, and professional reliability. Particular attention is paid to the application of artificial intelligence, automated psychological monitoring, digital assessment platforms, and psychometric algorithms to improve psychological selection, professional forecasting, and psychological support within public safety organizations. The findings provide a scientific and methodological framework for implementing advanced digital psychodiagnostic systems aimed at enhancing personnel assessment, behavioral prediction, and professional effectiveness in public safety services.

Keywords: digital psychodiagnostics, public safety, behavioral assessment, psychological assessment, artificial intelligence, psychometric algorithms, psychological monitoring, personnel selection, self-regulation, stress resilience, emotional stability, decision-making, communicative competence, professional reliability, digital technologies.

Jamoat xavfsizligini ta’minlovchi subyektlar faoliyatida xulq-atvorni baholash nafaqat shaxsning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash, balki uning real xizmat sharoitida qanday qaror qabul qilishi, stressga qanday javob berishi, fuqarolar bilan qanday muloqot qilishi va ekstremal vaziyatlarda o‘zini qanday boshqarishini prognozlash imkonini beradi. Bu esa jamoat tartibini saqlash, favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilish, nizoli holatlarni boshqarish hamda xizmat intizomini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli psixodiagnostikaning dolzarbligi shundaki, u psixologik baholash jarayonini subyektiv kuzatuv yoki bir martalik test natijalari bilan cheklab qo‘ymaydi. Aksincha, xodimning psixologik holatini dinamik kuzatish, ma’lumotlarni avtomatik qayta ishlash, individual psixologik profil yaratish,

xavf guruhlarini aniqlash va profilaktik chora-tadbirlarni o‘z vaqtida belgilash imkonini beradi [1].

Raqamli psixodiagnostika jamoat xavfsizligi subyektlari xulq-atvorini baholashda bir nechta muhim yo‘nalishlarda qo‘llaniladi. Birinchidan, u xodimlarning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Bunda temperament, xarakter, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, irodaviy qat’iyat, impulsivlik, xavfga moyillik, refleksiya va o‘zini o‘zi boshqarish ko‘rsatkichlari baholanadi. Mazkur ko‘rsatkichlar xizmat faoliyatida xodimning xulq-atvor barqarorligini prognozlashda muhim mezon hisoblanadi. Ikkinchidan, raqamli psixodiagnostika kasbiy ishonchlilikni baholashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Jamoat xavfsizligi subyektlari xizmat faoliyatida yuqori intizom, fuqarolar bilan huquqiy va axloqiy me’yorlarga asoslangan muloqot, vaziyatga mos qaror qabul qilish, topshiriqlarni aniq bajarish va xizmat burchiga sodiqlik kabi sifatlar alohida ahamiyatga ega. Raqamli baholash platformalari ushbu sifatlarni kompleks diagnostika qilish va natijalarni individual psixologik profil shaklida tahlil qilish imkonini beradi. Uchinchidan, raqamli psixodiagnostika stressli va ekstremal vaziyatlarda xulq-atvorni prognozlashda muhim ahamiyatga ega. Jamoat xavfsizligi subyektlari ko‘pincha konfliktli, noaniq, xavfli va tez o‘zgaruvchan vaziyatlarda faoliyat yuritadilar. Bunday holatlarda emotsional barqarorlik, kognitiv nazorat, vaziyatli moslashuvchanlik va irodaviy regulyatsiya asosiy psixologik resurs sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli psixodiagnostika ushbu ko‘rsatkichlarni aniqlash orqali xodimning ekstremal vaziyatlarda samarali harakat qilish salohiyatini baholaydi. To‘rtinchidan, raqamli psixodiagnostika kommunikativ kompetentlikni baholashda keng imkoniyatlarga ega. Jamoat xavfsizligi subyektlarining fuqarolar bilan bevosita muloqot qilishi, nizoli holatlarni tinch yo‘l bilan hal etishi, ijtimoiy guruhlar bilan ishlashi va xizmat jarayonida psixologik ta’sir ko‘rsatishi kommunikativ kompetensiyalar darajasiga bog‘liqdir. Shu bois raqamli diagnostika orqali empatiya, muloqot madaniyati, ijtimoiy moslashuvchanlik, konfliktni boshqarish va liderlik xususiyatlarini baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Beshinchidan, raqamli psixodiagnostika psixologik monitoring tizimini takomillashtirish imkonini beradi. An’anaviy diagnostikada xodimning psixologik holati ko‘pincha ma’lum davrda bir marta baholansa, raqamli monitoringda bu jarayon uzluksiz yoki davriy ravishda amalga oshiriladi. Bu esa kasbiy charchash, emotsional zo‘riqish, distress, motivatsion pasayish, agressiv reaksiya, impulsiv xulq-atvor yoki kasbiy deformatsiya xavfini erta aniqlash imkonini beradi [2]. Raqamli psixodiagnostikaning birinchi afzalligi tezkorlikdir. Psixologik ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish

jarayoni avtomatlashtirilgani sababli qisqa vaqt ichida ko‘p sonli xodimlar bo‘yicha individual va guruhiy psixologik ko‘rsatkichlarni aniqlash mumkin.

Ikkinchi afzallik obyektivlikdir. Raqamli platformalar inson omili ta’sirini kamaytiradi, test natijalarini standartlashtirilgan algoritmlar asosida qayta ishlaydi va baholash mezonlarining aniqligini oshiradi.

Uchinchi afzallik prognozlash imkoniyatidir. Sun’iy intellekt va psixometrik algoritmlar yordamida xodimning kelgusidagi xulq-atvor tendensiyalari, xizmatga moslashuv darajasi, stressga munosabati va xavf omillari oldindan baholanishi mumkin.

To‘rtinchi afzallik individual yondashuvni ta’minlashdir. Raqamli psixodiagnostika har bir xodim uchun individual psixologik profil yaratish, rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilash va psixokorreksion dasturlarni differensial tarzda ishlab chiqish imkonini beradi.

Beshinchi afzallik monitoring va nazorat tizimining uzluksizligidir. Raqamli texnologiyalar orqali xodimlarning psixologik holati dinamikada kuzatilib, xizmat faoliyati davomida yuzaga keladigan salbiy o‘zgarishlar o‘z vaqtida aniqlanadi [3].

Jamoat xavfsizligi subyektlari xulq-atvorini baholashda raqamli psixodiagnostika faqat texnologik vosita sifatida emas, balki ilmiy-metodologik yondashuv sifatida qaralishi lozim. Chunki xulq-atvor murakkab psixologik hodisa bo‘lib, u shaxsning motivatsiyasi, qadriyatlari, emotsional holati, irodaviy sifatlari, ijtimoiy tajribasi va kasbiy muhit bilan o‘zaro bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli raqamli psixodiagnostika tizimlari faqat test natijalarini avtomatik hisoblash bilan cheklanmasligi kerak. Ular psixologik nazariya, psixometrik ishonchlilik, validlik, kasbiy faoliyat talablari va ijtimoiy-psixologik kontekst bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi zarur. Ayniqsa, jamoat xavfsizligi tizimida bunday diagnostika etik me’yorlar, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, maxfiylik, xolislik va ilmiy asoslanganlik tamoyillariga qat’iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi kerak. Raqamli psixodiagnostika jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida psixologik seleksiya, xizmatga moslashtirish, kasbiy rivojlantirish, stress profilaktikasi, psixologik reabilitatsiya va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, xodimlarning xizmat davomida emotsional charchashi, ijtimoiy-psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklari yoki konfliktli xulq-atvor tendensiyalarini erta aniqlash jamoat xavfsizligini ta’minlash sifatini oshirishga yordam beradi [4].

Jamoat xavfsizligi subyektlari xulq-atvorini baholashda raqamli psixodiagnostika zamonaviy psixologik ta’minot tizimining muhim innovatsion yo‘nalishi hisoblanadi. U shaxsiy tarkibning individual-psixologik xususiyatlarini kompleks baholash, kasbiy ishonchlilikni aniqlash, stressga

chidamlilik va emotsional barqarorlikni tahlil qilish, kommunikativ kompetentlikni o‘rganish hamda xulq-atvor xavf omillarini erta prognozlash imkonini beradi [5].

Raqamli psixodiagnostika jamoat xavfsizligi tizimida psixologik saralash va monitoring jarayonlarini ilmiy asosda takomillashtirish, xodimlar bilan individual ishlash strategiyalarini belgilash, kasbiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va psixologik profilaktika samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv jamoat xavfsizligini ta’minlovchi subyektlarning kasbiy barqarorligi, xulq-atvor madaniyati, xizmat intizomi va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Jamoat xavfsizligi tizimi zamonaviy davlat boshqaruvining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, uning samaradorligi, avvalo, ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan xodimlarning kasbiy salohiyati, psixologik barqarorligi va xulq-atvor xususiyatlariga bevosita bog‘liqdir. Aynan jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyati orqali fuqarolarning hayoti, huquqlari, qonuniy manfaatlari hamda jamiyat barqarorligi ta'minlanadi. Shu sababli mazkur tizimda inson omilini chuqur o‘rganish, uning psixologik resurslarini baholash va xizmat faoliyatidagi xulq-atvorini ilmiy asosda prognoz qilish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida davlat boshqaruvining barcha yo‘nalishlari qatori jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimi ham tubdan transformatsiyalanmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), mashinaviy o‘qitish, bulutli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan analitik platformalarning keng joriy etilishi psixologik diagnostika tizimlarini ham yangi bosqichga olib chiqmoqda. Natijada an'anaviy psixologik baholash usullari raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashib, xodimlarning individual-psixologik xususiyatlarini yanada tezkor, obyektiv va kompleks baholash imkonini bermoqda.

Bugungi kunda jamoat xavfsizligi subyektlari xizmat faoliyati yuqori darajadagi psixoemotsional zo‘riqish, tezkor qaror qabul qilish, konfliktli vaziyatlarni boshqarish, fuqarolar bilan samarali kommunikatsiyani tashkil etish hamda ekstremal sharoitlarda barqaror harakat qilishni talab etadi. Mazkur omillar xodimlarning psixologik holatini muntazam monitoring qilish, ularning kasbiy ishonchliligi va xulq-atvor xavf omillarini oldindan aniqlash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli psixodiagnostika nafaqat psixologik baholash vositasi, balki strategik boshqaruv, kasbiy seleksiya va psixologik ta'minotning muhim ilmiy texnologiyasiga aylanmoqda.

Davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlari samaradorlik, tezkorlik, shaffoflik va inson omiliga yo‘naltirilgan boshqaruv tamoyillarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Mazkur yondashuv jamoat xavfsizligi tizimida

ham xodimlarning kasbiy faoliyatini ilmiy asosda baholash, psixologik resurslardan oqilona foydalanish hamda xizmat samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, psixologik xizmat faoliyatini raqamlashtirish orqali individual diagnostika natijalarini yagona elektron platformalarda jamlash, dinamik kuzatish, xavf guruhlarini aniqlash va shaxsiy rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda.

Raqamli psixodiagnostikaning joriy etilishi psixologik baholashning sifat jihatidan yangi modelini shakllantirmoqda. Mazkur model psixologik testlar, psixometrik algoritmlar, biometrik ko‘rsatkichlar, xulq-atvor indikatorlari va sun'iy intellekt asosida olingan ma'lumotlarni integratsiyalash orqali xodimning kompleks psixologik portretini yaratish imkonini beradi. Bunday yondashuv psixologik tashxisning aniqligini oshirish bilan bir qatorda, xizmat faoliyati davomida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kasbiy stress, emotsional charchash, agressiv reaksiyalar, impulsiv qarorlar va kasbiy deformatsiyalarni erta prognoz qilish imkoniyatini ham yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Анастази А., Урбина С. Психологическое тестирование. Санкт-Петербург: Питер, 2007.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Москва: ПЕР СЭ, 2001.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. Москва: МПСИ, 2004.
4. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. Санкт-Петербург: Питер, 2012.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. Москва: Академия, 2009.
6. Карпов А.В. Психология менеджмента. Москва: Гардарики, 2005.

ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ ФАКУЛЬТЕТА ВНУТРЕННИХ ВОЙСК К ПУБЛИЧНЫМ ВЫСТУПЛЕНИЯМ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ «ДЕБАТЫ»

Лемешевский Олег Олегович, Дубровский Арсений Романович
Учреждение образования «Военная академия Республики Беларусь», Факультет Внутренних войск
Начальник цикла (уголовно-правовых и гражданско-правовых дисциплин) кафедры юридических дисциплин Факультета Внутренних войск, магистр военных наук, курсант 2 курса Факультета Внутренних войск +375336932855, Oleglem22@yandex.by

В современном обществе умение аргументированно отстаивать позицию, критически оценивать поступающую информацию и выстраивать логически непротиворечивые цепочки рассуждений становится не просто желательным, а важным качеством для молодо специалиста.

Само понятие - дебаты представляет собой регламентированную форму дискуссии, в рамках которой происходит многостороннее рассмотрение заявленной проблемы. Участники, индивидуально или в составе коллектива, выдвигают друг за другом аргументы в пользу своей позиции и подвергают конструктивной критике альтернативные мнения. Итоговый вердикт выносит независимая сторона, которая, взвесив убедительность представленных аргументов и определяет победителя. Сторона, чья аргументационная конструкция признается наиболее состоятельной и побеждает в рамках научной дискуссии [1].

Сегодня, искусственный интеллект (далее - ИИ) превращается в полноценного аналитического партнера для тех, кто готовится к выступлениям в рамках проведения дебат. Его главная ценность заключается не в том, чтобы писать готовые текста и речи для дискуссии, а в способности глубоко структурировать информацию, находить скрытые логические связи и предвидеть ходы оппонента. Сегодня ИИ активно используют в роли умного ассистента для подготовки к публичным выступлениям и научным дискуссиям, что облегчает возможности человека. Если говорить о наиболее известных фактах применениях ИИ при подготовке, то можно выделить такие виды как генерация и структурирование аргументов, а также проверка фактов [2].

Если рассматривать первый из фактов, то при генерации и структурировании аргументов, при подготовке к какой-либо научной дискуссии пользователь задает нейросети тему, на что она выдает перечень доводов «за» и «против», позволяя увидеть проблему целиком и заранее продумать ответы оппоненту. Современные большие языковые модели способны не просто перечислить аргументы, а выстроить их в логической последовательности, превращая разрозненные мысли в стройное выступление. Именно здесь нейросеть выступает незаменимым аналитическим партнером на этапе сбора материала [3].

Теперь обратимся ко второму направлению, где ИИ проявляет себя как незаменимый помощник, – это работа с фактами. ИИ за считанные секунды находит статистику, примеры, даты и ссылки, что значительно ускоряет подготовку. Однако у этой медали есть обратная сторона, часто нейросети склонны к «галлюцинациям», то есть могут выдавать ложную

информацию или ссылаться на несуществующие источники. Именно поэтому информацию искусственного интеллекта необходимо досконально проверять. Он предлагает факты, цифры и примеры, но не имеет собственного понимания истины. Человек же остается главным звеном
в цепочке принятия решений, ведь именно он проверяет полученные данные, сопоставляет их с личным опытом, контекстом и здравым смыслом [4].

Интеграция инструментов ИИ в процесс подготовки к университетским дебатам позволяет студентам и курсантам не только многократно ускорить сбор и систематизацию данных, но и смоделировать вероятные вопросы оппонента.

Также, ИИ может выступать в роли тренера при подготовке к дебатам. Студент может открыть чат-бот ИИ и начать с ним спор на определенную тематику, а бот выдвинет контраргументы, задаст неудобные вопросы. Он также может и сменить тактику, как настоящий соперник. Это помогает не бояться неожиданностей и учит быстро находить ответы. Тренировки можно повторять практически каждый день, для более тщательной подготовки [5].

Еще один из вариантов использования ИИ, это пользование в качестве источника развития критического мышления. Когда курсант осуществляющий деятельность в военно-научном кружке слышит аргументы от чат-бота, он начинает замечать, где проявляется слабая позиция или нарушена логика, а где ИИ использует сомнительные данные. Он учится видеть эти же ошибки в своих собственных аргументах и стремится исправить их. А некоторые современные программы могут даже оценить выступление со стороны. Они анализируют содержание, манеру речи, уверенность и даже интонацию. Это дает объективную обратную связь без лишних эмоций, и курсант точно знает, над чем стоит поработать [6].

Таким образом ИИ делает подготовку к дебатам более доступной. У всех курсантов появляются равные возможности для тренировок к дебатам. ИИ подстраивается под уровень курсанта, давая простые вопросы новичку и сложные более продвинутому. Важно помнить, что ИИ – это только инструмент. Окончательное решение всегда остается за человеком. Главная задача курсанта использовать помощь ИИ, чтобы глубже вникнуть в тему, отточить свои доводы и научиться защищать свою позицию перед оппонентом. При осознанном подходе искусственный интеллект становится надежным союзником на пути к победе в дебатах.

Список использованных источников и литературы

1. Что такое школьные дебаты и зачем они нужны школьникам [Электронный ресурс] // Foxford. –URL: https://media.foxford.ru (дата обращения: 21.06.2026).

2. Шуйская, Ю.В. Привлечение нейросетей к проведению дебатов на иностранном языке на продвинутом этапе его изучения / Ю.В. Шуйская, Е.А. Дроздова, М.В. Мыльцева // МНКО. – 2023. – № 2 (99). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/privlechenie-neyrosetey-k-provedeniyu-debatov-na-inostrannom-yazyke-na-prodvinutom-etape-ego-izucheniya (дата обращения: 21.06.2026).

3. Калугина, Е.В. Генерация учебных дебатов на основе искусственного интеллекта в процессе подготовки будущих учителей иностранного языка / Е.В. Калугина, Н.В. Алехина, Л.С. Носова, Н.Е. Почиталкина // Известия Балтийской государственной академии рыбопромыслового флота. – 2025. – № 4 (74). – С. 190–196.

4. AI Debate [Электронный ресурс] // DeepAI. – URL: https://deepai.org/chat/debate (дата обращения: 21.06.2026).

5. Генератор Контраргументов – ИИ Инструмент для Дебатов, Дискуссий и Убедительного Письма [Электронный ресурс] // Detecting AI. – URL: https://detecting-ai.com/ru/ai-tools/counter-argument-generator (дата обращения: 21.06.2026).

6. Кузьменко, М.В. Искусственный интеллект в исследовательской деятельности и академическом письме: аналитический обзор направлений и ограничений применения / М. В. Кузьменко // Непрерывное образование: XXI век. – 2025. – № 3. – URL: https://cyberleninka.ru (дата обращения: 21.06.2026).

HARBIY PSIXOLOGIK XIZMAT TIZIMIDA YOSH HARBIY XIZMATCHI OFITSERLARDA MULOQOT MADANIYATINI SAMARALI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Alimardonov Zoxid Shukurillayevich,
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
“Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash”
kafedrasi boshlig‘i, p.f.b.f.d (PhD), dotsent, podpolkovnik

Annotatsiya. Maqolada yosh harbiy xizmatchi ofitserlarda muloqot madaniyatini shakllantirish jarayonida harbiy psixologik xizmatning tutgan o‘rni, kommunikativ kompetensiyani oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy mexanizmlar, trening texnologiyalari, mentorlik tizimi, situatsion

modellashtirish, raqamli vositalardan foydalanishning afzalliklari keng tahlil etilgan. Muloqot madaniyati harbiy jamoa samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy psixologik omil sifatida izohlangan.

Kalit so‘zlar: Harbiy psixologiya, muloqot madaniyati, yosh ofitserlar, kommunikativ kompetensiya, psixologik trening, situatsion modellashtirish, mentorlik tizimi, stress ostida muloqot, nizoli vaziyatlarni boshqarish, harbiy jamoa psixologiyasi.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У МОЛОДЫХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ-ОФИЦЕРОВ В СИСТЕМЕ ВОЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ

Аннотация.

В статье всесторонне анализируется роль военной психологической службы в процессе формирования культуры общения у молодых военнослужащих-офицеров, а также современные механизмы, способствующие развитию их коммуникативной компетентности. Рассматриваются преимущества применения тренинговых технологий, системы наставничества, ситуационного моделирования и цифровых инструментов. Культура общения раскрывается как ключевой психологический фактор, повышающий эффективность деятельности воинского коллектива.

Ключевые слова: военная психология, культура общения, молодые офицеры, коммуникативная компетентность, психологический тренинг, ситуационное моделирование, система наставничества, общение в условиях стресса, управление конфликтными ситуациями, психология воинского коллектива.

MODERN MECHANISMS FOR EFFECTIVE FORMATION OF COMMUNICATION CULTURE AMONG YOUNG MILITARY OFFICERS WITHIN THE SYSTEM OF MILITARY PSYCHOLOGICAL SERVICE

Abstract: The article provides a comprehensive analysis of the role of the military psychological service in the process of developing communication culture among young military officers, as well as modern mechanisms that contribute to the enhancement of their communicative competence. The advantages of applying training technologies, mentoring systems, situational modeling, and digital tools are examined. Communication culture is defined as a key psychological factor that increases the effectiveness of military unit performance.

Keywords: military psychology, communication culture, young officers, communicative competence, psychological training, situational modeling, mentoring system, communication under stress, conflict management, psychology of the military collective.

Kirish. Harbiy sohada boshqaruv jarayoni murakkab, ko‘p bosqichli va yuqori mas’uliyat talab etadigan faoliyatdir. Bunday sharoitda yosh ofitserlarning kasbiy tayyorgarligi bilan bir qatorda, ularda muloqot madaniyatining shakllangan bo‘lishi zarur hisoblanadi. Chunki bo‘linmalarni boshqaruvi jarayonida buyruqlarni aniq yetkazish, jamoa bilan o‘zaro hurmatga asoslangan muomalani shakllantirish, stressli vaziyatlarda o‘zini boshqarish, nizolarni konstrukiv hal eta bilish strategik ahamiyatga ega[1].

Yosh harbiy xizmatchi ofitserlar o‘z faoliyatini boshlagan davrdanoq ko‘plab psixologik sinovlarga duch keladi. Ularning aksariyati nazariy bilimga ega bo‘lsa-da, amaliy faoliyatda talab etiladigan kommunikativ kompetensiyaning yetishmasligi sababli ko‘p hollarda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Masalan:

- bo‘ysunuvchilar bilan munosabatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olmaslik;
- buyruqlarni yetkazishda ortiqcha keskinlik;
- nizoli holatlarni yumshata olmaslik;
- stress ostida noto‘g‘ri kommunikatsiya qilish.

Bunday vaziyatda harbiy psixologik xizmat yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirishda asosiy tizimli institutsional tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Psixologiya fanida muloqot – bu o‘zaro axborot almashinuvi bilan birga, o‘zaro ta’sir, shaxslarning o‘zaro idrok etishi va emotsional aloqani o‘z ichiga oluvchi murakkab jarayon sifatida qaraladi. Uning tarkibiy qismlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi[2]:

- **kommunikativ (axborot almashinuvi) jarayon;**
- **interaktiv (o‘zaro ta’sir) jarayon;**
- **perseptiv (shaxsni idrok qilish)** komponentlaridan iborat jarayonlar.

Harbiy jamoa sharoitida ushbu komponentlarning har biri alohida funksional yuklamaga ega bo‘ladi. Muloqot madaniyati quyidagi tarkibiy unsurlardan tashkil topadi:

- nutq madaniyati;
- ijtimoiy-etika me’yorlari;
- psixologik kompetensiyalar;
- emotsional intellekt;
- konfliktologik savodxonlik;
- raqamli muloqot etikasi.

Harbiy xizmatda bu komponentlar keskin, tezkor, intizomiy xususiyatlar bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Harbiy jamoada muloqot qat’iy lavozimiy bo‘ysunuv asosida quriladi. Har bir harbiy xizmatchi o‘z roli va mas’uliyatini aniq bilishi, muloqotda haddan oshmaslik, buyruqlarni bajarish tartibiga rioya etishi talab qilinadi[3].

Harbiy muhitning doimiy tayyorgarlik talablari emotsional zo‘riqishni kuchaytiradi. Bunday holat ko‘pincha yosh ofitserlarda stress ostida muloqotning sifati pasayib, agressivlik, bexotirlik, noto‘g‘ri talqinlar kuchayishiga olib keladi.

Bo‘linmalarda ko‘p hollarda qarorlar qisqa fursatda qabul qilinadi. Bunday holatlarda yosh ofitserlar muloqoti qisqa, lo‘nda va aniq bo‘lishi talab etiladi. Bu esa o‘zaro bo‘ysunuvchi rahbar o‘rtasidagi muloqot madaniyatining yuqori darajada bo‘lishini talab etadi[4].

Yosh ofitserlarning xizmatga moslashuvi – bu xizmatning birinchi kunidan 3 yilgacha bo‘lgan muddat davomidagi psixologik jarayon bo‘lib, unda:

- yangi jamoaga kirish;
- rahbar-ijrochi munosabatlarining shakllanishi;
- jamoaviy me’yorlarni o‘zlashtirish sodir bo‘ladi.

Bu davrda muloqotning noto‘g‘ri qurilishi ofitserning obro‘siga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Bugungi kunda yoshlar ko‘proq onlayn kommunikatsiyaga tizmidan foydalanganligi bois uklar ko‘proq kommunikatsiyaga tayanadi. Shuning uchun ularda og‘zaki nutq, notiqlik, hissiy nazoratda muammolar kuzatilishi tabiiy holat. Harbiy xizmatda esa aksincha, yosh ofitserlardan (rahbarlardan) real muloqot madaniyatini talab qiladi. Yosh ofitserlarning temperamentiga qarab xizmatning boshlanish davrida ularning muloqotini quyidagicha ta’kidlash mumkin. Ya’ni xolerik tipiga mansub ofitserlarda tezkorlik va shoshma shosharlik, flegmatiklarda passivlik, sangviniklarda faol muloqot, melanxoliklarda esa tortinchoqlik kuzatiladi. Psixologlar bu xususiyatlarni hisobga olishi va ular bilan jamoaga tezda kirishib ketishlari muloqot madaniyati samaradorligini oshirishi uchun ularga mos trening dasturlarini tuzadi[5].

Psixologlar tomonidan tuziladigan treninglar quyidagi modullardan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiq:

- Faol tinglash va aniq fikr ifodalash;
- Stress ostida muloqot;
- Nizoli vaziyatlar psixologiyasi;
- Liderlik va jamoani ruhlantirish;
- Og‘zaki va noverbal muloqot madaniyati;

Treninglar amaliy mashqlar, rolli o‘yinlar, simulyatsiya va muhokama metodlariga asoslanadi.

Situatsion modellashtirish (harbiy keyslar asosida) quyidagi holatlarda modellashtiriladi:

- buyruqni noto‘g‘ri tushungan askar bilan suhbat;
- nizoli ikki guruh o‘rtasidagi vaziyatni yumshatish;
- favqulodda vaziyatda jamoaga buyruq berish;
- yuqori rahbariyat bilan rasmiy muloqot olib borish.

Modellashtirish amaliy malakani mustahkamlaydi va muloqotdagi stressni kamaytiradi. **Mentorlik tizimi**ning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- real xizmat tajribasini yetkazadi;
- yosh ofitserlarning xatolarini ko‘rsatib boradi;
- kommunikatsion xulqini nazorat qiladi;
- shaxsiy rivojlanish rejasini ishlab chiqishda ko‘mak beradi.

Bu tizim 3–6 oy davomida hamda kelgusida davomli ravishda bo‘lishi maqsadga muvofiq[6].

Yosh ofitserlarni muloqot madaniyatini samarali shakllantirish maqsadida zamonaviy vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan:

- VR simulyatorlar orqali muloqot amaliyotlari;
- onlayn testlar va psixologik diagnostika platformalari;
- mobil ilovalar orqali emotsional nazorat;
- interaktiv videodarslar.

Bu vositalar ofitserlarning o‘z-o‘zini baholashini va mustaqil o‘rganishini tezlashtiradi.

Yosh ofitserlar bilan muloqotni samarali shakllantirishda profilaktik faoliyat quyidagilarni qamrab oladi:

- emotsional charchoqni kamaytirish texnikalari;
- psixologik gigiyena ko‘nikmalari;
- sog‘lom jamoaviy muhitni shakllantirish;
- individual suhbatlar va konsultatsiyalar.

Harbiy psixologlar tomonidan yosh harbiy xizmatchi ofitserlarda samarali muloqotni shakllantirish maqsadida ular bilan quyidagi diagnostik va korreksion amaliyotlardan foydalanishi maqsadga muvofiq:

-MMPI, Kattell, Emotsional intellekt testlari;

- kommunikativ qobiliyatlarni baholash testlari;
- stress-indeks testlari;
- shaxslararo muloqot texnikalarini baholash metodikalari[7].

Ushbu testlar yordamida yosh ofitserlarda aniqlangan muammolarga ko‘ra individual dasturlar tuziladi. Jumladan:

-agressiyani boshqarish dasturi;

stressni kamaytirish dasturi;

nutq madaniyatini rivojlantirish dasturi;

o‘ziga ishonchni oshirish dasturi.

Harbiy psixolog tomonidan yuqorida talablar bo‘yicha ketma ket ishlar amalga oshirilsa yosh ofitserning harbiy jamoasida psixologik barqarorlik ta’minlanadi hamda nizolarni oldi olinadi. Muntazam harbiy jamoada monitoring o‘tkazadi.

Yuqorida talablar bo‘yicha bajarilgan ishlar ketma ketligi natijasida harbiy jamoaning sog‘lom psixologik muhitiga olib keladi hamda natijada,

- harbiy jamoa yosh ofitserlarni muloqotini va xizmat faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi;

- yosh ofitserning jamoaga moslashishini tezlashtiradi;

- uning kommunikativ xatolarini kamaytiradi;

- yosh ofitserda yetakchilik xususiyatlarini rivojlantiradi.

Komandirning shaxsiy namuna ko‘rsatishi bu jarayonda eng muhim omil hisoblanadi. Yosh ofitserlarning **muloqot madaniyatini baholash mezonlari va indikatorlari quyidagicha:**

- bo‘ysunuvchi shaxsiy tarkibga nutqning aniq yetkazilishi, lo‘ndaligi va mazmuni bilan;

- harbiy xizmatchilarning faol tinglash darajasi bilan;

- yosh harbiy xizmatchi ofitserning stress ostida o‘zini tutishi bilan;

- bo‘ysunuvchilarga nisbatan mashg‘ulot va muloqot jarayonida turli xil pedagogik yondashuvlardan foydalanishi bilan;

- jamoadagi konfliktlarni boshqarish mahorati bilan;

- noverbal muloqotga rioya qilishi bilan;

- buyruqlarni yetkazish sifati bilan

- harbiy jamaoda bo‘linmaning jamoaviy sog‘lom ruhini yaratish qobiliyati bilan o‘lchanadi.

Xulosa o‘rnida, yosh harbiy xizmatchi ofitserlarda muloqot madaniyatini shakllantirish - bu harbiy boshqaruv tizimi samaradorligini oshiruvchi strategik jarayon bo‘lib, u harbiy psixologik xizmat faoliyati bilan chambarchas bog‘liq. Zamonaviy treninglar, situatsion modellashtirish, mentorlik tizimi, raqamli texnologiyalar va psixoprofilaktik yondashuvlar yosh ofitserlarning kommunikativ salohiyatini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Natijada: bo‘ysunuvchilar bilan ishonchli muhit yaratiladi;

buyruqlar aniq va maqsadli yetkaziladi;

nizolar o‘z vaqtida yumshatiladi;

jamoa o‘rtasida barqaror psixologik muhit shakllanadi;

harbiy boshqaruv samaradorligi ortadi.

Demak, muloqot madaniyatini shakllantirish bo‘yicha tizimli, ilmiy asoslangan va uzoq muddatli yondashuvni kuchaytirish harbiy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev Z. Harbiy psixologiya asoslari. Darslik. T.:Akadem nashr, 2020.

2. Xalilova M. Shaxslararo muloqot psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma T.: 2022.

3. Hasanov R. Harbiy boshqaruvda kommunikativ kompetensiya. darslik T.: 2021.

4. Karimov A., Muloqot madaniyati va ijtimoiy psixologiya. Darslik T.: 2019.

5. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy nizomlari. Toshkent, 2025.

6. Goleman D. Emotsional intellekt. Moskva, 2018.

7. Robbins S. Organizational Behavior. New York, 2019.

REZERVGA BO‘SHATILGAN HARBIY XIZMATCHILAR REINTEGRATSIYASIDA OILAVIY HAYOT DINAMIKASINING TIZIMLI TAHLILI

Ikmatullayev G‘ayrat Zokirovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash kafedrasi boshlig‘ining o‘rinbosari, p.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilar reintegratsiya jarayonida oilaviy hayot dinamikasining tutgan o‘rni va ahamiyati tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda harbiy xizmat davomida orttirilgan o‘ziga xos turmush tajribasi, posttravmatik stress va emotsional holatlarning nikoh sifati hamda oilaviy rollar transformatsiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: reintegratsiya, rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilar, faxriylar, turmush tajribasi, nikoh sifati, oilaviy rollar transformatsiyasi, posttravmatik stress, ijtimoiy izolyatsiya, emotsional holat, psixologik determinant.

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ ПРИ РЕИНТЕГРАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ, УВОЛЕННЫХ В ЗАПАС

Аннотация: В данной статье проводится системный анализ роли и значения динамики семейной жизни в процессе реинтеграции военнослужащих, уволенных в запас. В исследовании освещается влияние

специфического жизненного опыта, приобретенного в период военной службы, посттравматического стресса и эмоционального состояния на качество брака и трансформацию семейных ролей.

Ключевые слова: реинтеграция, военнослужащие, уволенные в запас, ветераны, жизненный опыт, качество брака, трансформация семейных ролей, посттравматический стресс, социальная изоляция, эмоциональное состояние, психологический детерминант.

A SYSTEMIC ANALYSIS OF FAMILY LIFE DYNAMICS IN THE REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL DISCHARGED INTO THE RESERVE

Abstract: This article provides a systematic analysis of the role and significance of family life dynamics in the reintegration process of military personnel discharged to the reserve. The study highlights the impact of specific life experiences acquired during military service, post-traumatic stress, and emotional states on marital quality and the transformation of family roles.

Keywords: reintegration, military personnel discharged to the reserve, veterans, life experience, marital quality, transformation of family roles, post-traumatic stress, social isolation, emotional state, psychological determinant.

Rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilarning fuqarolik hayotiga qayta moslashuvi jarayonida oilaviy hayot dinamikasi muhim psixologik determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Xorijiy tadqiqotlarda turmush tajribasi, nikoh sifati, oilaviy rollar transformatsiyasi, farzandlar soni va ota-onalik funksiyalarining qayta tiklanishi reintegratsiyaning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiluvchi omillar qatorida ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy harbiy psixologiya nuqtai nazaridan, harbiy xizmatdan fuqarolik hayotiga o‘tish faqat individual adaptatsiya emas, balki oilaviy tizimning ham qayta tashkil etilishi bilan bog‘liq murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir.

Xorijiy olimlar harbiy xizmatchining oilaviy maqomi reintegratsiyaning eng muhim prediktorlaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar. Jumladan, D. Vogt, D. Perkins, E. Finley tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda turmush qurgan faxriylarning ijtimoiy moslashuvi, yolg‘iz yashovchi faxriylarga nisbatan barqarorroq kechishi aniqlangan. Bunda turmush o‘rtog‘ining emotsional qo‘llab-quvvatlashi, oilaviy birdamlik va kundalik hayotdagi yordam resurslari psixologik barqarorlikni mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlashning yuqori darajasi depressiv simptomlar, posttravmatik stress va ijtimoiy izolyatsiya xavfini kamaytirishi qayd etilgan [1].

Nikoh davomiyligi va turmush tajribasi ham reintegratsiyaning muhim tarkibiy omili hisoblanadi. M. Coleman tomonidan AQSh harbiy oilalari

misolida o‘tkazilgan tadqiqotlar uzoq muddatli nikoh tajribasiga ega oilalarda qayta moslashuv jarayonining nisbatan muvaffaqiyatli kechishini ko‘rsatgan. Mualliflarning fikricha, yillar davomida shakllangan o‘zaro ishonch, moslashuvchan kommunikatsiya va muammolarni birgalikda hal qilish ko‘nikmalari reintegratsiya davridagi stresslarni yumshatishga xizmat qiladi. Aksincha, nikoh tajribasi kam bo‘lgan oilalarda rol va majburiyatlarning qayta taqsimlanishi ko‘proq ziddiyatlarni yuzaga keltiradi [2].

Harbiy xizmatchining oilaga qaytishi ko‘pincha oilaviy tizimning qayta moslashuvini talab qiladi. M. Sherman reintegratsiyaning dastlabki 3-6 oyida er-xotin munosabatlarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilishini qayd etadilar. Xizmat davrida shakllangan mustaqil hayot tarzi va oiladagi rollar taqsimoti harbiy xizmatchining qaytishi bilan qayta ko‘rib chiqiladi[3]. Bu jarayon ayrim oilalarda yaqinlikning mustahkamlanishiga olib kelsa, boshqalarida konfliktlar va oilaviy qoniqishning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Farzandlar soni va ota-onalik tajribasi ham reintegratsiyaning muhim psixologik indikatorlaridan biri sifatida ko‘riladi. Ellen Fischer va hamkorlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar faxriylar va ularning oila a’zolari reintegratsiya dasturlarida ota-onalik masalalariga alohida e’tibor qaratilishini zarur deb hisoblashlarini ko‘rsatgan. Ayniqsa, ko‘p farzandli oilalarda ota-onalik vazifalarining murakkablashuvi harbiy xizmatchidan yuqori darajadagi emotsional moslashuv va psixologik moslashuvchanlikni talab qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda farzandlar soni ikki tomonlama psixologik ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida talqin qilinadi. Bir tomondan, farzandlarning mavjudligi faxriy uchun hayot mazmuni, ijtimoiy mas’uliyat va motivatsiya manbai bo‘lib xizmat qiladi. Bu holat shaxsning fuqarolik identifikatsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, farzandlar sonining ko‘pligi iqtisodiy bosim, ota-onalik mas’uliyati va oilaviy stress darajasini oshirishi mumkin. Ayniqsa, xizmat davrida farzandlari ulg‘ayib qolgan faxriylar ota-onalik roliga qayta moslashishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelishlari aniqlangan.

J. Dodge tomonidan AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Yangi Zelandiya harbiy oilalari misolida o‘tkazilgan tizimli sharhda oilaviy tranzitsiya jarayoniga ta’sir qiluvchi to‘rtta asosiy omil ajratilgan: ruhiy salomatlik, moliyaviy ehtiyojlar, ijtimoiy yordamdan foydalanish imkoniyatlari va maqsadli tranzitsion qo‘llab-quvvatlash. Tadqiqotchilar farzandli oilalarda ushbu omillarning ahamiyati yanada ortishini, chunki reintegratsiya jarayonida nafaqat faxriy, butun oilaviy tizim moslashuvni boshdan kechirishini ta’kidlaydilar [4].

Elnitsky ekologik reintegratsiya modeli nuqtai nazaridan qaralganda, oilaviy hayot dinamikasi faxriy va jamiyat o‘rtasidagi vositachi tizim sifatida

namoyon bo‘ladi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlash, nikoh barqarorligi, ota-onalik tajribasi va farzandlar bilan munosabatlar sifati reintegratsiyaning psixologik samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlar hisoblanadi. Oilaviy tizimning funksional holati qanchalik yuqori bo‘lsa, rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchining fuqarolik hayotiga moslashuvi ham shunchalik muvaffaqiyatli kechadi [5].

Harbiy oilalar tizimini o‘rgangan tadqiqotlarda ota-onalik funksiyasining tiklanishi reintegratsiyaning alohida bosqichi sifatida qaraladi. H. Graham tadqiqotlarida uzoq muddatli ajralishdan keyin ota yoki onaning oilaga qaytishi farzandlarning emotsional holati, xulq-atvori va oilaviy iqlimga ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Farzandlar bilan iliq munosabatlarning qayta tiklanishi faxriylarning psixologik farovonligi va hayotdan qoniqish darajasini oshiradi [6].

Ilmiy tadqiqotlar tahlili oilaviy hayot dinamikasi - turmush tajribasi, nikoh davomiyligi, er-xotin munosabatlari sifati, farzandlar soni va ota-onalik funksiyalarining rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilar reintegratsiyasida muhim psixologik determinant ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur omillar faxriylarning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, hayotdan qoniqishi hamda fuqarolik identifikatsiyasining shakllanishiga bevosita ta’sir etib, reintegratsiyaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy ijtimoiy-psixologik resurslar sifatida namoyon bo‘ladi.

1-jadval

Adaptivlikning oilaviy turmush tajribasi bo‘yicha farqlari (n=735)

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha ranglar				Statistik qiymat	
	6-10 yillik (N-210)	11-15 yillik (N-191)	16-20 yillik (N-147)	21-25 yillik (N-187)	H	p
Ishonchlilik darajasi	363,16	366,02	367,34	375,98	0,397	0,941
Xulq-atvorni boshqarish	379,94	362,41	363,71	363,68	0,934	0,817
Kommunikativ potensial	386,42	380,85	324,50	368,38	8,496	0,037*
Axloqiy me’yoriylik	487,40	270,48	336,37	368,54	15,073	0,007**
Shaxsning moslashuvchanlik potensiali	384,74	371,75	357,67	353,49	2,588	0,460

Izoh: * - $p<0,05$; ** - $p<0,01$.

Adaptivlik ko‘rsatkichlarining oilaviy turmush tajribasi bo‘yicha farqlarini aniqlash maqsadida amalga oshirilgan tahlil natijalari oilaviy hayot davomiyligi rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilarning ayrim adaptiv resurslariga turlicha ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, oilaviy turmush tajribasi adaptivlik tizimining barcha

komponentlariga bir xil darajada ta’sir qilmaydi. Ayrim ko‘rsatkichlarda oilaviy tajriba ortishi bilan o‘zgarishlar kuzatilsa, ayrim komponentlar nisbatan barqaror xarakter kasb etadi.

Avvalo, ishonchlilik darajasi shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda o‘rtacha rang 363,16 ni, 11-15 yilliklarda 366,02 ni, 16-20 yilliklarda 367,34 ni hamda 21-25 yilliklarda 375,98 ni tashkil etdi ($H=0,397$; $p>0,05$). Kuzatishimizcha, oilaviy tajriba ortishi bilan ishonchlilik darajasida muayyan o‘sish tendensiyasi mavjud bo‘lsa-da, ushbu holat izchil qonuniyat sifatida namoyon bo‘lmaydi. Bu natija oilaviy munosabatlarda shakllangan mas’uliyat, barqarorlik va ishonch hissi turli oilaviy tajribaga ega respondentlarda o‘xshash darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Xulq-atvorni boshqarish shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda o‘rtacha rang 379,94 ni, 11-15 yilliklarda 362,41 ni, 16-20 yilliklarda 363,71 ni va 21-25 yilliklarda 363,68 ni tashkil etdi ($H=0,934$; $p>0,05$). Tadqiqot natijalaridan ko‘rinadiki, oilaviy hayot davomiyligi xulq-atvorni nazorat qilish va ichki regulyatsiya imkoniyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Mazkur holat xulq-atvorni boshqarish ko‘nikmalari oilaviy tajribadan ko‘ra ko‘proq harbiy xizmat davomida shakllangan intizomiy mexanizmlar bilan bog‘liqligini anglatadi.

Kommunikativ potensial shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda o‘rtacha rang 386,42 ni, 11-15 yilliklarda 380,85 ni, 16-20 yilliklarda 324,50 ni va 21-25 yilliklarda 368,38 ni tashkil etdi ($H=8,496$; $p<0,05$). Tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, oilaviy tajriba kommunikativ salohiyatning shakllanishida muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, 6-10 va 11-15 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda kommunikativ potensialning yuqoriroq namoyon bo‘lishi oilaviy munosabatlarning faol bosqichlarida muloqot, murosaga kelish va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalarining jadal rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Kuzatishimizcha, 16-20 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda kommunikativ potensialning nisbatan pasayishi oilaviy va ijtimoiy rollarning barqarorlashuvi natijasida kommunikativ faollikning ma’lum darajada stereotiplashuvi bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Biroq 21-25 yillik oilaviy tajribaga ega guruhda ushbu ko‘rsatkichning qayta o‘sishi uzoq muddatli oilaviy tajriba davomida kommunikativ kompetensiyalarning qayta integratsiyalashuvi va ijtimoiy tajribaning boyishi bilan izohlanishi mumkin. Axloqiy me’yoriylik shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda o‘rtacha rang 487,40 ni, 11-15 yilliklarda 270,48 ni, 16-20 yilliklarda 336,37 ni va 21-25 yilliklarda 368,54 ni tashkil etdi ($H=15,073$; $p<0,01$). Tadqiqot natijalaridan ko‘rinadiki, aynan ushbu ko‘rsatkich oilaviy

tajriba bilan eng yaqqol bog‘liqlikni namoyon etmoqda. Eng yuqori natijalar 6-10 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda kuzatilgan.

Mazkur holat oilaviy hayotning dastlabki va faol shakllanish bosqichlarida shaxsning ijtimoiy mas’uliyat, oilaviy burch, normativ qadriyatlarga rioya qilish va o‘zaro majburiyatlarni bajarishga bo‘lgan e’tibori kuchli bo‘lishi bilan izohlanishi mumkin. Ushbu davrda turmush o‘rtoqlar va farzandlar oldidagi mas’uliyat hissi shaxsning normativ xulq-atvorini mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. 11-15 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda mazkur ko‘rsatkichning keskin pasayishi esa oilaviy munosabatlarning nisbatan barqarorlashuvi, normativ talablarning odatiy xarakter kasb etishi va kundalik hayotga integratsiyalashuvi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Keyingi bosqichlarda esa axloqiy me’yoriylik ko‘rsatkichlari qayta tiklanib borishi kuzatiladi.

Shaxsning moslashuvchanlik potensiali shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda o‘rtacha rang 384,74 ni, 11-15 yilliklarda 371,75 ni, 16-20 yilliklarda 357,67 ni va 21-25 yilliklarda 353,49 ni tashkil etdi ($H=2,588$; $p>0,05$). Tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, oilaviy tajriba ortishi bilan moslashuvchanlik potensialida ma’lum pasayish tendensiyasi kuzatiladi, biroq ushbu holat izchil qonuniyat sifatida namoyon bo‘lmaydi. Bu natija umumiy moslashuv salohiyati oilaviy tajribadan ko‘ra ko‘proq shaxsning individual resurslari, kasbiy tajribasi va hayotiy strategiyalari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Adaptivlik ko‘rsatkichlarining oilaviy turmush tajribasi bo‘yicha tahlili oilaviy hayot davomiyligi kommunikativ potensial va axloqiy me’yoriylik komponentlariga nisbatan sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Oilaviy munosabatlar tizimida uzoq muddat faol ishtirok etish shaxsning kommunikativ va normativ-regulyativ resurslarini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, ishonchlilik darajasi, xulq-atvorni boshqarish va umumiy moslashuvchanlik potensiali ko‘rsatkichlari oilaviy tajriba ortishi bilan nisbatan barqaror saqlanib qoladi. Mazkur holat adaptivlik tizimining ayrim tarkibiy qismlari oilaviy hayot davomiyligiga sezgir bo‘lsa, ayrimlari esa ko‘proq shaxsning kasbiy va individual tajribasi bilan belgilanishini tasdiqlaydi.

2-jadval

Adaptatsiya darajasining oilaviy turmush tajribasi bo‘yicha farqlari (n=735)

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha ranglar				Statistik qiymat	
	6-10 yillik (N-210)	11-15 yillik (N-191)	16-20 yillik (N-147)	21-25 yillik (N-187)	H	p
Kommunikativlik	358,73	365,03	369,54	380,23	1,066	0,785
O‘ziga ishonch	372,85	368,69	353,98	372,87	0,852	0,837
Emotsionallik	364,15	365,72	382,38	363,35	0,860	0,835

Nostalgiya	365,12	358,00	366,12	382,93	1,405	0,704
Begonalashuv	381,16	453,32	273,57	363,83	11,895	0,004**
Adaptatsiya	379,09	474,45	367,33	249,49	12,182	0,005**

Izoh: * - p<0,05; ** - p<0,01.

Adaptatsiya darajasi ko‘rsatkichlarining oilaviy turmush tajribasi bo‘yicha farqlarini aniqlash maqsadida amalga oshirilgan tahlil natijalari oilaviy hayot davomiyligi adaptatsiya tizimining ayrim komponentlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, oilaviy tajriba ortishi bilan adaptatsiyaning barcha tarkibiy qismlarida bir xil dinamikalar kuzatilmaydi. Ayrim komponentlar nisbatan barqaror xarakter kasb etsa, ayrim ko‘rsatkichlar oilaviy hayotning muayyan bosqichlarida sezilarli o‘zgarishlarga uchraydi.

Avvalo, kommunikativlik shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy turmush tajribasiga ega respondentlarda o‘rtacha rang 358,73 ni, 11-15 yilliklarda 365,03 ni, 16-20 yilliklarda 369,54 ni hamda 21-25 yilliklarda 380,23 ni tashkil etdi (H=1,066; p>0,05). Kuzatishimizcha, oilaviy tajriba ortib borishi bilan kommunikativlik ko‘rsatkichlarida muayyan o‘sish tendensiyasi mavjud. Biroq mazkur o‘zgarishlar izchil qonuniyat sifatida namoyon bo‘lmaydi. Ushbu holat oilaviy munosabatlar tizimida uzoq muddat faol ishtirok etish muloqot tajribasini boyitishi mumkinligini ko‘rsatsa-da, kommunikativlik darajasi ko‘proq shaxsning individual xususiyatlari va ijtimoiy tajribasi bilan belgilanayotganligini anglatadi.

O‘ziga ishonch shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda o‘rtacha rang 372,85 ni, 11-15 yilliklarda 368,69 ni, 16-20 yilliklarda 353,98 ni va 21-25 yilliklarda 372,87 ni tashkil etdi (H=0,852; p>0,05). Tadqiqot natijalaridan ko‘rinadiki, o‘ziga ishonch ko‘rsatkichlari turli oilaviy tajribaga ega guruhlarda nisbatan bir xil shakllangan. Oilaviy hayotning davomiyligi shaxsning ichki kompetentlik hissi, o‘z imkoniyatlarini baholash va kelajak istiqbollariga bo‘lgan ishonchiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatmaydi. Bu holat o‘ziga ishonchning individual psixologik resurslar va hayotiy muvaffaqiyatlar bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Eng yuqori ko‘rsatkichning 11-15 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda qayd etilishi mazkur bosqichda shaxsning oilaviy, kasbiy va ijtimoiy rollari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash bilan bog‘liq ichki ziddiyatlar kuchayishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu davrda farzandlar tarbiyasi, oilaviy majburiyatlar va kasbiy faoliyatning bir vaqtning o‘zida yuqori faollik kasb etishi ayrim respondentlarda ijtimoiy masofalanish hissining ortishiga sabab bo‘lishi mumkin. Aksincha, 16-20 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda begonalashuv ko‘rsatkichining eng past darajada namoyon bo‘lishi mazkur

davrga kelib shaxsning oilaviy va ijtimoiy rollar tizimi barqarorlashib, ichki identifikatsiya jarayonlari muvozanatlashganligini anglatadi. Bu bosqichda shaxs o‘zining ijtimoiy mavqei va oilaviy rolini nisbatan yaxlit tizim sifatida qabul qila boshlaydi.

Adaptatsiya shkalasi bo‘yicha 6-10 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda o‘rtacha rang 379,09 ni, 11-15 yilliklarda 474,45 ni, 16-20 yilliklarda 367,33 ni va 21-25 yilliklarda 249,49 ni tashkil etdi ($H=12,182$; $p<0,01$). Tahlillardan ma’lum bo‘lishicha, umumiy adaptatsiya ko‘rsatkichi oilaviy hayot davomiyligi bilan bog‘liq ravishda murakkab dinamikani namoyon etmoqda. Eng yuqori natijalar 11-15 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda qayd etilgan. Mazkur holat oilaviy tizimning nisbatan barqarorlashganligi, turmush o‘rtoqlar o‘rtasidagi munosabatlarning shakllanganligi va ijtimoiy rollarning aniq taqsimlanganligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu davrda oilaviy muhit shaxs uchun muhim psixologik tayanch vazifasini bajaradi va yangi ijtimoiy vaziyatlarga moslashishda qo‘llab-quvvatlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Aksincha, 21-25 yillik oilaviy tajribaga ega respondentlarda umumiy adaptatsiya ko‘rsatkichining nisbatan past darajada namoyon bo‘lishi hayotiy siklning mazkur bosqichida yuzaga keladigan yangi vazifalar va o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Jumladan, farzandlarning mustaqillashuvi, oilaviy rollarning qayta taqsimlanishi, pensiya yoshiga yaqinlashish va hayotiy maqsadlarni qayta ko‘rib chiqish zarurati shaxsning moslashuv jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Kommunikativlik, o‘ziga ishonch, emotsionallik va nostalgiya komponentlari oilaviy hayot davomiyligiga nisbatan nisbatan barqaror xarakter kasb etishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, begonalashuv va umumiy adaptatsiya komponentlarining sezilarli differensiallashuvi oilaviy turmush tajribasi reintegratsiya jarayonining muhim psixologik determinantlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, 11-15 yillik oilaviy tajriba davri adaptiv resurslarning eng yuqori darajada safarbarlashgan bosqichi sifatida namoyon bo‘lsa, 21-25 yillik oilaviy tajriba bosqichida yangi hayotiy transformatsiyalar bilan bog‘liq moslashuv vazifalari faollashishi kuzatiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilar ijtimoiy-psixologik reintegratsiyasi murakkab dinamik jarayon bo‘lib, unda oila tizimi asosiy adaptatsion muhit vazifasini o‘taydi. Harbiy xizmat davrida shakllangan spetsifik turmush tajribasi, emotsional sovuqlik va posttravmatik stress alomatlari an’anaviy oilaviy rollar transformatsiyasini keltirib chiqaradi hamda nikoh sifatiga bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, faxriylardagi ijtimoiy izolyatsiya va dezadaptatsiya holatlarini yengishda oila ichidagi mikroiqlim va shaxslararo

munosabatlarning konstruktiv o‘zgarishi bosh psixologik determinant sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu tariqa, harbiy xizmatdan qaytgan shaxslarning tinch hayotga muvaffaqiyatli moslashishi nafaqat ularning individual xususiyatlariga, balki oila a’zolarining yangi ijtimoiy rollarni qabul qilish va qo‘llab-quvvatlash darajasiga ham bog‘liqdir. Faxriylar va ularning oilalariga yo‘naltirilgan ijtimoiy-psixologik treninglar, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi elementlari hamda oilaviy maslahat tizimini joriy etish mazkur toifadagi shaxslarning emotsional holatini barqarorlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nicole R. Morgan, Julia A. Bleser, Dawne Vogt, Laurel Copeland, Erin Finley, Cynthia Gilman // Post-9/11 Veteran Transitions to Civilian Life: Predictors of the Use of Employment Programs. https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v5i1.127

2. https://www.researchgate.net /publication/ 280537533 _Perspectives_of_Family _and_Veterans_on_ Family_ Programs_ to_Support _Reintegration_of_Returning_Veterans_With_Posttraumatic_Stress_Disorder?utm_source

3. https://scholarworks. waldenu.edu/cgi/ viewcontent .cgi?article=11218 &context=dissertations &utm_source

4. https://www.researchgate.net/publication/ 280537533_Perspectives _of_Family_and_Veterans _on_Family_Programs_to _Support_Reintegration_ of_Returning_ Veterans_With_Posttraumatic_Stress_Disorder?utm_source

5. https://scholarworks .waldenu.edu/cgi/viewcontent .cgi?article= 11218 &context = dissertations&utm_source

6. Graham, H. (2020). Family functioning during deployment and reintegration of military members (Doctoral dissertation, Walden University). ScholarWorks. https://www.ncfr.org/ncfr-report/focus/family-focus-conflict-violence-and-war/experience-reintegration-military-families?utm_source.

MIGRATSIYA JARAYONLARI TA’SIRIDA HARBIY XIZMATCHILAR BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXODIAGNOSTIK ASOSLARI

Saipova Malaxat Latipova
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
«Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash» kafedrasi professori,
psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Mamatxanov Nodirxon Sadriddin o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Migratsiyaning harbiy xizmatchilar shaxsida boshqaruv faoliyatiga ta’sir etuvchi motivatsion, kognitiv, emotsional, kommunikativ va irodaviy komponentlarga ta’siri zamonaviy harbiy psixologiya nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Harbiy jamoalarda migratsiya bilan bog‘liq ijtimoiy transformatsiyalar, oilaviy omillar, psixologik stress, moslashuv jarayonlari hamda xizmat samaradorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, boshqaruv kompetensiyasining rivojlanishini baholashda qo‘llaniladigan zamonaviy psixodiagnostik metodlar, psixologik monitoring, kasbiy seleksiya va prognostik diagnostika imkoniyatlari tizimli ravishda tavsiflangan. Tadqiqot natijalari harbiy ta’lim muassasalari va kuch tuzilmalarida boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish, psixologik ta’minot tizimini takomillashtirish hamda migratsiya omillari ta’sirini inobatga olgan differensial psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchilar, migratsiya jarayonlari, boshqaruv kompetensiyasi, psixodiagnostika, harbiy psixologiya, boshqaruv psixologiyasi, psixologik monitoring, kasbiy seleksiya, psixologik moslashuv, migratsion stress, kommunikativ kompetensiya, liderlik, refleksiya, emotsional barqarorlik, prognostik diagnostika.

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В УСЛОВИЯХ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация: Рассматривается влияние миграционных факторов на мотивационные, когнитивные, эмоционально-волевые и социально-психологические компоненты управленческой компетентности военнослужащих. Научно обоснована взаимосвязь миграционных процессов, психологической адаптации, профессиональной устойчивости, семейных факторов и эффективности управленческой деятельности. Особое внимание уделено возможностям современных психодиагностических методов в оценке профессионального потенциала, психологического сопровождения, мониторинга, профессионального отбора и прогнозирования развития управленческой компетентности. Полученные результаты могут служить научно-методической основой совершенствования системы психологического обеспечения, подготовки управленческих кадров и разработки дифференцированных программ профессионального развития военнослужащих с учетом влияния миграционных процессов.

Ключевые слова: военнослужащие, миграционные процессы, управленческая компетентность, психодиагностика, военная психология,

психология управления, психологический мониторинг, профессиональный отбор, психологическая адаптация, миграционный стресс, коммуникативная компетентность, лидерство, рефлексия, эмоциональная устойчивость, прогностическая диагностика.

PSYCHODIAGNOSTIC FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF MANAGERIAL COMPETENCE IN MILITARY PERSONNEL UNDER THE CONDITIONS OF MIGRATION PROCESSES

Abstract: Particular attention is devoted to the influence of migration-related factors on the motivational, cognitive, emotional, volitional, communicative, and socio-psychological components of managerial competence. The study substantiates the relationships among migration processes, psychological adaptation, family-related factors, professional resilience, and the effectiveness of managerial performance in military service. Modern psychodiagnostic approaches to assessing professional potential, psychological monitoring, personnel selection, and prognostic evaluation are systematically analyzed. The findings provide a methodological framework for improving psychological support systems, enhancing managerial competence, developing evidence-based professional training programs, and implementing differentiated psychological interventions that consider the impact of migration processes on military personnel.

Keywords: military personnel, migration processes, managerial competence, psychodiagnostics, military psychology, management psychology, psychological monitoring, personnel selection, psychological adaptation, migration-related stress, communicative competence, leadership, reflection, emotional stability, prognostic assessment.

Zamonaviy xavfsizlik muhitida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, demografik va harbiy sohalarda yuzaga kelayotgan murakkab jarayonlar, avvalo, inson omili, uning kasbiy salohiyati, psixologik barqarorligi va boshqaruvga oid kompetensiyalari bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, harbiy xizmat faoliyatida boshqaruv kompetensiyasiga ega bo‘lgan harbiy xizmatchilarni tayyorlash milliy xavfsizlik, jamoat barqarorligi va mudofaa salohiyatini ta’minlashning strategik shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bois harbiy xizmatchilarning boshqaruv kompetensiyasini ilmiy asosda rivojlantirish, unga ta’sir etuvchi psixologik determinantlarni aniqlash hamda psixodiagnostik vositalar orqali baholash zamonaviy harbiy psixologiyaning ustuvor ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida migratsiya jarayonlari jamiyatning barcha sohalariga, jumladan, harbiy xizmat tizimida faoliyat yuritayotgan shaxslarning psixologik holati, oilaviy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, qadriyatlar tizimi va

kasbiy faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Migratsiya faqatgina aholining bir hududdan ikkinchi hududga ko‘chishi yoki mehnat resurslarining harakatlanishi bilan cheklanmaydi, balki shaxsning ijtimoiy aloqalari, oilaviy rollari, emotsional qo‘llab-quvvatlash manbalari, hayotiy maqsadlari va kasbiy motivatsiyasida ham muayyan o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Shu jihatdan migratsiya jarayonlari harbiy xizmatchilar boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda alohida ijtimoiy-psixologik omil sifatida qaralishi lozim [1].

Harbiy xizmatchilar faoliyatida boshqaruv kompetensiyasi yuqori mas’uliyat, murakkab qarorlar qabul qilish, vaqt tanqisligi, axborot noaniqligi, ekstremal vaziyatlarda shaxsiy tarkibni samarali boshqarish, ijtimoiy-psixologik barqarorlikni saqlash va xizmat jamoasini maqsadga yo‘naltira olish qobiliyatlari bilan belgilanadi. Migratsiya jarayonlari esa ushbu kompetensiyaning rivojlanishiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jumladan, oilaviy masofalanish, yaqinlarning chet elda yoki boshqa hududda mehnat faoliyati bilan bandligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining o‘zgarishi, iqtisodiy mas’uliyatning kuchayishi, madaniy-ijtimoiy muhit bilan bog‘liq zo‘riqishlar harbiy xizmatchining emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi, motivatsion yo‘nalganligi va boshqaruv qarorlarining samaradorligiga ta’sir etishi mumkin.

So‘nggi yillarda harbiy psixologiya sohasida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar harbiy xizmatchilar shaxsining psixologik xususiyatlari, boshqaruv salohiyati, kasbiy kompetentligi va ijtimoiy moslashuvchanligini chuqurroq anglash imkonini bermoqda. Harbiy psixologiya fanining rivojlanishi, avvalo, shaxsiy tarkibning murakkab, noaniq, tez o‘zgaruvchan hamda ekstremal xizmat vaziyatlarida samarali faoliyat yuritishini ta’minlash zarurati bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Zamonaviy harbiy psixologiya nuqtayi nazaridan shaxs muayyan ijtimoiy guruh a’zosi sifatida atrof-muhit hodisalarini ongli ravishda idrok etuvchi, kasbiy faoliyatni maqsadli amalga oshiruvchi hamda individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan murakkab psixologik tizim sifatida talqin etiladi [2].

Harbiy psixologiya tarixida harbiy xizmatchi shaxsini rivojlantirish masalalari turli ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Qadim zamonlardan boshlab harbiy tafakkur vakillari jangchining ruhiy olami, ma’naviy salohiyati, irodaviy barqarorligi va jamoani boshqarish qobiliyatini harbiy muvaffaqiyatning muhim omili sifatida baholab kelganlar. Harbiy boshqaruv psixologiyasining rivojlanishida alohida o‘rin tutgan nazariy qarashlarga ko‘ra, harbiy rahbar shaxsida vatanparvarlik, kasbiy mas’uliyat, xizmat burchiga sadoqat, g‘alabaga ishonch, tashabbuskorlik, strategik tafakkur, qat’iyatlilik, tezkor va oqilona qaror qabul qilish, vaziyatni prognoz qilish, o‘zaro hamkorlik

hamda jamoani boshqarish kompetensiyalari shakllangan bo‘lishi zarur. Mazkur sifatlar bugungi kunda ham harbiy boshqaruv kompetensiyasining fundamental psixologik komponentlari sifatida o‘z ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Harbiy faoliyatda boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishni, balki shaxsning psixologik resurslarini tizimli ravishda diagnostika qilish va rivojlantirishni ham talab etadi. Shu sababli zamonaviy harbiy psixologiyada professional-psixologik diagnostika tizimi boshqaruv salohiyatini aniqlashning eng muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, migratsiya jarayonlari bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik omillarni inobatga olgan psixodiagnostika harbiy xizmatchining boshqaruv kompetensiyasi qanday sharoitlarda mustahkamlanishi yoki zaiflashishini aniqlash imkonini beradi [3].

Psixodiagnostik tadqiqotlarning keng joriy etilishi, eng avvalo, harbiy mutaxassislarni tayyorlash jarayonining samaradorligini oshirish zarurati bilan izohlanadi. Harbiy mutaxassislarni tayyorlash katta moddiy, intellektual, tashkiliy va psixologik resurslarni talab qiluvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Agar ta’lim yoki xizmat jarayonida harbiy xizmatchining individual-psixologik imkoniyatlari, ijtimoiy moslashuv darajasi, stressga chidamliligi, oilaviy-ijtimoiy omillarga munosabati va boshqaruv faoliyatiga mosligi yetarli darajada aniqlanmasa, kasbiy tayyorgarlik samaradorligi pasayishi mumkin. Shu sababli boshqaruv kompetensiyasining psixologik determinantlarini erta bosqichlarda aniqlash, baholash va rivojlantirish ilmiy hamda amaliy jihatdan yuqori ahamiyatga ega.

Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, harbiy xizmatchining individual-psixologik xususiyatlari bilan boshqaruv faoliyati talablari o‘rtasidagi muvofiqlik darajasi oshgani sari kasbiy tayyorgarlik sifati, rahbarlik samaradorligi va xizmat faoliyatining natijadorligi ham sezilarli ravishda ortadi. Shu nuqtayi nazardan, boshqaruv kompetensiyasining psixodiagnostik identifikatsiyasi harbiy xizmatchining rahbarlik faoliyatiga kasbiy mosligini prognoz qilishning muhim ilmiy vositasi hisoblanadi. Migratsiya jarayonlari ta’sirini hisobga olgan holda bunday identifikatsiya yanada muhimlashadi, chunki migratsion omillar shaxsning stressga munosabati, emotsional holati, oilaviy qadriyatlari, ijtimoiy mas’uliyati va boshqaruvdagi qaror qabul qilish uslublariga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.

Harbiy faoliyatni psixologik ta’minlash boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u shaxsiy tarkibda psixologik barqarorlik, adaptivlik, stressga chidamlilik, emotsional o‘zini boshqarish, kommunikativ kompetentlik, vaziyatli tafakkur va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz

psixologik tadbirlar tizimini o‘z ichiga oladi. Aynan mazkur sifatlar tezkor o‘zgarayotgan xizmat vaziyatlarida boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi. Migratsiya sharoitida esa psixologik ta’minot tizimi harbiy xizmatchining nafaqat xizmatga, balki oilaviy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga moslashuvchanligini ham baholashi lozim.

Boshqaruv kompetensiyasi psixologik nuqtayi nazardan shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirishga yo‘naltirilgan kompleks psixik holati sifatida tavsiflanadi. Mazkur holat psixik jarayonlar, individual shaxs sifatlari, ijtimoiy tajriba, kasbiy motivatsiya va irodaviy regulyatsiya o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni ta’minlab, boshqaruv faoliyatining natijadorligini belgilovchi psixologik platformani hosil qiladi. Migratsion jarayonlar ushbu platformaga ijtimoiy-psixologik fon sifatida ta’sir ko‘rsatib, shaxsning xizmatdagi barqarorligi yoki zo‘riqishini kuchaytirishi mumkin [4].

Boshqaruv kompetensiyasining psixologik asoslarini o‘rgangan olimlar uni shaxsning ma’lum vazifani muvaffaqiyatli bajarishga yo‘naltirilgan ichki psixologik tayyorligi sifatida izohlaydilar. Ushbu tayyorlik avval shakllangan bilimlar, kasbiy tajriba, motivatsiya, qadriyatlar tizimi, psixologik ustanovkalar va individual imkoniyatlarga asoslanadi. Vaziyatli tayyorlik esa shaxsning ayni vaziyatda barcha psixologik resurslarini safarbar etgan holda optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qaratilgan faol psixologik holatini ifodalaydi. Inqirozli, noaniq yoki migratsion omillar bilan murakkablashgan vaziyatlarda boshqaruv faoliyatining samaradorligi, avvalo, rahbarning psixologik tayyorgarligi bilan belgilanadi.

Boshqaruv kompetensiyasini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida o‘rganish uni murakkab integrativ psixologik tizim sifatida baholashni talab etadi. Mazkur tizimda kognitiv jarayonlar, emotsional holatlar, motivatsion yo‘nalganlik, refleksiv qobiliyatlar, kommunikativ kompetensiyalar, irodaviy sifatlar va ijtimoiy-psixologik moslashuv mexanizmlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda boshqaruv faoliyatining psixologik asosini tashkil etadi. Migratsiya jarayonlari ushbu tizimga qo‘shimcha psixologik yuklama, ijtimoiy vaziyat va moslashuv talabi sifatida ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, boshqaruv kompetensiyasini ko‘p darajali psixologik tizim sifatida baholash maqsadga muvofiq bo‘lib, bunda shaxsiy, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy darajalar ajratiladi. Shaxsiy daraja psixologik tayyorlik, moslashuvchanlik, innovatsion fikrlash, kasbiy refleksiya, kreativlik, kognitiv murakkablik, ichki nazorat lokusi, o‘rganishga tayyorlik, o‘zgarishlarni qabul qilish qobiliyati va migratsion stressga individual munosabatni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy-psixologik daraja jamoaviy hamkorlik, liderlik, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy ta’sir ko‘rsatish, umumiy maqsad va qadriyatlar birligi,

konstruktiv muloqot, nizolarni boshqarish, ijtimoiy moslashuv va migratsiya bilan bog‘liq oilaviy-ijtimoiy omillarni qamrab oladi. Tashkiliy daraja innovatsion boshqaruv, strategik moslashuvchanlik, tashkiliy rivojlanish, o‘quvchi tashkilot tamoyillari, proaktiv boshqaruv, o‘zgarishlarni samarali boshqarish, psixologik monitoring va migratsiya omillari ta’sirini inobatga olgan kadrlar bilan ishlash tizimini o‘z ichiga oladi [5].

Harbiy boshqaruv faoliyati yuqori mas’uliyat, murakkab qarorlar qabul qilish, vaqt tanqisligi, axborot noaniqligi va ekstremal vaziyatlarda shaxsiy tarkibni samarali boshqarishni talab etadi. Bunday sharoitda boshqaruv kompetensiyasining muvaffaqiyatli namoyon bo‘lishi nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarga, balki rahbarning psixologik resurslari, emotsional barqarorligi, kommunikativ salohiyati, refleksiv qobiliyati, irodaviy sifatlari hamda o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlariga ham bevosita bog‘liqdir. Migratsiya jarayonlari ta’sirida esa ushbu psixologik resurslarning barqarorligi oilaviy vaziyat, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, moslashuv strategiyalari va shaxsiy qadriyatlar tizimi bilan yanada kuchliroq bog‘lanadi. Psixologik diagnostika harbiy xizmatchining individual-psixologik xususiyatlarini, boshqaruv salohiyatini, liderlik imkoniyatlarini, motivatsion yo‘nalganligini, stressga chidamliligini, qaror qabul qilish uslublarini, kommunikativ kompetensiyasini, refleksiv imkoniyatlarini va migratsion omillarga psixologik munosabatini kompleks baholash imkonini beradi. Mazkur baholash natijalari boshqaruv kompetensiyasining rivojlanish darajasini aniqlash, kasbiy moslikni prognozlash, individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va psixologik kuzatuvni tashkil etishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Migratsiya jarayonlari ta’sirida harbiy xizmatchilar boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning psixodiagnostik asoslari kompleks ilmiy yondashuv asosida amalga oshirilgandagina yuqori natijadorlikka erishiladi. Bunda psixologik diagnostika, individual rivojlantirish dasturlari, kompetensiyaga yo‘naltirilgan treninglar, refleksiv rivojlantirish texnologiyalari, psixologik monitoring, kasbiy konsultatsiya, migratsion stressni baholash va ijtimoiy-psixologik moslashuvni qo‘llab-quvvatlash tizimlari o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Aynan shunday tizimli yondashuv boshqaruv kompetensiyasining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, kommunikativ, emotsional-irodaviy, refleksiv va ijtimoiy-psixologik komponentlarini izchil rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, migratsiya jarayonlari ta’sirini inobatga olish harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligi, boshqaruv qarorlarining sifati, jamoani boshqarish samaradorligi va xizmatga moslashuv darajasini yanada chuqurroq baholash imkonini yaratadi.

Shunday qilib, migratsiya jarayonlari ta’sirida harbiy xizmatchilar boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning psixodiagnostik asoslari zamonaviy harbiy psixologiyaning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv boshqaruv faoliyatining psixologik resurslarini aniqlash, kasbiy salohiyatni rivojlantirish, migratsion omillar ta’sirida yuzaga keladigan psixologik xavflarni prognozlash, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish hamda shaxsiy tarkibni boshqarish sifatini takomillashtirishning ishonchli ilmiy asoslarini yaratishga xizmat qiladi. Ushbu ilmiy yondashuv harbiy ta’lim tizimi, harbiy xizmatni psixologik ta’minlash, rahbar kadrlarni tayyorlash va migratsiya jarayonlari bilan bog‘liq ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan holda boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonlarida metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar:

1. Leshchenko S., Prykhodko I. Military leadership psychology: theories, principles, competencies // Psychology and Society. – 2024. – Vol. 90, No. 2. – P. 157–178. – DOI: 10.35774/pis2024.02.157.
2. Northouse P. G. Leadership: Theory and Practice. – 9th ed. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2021. – 560 p.
3. Bencker A. Military Leadership and Resilience // Springer Handbook of Military Psychology. – Cham: Springer Nature, 2024. – DOI: 10.1007/978-3-030-02866-4_101-2.
4. Buczko E., Kowalczyk J. An Outline of Military Psychology: History, Contemporary Challenges and Educational Implications // Colloquium. Pedagogy – Political Science and Administration. – 2025. – Vol. 58, No. 2. – P. 35–57. – DOI: 10.34813/20coll2025.
5. Bencker A., Stenling A., Fors Brandebo M. High-level military and sport leaders' everyday challenges and leadership under demanding conditions // Frontiers in Psychology. – 2024. – Vol. 15.

HARBIY XIZMATCHILARDA O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISHNING PSIXOSOTSIAL ATRIBUTLARI

Qimoyxo‘jayeva Madinaxon Rustambek qizi
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti «Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash» kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada harbiy xizmatchilarda o‘zini o‘zi boshqarishning psixosotsial atributlari zamonaviy harbiy psixologiya hamda ijtimoiy psixologiya yondashuvlari asosida nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. O‘zini o‘zi boshqarishning motivatsion, kognitiv, emotsional, irodaviy va refleksiv komponentlari, shuningdek, ularning xizmat faoliyati

samaradorligiga ta'sir etuvchi psixosotsial determinantlari yoritilgan. Harbiy xizmatchilarning individual-psixologik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvi, stressga chidamliligi, kommunikativ kompetentligi va kasbiy identifikatsiyasini baholashda psixodiagnostik metodlarning ilmiy-amaliy ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, o‘zini o‘zi boshqarishning shaxsiy, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy atributlari tizimlashtirilib, ularni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari hamda psixologik monitoring yo‘nalishlari tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchi, o‘zini o‘zi boshqarish, psixosotsial atributlar, harbiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, psixodiagnostika, psixologik diagnostika, psixologik tayyorgarlik, motivatsiya, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, refleksiya, kommunikativ kompetentlik, psixologik moslashuv, kasbiy identifikatsiya.

ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЕ АТРИБУТЫ САМОРЕГУЛЯЦИИ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация. В статье рассматриваются психосоциальные атрибуты саморегуляции военнослужащих с позиций современной военной и социальной психологии. Раскрываются теоретико-методологические основы мотивационного, когнитивного, эмоционального, волевого и рефлексивного компонентов саморегуляции, а также их психосоциальные детерминанты, влияющие на эффективность служебной деятельности. Обосновано научно-практическое значение психодиагностических методов при оценке индивидуально-психологических особенностей, социальной адаптации, стрессоустойчивости, коммуникативной компетентности и профессиональной идентичности военнослужащих. Систематизированы личностные, социально-психологические и организационные атрибуты саморегуляции, определены психологические механизмы их развития и основные направления психологического мониторинга.

Ключевые слова: военнослужащий, саморегуляция, психосоциальные атрибуты, военная психология, социальная психология, психодиагностика, психологическая диагностика, психологическая подготовка, мотивация, эмоциональная устойчивость, стрессоустойчивость, рефлексия, коммуникативная компетентность, психологическая адаптация, профессиональная идентичность.

PSYCHOSOCIAL ATTRIBUTES OF SELF-REGULATION IN MILITARY PERSONNEL

Abstract. This article examines the psychosocial attributes of self-regulation in military personnel from the perspective of contemporary military and social psychology. The study analyzes the theoretical and methodological foundations of the motivational, cognitive, emotional, volitional, and reflective

components of self-regulation, as well as the psychosocial determinants influencing military performance. Particular attention is paid to the scientific and practical value of psychodiagnostic methods in assessing individual psychological characteristics, social adaptation, stress resilience, communicative competence, and professional identity of military personnel. Furthermore, the personal, socio-psychological, and organizational attributes of self-regulation are systematized, while the psychological mechanisms of their development and the main directions of psychological monitoring are identified.

Keywords: military personnel, self-regulation, psychosocial attributes, military psychology, social psychology, psychodiagnostics, psychological assessment, psychological readiness, motivation, emotional stability, stress resilience, reflection, communicative competence, psychological adaptation, professional identity.

Jahon miqyosida so‘nggi yillarda kuzatilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik, siyosiy sanksiyalar va gibrid urushlar insoniyatning hissiy-irodaviy hamda emotsional barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, stress, xavotir, depressiya, agressiya darajasini oshishiga, ayniqsa harbiy xizmatchilar orasida turli psixologik sindromlarni keng tarqalishiga olib kelmoqda. Xalqaro mezonlar (ICD, DSM) asosida o‘tkazilgan meta-tahlillar harbiy xizmatchilarda anksioz buzilishlar «sababsiz xavotir, salbiy munosabatni kutib yashash, asabiylik, hissiy beqarorlik bilan kechib, erkak harbiy xizmatchilarning 23% da, ayollarning 25% da, shuningdek, suitsidal fikr va urinishlar ularning 11-21%ida qayd etilib, hissiy o‘zini boshqara olmaslik, sababsiz emotsional dinamika erkaklarda 15-31%, ayollarda 9-27%gacha nisbatan yuqori» bo‘lishini tasdiqlaydi [1]. Shu bois, harbiy xizmatchilarda ijtimoiy-psixologik munosabatlardagi barqarorlikni mustahkamlash, stressli vaziyatlarda o‘zini o‘zi boshqarish choralarini tizimlashtirishda ijtimoiy-psixologiyaning zamonaviy masalalari xususan, harbiy psixologik muammolarni ilmiy jihatdan tadqiq etishni yanada dolzarblashtiradi.

Jahondagi ilg‘or ta’lim va ilmiy-tadqiqot markazlarida harbiy xizmatchilarning o‘zini o‘zi boshqarish tizimini shakllantirishda gender omillarining psixologik ta’sirini o‘rganishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatchilarning xizmat jarayonidagi emotsional zo‘riqishi, hissiy barqarorligi, irodaviy boshqaruvi va motivatsion dinamikasi genderga xos psixofiziologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlar bilan uzviy bog‘liqlik kasb etib, harbiy xizmatning psixologik xavf omillarini aniqlash, ichki boshqaruv mexanizmlarini faollashtirish, psixodiagnostik usullarni ishlab chiqish va takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shuningdek, shaxslararo munosabatlarda o‘zini o‘zi boshqarishga xos adaptiv strategiyalar, hissiy-irodaviy va axloqiy-psixologik kompetensiyalarni

shakllantirishga yo‘naltirilgan prognostik-differensial modellarni ishlab chiqish bugungi kun ilmiy ijtimoiy psixologiyaning dolzarb vazifasi sifatida baholanmoqda [2].

Harbiy xizmatchilarning shaxslararo munosabatlarida harbiy tuzilma xususiyatiga ko‘ra irodaviy sifat ichki boshqaruv mexanizmini bo‘lib, xizmat faoliyatini tashkil etish, jamoaviy harakatlardan rag‘batlanish orqali o‘zini o‘zi (ichki va tashqi) faol kuzatish orqali psixologik muvozanatini saqlash, yangi maqsadlar tizimini shakllantirish va o‘z hayotiy qadriyatlarini yo‘naltirish imkonini berishi tadqiqotning konseptual g‘oyasini tashkil etadi. Bu esa shaxsning psixologik moslashuvchanligini ta’minlash bilan birga faoliyatdagi stressga chidamlilikni, ichki resurslarni faoliyatga maqsadli safarbar eta olish qobiliyatini namoyon etishga xizmat qiladi. Demak, harbiy xizmatchilarda o‘zini o‘zi boshqarish nafaqat ichki (irodaviy), balki tashqi (axloqiy-ruhiy) jihatdan faoliyatdagi faol motivatsion, ijtimoiy-refleksiv va psixoamartizatsiya jihatlarni ham o‘z ichiga oladi [3].

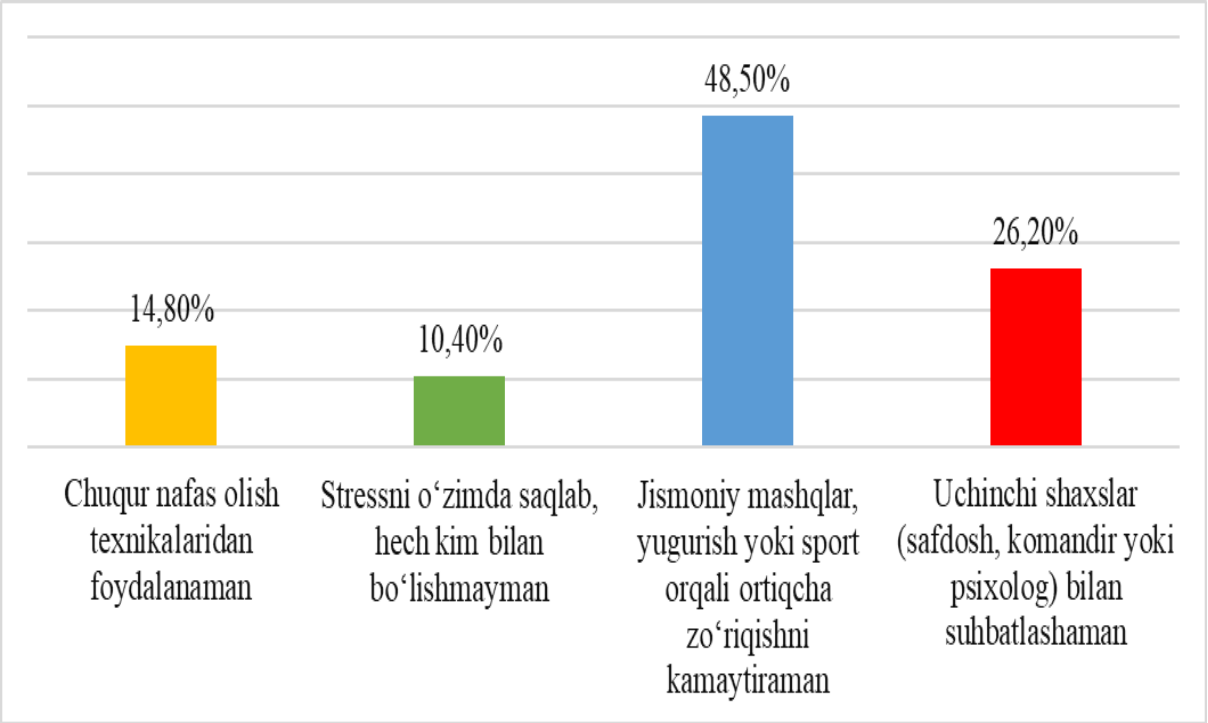

1-rasm. «Harbiy xizmat davomida duch keladigan stressli vaziyatlarni qanday yo‘llar orqali yengishga harakat qilasiz?» degan savolga berilgan javoblar (% hisobida)

«Harbiy xizmat davomida duch keladigan stressli vaziyatlarni qanday yo‘llar orqali yengishga harakat qilasiz?» savoilga berilgan javoblar tahliliga muvofiq, chuqur nafas olish texnikalaridan foydalanish javobi 14,80% (105 nafar), stressni o‘zimda saqlab hech kim bilan bo‘lishmayman javobi 10,40% (74 nafar), jismoniy mashqlar, yugurish yoki sport orqali zo‘riqishni kamaytiraman javobini 48,50% (344 nafar) hamda uchinchi shaxslar (safdosh,

komandir yoki psixolog) bilan suhbatlashaman javobi 26,2% (186 nafar) tashkil etdi. Mazkur natijalar harbiy xizmatchilarning o‘zini o‘zi boshqarishida hamda xizmat davomida yuzaga keladigan turli vaziyatlarda asosiy urg‘u va yengib o‘tish texnologiyasi jismoniy mashqlar orqali yuzaga chiqar ekan (1-rasmga qarang).

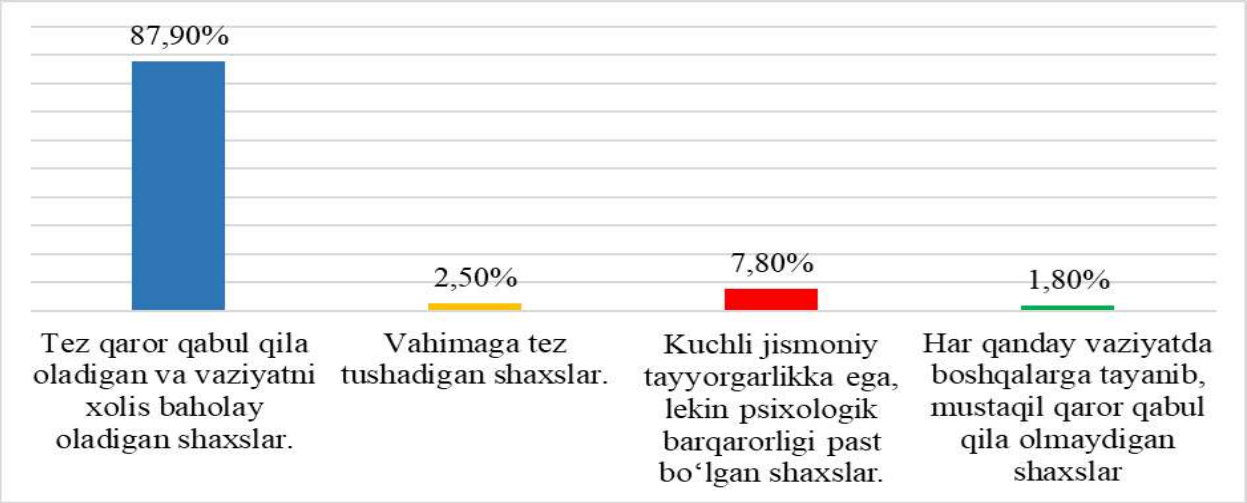

2-rasm. «Sizning fikringizcha, qanday toifadagi shaxslar ekstremal vaziyatlarni samarali yenga oladi deb o‘ylaysiz?» degan savolga berilgan javoblar (% hisobida)

«Sizning fikringizcha, qanday toifadagi shaxslar ekstremal vaziyatlarni samarali yenga oladi?» mazmunidagi savolga berilgan javoblar tahlili respondentlarning ekstremal sharoitlarda samarali faoliyat yurituvchi shaxsga doir tasavvurlarini ochib bermoqda. Olingan natijalarga ko‘ra, 87,9% (623 nafar) sinaluvchilar ekstremal vaziyatlarni muvaffaqiyatli yengishda tezkor qaror qabul qiladigan va vaziyatni xolis baholay oladigan shaxslarni eng samarali tip deb baholashgan. Psixologik nuqtayi nazardan, ekstremal vaziyatdagi muvaffaqiyat, avvalo, stressga chidamlilik**,** emotsional o‘zini boshqarish**,** kognitiv moslashuvchanlik va tez qaror qabul qilish kompetensiyalari bilan belgilanadi. Respondentlarning aksariyat tomonidan ushbu omillarni tanlanishi ularda xizmat vazifalariga kirishishga tayyorgarlik, ijtimoiy tajriba va harbiy-amaliy faoliyat talablarini adekvat anglash darajasi shakllanganini ko‘rsatadi (2-rasmga qarang) [4].

“O‘zini o‘zi boshqarishning individual uslubi” (V.I.Morosanova) metodikasining tashkilot turi bo‘yicha tafovutlariga binoan, metodikadagi mavjud barcha ko‘rsatkichlarda ishonch darajasidagi ahamiyatli farqlar qayd etildi. Mudofaa tizimi harbiy xizmatchilarining faoliyati “odam–texnika” tipidagi kasbiy muhit bilan xarakterlanadi. Bu esa xatti-harakatlarning qat’iy reglamenti, normativ hujjatlar va texnologik talablarga muvofiq holda amalga oshirishini talab etadi. Ushbu natijalar Mudofaa tizimi harbiy xizmatchilarida aynan shu regulyator mexanizm ustuvor ekanligini empirik jihatdan tasdiqlaydi

(U=57176,5; p<0,01). Natijani baholash shkalasi (U=57041,5; p<0,01) bo‘yicha Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida yuqori o‘rtacha ranglar aniqlangan. Bu ularning bajarilgan faoliyat samaradorligini tez va adekvat baholash, xatolarni aniqlash hamda vaziyatga mos ravishda xulq-atvorni qayta sozlash qobiliyatlari rivojlanganligini ko‘rsatadi. Milliy gvardiya xizmat faoliyati ko‘proq “odam-odam” tizimiga mansub bo‘lib, u real vaqt rejimida ijtimoiy vaziyatlarni baholash, fuqarolar bilan muloqot qilish, xavfli holatlarda tezkor qarorlar qabul qilishni talab etadi. Shu sababli natijani baholash mexanizmi bu tizimda refleksivlik, ijtimoiy sezgirlik va operativ tahlil bilan uyg‘un holda shakllanadi.

1-jadval

O‘zini o‘zi boshqarishning individual uslubi (V.I.Morosanova) metodikasining tashkilot turi bo‘yicha tafovutlari (n=709)

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha rang		Statistik qiymat	
	Milliy gvardiya (N-458)	Mudofaa (N-251)	Mann Uitni U mezoni	p (ishonch darajasi)
Rejalashtirish	314,34	396,21	57176,5	0,007**
Natijani baholash	394,04	306,74	57041,5	0,006**
Moslashuvchanlik	374,58	315,76	57287,5	0,040*
Modellashtirish	303,53	377,68	56805,5	0,005**
Irodaviy qat’iyat	304,06	356,71	57050,5	0,008**
Emotsional barqarorlik	394,07	346,70	57052	0,009**
Umumiy regulyatsiya indeksi	333,99	396,85	57015,5	0,009**

Izoh: ** - p<0.01

Moslashuvchanlik shkalasi (U=57287,5; p<0,05) bo‘yicha ham Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida ishonchli ustunlik qayd etildi. Ushbu natija ularning o‘zgaruvchan, noaniq va tez almashib turuvchi vaziyatlarga psixologik jihatdan tez moslasha olish qobiliyatiga egaligini ko‘rsatadi. Milliy gvardiya faoliyati doirasida tezkor chaqiriqlar, kutilmagan xavf manbalari va turli ijtimoiy omillar mavjud bo‘lgani sababli ushbu regulyator mexanizm faol ravishda shakllanadi. Bu holat Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida stressga chidamlilik, vaziyatli qaror qabul qilish va emosional-irodaviy moslashuvchanlikning yuqori darajada rivojlanganligi bilan izohlanadi. Modellashtirish shkalasi (U=56805,5; p<0,01) bo‘yicha Mudofaa tizimi harbiy xizmatchilarida yuqori natijalar qayd etildi. Bu ularning faoliyat jarayonida vaziyatning ichki modelini oldindan qurish, mumkin bo‘lgan ssenariylarni tahlil qilish va harakatlar oqibatini bashorat qilish qobiliyati shakllanganligini ko‘rsatadi. Ilmiy nuqtayi nazardan, modellashtirish shkalasining yuqori bo‘lishi harbiy xizmatchilarning kognitiv nazorat, tahminiy rejalashtirish va intellektual boshqaruv imkoniyatlarini kengaytiradi.

Irodaviy qat’iyat shkalasi (U=57050,5; p<0,01) bo‘yicha ham Mudofaa tizimi harbiy xizmatchilarida ustunlik aniqlanib, bu ularning murakkab, uzoq davom etuvchi va yuqori intizom talab etuvchi vazifalarni bajarishda qat’iyatlilik va bardoshlilikni namoyon etishini ko‘rsatadi. Mudofaa tizimidagi xizmat faoliyati yuqori darajadagi irodaviy zo‘riqish, o‘zini majbur qilish va tashqi bosimlarga qarshi turishni talab etadi. Shu bois irodaviy regulyatsiya bu tizimda shaxsiy barqarorlikning asosiy tayanch mexanizmi sifatida shakllanadi. Emotsional barqarorlik shkalasi (U=57052; p<0,01) bo‘yicha Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida yuqori natijalar qayd etilishi ularning xizmat faoliyatida fuqarolarga nizbatan hissiy holatni nazorat qilish, affektiv reaksiyalarni jilovlash va stressli vaziyatlarda muvozanatni saqlash qobiliyatlari shakllanganligini ko‘rsatadi.

Umumiy regulyatsiya indeksi (U=57015,5; p<0,01) bo‘yicha aniqlangan ishonchli farqlar har ikkala kuch ishlatar tuzilmada o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlari turli vazifalar yo‘nalishida bo‘lsada biroq kasbiy faoliyat talablariga mos holda masalan Mudofaa tizimida regulyatsiya kognitiv-irodaviy komponentlar hisobiga, Milliy gvardiya tizimida esa emosional-situativ va refleksiv komponentlar hisobiga kuchliroq bo‘lishi kuzatiladi. Mazkur empirik natijalar o‘zini o‘zi boshqarishning individual uslubi tashkilot faoliyat turi, kasbiy muhit va xizmat vazifalarining psixologik tabiatiga bevosita bog‘liq ekanligini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Ushbu xulosalar dissertatsiya doirasida harbiy xizmatchilar uchun differensial psixologik tayyorgarlik, seleksiya va shakllantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [5].

O‘tkazilgan empirik tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarda o‘zini o‘zi boshqarishning psixosotsial atributlari xizmat olib borilayotgan kuch ishlatar tuzilmaning faoliyat xususiyati, kasbiy muhit va xizmat vazifalarining psixologik mazmuniga qarab differensial tarzda namoyon bo‘lishini tasdiqladi. Jumladan, Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarida moslashuvchanlik va emotsional barqarorlik ko‘rsatkichlarining statistik jihatdan ishonchli yuqori namoyon bo‘lishi ularning tez o‘zgaruvchi operativ vaziyatlarga moslashish, fuqarolar bilan bevosita muloqot sharoitida hissiy holatini nazorat qilish hamda stressli vaziyatlarda psixologik muvozanatni saqlash kompetensiyalari yuqori darajada rivojlanganligini ko‘rsatdi. Mazkur holat ushbu tizim faoliyatining situativ, dinamik va ijtimoiy yo‘naltirilgan xarakteri bilan izohlanadi.

Aksincha, Mudofaa tizimi harbiy xizmatchilarida modellashtirish hamda irodaviy qat'iyat ko‘rsatkichlarining ustunligi ularning faoliyatida kognitiv regulyatsiya, vaziyatni oldindan prognoz qilish, strategik rejalashtirish, uzoq muddatli maqsadlarga yo‘naltirilgan harakatlarni boshqarish va yuqori intizomni

talab qiluvchi vazifalarni bajarish mexanizmlari ustuvor ekanligini namoyon etdi. Bu esa harbiy faoliyatning strategik xarakteri o‘zini o‘zi boshqarishning intellektual va irodaviy komponentlarini kuchli rivojlantirishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Umumiy regulyatsiya indeksi bo‘yicha aniqlangan ishonchli tafovutlar o‘zini o‘zi boshqarishning yagona psixologik konstrukt emasligini, balki xizmat faoliyatining mazmuniga mos ravishda turli psixosotsial atributlar integratsiyasi asosida shakllanishini ko‘rsatdi. Xususan, Mudofaa tizimida o‘zini o‘zi boshqarish asosan kognitiv va irodaviy regulyatsiya mexanizmlariga tayansa, Milliy gvardiya tizimida emotsional, refleksiv va situativ regulyatsiya komponentlari ustuvor ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarda o‘zini o‘zi boshqarishning psixosotsial atributlari kasbiy faoliyat turi, xizmat vazifalarining psixologik talablari hamda tashkiliy muhit bilan determinatsiyalangan murakkab integrativ tizim ekanligini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Mazkur natijalar harbiy xizmatchilarni psixologik saralash, differensial psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish, o‘zini o‘zi boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish hamda psixologik monitoring va psixokorreksion texnologiyalarni takomillashtirish uchun muhim metodologik va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, olingan ilmiy dalillar harbiy psixologiyada o‘zini o‘zi boshqarishning psixosotsial atributlarini tashkilot faoliyatining xususiyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganishga oid nazariy qarashlarni yanada boyitadi va ushbu yo‘nalishda istiqbolli ilmiy izlanishlar olib borish uchun konseptual asos yaratadi.

Adabiyotlar:

1. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3181836/
2. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27836099/.
3. Qiyomxo‘jayeva M.R. Harbiy xizmatchilarda psixik o‘zini o‘zi boshqarishni rivojlantirishga gender xususiyatlarining ta’siri // Monografiya. T.: O‘zRJXU, 2025y. 116 bet. ISBN-978-9910-765-49-0
4. Киёмходжаева М.Р. Совладание с трудными жизненными ситуациями у военнослужащих в рамках феномена психической саморегуляции // Вестник интегративной психологии. ISBN 978-5-9527-02-16-5. – Ярославль, 2025 год выпуск 37 часть 2, В. 160-164 (19.00.00. №2)
5. Qiyomxo‘jayeva M.R. Psychological self-regulation, defense mechanisms, and coping strategies in military personnel // Вестник интегративной психологии. ISBN 978-5-9527-02-16-5. – Ярославль, 2025-год выпуск 38 часть 2, В. 80-86 (19.00.00. №2)

JAMOAT XAVFSIZLIGI SUBYEKTLARIDA FAOLIYATI MOBBING YUZAGA KELISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Rejametov Iroda Ikramshiykovna
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
«Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash» kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida mobbingning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy-psixologik va tashkiliy omillar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Mobbingning nazariy asoslari, turlari, rivojlanish bosqichlari, xodim shaxsiga hamda xizmat jamoasiga ko‘rsatadigan salbiy ta'siri yoritilgan. Shuningdek, mobbingni erta aniqlash, profilaktika qilish va xizmat jamoalarida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishning zamonaviy psixologik mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: mobbing, jamoat xavfsizligi subyektlari, psixologik omillar, psixologik terror, xizmat jamoasi, ijtimoiy-psixologik muhit, shaxslararo munosabatlar, psixologik xavfsizlik, kasbiy faoliyat, profilaktika.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МОББИНГА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье научно проанализированы психологические, социально-психологические и организационные факторы возникновения моббинга в деятельности субъектов общественной безопасности. Раскрыты теоретические основы, виды и этапы развития моббинга, а также его влияние на личность сотрудника и социально-психологический климат служебного коллектива. Особое внимание уделено современным психологическим механизмам раннего выявления, профилактики моббинга и формирования благоприятной социально-психологической среды в служебных коллективах.

Ключевые слова: моббинг, субъекты общественной безопасности, психологические факторы, психологический террор, служебный коллектив, социально-психологический климат, межличностные отношения, психологическая безопасность, профессиональная деятельность, профилактика.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MOBBING IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF PUBLIC SAFETY PERSONNEL

Abstract. This article examines the psychological, socio-psychological and organizational factors contributing to the emergence of mobbing in the professional activities of public safety personnel. The theoretical foundations, types and developmental stages of mobbing, as well as its negative impact on

employees and the socio-psychological climate of service teams, are analyzed. Particular attention is given to contemporary psychological approaches for the early identification, prevention and management of mobbing and for promoting a healthy socio-psychological environment within professional organizations.

Keywords: mobbing, public safety personnel, psychological factors, psychological terror, service team, socio-psychological climate, interpersonal relations, psychological safety, professional activity, prevention.

Jahonning qator mamlakatlarida milliy xavfsizlik, jamoat tartibi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda xizmat qiluvchi tuzilmalar xodimlarining kasbiy, intellektual, axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorgarligini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Chunki jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatining samaradorligi nafaqat ularning huquqiy bilimlari, jismoniy tayyorgarligi va kasbiy malakasiga, balki xizmat jamoalaridagi sog‘lom psixologik muhit, shaxslararo munosabatlar madaniyati, emotsional barqarorlik, liderlik salohiyati, boshqaruv madaniyati, qaror qabul qilish qobiliyati hamda ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik darajasiga ham bevosita bog‘liqdir.

Jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyati murakkab, yuqori mas’uliyatli va psixoemotsional zo‘riqishlarga boy kasbiy faoliyat turi hisoblanadi. Mazkur faoliyatda xodimlar tezkor vaziyatlarda qaror qabul qilish, fuqarolar bilan bevosita muloqot qilish, konfliktli holatlarni boshqarish, huquqbuzarliklarning oldini olish, shaxsiy tarkib bilan ishlash va xizmat intizomini ta’minlash kabi vazifalarni bajaradilar. Bunday sharoitda xizmat jamoasidagi ijtimoiy-psixologik muhitning sog‘lomligi muhim ahamiyat kasb etadi. Aksincha, jamoa ichida bosim, kamsitish, izolyatsiya, psixologik tahdid, norasmiy guruhlar ta’siri va shaxslararo ziddiyatlarning kuchayishi mobbing hodisasining yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin [1].

Mobbing bu xizmat yoki mehnat jamoasida muayyan shaxsga nisbatan tizimli, davomli va maqsadli psixologik bosim o‘tkazish, uni kamsitish, obro‘sizlantirish, jamoadan ajratish, ruhiy muvozanatdan chiqarish hamda kasbiy faoliyatini izdan chiqarishga qaratilgan destruktiv xulq-atvor shaklidir. Mobbing odatda hamkasblar, rahbarlar yoki qo‘l ostidagilar tomonidan amalga oshiriladi va bevosita haqorat, tuhmat, mensimaslik, ijtimoiy izolyatsiya, axborotdan cheklash, xizmatdagi yutuqlarni inkor etish, asossiz tanqid, xizmat topshiriqlarini adolatsiz taqsimlash yoki shaxsiy qadr-qimmatni pasaytirish kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

“Mobbing” tushunchasi dastlab K. Lorenz tomonidan 1963-yilda bir necha mayda hayvonlarning kattaroq dushmanga guruh bo‘lib hujum qilishi hodisasini ifodalash uchun qo‘llangan. Keyinchalik P. Heinemann bu atamani bolalar guruhlarida tengdoshlariga nisbatan shafqatsiz munosabat va tajovuzkor xatti-

harakatlarni izohlashda ishlatgan. XX asrning 80-yillarida H. Leymann mazkur tushunchani mehnat psixologiyasi doirasida keng ilmiy muomalaga kiritib, uni “psixologik terror” sifatida talqin qilgan. Uning qarashlariga ko‘ra, mobbing shaxsga nisbatan uzoq muddat davomida takrorlanadigan salbiy kommunikativ ta’sirlar yig‘indisi bo‘lib, u jabrlanuvchining o‘zini ifoda etish imkoniyati, obro‘si, kasbiy faoliyati, ijtimoiy aloqalari va psixosomatik salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi [2].

Jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida mobbingning dolzarbligi shundaki, bu hodisa nafaqat alohida xodimning ruhiy salomatligi va kasbiy barqarorligiga, balki butun xizmat jamoasining samaradorligi, intizomi, ijtimoiy-psixologik iqlimi va xizmat vazifalarini bajarish sifatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Mobbing mavjud bo‘lgan jamoalarda o‘zaro ishonch susayadi, norasmiy guruhlar qarama-qarshiligi kuchayadi, xizmat axborotlari noto‘g‘ri talqin qilinadi, rahbarlikka nisbatan ishonchsizlik ortadi va xodimlarning kasbiy motivatsiyasi pasayadi.

Ilmiy adabiyotlarda mobbingning bir necha asosiy turlari ajratiladi. Birinchisi, vertikal mobbing bo‘lib, bunda psixologik bosim rahbar tomonidan qo‘l ostidagi xodimga nisbatan amalga oshiriladi. Bu holat xizmat vakolatidan noto‘g‘ri foydalanish, asossiz tanqid, adolatsiz topshiriqlar, baholashdagi subyektivlik, xodimning kasbiy obro‘sini pasaytirish orqali namoyon bo‘ladi. Ikkinchisi, gorizontal mobbing bo‘lib, bunda bosim bir xil maqomdagi hamkasblar tomonidan amalga oshiriladi. Bu turdagi mobbing jamoadagi raqobat, hasad, norasmiy yetakchilik uchun kurash, guruhiy manfaatlar yoki shaxsiy adovat asosida shakllanadi. Uchinchisi, pastdan yuqoriga yo‘naltirilgan mobbing bo‘lib, bunda qo‘l ostidagi xodimlar rahbarga nisbatan yashirin yoki ochiq psixologik bosim o‘tkazadilar. Bunday holat rahbarning boshqaruv uslubi, kommunikativ kompetentligi, jamoada obro‘ qozona olmasligi yoki norasmiy guruhlarning kuchayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida xeyzing ham mobbingning maxsus ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Xeyzing yangi kelgan xodimlar, yosh mutaxassislar yoki xizmatga yangi moslashayotgan shaxslarga nisbatan qo‘pol hazillar, kamsituvchi topshiriqlar, norasmiy “sinovlar”, jamoaga qabul qilish bahonasidagi psixologik bosimlar shaklida yuzaga keladi. Bunday holatlar xizmat jamoasida nosog‘lom an’analar, noto‘g‘ri tushunilgan subordinatsiya, norasmiy ierarxiya va psixologik zo‘ravonlikning yashirin shakllarini kuchaytiradi.

Zamonaviy raqamli muhitda kibermobbing va kiberbulling holatlari ham alohida e’tibor talab etadi. Xizmat jamoalarida messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar, guruh chatlari yoki elektron aloqa vositalari orqali xodimga nisbatan

kamsituvchi xabarlar yuborish, mish-mish tarqatish, obro‘sizlantiruvchi ma’lumotlarni tarqatish, guruhdan chiqarib qo‘yish yoki axborot almashinuvidan cheklash kibermobbingning asosiy ko‘rinishlaridir. Bunday bosim ish vaqti bilan cheklanmay, kechayu kunduz davom etishi mumkinligi sababli jabrlanuvchining psixoemotsional holatiga yanada kuchli ta’sir ko‘rsatadi [3].

Mobbingning yuzaga kelishida obyektiv, tashkiliy va subyektiv psixologik omillar o‘zaro bog‘liq holda ta’sir ko‘rsatadi. Tashkiliy omillarga mehnatni samarasiz tashkil etish, xizmat vazifalarining noaniq taqsimlanishi, rahbarlik uslubidagi avtoritarlik, kadrlar siyosatining sustligi, ichki nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi, xodimlar o‘rtasidagi raqobatning noto‘g‘ri boshqarilishi, xizmat yuklamasining adolatsiz taqsimlanishi va jamoada psixologik profilaktika ishlarining yetarli darajada olib borilmasligi kiradi.

Subyektiv omillar esa shaxslararo munosabatlar, xarakter xususiyatlari, emotsional beqarorlik, kommunikativ madaniyatning pastligi, hasad, qo‘rquv, o‘z mavqeini yo‘qotish xavotiri, kasbiy o‘sish bilan bog‘liq raqobat, o‘zini boshqalar hisobidan tasdiqlashga intilish, agressivlik, past empatiya va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liqdir. Ayrim hollarda mobbing tashabbuskori o‘zining kasbiy yoki shaxsiy muvaffaqiyatsizliklarini yashirish, jamoadagi norasmiy mavqeini mustahkamlash yoki boshqalar ustidan psixologik ustunlikka erishish maqsadida bunday destruktiv xatti-harakatlarni amalga oshiradi.

Mobbingning yuzaga kelishida jamoaning ichki psixologik iqlimi alohida ahamiyatga ega. Ichki keskinlik, ishonchsizlik, norasmiy guruhlarga bo‘linish, ochiq muloqotning yetishmasligi, adolatsizlik hissi, rahbarning nizolarni vaqtida bartaraf eta olmasligi mobbing uchun qulay psixologik muhit yaratadi. Bunday sharoitda har qanday farqlanuvchi xodim tashqi ko‘rinishi, kasbiy yutuqlari, mustaqil fikri, yuqori intellektual salohiyati, past moslashuvchanligi yoki jamoa me’yorlariga mos kelmaydigan xulqi sababli mobbing obyektiga aylanishi mumkin [4].

Mobbing jarayoni odatda bir necha bosqichda rivojlanadi. Birinchi bosqich zarur shart-sharoitlarning shakllanish bosqichi bo‘lib, bunda jamoada yashirin ziddiyatlar, norozilik, norasmiy yetakchilik, raqobat, hasad yoki psixologik keskinlik paydo bo‘ladi. Ikkinchi bosqich birlamchi hodisa bosqichi bo‘lib, unda potensial jabrlanuvchi aniqlanadi va unga nisbatan salbiy ijtimoiy fikr shakllantiriladi. Uchinchi bosqich faol harakatlar bosqichi bo‘lib, unda tanqid, kamsitish, ayblash, axborotdan cheklash va ijtimoiy bosim kuchayadi. To‘rtinchi bosqich izolyatsiya bosqichi bo‘lib, jabrlanuvchi jamoadan ajratiladi, uning obro‘siga putur yetkaziladi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash manbalari kamaytiriladi. Beshinchi bosqich yakuniy bosqich bo‘lib, jabrlanuvchida

psixoemotsional charchash, xizmatga qiziqishning pasayishi, intizom buzilishi, boshqa lavozimga o‘tish istagi yoki tizimdan ketish holatlari yuzaga kelishi mumkin.

Mobbing jabrlanuvchisining xulq-atvorida o‘ziga xos belgilar kuzatiladi. Bular qatoriga tez-tez shikoyat qilish, o‘z fikrini himoya qilishda haddan tashqari keskinlik, boshqalarga nisbatan tanqidiy munosabat, jamoaviy tadbirlardan chetlashish, emotsional zaiflik, qat’iyatsizlik, yangi vaziyatlardan qo‘rqish, o‘z yutuqlarini haddan tashqari namoyish qilish, ijtimoiy me’yorlarga zid harakatlar, uchinchi shaxslarga oid ma’lumotlarni tarqatish yoki norasmiy kommunikatsiyada ehtiyotsizlik kabi holatlar kirishi mumkin. Biroq ushbu belgilar har doim ham jabrlanuvchini ayblash uchun asos bo‘la olmaydi. Ular ko‘proq jamoada yuzaga kelayotgan psixologik nomutanosiblikni erta aniqlash uchun signal sifatida baholanishi lozim.

Mobbing oqibatlari shaxsiy, guruhiy va tashkiliy darajalarda namoyon bo‘ladi. Shaxsiy darajada jabrlanuvchida xavotir, depressiv holatlar, o‘ziga ishonchning pasayishi, ijtimoiy yakkalanish, kasbiy motivatsiyaning susayishi, psixosomatik buzilishlar va ruhiy jarohatlanish kuzatilishi mumkin. Guruhiy darajada jamoada ishonchsizlik, norasmiy qarama-qarshilik, agressiv kommunikatsiya, hamkorlikning pasayishi va psixologik xavfsizlik muhitining buzilishi yuzaga keladi. Tashkiliy darajada esa xizmat samaradorligi pasayadi, kadrlar almashinuvi kuchayadi, rahbarlikka ishonch kamayadi, intizomiy muammolar ortadi va jamoat xavfsizligini ta’minlash sifati zarar ko‘radi [5].

Jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida mobbingning oldini olish uchun tizimli psixologik profilaktika zarur. Bunda xizmat jamoalarida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, rahbarlarning ijtimoiy-psixologik kompetentligini oshirish, xodimlar o‘rtasidagi nizolarni erta aniqlash, anonim psixologik murojaat tizimlarini joriy etish, psixodiagnostik monitoringni yo‘lga qo‘yish, kommunikativ treninglar o‘tkazish va mobbingga nisbatan nol tolerantlik tamoyilini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Mobbingning oldini olishda rahbar shaxsining roli alohida ahamiyat kasb etadi. Rahbar xizmat jamoasidagi norasmiy munosabatlarni kuzatib borishi, xodimlar o‘rtasidagi yashirin ziddiyatlarni aniqlashi, adolatli boshqaruv uslubini qo‘llashi, ochiq muloqot muhitini yaratishi va har qanday psixologik bosim ko‘rinishlariga nisbatan prinsipial munosabat bildirishi lozim. Rahbarning befarqligi yoki mobbingga bilvosita ko‘z yumishi mazkur hodisaning chuqurlashishiga olib keladi.

Shuningdek, jamoat xavfsizligi tizimida raqamli psixodiagnostika vositalaridan foydalanish mobbingni erta aniqlashda samarali yo‘nalish bo‘lishi mumkin. Avtomatlashtirilgan psixologik monitoring, anonim so‘rovnomalar,

jamoa iqlimini baholash indikatorlari, stress va emotsional charchashni aniqlash testlari, kommunikativ xavf omillarini baholash algoritmlari mobbing xavfini dastlabki bosqichlarda aniqlashga xizmat qiladi. Bu esa profilaktik chora-tadbirlarni kechiktirmasdan amalga oshirish imkonini beradi [6].

Xulosa qilib aytganda, jamoat xavfsizligi subyektlari faoliyatida mobbingning yuzaga kelishi ko‘p omilli ijtimoiy-psixologik hodisa bo‘lib, u tashkiliy boshqaruvdagi kamchiliklar, nosog‘lom jamoaviy muhit, shaxslararo ziddiyatlar, rahbarlik uslubidagi muammolar, individual psixologik xususiyatlar va norasmiy guruhiy bosimlar bilan bevosita bog‘liqdir. Mobbingning oldini olish va bartaraf etish jamoat xavfsizligi tizimida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish, rahbarlarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirish, xizmat jamoalarida psixologik xavfsizlik muhitini yaratish hamda xodimlarning emotsional va kasbiy barqarorligini ta’minlash orqali amalga oshiriladi. Mazkur yondashuv jamoat xavfsizligi subyektlarining xizmat samaradorligini oshirish, kasbiy deformatsiyalarni kamaytirish va sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni qaror toptirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Коновалова В. Моббинг как моббинг: источники и последствия психологического террора // Кадровик. Кадровый менеджмент, 2011, N 3 С. 105- 113.

2. Дагаева Е. Осторожно: моббинг / Е. Дагаева // Управление персоналом. - 2005.- N 7. - С. 52-54; N 11. - С. 49-52.

3. Алтухова Г.А. Моббинг как этическая проблема // Библиотековедение. 1998. N 2. С. 63-70.

4. Евтихов О.В. Моббинг: фазы развития и его профилактика. 22.01.2015 [Электронный ресурс]. - URL: https://mobbingu.net/articles/detail/56/

5. Аксенова Е.А Управление персоналом / Е.А. Аксенова, Т.Ю. Базаров, Б.Л. Еремин, П.В. Малиновский, Н.М. Малиновская. - М.: ЮНИТИ, 2009, с. 461462.

6. Агентство «Михайлов и Партнеры. Аналитика» [Электронный ресурс]. - URL: http:// m-p-a.ru/

DISTANT OILALARDAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI TADQIQ ETISHNING PSIXODIAGNOSTIK-METODIK ASOSLARI

Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
«Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash» kafedrasi katta o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Distant oilalarda er-xotin, ota-ona va bola hamda sibling munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, emotsional yaqinlik, kommunikativ faollik, oilaviy rollar taqsimoti, qadriyat yo‘nalishlari va oilaviy muhit indikatorlari yoritilgan. Shuningdek, shaxslararo munosabatlarni baholashda mualliflik so‘rovnomasi, Sh.Shvarsning “Qadriyatlar yo‘nalishi”, T.Lirining “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi”, oilaviy rollar taqsimoti, ota-onalik munosabati, oilaviy hayotdan qoniqish va oilaviy muhitni o‘rganishga qaratilgan metodikalardan foydalanishning ilmiy-metodik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: distant oila, shaxslararo munosabatlar, psixodiagnostika, metodik asoslar, er-xotin munosabatlari, ota-ona va bola munosabatlari, sibling munosabatlar, oilaviy rollar, qadriyat yo‘nalishlari, oilaviy muhit, emotsional yaqinlik, kommunikativ faollik.

ПСИХОДИАГНОСТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ДИСТАНТНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация: Раскрываются социально-психологические особенности супружеских, родительско-детских и сиблинговых отношений, а также показатели эмоциональной близости, коммуникативной активности, распределения семейных ролей, ценностных ориентаций и семейной среды. Обосновано научно-методическое значение применения авторской анкеты, методики Ш.Шварца «Ценностные ориентации», теста Т.Лири «Диагностика межличностных отношений», а также методик, направленных на изучение распределения семейных ролей, родительских установок, удовлетворенности семейной жизнью и особенностей семейной среды.

Ключевые слова: дистантная семья, межличностные отношения, психодиагностика, методические основы, супружеские отношения, родительско-детские отношения, сиблинговые отношения, семейные роли, ценностные ориентации, семейная среда, эмоциональная близость, коммуникативная активность.

PSYCHODIAGNOSTIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING INTERPERSONAL RELATIONS IN DISTANT FAMILIES

Abstract: The socio-psychological characteristics of marital, parent-child and sibling relationships are analyzed, with particular attention to emotional closeness, communicative activity, distribution of family roles, value orientations and family environment indicators. The article substantiates the scientific and methodological significance of using an author-developed

questionnaire, Sh.Schwartz's "Value Orientations" method, T.Leary's "Interpersonal Relations Diagnosis" test, as well as methods aimed at studying family role distribution, parental attitudes, satisfaction with family life and the characteristics of the family environment.

Keywords: distant family, interpersonal relations, psychodiagnostics, methodological foundations, marital relations, parent-child relations, sibling relations, family roles, value orientations, family environment, emotional closeness, communicative activity.

Distant oilalar kabi murakkab ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik hodisani o‘rganishga turli xil funksional, empirik va ilmiy yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularda asosiy urg‘u oilaviy o‘zaro munosabatlarni tadqiq etish, oila a'zolari o‘rtasidagi psixologik masofalanish va emotsional yaqinlik nisbatini aniqlash, shuningdek, distant oilalarga psixologik yordam ko‘rsatishning indikativ belgilarini o‘rganishga qaratiladi. Bugungi kundagi zamonaviy distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarni tadqiq etishda psixologiya fanining asosiy metodologik tamoyillari aks ettirish, determinizm, ong va faoliyatning birligi, rivojlanish kabi tamoyillardan keng foydalanish mumkin. Mazkur yondashuvlar K.A.Abulxanova-Slavskaya, B.G.Ananyev, A.V.Brushlinskiy, A.L.Juravlev, B.F.Lomov, K.K.Platonov, S.L.Rubinshteyn, E.V.Shoroxova kabi olimlarning ilmiy qarashlarida chuqur asoslangan [1].

Distant oilalardagi munosabatlarni tahlil qilishda psixologik munosabatlar konsepsiyasi ham muhim metodologik ahamiyatga ega. A.F.Lazurskiy, B.F.Lomov, V.N.Myasishchev, N.N.Obozov, V.P.Poznyakov, A.B.Kupreichenko, I.R.Sushkov, P.N.Shixirevlarning ilmiy qarashlari shaxsning boshqa insonlar, ijtimoiy muhit va oila tizimiga nisbatan shakllanadigan munosabatlarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. "Oilaga munosabat" tushunchasini aniqlashda esa oila ichidagi munosabatlarning eng muhim jihatlarini ko‘rib chiqishga qaratilgan oilaviy psixologiya va tug‘ilish sohasidagi tadqiqotlar, jumladan, Yu.E.Aleshina, V.V.Boyko, A.N.Volkova, L.A.Gozman, T.V.Neshcheret, N.N.Obozovlarning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, oila va tug‘ilish sotsiologiyasiga oid A.I.Antonov, M.S.Matskovskiy, A.G.Xarchevlarning nazariy yondashuvlari hamda distant oilalarni tadqiq etishda sotsiologik, demografik, iqtisodiy, tibbiy-genetik va psixologik tamoyillarni inobatga olish muhimdir [2].

Yuqorida keltirilgan nazariyalar tahlil qilinganda, oilani multifunksional institut sifatida tadqiq etish, undagi shaxslararo munosabatlar, oilaviy rollar, emotsional aloqalar, mas'uliyat taqsimoti hamda oila haqida "biz" tasavvurini oila a'zolari qarashlarida aks ettirishning psixologik va ijtimoiy omillari kabi masalalarda umumiy metodologik yakdillik mavjudligini ko‘rish mumkin.

Ushbu nazariy tahlillar asosida, fikrimizcha, distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik qirralarini empirik o‘rganishda oilaning tabiiy guruh ekanligini, unda vaqt o‘tishi bilan o‘zaro munosabatlarning muayyan stereotiplari paydo bo‘lishini, ular oila a’zolarining faoliyatini, xulq-atvor doirasini belgilaydigan va ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni tartibga soladigan oilaviy tuzilmani yaratishini inobatga olish lozim.

Distant oila sharoitida mazkur oilaviy tuzilma an’anaviy oilaviy tizimdan farqli ravishda fazoviy masofa, mehnat migratsiyasi, vaqtinchalik ajralish, raqamli muloqot, mas’uliyatning qayta taqsimlanishi, ota-onalik va er-xotinlik rollarining transformatsiyasi bilan tavsiflanadi. Bu oilaning asosiy vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan hayotiy tuzilma individuallikni saqlash, shu bilan birga butunga tegishlilik tuyg‘usini yaratish, oila a’zolarining oila tarkibining bir qismi ekanligini his qilish, har bir inson o‘zini mustaqil birlik deb anglashi bilan birga, o‘z oilasi ichida shaxslararo munosabatga kirishganda oilada qabul qilingan “oila xaritasi”ni qabul qilishi kabi jihatlarga alohida e’tibor qaratish lozimligini ko‘rsatadi.

Mazkur qarashlardan kelib chiqib, tadqiqotimizning metodologik asosini shaxsning munosabatlar konsepsiyasi, oilaga psixologik o‘zaro yordam tamoyillari, personalizatsiya konsepsiyasi, shaxslararo o‘zaro idrokning faoliyatga asoslangan vositachiligi tamoyili, tizimlilik prinsipi, psixik rivojlanish tamoyili, subyekt faoliyati prinsipi, ijtimoiy jarayonlarni ilmiy bilish metodologiyasiga tizimli yondashish, shaxsning tashqi yo‘nalishining ichki vositasi, uning tashqi faoliyatining ichki belgilovchisi bo‘lgan shaxslarning ma’naviy boyliklarining real munosabatlarga bog‘liqligi haqidagi g‘oyalar tashkil etadi [3].

Shuningdek, shaxslararo munosabat nazariyasi o‘ziga xos faoliyat va uslubiy tamoyil sifatida, subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni o‘rganishda ijtimoiy idrok nazariyasi, shaxslararo muloqotdagi kognitiv va emotsional jarayonlar nazariyalari, faoliyat va muloqotda yangi shaxsiy fazilatlarni shakllantirishni ta’minlaydigan o‘quv jarayonini tashkil etishga shaxsiy-faollik yondashuvi hamda oiladagi semantik makonni qurish asosidagi psixosemantika g‘oyalari distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarni tadqiq etishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Bu ijtimoiy-psixologik moslashuv, hayot kechirishni osonlashtirish va oilaviy mazmunni saqlab qolish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan ko‘rinadiki, distant oilalarda hamkorlikdagi faoliyat zaruriyati tufayli inson boshqa oila a’zolari bilan doimiy munosabatga kirishishi, aloqa o‘rnatishi, o‘zaro tushunishga erishishi, kerakli axborotni olishi va unga mos ravishda javob berishi kerak. Demak, distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarni

tashkil etish, farzandlar hamda juftliklarning o‘zaro shaxslararo idrok mexanizmlarining nozik qirralarini tushuntirib berishda kommunikativ va ijtimoiy idrok yondashuvlaridan foydalanish muhimdir.

Distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik indikatorlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlarni amalga oshirishda shaxslararo munosabatlar kontekstini uchta asosiy omil asosida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. Distant oilalardagi er va xotin munosabatlari;
2. Distant oilalardagi ota-ona va bola munosabatlari;
3. Distant oilalardagi sibling munosabatlarida bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanish qonuniyatlarining namoyon bo‘lishi.

Hozirgi vaqtda shaxslararo munosabatlarni o‘rganish ularning asosiy vektorlarini to‘g‘ri aniqlash imkonini beradi. Ko‘pincha ular o‘zaro ta’sir qilishning tabiati va usullarida obyektiv ravishda namoyon bo‘ladigan shaxslar o‘rtasidagi subyektiv tajribali munosabatlar sifatida belgilanadi. Shuningdek, shaxslararo munosabatlarni obyektiv ravishda tajribali va shaxslar o‘rtasidagi turli darajada idrok etilgan munosabatlar sifatida tushunish mavjud. Distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik tabiatini empirik o‘rganish uchun quyidagi psixodiagnostik metodikalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

1. Distant oilalardagi shaxslararo munosabatlar haqidagi ijtimoiy-psixologik tasavvurlarni o‘rganuvchi mualliflik so‘rovnomasi;
2. Sh.Shvarsning “Qadriyatlar yo‘nalishi” metodikasi;
3. T.Lirining “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” testi;
4. E.S.Shefer va R.K.Bellarning M.S.Salayeva modifikatsiyasidagi “Ota-onalik roliga ustanovkasi va munosabatini aniqlash” metodikasi;
5. Yu.Alyoshina, I.Gozman, Ye.Dubovskayalarning “Oilada rollar taqsimoti” so‘rovnomasi;
6. V.Stolin, T.Ramanov, G.Butenkolarning “Oilaviy hayotdan qoniqish” so‘rovnomasi;
7. S.Kupriyanovaning “Oilaviy muhitni o‘rganish shkalasi”;
8. R.B.Kettelning “Shaxs xususiyatlarini o‘rganishning 16 omilli so‘rovnomasi” metodikasi.

Shaxslararo munosabatlarga ular paydo bo‘ladigan va shaxs real tarzda o‘zaro munosabatda bo‘lgan muhit ta’sir qiladi. G.M.Andreyevaning fikriga ko‘ra, ma’lum sharoitlarda insonning o‘ziga xosligi asosan “ekologik” bo‘lishi mumkin. Bu nafaqat shaxslararo o‘zaro ta’sir strategiyalarini, balki asosiy usullarni, shuningdek, inson faoliyatining psixologik mexanizmlarini belgilaydigan atrof-muhit sifati va uning psixologik xususiyatlarining

ahamiyatini ko‘rsatadi. Distant oilalar sharoitida bunday muhit nafaqat bevosita oilaviy makon, balki masofaviy muloqot muhiti, migratsion sharoit, iqtisodiy omillar, raqamli aloqa vositalari hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi bilan ham belgilanadi [4].

Xorij psixologiyasida shaxslararo munosabatlar o‘zaro ta’sir qiluvchi odamlarning turli xil hissiy holatlariga asoslangan degan tushuncha mavjud. Rasmiy ravishda o‘rnatilgan yoki ta’minlanmagan bo‘lishi mumkin bo‘lgan rasmiy munosabatlardan farqli o‘laroq, shaxslararo munosabatlar ba’zan ularning hissiy mazmunini ta’kidlab, ekspressiv munosabatlar deb ataladi. Shaxslararo munosabatlar personal munosabatlar deb ham yuritiladi. “Shaxslararo” atamasi nafaqat munosabatlarning obyekti boshqa shaxs ekanligini ko‘rsatadi, balki munosabatlarning o‘zaro yo‘nalishini ham aks ettiradi. Bu esa shaxslararo munosabatlarni o‘ziga bo‘lgan munosabatdan, obyektlarga munosabatdan va guruhlararo munosabatlardan ajratish imkonini beradi.

T.Liri sxemasi sinaluvchining natijalari doira markaziga qanchalik yaqin bo‘lsa, bu ikki o‘zgaruvchi o‘rtasidagi bog‘liqlik shunchalik kuchli bo‘ladi, degan taxminga asoslanadi. Har bir yo‘nalish bo‘yicha ballar yig‘indisi vertikal hukmronlik-bo‘ysunish va gorizontal do‘stlik-dushmanlik o‘qlari ustun bo‘lgan indeksga aylantiriladi. Olingan ko‘rsatkichlarning doira markazidan masofasi shaxslararo xatti-harakatlarning moslashuvchanligi yoki ekstremalligini ko‘rsatadi. Distant oilalarda mazkur metodika er-xotin, ota-ona va bola, shuningdek, sibling munosabatlaridagi emotsional yaqinlik, kommunikativ masofa, boshqaruvchanlik, bo‘ysunuvchanlik, qo‘llab-quvvatlash va ziddiyatlilik ko‘rsatkichlarini aniqlashda muhim diagnostik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shaxs qadriyatlari bugungi kunda uning muhim psixologik resursi hisoblanadi. Viktor Frankl hayotda uchta markaziy qadriyat mavjudligini ta’kidlaydi. Birinchi qadriyat tajriba, ya’ni inson bilan nimadir sodir bo‘lishi; ikkinchi qadriyat ijod, ya’ni inson yaratadigan narsalar; uchinchi qadriyat munosabat, ya’ni mushkul vaziyatlarga nisbatan bildirilgan reaksiyadir. Frankl ushbu qadriyatlar ichida eng yuqorisi “munosabat” ekanligini ta’kidlaydi. Boshqacha aytganda, hayotimizdagi vaziyatlarga qanday munosabatda bo‘lishimiz ko‘p narsani belgilaydi. Distant oilalarda aynan munosabat qadriyati alohida ahamiyat kasb etadi, chunki fazoviy ajralish, sog‘inch, ishonch, mas’uliyat, iqtisodiy majburiyat va oilaviy rollarning qayta taqsimlanishi sharoitida oila a’zolarining bir-biriga bo‘lgan munosabati oilaviy barqarorlikning asosiy omiliga aylanadi. Shaxslararo munosabat jarayonida nafaqat ma’lumot almashinadi, balki qadriyatlar ham uzatiladi. Qadriyatlar har

bir madaniyatning asosi va poydevori hisoblanadi. Odamning xulq-atvori va uning hissiy tarkibiy qismi shaxsiy qadriyatlar bilan bir qatorda madaniy qadriyatlarning tartibga soluvchi ta’siriga duchor bo‘ladi. Boshqalarga yo‘naltirilgan tuyg‘ular egotsentrik tuyg‘ularga qaraganda sezilarli darajada madaniyatlararo farqlar bilan ajralib turadi [5].

Yangi tarixiy sharoitlarda qadriyat yo‘nalishlarining o‘zgarishini o‘rganish ijtimoiylashuv jarayoni bilan chambarchas bog‘liq. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs ijtimoiy tajribaga ega bo‘ladi, unga jamiyatning to‘liq a’zosi sifatida faoliyat ko‘rsatishga imkon beradigan ma’lum bilimlar, me’yorlar va qadriyatlar tizimini o‘zlashtiradi. Distant oilalar sharoitida ijtimoiylashuv jarayoni o‘ziga xos tarzda kechadi, chunki bolalar va o‘smirlar ota yoki onaning uzoqda bo‘lishi, tarbiyaviy nazoratning masofaviylashuvi, raqamli muloqotning kuchayishi, qarindoshlar yoki boshqa yaqin shaxslarning tarbiyaviy ta’siri ostida rivojlanadi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy va ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda qadriyat yo‘nalishlarining umumiy qabul qilingan yagona ta’rifi mavjud emas. Bu o‘rganish obyektining murakkabligi va tadqiqot yondashuvlarining xilma-xilligi bilan bog‘liq. Qadriyatlar shaxs ongining muhim qismi bo‘lib, ularsiz shaxsning ijtimoiy mavjudligi, motivatsion yo‘nalganligi va hayotiy konsepsiyasini to‘liq tushuntirish qiyin.

“Qadriyatga yo‘naltirilganlik” tushunchasi ijtimoiy fanga qadriyatlar xulq-atvorning ongli regulyatoriga aylangan vaziyatni ifodalash uchun kiritilgan. Shaxsning qadriyatlar tizimi ijtimoiy vaziyatni anglash, unga munosabat bildirish va o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. Distant oilalarda qadriyatga yo‘naltirilganlik oilaviy sadoqat, ishonch, mas’uliyat, iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash, ota-onalik burchi, farzand tarbiyasi va nikoh barqarorligi kabi mezonlar orqali namoyon bo‘ladi. V.P.Tugarinov qadriyatlarni ma’lum bir jamiyat yoki guruhdagi odamlar va shaxs o‘z ehtiyojlari hamda manfaatlarini qondirish vositasi sifatida zarur deb biladigan obyekt, hodisa, ularning xususiyatlari, g‘oyalar, motivatsiyalar, me’yorlar, maqsadlar va ideallar sifatida talqin qiladi. U qadriyatlarni hayot qadriyatlari va madaniyat qadriyatlariga ajratadi. Hayot qadriyatlariga hayot, sog‘liq, hayot quvonchlari va muloqot kirsa, madaniyat qadriyatlari moddiy va ma’naviy qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Distant oilalarda ushbu qadriyatlar iqtisodiy farovonlik, farzand kelajagi, oilaviy birdamlik, nikoh sadoqati, ruhiy qo‘llab-quvvatlash va ma’naviy yaqinlik orqali namoyon bo‘ladi.

Qadriyat yo‘nalishlari shaxs yo‘naltirilganligining mazmun jihatlarini belgilab beradi va uning atrofdagi olamga, boshqa insonlarga, o‘ziga bo‘lgan munosabatlari asoslari, dunyoqarashi, hayotiy faolligi motivatsiyasi, hayotiy

konsepsiyasi hamda hayot falsafasining asosini tashkil etadi. Distant oilalarda qadriyat yo‘nalishlari er-xotin munosabatlarida ishonch va sadoqat, ota-ona va bola munosabatlarida mas’uliyat va emotsional qo‘llab-quvvatlash, sibling munosabatlarida hamkorlik va o‘zaro g‘amxo‘rlik sifatida namoyon bo‘ladi. Uzoq vaqt davomida shaxs qadriyatlarini o‘rganish M.Rokich nazariyasiga asoslangan bo‘lsa, bugungi kunda qadriyatlar psixologiyasidagi eng muhim yutuqlar Sh.Shvars tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar nazariyasi bilan bog‘liqdir. Sh.Shvars umumbashariy mazmun, tuzilma va qadriyatlar ierarxiyasi nazariyasini shakllantirib, qadriyatlarni shaxsning baholashlari va harakatlari uchun yo‘nalish beruvchi maqsadlar sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, asosiy insoniy qadriyatlarni barcha madaniyatlarda topish mumkin, chunki ular inson mavjudligining umuminsoniy talablariga, ya’ni biologik ehtiyojlar, ijtimoiy o‘zaro ta’sirga bo‘lgan ehtiyojlar hamda guruhda yashash va faoliyat ko‘rsatish talablariga mos keladi [6].

Sh.Shvars asosiy motivatsion maqsadlarga mos keladigan o‘nta umuminsoniy qadriyat turini aniqlagan: kuch, yutuq, gedonizm, rag‘batlantirish, mustaqillik, universallik, xayrixohlik, an’anaviylik, muvofiqlik va xavfsizlik. Distant oilalarni tadqiq etishda mazkur qadriyatlar oilaviy munosabatlarning transformatsiyasi, masofaviy nikoh munosabatlari, ota-onalik burchi, farzandlar ijtimoiylashuvi, iqtisodiy mas’uliyat va oilaviy barqarorlikni tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sh.Shvarsning qadriyat yo‘nalishlarini diagnostika qilish metodikasi shaxs yoki guruhning qadriyat yo‘nalishlari tuzilishini aniqlashga imkon beradi. Ushbu metodikaning asosiy xususiyati shundaki, unda qadriyat tushunchasi umumiydan xususiy tushuncha sari farqlanib boradi. Ya’ni qadriyat butun bir yaxlit hodisa sifatida emas, balki mavhum ideal bo‘lgan qadriyatlar va qanday harakat qilishni ko‘rsatuvchi qadriyatlar sifatida tahlil qilinadi.

Distant oilalar kontekstida ushbu metodikadan foydalanish er-xotinlarda, ota-onalarda, farzandlarda va siblinglarda qadriyatlar tizimining o‘zgarishi, oilaviy rollar transformatsiyasi, masofaviy muloqot sharoitida ishonch va mas’uliyat qadriyatlarining namoyon bo‘lishi, shuningdek, oilaviy barqarorlikni ta’minlovchi motivatsion omillarni aniqlash imkonini beradi. Shvars metodikasini tanlashimizdan maqsad distant oilalardagi o‘zgarishlarga bog‘liq holda er-xotinlarda ham, ularning o‘ziga xos hayotiy muammolari bilan bog‘liq holda alohida shaxs uchun ham qadriyatlarning o‘zgarishi dinamikasini tadqiq etishdir. Sh.Shvars qadriyatlar deganda muayyan jamiyat madaniyati, muhiti va mentalitetiga bevosita bog‘liq bo‘lgan anglangan ehtiyojlarni nazarda tutadi. Shvars so‘rovnomasi barcha qadriyatlar ijtimoiy qadriyatlarga va individual qadriyatlarga bo‘linishi haqidagi nazariyaga asoslanadi. So‘rovnoma 1992-yilda

ishlab chiqilgan bo‘lib, unda M.Rokich metodikasining konseptual bazasi sifat jihatidan kengaytirilgan va takomillashtirilgan. Ijtimoiy psixologiya shaxsni keng miqyosdagi munosabatlar tizimida o‘rganar ekan, turli omillar orasida ta’sirchanlik va shaxs dunyoqarashiga singib borish kuchi yuqori bo‘lgan omillarga alohida e’tibor qaratadi. Shu nuqtayi nazardan, distant oilalarda qadriyatlarning roli va ularning kundalik oilaviy xulqdagi ahamiyatini o‘rganish muhim ilmiy-amaliy zarurat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

7. https://research.nordicuniversity.org/index.php/nordic/article/download/2585/2064/8939

8. https://researcher.uz/uz/article/distant-oilalarda-oilaviy-hayotdan-qoniqish-darajasiga-ta-sir-etuvchi-ijtimoiy-psixologik-omillar-890869

9. https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/00130/130_i_20251124_095209_4%20(3).pdf.

10. https://zenodo.org/records/20741778

11. https://interoncof.com/index.php/chelyabinsk/article/download/15625/14169/27952

12. https://jurnal.isft.uz/uz/publications/26/6/120

AXLOQIY-IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBASI (AQSH VA GERMANIYA DAVLATLARI MISOLIDA)

Zohirov Nodirbek Ulug‘bekovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi katta o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi zohirovnodirbek5@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimida harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy sifatlarini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari xalqaro tajriba asosida tadqiq etiladi. Maqolada AQSH, Isroil va Yevropa davlatlarining bir qator harbiy-psixologik doktrinalari, xususan, “Comprehensive Soldier Fitness” va “Innere Führung” kontsepsiyalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: jamoat xavfsizligi, axloqiy-irodaviy sifatlar, psixologik chidamlilik, harbiy liderlik, profayling, o‘z-o‘zini tarbiyalash.

Аннотация: В данной статье на основе международного опыта рассматриваются теоретические и методологические основы формирования моральных и волевых качеств военнослужащих в системе общественной безопасности. В статье анализируется ряд военно-психологических доктрин США, Израиля и европейских стран, в

частности, концепции «комплексной физической подготовки солдата» и «внутреннего руководства».

Ключевые слова: общественная безопасность, моральные и волевые качества, психологическая устойчивость, военное руководство, профилирование, самообразование.

Abstract: This article, drawing on international experience, examines the theoretical and methodological foundations for developing the moral and volitional qualities of military personnel in public security systems. It analyzes a number of military psychological doctrines from the United States, Israel, and European countries, in particular, the concepts of “Comprehensive physical training of soldiers” and “Inner leadership”.

Zamonaviy geosiyosiy transformatsiyalar va gibrid tahdidlar sharoitida jamoat xavfsizligini ta’minlash nafaqat texnik qudratni, balki inson omilining psixologik barqarorligini ham ustuvor vazifaga aylantirdi. Harbiy xizmatchining axloqiy-irodaviy sifatlari — bu ekstremal va favqulodda vaziyatlarda qonun ustuvorligi va axloqiy tamoyillarga tayangan holda qaror qabul qilish qobiliyatidir.

Hozirgi davrga kelib harbiy xizmatchi shaxsining zaruriy fazilatlari, xususan, eng muhimi hisoblangan axloqiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishi uning kasbiy jihatdan muhim fazilatlarini o‘z-o‘zini tarbiyalash bo‘yicha faol va maqsadli faoliyatiga bog‘liqligi tobora ayon bo‘lmoqda. Shuningdek, inson omilining roli ortib borib, harbiy-professional faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi va kursantlar shaxsiga qo‘yilayotgan doimiy ravishda o‘sib borayotgan talablarga muvofiq ularning shaxsiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan intizom, o‘z-o‘zini boshqarish hamda o‘z-o‘zini tarbiyalashning ahamiyati kuchaymoqda. Shu bilan birga, zamonaviy qurolli kuchlarning harbiy xizmatchilari o‘z-o‘zini tarbiyalashini faollashtirish vazifasini to‘liq hal etishga yetarli darajada tayyor emas. Buning sababi ilmiy adabiyotlarda harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy sifatlarini o‘z-o‘zini tarbiyalash shart-sharoitlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligidir.

AQSH Mudofaa vazirligi tomonidan joriy etilgan CSF (Comprehensive Soldier Fitness) dasturi harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy poydevorini shakllantirishda “beshta ustun” (jismoniy, emotsional, ijtimoiy, oilaviy va ma’naviy) tamoyilga tayanadi. Kenneth I. Pargament va Patrick J. Sweeney tomonidan yozilgan “Spiritual Fitness” maqolasi AQSH armiyasining Comprehensive Soldier Fitness (CSF) dasturiga bag‘ishlangan ilmiy turkumning eng muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqola “axloqiy tayyorgarlik” tushunchasini diniy doiradan olib chiqib, uni harbiy xizmatchining psixologik

chidamliligi va jangovar irodasi bilan bog‘laydi[1]. Mualliflarning fikricha, ma’naviyat - bu shunchaki e’tiqod emas, balki insonning hayotiy qiyinchiliklar va stressli vaziyatlarni qanday talqin qilishi hamda ularga qanday munosabat bildirishini belgilovchi ichki resursdir.

Birinchidan ma’naviy tayyorgarlikning “chidamlilik” bilan bog‘liqligini ko‘rib chiqamiz.

Harbiy xizmatchi o‘z boshidan kechirayotgan qiyinchiliklarini (masalan, jangovar harakatlar, uzoq muddatli ayriliq) oliy maqsadlar — Vatan himoyasi yoki insoniylik burchi bilan bog‘lay olsa, bu unda “ma’naviy qalqon” hosil qiladi.

Ikkinchidan, stressga kognitiv yondashuv esa ma’naviy jihatdan tayyor askar stressni o‘zini yo‘q qiluvchi kuch emas, balki shaxsiy o‘sish va irodani chiniqtiruvchi sinov deb qabul qiladi.

Uchinchisi, umidsizlikning oldini olish bilan ma’naviyat insonning eng og‘ir sharoitlarda ham hayotning mazmunini yo‘qotmasligiga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida psixologik “sinish”dan himoya qiladi.

Germaniya Federativ Respublikasida esa ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Germaniya harbiy tizimini qayta qurishda nafaqat qurollanish, balki harbiy xizmatchining ma’naviy-axloqiy qiyofasini tubdan isloh qilish zarurati tug‘ildi. Bu islohotlarning natijasi o‘laroq, "Innere Führung" (Ichki rahbarlik yoki Ma’naviy boshqaruv) kontsepsiyasi yuzaga keldi. Ushbu doktrina harbiy intizomni ko‘r-ko‘rona itoatkorlikdan ongli mas’uliyatga transformatsiya qilishni maqsad qilgan.

Germaniya Federativ Respublikasida o‘ziga xos yondashuv asosida qurolli kuchlarni rivojlatirish tendensiyasi yo‘lga qo‘yilgan. Ularda “Formadagi fuqaro” (staatsbürger in uniform) – markaziy kontseptsiya sifatida harbiy xizmatchini jamiyatdan ajratilgan kasta emas, balki “formadagi fuqaro” deb tan olishdir. Harbiy xizmatchi fuqarolik huquqlaridan mahrum etilmaydi, aksincha, u o‘zi himoya qilayotgan demokratik qadriyatlarning tashuvchisiga aylanadi. Irodaviy mustaqillik esa askardan faqat “buyruqni bajarish” emas, balki har bir buyruqni o‘z vijdoniga va qonun normalariga muvofiqligini anglash (tanqidiy tahlil qilish) talab etiladi. General-leytenant Wolf-Dieter Roedig tomonidan yozilgan “Command and Obedience: The Concept of Innere Führung” nomli maqolasi Germaniya Bundesverining boshqaruv falsafasi va harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy tayyorgarligi bo‘yicha eng nufuzli manbalardan biri hisoblanadi[2]. Roedig ta’kidlashicha, an’anaviy harbiy tizimlarda itoatkorlik

[1] Pargament K. I., Sweeney P. J. Spiritual fitness // American Psychologist. – 2011. – Vol. 66. – No. 1. – P. 58–64.

[2] Roedig W.-D. Command and Obedience: The Concept of Innere Führung // The Citizen in Uniform: Conceptual Foundations of the Bundeswehr. – Berlin: Federal Ministry of Defence, 2007. – P. 24–31.

“mexanik” xarakterga ega bo‘lgan. Ammo “Innere Führung”da itoatkorlik axloqiy anglash (moral awareness) orqali amalga oshadi. Harbiy xizmatchi buyruqni bajarishdan oldin uni qonun va insoniy qadriyatlar sintezidan o‘tkazadi. Bu yerda iroda buyruqqa shunchaki bo‘ysunishda emas, balki buyruqning mazmunini anglab, uni o‘zining ichki ishonchiga aylantirishda namoyon bo‘ladi. Axloqiy-irodaviy asos sifatida esa agar buyruq inson qadr-qimmatiga zid bo‘lsa, uni bajarmaslik askarning irodaviy zaifligi emas, balki uning yuksak axloqiy-irodaviy sifatlaridan dalolat beradi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash joizki, AQSHning “Comprehensive Soldier Fitness” (CSF) dasturi va uning tarkibiy qismi bo‘lgan "Master Resilience Training" (MRT) tizimi shuni ko‘rsatadiki, irodaviy sifatlar shunchaki jismoniy chidamlilik emas, balki kognitiv va emotsional barqarorlikning mahsulidir. Harbiy xizmatchining “o‘z-o‘ziga nisbatan samaradorlik” (Self-efficacy) hissi va ma’naviy tayyorgarligi (Spiritual Fitness) uning jangovar irodasini safarbar qiluvchi asosiy determinantlar bo‘lib xizmat qiladi. Transsendent qadriyatlar, ya’ni shaxsiy manfaatdan ustun turuvchi oliy maqsadlar (Vatan, burch) irodaviy kuchning eng yuqori darajasini ta’minlaydi.

Germaniya Bundesverining “Innere Führung” kontseptsiyasi va “Formadagi fuqaro” (Staatsbürger in Uniform) modeli irodaviy harakatlarni “ko‘r-ko‘rona itoatkorlik”dan “mas’uliyatli ishtirok”ka transformatsiya qiladi. Ushbu tajribaga ko‘ra, harbiy xizmatchining buyruqni shaxsiy vijdon va huquqiy normalar prizmasidan o‘tkazib bajarishi uning axloqiy-irodaviy yetukligidan dalolat beradi. Bu yondashuv ekstremal vaziyatlarda xizmatchining qonun doirasida harakat qilishini va “axloqiy shikastlanish” (Moral Injury) kabi holatlarning oldini olishni kafolatlaydi.

Xorijiy modellarning har ikkalasi ham harbiy xizmatchi shaxsini rivojlantirishda yaxlit (holistik) yondashuvni qo‘llaydi. Irodaviy sifatlar faqat jangovar tayyorgarlik jarayonida emas, balki shaxsiy o‘z-o‘zini tarbiyalash (Self-education), pedagogik rahbarlik va ma’naviy-psixologik qo‘llab-quvvatlashning uyg‘unligi natijasida shakllanadi.

Taklif sifatida esa shuni aytish kerakki, O‘zbekiston jamoat xavfsizligi tizimida harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy sifatlarini modernizatsiya qilishda AQSHning psixologik chidamlilik (Resilience) metodikasini va Germaniyaning “formadagi fuqaro” kontsepsiyasini milliy mentalitet hamda huquqiy-pedagogik sharoitlarga adaptatsiya qilgan holda joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat xizmat samaradorligini oshiradi, balki harbiy tuzilmalarning jamiyat bilan o‘zaro ishonchli aloqasini mustahkamlaydi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlashda harbiy xizmatchilarning axloqiy-irodaviy sifatlarini rivojlantirish xalqaro tajribaga ko‘ra, faqat jismoniy tayyorgarlik bilan

cheklanib qolmaydi. Bu jarayon kognitiv-irodaviy salohiyatni oshirish va doimiy o‘z-o‘zini mukammallashtirish natijasidir. Xorijiy CSF va MRT kabi dasturlarni milliy harbiy-pedagogik tizimga adaptatsiya qilish xizmat faoliyatining samaradorligini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. W.H. Freeman.

2. Matthews, M. D. (2020). Head Strong: How Psychology is Revolutionizing War. Oxford University Press.

3. Ekman, P. (2009). Telling Lies. W. W. Norton & Company.

4. Астафьев А.Н. (2019). Самовоспитание курсанта как педагогическая проблема. Поволжский педагогический вестник. Т. 7. № 1. С. 50-53.

5. U.S. Department of the Army. (2012). Army Leadership (ADP 6-22). Washington, DC.

HARBIY XIZMATCHILARNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI: RAQAMLI ADDIKSIYA MUAMMOSI VA KORREKSIYALASH METODIKASI

M.Q.Qarshibayv

Jamoat xavfsizligi universiteti “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi o‘qituvchisi katta leytenant

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy harbiy-amaliy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri shaxsiy tarkib o‘rtasida kibermuhitga tobe’lik va mobil addiksiyaning namoyon bo‘lish xususiyatlari tadqiq etilgan. Harbiy xizmatchilarning intizomiy ko‘rsatkichlari, ruhiy patologiyalari va subklinik simptomlari o‘rtasidagi korrelyativ aloqalar tahlil qilinadi. Harbiy psixodiagnostika amaliyoti uchun destruktiv raqamli xulq-atvorni erta aniqlash modelining eksperimental varianti taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: harbiy-amaliy psixologiya, kiber-addiksiya, raqamli autizm, psixofiziologik rigidlik, adaptiv potensial, stress-menejment, desinxronoz.

Abstract: This article investigates one of the most pressing issues of modern military-applied psychology the characteristics of cyber-addiction and mobile addiction manifestation among military personnel. The correlative relationships between disciplinary indicators, mental pathologies, and subclinical symptoms of servicemen are analyzed. An experimental version of an early detection model for destructive digital behavior is proposed for military psychodiagnostics practice.

Keywords: military-applied psychology, cyber-addiction, digital autism, psychophysiological rigidity, adaptive potential, stress-management, desynchronosis.

Аннотация: В статье исследуется одна из наиболее актуальных проблем современной военно-прикладной психологии особенности проявления кибераддикции и мобильной зависимости среди военнослужащих. Анализируются корреляционные связи между дисциплинарными показателями, психическими патологиями и субклиническими симптомами военнослужащих. Предложена экспериментальная версия модели раннего выявления деструктивного цифрового поведения для практики военной психодиагностики.

Ключевые слова: военно-прикладная психология, кибераддикция, цифровой аутизм, психофизиологическая ригидность, адаптивный потенциал, стресс-менеджмент, десинхроноз.

Mudofaa tizimining modernizatsiyalashuvi va intellektual qurol-aslahalarning armiya safingga kirib kelishi harbiy xizmatchi shaxsiga nisbatan psixofiziologik talablarni keskin oshirdi. Biroq, globallashuv va axborot oqimining cheksizligi harbiy jamoalarga ham o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatmoqda. Bular orasida eng xavflisi mobil addiksiya va kibertobe’lik fenomenidir.

Harbiy xizmatga yangi qabul qilingan askarlar va yosh ofitserlar tarkibi o‘rtasida o‘tkazilgan birlamchi kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, smartfonga bo‘lgan patologik bog‘liqlik harbiy intizomning buzilishiga, buyruqlarni ijro etishdagi prokrastinatsiyaga (ortga surishga) va sub’yektiv xavotirlik darajasining ortishiga olib keladi. Harbiy psixodiagnostika tizimi uzoq yillar davomida faqat an’anaviy addiksiyalarni (alkogolizm, toksiklik, qimorbozlik) aniqlashga moslashgan edi. Bugungi kunda esa tizimni raqamli qaramlik mezonlari bilan boyitish harbiy xavfsizlikning fundamental shartidir.

Mobil addiksiyani harbiy-psixologik tizimda tadqiq etishda bir nechta fundamental nazariyalarga tayaniladi:

1.Biopsixosotsial yondashuv: Addiksiyani faqatgina odat emas, balki bosh miya neyromediatorlari (dofamin tizimi) darajasidagi o‘zgarish va harbiy muhitga ijtimoiy moslasha olmaslikning oqibati o‘laroq baholaydi.

2. Kognitiv-resurs modeli (A.Lang): Insonning axborotni qayta ishlash imkoniyati cheklangan. Smartfonlar harbiy xizmatchining aqliy resurslarini “shorj” (sarf) qilib yuborishi natijasida, u jangovar vaziyatda kritik qaror qabul qila olmay qoladi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida quyidagi testlar batareyasi harbiy qismlar uchun modifikatsiya qilindi:

• “Smartfon qaramligi testi” (SAS - Smartphone Addiction Scale): Shaxsning kundalik hayotga raqamli dunyo aralashuvi darajasini o‘lchaydi.

• Teylorning xavotirlik shkalasi (harbiy adaptatsiyada): Nomofobik simptomlar fonida umumiy xavotirlik darajasini aniqlash.

• Lusher rangli testi: Eksperiment paytida telefondan uzilgan askarning vegetativ asab tizimidagi stress ko‘rsatkichlarini dinamik baholash.

Harbiy psixodiagnostik tekshiruvlar jarayonida mobil addiksiyaning harbiy xizmatchi organizmi va ruhiyatiga yetkazadigan zarari bir nechta patologik sindromlar orqali namoyon bo‘ladi:

Kechki soatlarda smartfonlardan yashirincha foydalanish askarlarda sirkad maromlarni (bioritmlarni) buzadi. Bu holat harbiy tibbiyot va psixologiyada “Raqamli desinxronoz” deb nomlanadi. Uyqu fazalarining buzilishi natijasida markaziy asab tizimida tormozlanish jarayonlari ustun keladi, bu esa ertalabki saf tayyorgarligi va jangovar mashqlarda yaqqol charchoq (asteniya) ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Doimiy ravishda qisqa video va ijtimoiy tarmoqlar muloqotiga o‘rgangan askarda real hayotiy suhbat qurish, jamoaviy birdamlik hissi pasayadi. U o‘z hamxizmatlari bilan muloqotdan qochadi, bu esa harbiy qismda guruhlararo yashirin nizolarni (mikro-konfliktlar) keltirib chiqaradi.

Harbiy psixodiagnostikaning eng qiyin jihati askarlarning o‘z muammolarini yashirishi (dissimulyatsiya) hisoblanadi. Hech bir askar testda “Men telefonsiz yashay olmayman” deb o‘z xohishi bilan belgilamaydi.

Shu sababli, amaliyotga “Vaqt darchasi va Reaksiya testi” joriy etiladi:

• Harbiy xizmatchiga kompyuterlashtirilgan psixologik topshiriq beriladi.

• Topshiriq o‘rtasida ekranning chetida smartfon interfeysiga o‘xshash imitatsion xabarlar (messendjer belgilari) paydo bo‘ladi.

• Psixodiagnostik dastur askarning ko‘zi o‘sha tomonga chalg‘ishi va uning asosiy topshiriqni bajarish tezligi necha millisekundga sekinlashganini hisoblab chiqadi.

• Agar chalg‘ish ko‘rsatkichi normadan yuqori bo‘lsa, bu shaxsda yashirin mobil addiksiya mavjudligidan dalolat beradi.

Muammoni hal qilish tizimli psixologik korreksiyani talab qiladi. Bizning modelimizda u uchta strategik yo‘nalishga bo‘linadi:

Askar ongida smartfonsiz ham yashash xavfsiz va qiziqarli ekanligi haqidagi tasavvurni shakllantirish. Buning uchun kognitiv-bixevioral terapiya elementlaridan foydalaniladi. Harbiy psixolog guruh bo‘lib suhbat davomida virtual olamning illyuzor ekanligini real misollar bilan tushuntiradi.

Dofamin yetishmovchiligini (telefon yo‘qligidagi zerikishni) yengish uchun askarlarga yuqori dinamikaga ega bo‘lgan jismoniy va harbiy-taktik

o‘yinlar (masalan, kvestlar, ekstremal sharoitda to‘siqlardan o‘tish, harbiy sport musobaqalari) taklif etiladi. Bu organizmda adrenalin va endorfin ishlab chiqarilishini ta’minlab, smartfonga bo‘lgan ehtiyojni kompensatsiya qiladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, raqamlashtirish asrida harbiy xizmatchi shaxsini diagnostika qilish faqat uning an’anaviy xarakter xususiyatlarini o‘rganish bilan cheklana olmaydi.

1.Mobil addiksiya bu harbiy qism ichki muhitini va jangovar intizomni ich-ichidan yemiruvchi zamonaviy psixologik tahdiddir.

2. Taklif etilgan “Vaqt darchasi va Reaksiya testi” hamda modifikatsiya qilingan SAS shkalasi harbiy psixologlarga shaxsiy tarkib ichidagi yashirin addiktlarni 92% aniqlik bilan skrinig qilish imkonini beradi.

3. Raqamli gigiyena qoidalarini harbiy nizomlarga integratsiya qilish va askarlarning dofamin balansini jismoniy-intellektual mashqlar orqali korreksiyalash kelajak armiyasining ruhiy barqarorligini ta’minlashda bosh omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Greenfield, D. N. (2018). *Virtual Addiction: Help for Those Who Can't Disconnect*. New York: Springer.

2. Kwon, M., et al. (2013). The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of a Short Version for Adolescents. *PLoS ONE*, 8(12).

3. Ivanov, S. P. (2024). *Voennaya psixologiya v epoxu tsifrovizatsii*. Moskva: Voenizdat.

4. Yo‘ldoshev, A. (2025). Harbiy xizmatchilarning professional faoliyatida axborot-psixologik xavfsizlik masalalari. *Harbiy Psixologiya Axborotnomasi*, 2(1).

HARBIY PSIXODIAGNOSTIKADA MOBIL ADDIKSIYA MUAMMOSI VA UNI BAHOLASHNING METODOLOGIK ASOSLARI

M.Q.Qarshibayv

Jamoat xavfsizligi universiteti “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi o‘qituvchisi katta leytenant

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamlashtirish sharoitida harbiy xizmatchilar o‘rtasida yuzaga kelayotgan mobil addiksiya (smartfon va internetga qaramlik) muammosi tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda mobil addiksiyaning harbiy xizmatchilar shaxsiy xususiyatlari, kognitiv funksiyalari va jangovar shaylik darajasiga ta’siri harbiy psixodiagnostika prizmasi orqali o‘rganiladi. Maqolada harbiy muhitga moslashtirilgan diagnostika metodlari, ularning validation

(haqiqiylik) koʻrsatkichlari, shuningdek, shaxsiy tarkib oʻrtasida gadjetlarga qaramlikni erta aniqlash va differensial tashxis qoʻyish mezonlari taklif etilgan.

Kalit soʻzlar: harbiy psixodiagnostika, mobil addiksiya, nomofobiya, jangovar shaylik, kognitiv destruksiya, professional adaptatsiya, fantom signallari, psixologik skrining.

Abstract: This scientific article provides a systematic analysis of the problem of mobile addiction (smartphone and internet dependence) emerging among military personnel in the context of information and communication technologies and digitalization. Through the prism of military psychodiagnostics, the study examines the impact of mobile addiction on the personal characteristics, cognitive functions, and combat readiness of military personnel. The article proposes diagnostic methods adapted to the military environment, their validation (validity) indicators, as well as criteria for early detection and differential diagnosis of gadget dependence among personnel.

Keywords: military psychodiagnostics, mobile addiction, nomophobia, combat readiness, cognitive destruction, professional adaptation, phantom signals, psychological screening.

Аннотация: В данной научной статье представлен системный анализ проблемы мобильной аддикции (зависимости от смартфонов и интернета), возникающей среди военнослужащих в условиях развития информационно-коммуникационных технологий и цифровизации. Через призму военной психодиагностики исследуется влияние мобильной аддикции на личностные характеристики, когнитивные функции и уровень боевой готовности военнослужащих. В статье предложены адаптированные к военной среде методы диагностики, показатели их валидности (достоверности), а также критерии раннего выявления и дифференциальной диагностики гаджет-зависимости среди личного состава.

Ключевые слова: военная психодиагностика, мобильная аддикция, номофобия, боевая готовность, когнитивная деструкция, профессиональная адаптация, фантомные сигналы, психологический скрининг.

XXI asrning birinchi choragida axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalarini, jumladan, harbiy sohani ham tubdan oʻzgartirdi. Zamonaviy smartfonlar nafaqat aloqa vositasi, balki global axborot makoniga chiqish, ijtimoiy integratsiya va koʻngilochar kontent manbaiga aylandi. Biroq, ushbu texnologik taraqqiyot oʻzi bilan birga mobil addiksiya (mobile phone addiction) deb nomlanuvchi yangi turdagi nosotsial patologik qaramlikni ham olib keldi.

Harbiy xizmat tabiati koʻra yuqori darajadagi intizom, psixologik barqarorlik, jismoniy va aqliy tayyorgarlikni talab qiladi. Harbiy qism sharoitida shaxsiy tarkibning xulq-atvori, hissiy barqarorligi va guruh ichidagi munosabatlari jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishning kafolatidir. Muddatli harbiy xizmatga chaqiriluvchi yoshlar hamda oliy harbiy ta'lim muassasalari (OHTM) kursantlari asosan "Z" va "Alfa" avlodi vakillari boʻlib, ularning ijtimoiylashuvi bevosita raqamli muhitda kechgan. Harbiy muhitga qabul qilingandan soʻng, smartfonlardan foydalanishning cheklanishi ularda jiddiy psixologik inqirozlarni va psixofiziologik disbalansni keltirib chiqarmoqda. Shu bois, harbiy psixodiagnostikada mobil addiksiyani oʻrganish dolzarb strategik ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi harbiy xizmatchilarda mobil addiksiya rivojlanishining psixologik mexanizmlarini aniqlash, uning harbiy xizmatga moslashish jarayoniga ta'sirini baholash hamda harbiy psixodiagnostika amaliyoti uchun ilmiy asoslangan metodologik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Harbiy psixologiya va psixodiagnostikada mobil addiksiya muammosiga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish.
2. Mobil addiksiyaning harbiy xizmatchilar kognitiv sohasi (diqqat, xotira, fikrlash) va emotsional-erkinlik xususiyatlariga ta'sirini baholash.
3. Harbiy professional saralash va monitoring jarayonida qoʻllanilishi mumkin boʻlgan diagnostik testlar majmuasini (akkumulyatorini) asoslab berish.
4. Profilaktik va korreksion tadbirlar tizimini loyihalash.

Mobil addiksiya, psixologik adabiyotlarda koʻpincha "muammoli smartfon iste'moli" yoki "nomofobiya" terminlari bilan egizak holda ishlatiladi. K.Yang oʻzining internetga qaramlik nazariyasida addiksiyani insonning emotsional holatini boshqarish va real hayotiy muammolardan qochish maqsadida virtual dunyoga shoʻngʻishi sifatida ta'riflaydi. M.Griffits esa texnologik addiksiyalarni oltita asosiy komponent orqali tushuntiradi: ustunlik (salience), kayfiyat modifikatsiyasi, tolerantlik, abstinensiya sindromi, konfliktlar va retsidiv.

Harbiy sohada ushbu muammo yaqin yillargacha faqat axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan oʻrganilgan edi. Ammo soʻnggi yillarda AQSh, Janubiy Koreya, Xitoy va Rossiya kabi davlatlar armiyalarida oʻtkazilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, smartfonlarga qaramlik toʻgʻridan-toʻgʻri jangovar yoʻqotishlar va harbiy jinoyatchilikning ortishiga sabab boʻlishi mumkin.

Masalan, Janubiy Koreya armiyasida oʻtkazilgan skrining tadqiqotlarida kursantlarning qariyb 15-18 foizida mobil addiksiyaning klinik belgilari aniqlangan. Mahalliy olimlardan gumanitar va harbiy psixologiya sohasida tadqiqot olib borgan olimlar ham harbiy xizmatchilarning axborot-psixologik

xavfsizligini ta’minlashda smartfon omiliga alohida to‘xtalib o‘tganlar. Biroq, harbiy psixodiagnostika amaliyotida aynan mobil qaramlikni o‘lchaydigan standartlashtirilgan milliy metodikalar hali yetarlicha shakllanmagan.

Harbiy psixodiagnostikada oborotga kiritilayotgan metodologik apparat nafaqat valid va ishonchli, balki harbiy qism sharoitida tezkorlik bilan qo‘llaniladigan bo‘lishi lozim. Tadqiqot doirasida quyidagi metodologik yondashuvlar va testlar majmuasi tavsiya etiladi:

1. K.Yangning internetga qaramlik testi (adaptatsiya qilingan varianti): Ushbu test harbiy xizmatchining smartfon orqali internet tarmoqlarida o‘tkazadigan vaqtini nazorat qila olish qobiliyatini baholaydi.
2. S.Chang tomonidan ishlab chiqilgan “Mobil telefonlarga qaramlik shkalasi”: Ushbu so‘rovnoma 4 ta subshkalani o‘z ichiga oladi:
   - Nazoratni yo‘qotish;
   - Hayotiy majburiyatlarni chetga surish;
   - Abstinensiya holati;
   - Samarasizlik.
3. Meynxenning “Nomofobiya so‘rovnomasi” (NMP-Q): Harbiy xizmat sharoitida telefondan butunlay uzilish yuzaga kelganda harbiy xizmatchining xavotirlanish darajasini aniqlaydi.
4. Psixofiziologik apparat metodlari: “NS-Psixotest” yoki shunga o‘xshash kompyuterlashtirilgan majmualar yordamida harbiy xizmatchilarning sensoromotor reaksiyalari, diqqat ko‘rsatkichlari baholanadi.

Harbiy sharoitda diagnostika uch bosqichda amalga oshirilishi lozim:

- I bosqich: Harbiy professional saralash (chaqiriq komissiyasi va qabul jarayonida).
- II bosqich: Adaptatsiya davri monitoringi (xizmatning dastlabki 1–3 oyi).
- III bosqich: Rejali va maqsadli tekshiruvlar (jangovar navbatchilikka kirishishdan oldin).

Mobil addiksiyaning eng xavfli oqibati kognitiv funksiyalarning turg‘un pasayishidir. Smartfonlar taqdim etadigan “klipcha fikrlash” (clip thinking) va axborotning tez-tez almashishi harbiy xizmatchida chuqur, tahliliy fikrlash qobiliyatini susaytiradi.

- Diqqatning tarqoqligi: Doimiy ravishda telefonga keladigan bildirishnomalar (notifications) kutish rejimida bo‘lgan harbiy xizmatchining diqqat konsentratsiyasini parchalaydi. Harbiy texnikani boshqarish yoki radiolokatsiya stansiyalarida navbatchilik qilish paytida 2-3 soniyalik diqqat yo‘qolishi ham fojiali oqibatlarga olib kelishi mumkin.
- Xotira zaxiralarining kamayishi: “Gugl-effekti” (ma’lumotni yodda saqlash o‘rniga uni qayerdan qidirishni bilish) harbiy xizmatchining favqulodda

vaziyatlarda taktik va strategik algoritmlarni xotiradan tezkor chiqarish qobiliyatini cheklaydi.

Kechki payt smartfon ekranidan tarqaladigan ko‘k nur (blue light) gipofiz bezida melatonin gormoni ishlab chiqilishini tormozlaydi. Natijada harbiy qismlarda yashirin uyqu deprivatsiyasi (uyqusizlik) yuzaga keladi. Uyqusi qonmagan harbiy xizmatchida esa:

- Sensoromotor reaksiyalar tezligi pasayadi;
- Asab tizimining charchashi (astenizatsiya) kuzatiladi;
- Neyronlararo sinaptik aloqalar sekinlashadi.

Harbiy nizomga muvofiq, ko‘plab harbiy ob’yektlarda smartfonlardan foydalanish taqiqlanadi. Bu taqiq addikt harbiy xizmatchilarda frustratsiya va nomofobiyani keltirib chiqaradi.

Fantom signallari fenomeni: Bu shaxsning yonida telefon bo‘lmagan yoki u o‘chiq bo‘lgan holatda ham cho‘ntagida tebranish (vibratsiya) yoki tovush eshitilayotgandek tuyulishi bilan bog‘liq psixosomatik illyuziyadir. Harbiy xizmatchi jismonan safda bo‘lsa-da, xayolan doim virtual olamda yashaydi, bu esa uning jamoaviy harakatlardagi sinxronligini buzadi.

Harbiy psixolog shaxsiy tarkibni o‘rganishda mobil addiksiya darajalarini aniq tabaqalashtirishi va shunga mos ravishda xulosalar shakllantirishi lozim. Quyidagi jadvalda harbiy psixodiagnostik baholash mezonlari batafsil bayon etilgan.

Harbiy psixodiagnostika amaliyotida mobil addiksiyani aniqlashda faqatgina “ha” yoki “yo‘q” tipidagi so‘rovnomalar bilan cheklanish yetarli emas. Negaki, harbiy xizmatchilar ko‘p hollarda ijtimoiy ma’qullanish (social desirability) instinkti tufayli test savollariga qasddan noto‘g‘ri yoki “yaxshi” javob berishga harakat qiladilar (dissimulyatsiya fenomeni).

Shu sababli, diagnostika majmuasiga proyektiv metodikalar va ob’yektvlashtirilgan eksperimentlar kiritilishi shart. Masalan, harbiy xizmatchiga muayyan intellektual topshiriq beriladi va uning yoniga ataylab ovozi yoqilgan smartfon qo‘yiladi. Addiksiya darajasi yuqori bo‘lgan askar kelayotgan xabarlarga chiday olmay, topshiriqni bajarish tezligi va sifatini pasaytiradi.

Mobil addiksiya ko‘pincha shaxsning boshqa destruktiv xususiyatlari (aksentuatsiyalar, suitsidal moyillik, nevrotizm) bilan komorbid (qo‘shilib keluvchi) holatda kechadi. Shuning uchun harbiy psixodiagnostik xulosada mobil addiksiya mustaqil kasallik sifatida emas, balki shaxs deadaptatsiyasining o‘tkir indikatori sifatida baholanishi kerak.

Harbiy qismlarda mobil addiksiya muammosini hal qilish faqatgina ma’muriy taqiqlar bilan cheklanmasligi kerak. Zero, qat’iy taqiqlar “man etilgan

meva” effektini berib, askarlarning telefonni yashirincha ishlatish va natsional xavfsizlikka rahna soluvchi harakatlariga zamin yaratishi mumkin. Maqolada quyidagi kompleks profilaktika dasturi taklif etiladi:

Harbiy xizmatchilarning asab tizimini smartfon signallaridan xoli qilish uchun harbiy qismlarda maxsus “Raqamli detoks zonalari” tashkil etilishi lozim. Bu zonalarda tabiiy muhit, kitob mutolaasi, stol o‘yinlari va intellektual musobaqalar yo‘lga qo‘yiladi.

Harbiy psixolog addiksiyaga moyilligi bo‘lgan guruhlar bilan quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borishi kerak:

- Kognitiv-bixevioral psixoterapevtik treninglar: Asgarlarga o‘z hissiyotlarini virtual olamsiz ham boshqarish (self-regulation) usullarini o‘rgatish (masalan, autogen mashg‘ulotlar, progressiv mushak relaksatsiyasi).
- Art-terapiya va guruh dinamikasi: Guruhdagi real muloqotni rivojlantirish orqali ijtimoiy izolyatsiyaga barham berish.

Axborotlashgan jamiyat asrida harbiy xizmatchilarning ruhiy salomatligi va jangovar barqarorligini ta’minlash harbiy psixologiya zimmasiga yangi vazifalarni yuklaydi. O‘tkazilgan tizimli-metodologik tahlil asosida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:

1. Mobil addiksiya zamonaviy armiyada nafaqat shaxsiy muammo, balki qo‘shinlarning jangovar shayligi va axborot xavfsizligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahdid soluvchi tizimli omildir.
2. Harbiy psixodiagnostika amaliyotiga an’anaviy testlar bilan bir qatorda nomofobiya va mobil qaramlikni baholovchi (MPAI, NMP-Q kabi) maxsus va adaptatsiya qilingan diagnostik vositalar majmuasini kiritish zarur.
3. Mobil addiksiyani bartaraf etish faqatgina ma’muriy-taqiqlovchi choralar bilan emas, balki psixodiagnostik skrining, raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirish va tizimli psixokorreksion tadbirlarni qamrab olgan kompleks yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim.

Ushbu maqolada taklif etilgan diagnostik mezonlar va metodologik tavsiyalar Mudofaa vazirligi tizimidagi oliy harbiy ta’lim muassasalari va harbiy qismlar psixologlari uchun amaliy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Young, K. S. (1998). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction—and a Winning Strategy for Recovery*. John Wiley & Sons.
2. Griffiths, M. (2005). A "components" model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191-197.
3. Chang, S. (2014). Mobile Phone Addiction Index (MPAI): Development and Validation. *Computers in Human Behavior*, 35, 210-217.

4. Yildirim, C., & Correia, A. P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137.

5. Harbiy psixologiya: O‘quv qo‘llanma / Mas’ul muharrirlar va mualliflar jamoasi. – Toshkent: Mudofaa vazirligi nashriyoti, 2022.

6. Karimov, X. (2023). Axborot-psixologik xavfsizlik va yosh harbiy xizmatchilarning moslashish muammolari. *O‘zb psixologiya jurnali*, 3(2), 45-51.

VOYAGA YETMAGANLAR ORASIDA HUQUQBUZARLIKKA MOYILLIKNI ANIQLASHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING PSIXOLOGIK-DIAGNOSTIK IMKONIYATLARI

Allaberganov Ixtiyor Baxtiyorovich
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining psixologik-diagnostik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va mashinaviy o‘qitish algoritmlarining rivojlanishi voyaga yetmaganlarda delinkvent xulq-atvorning psixologik determinantlarini erta aniqlash, xavf guruhlarini prognozlash hamda profilaktik-korreksion tadbirlarni takomillashtirish imkonini bermoqda. Tadqiqotda sun’iy intellektning psixologik diagnostika jarayonidagi afzalliklari, cheklovlari va amaliy qo‘llash istiqbollari ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmaganlar, huquqbuzarlik, delinkvent xulq-atvor, sun’iy intellekt, psixologik diagnostika, raqamli texnologiyalar, risk omillari, prognozlash.

Аннотация: В данной статье анализируются психолого-диагностические возможности технологий искусственного интеллекта при выявлении склонности к правонарушениям среди несовершеннолетних. Развитие современных цифровых технологий и алгоритмов машинного обучения позволяет на ранней стадии выявлять психологические детерминанты делинквентного поведения несовершеннолетних, прогнозировать группы риска и совершенствовать профилактико-коррекционные мероприятия. В исследовании на основе научных источников освещены преимущества, ограничения и перспективы практического применения искусственного интеллекта в процессе психологической диагностики.

Ключевые слова: несовершеннолетние, правонарушения, делинквентное поведение, искусственный интеллект, психологическая диагностика, цифровые технологии, факторы риска, прогнозирование.

Abstract: This article analyzes the psychological and diagnostic capabilities of artificial intelligence technologies in identifying juvenile delinquency. The development of modern digital technologies and machine learning algorithms allows for the early identification of psychological determinants of delinquent behavior in minors, the forecasting of risk groups, and the improvement of preventive and correctional measures. The study highlights the advantages, limitations, and prospects for practical application of artificial intelligence in the process of psychological diagnostics based on scientific sources.

Keywords: minors, delinquency, delinquent behavior, artificial intelligence, psychological diagnostics, digital technologies, risk factors, forecasting.

Kirish. Bugungi kunda voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarlik va deviant xulq-atvorning oldini olish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida yosh avlodni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasini ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, ularning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash hamda jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish masalalariga alohida e’tibor qaratilib, bu borada profilaktik faoliyatning zamonaviy va innovatsion mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta’kidlanmoqda [1].

Mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar izchil takomillashtirilmoqda. Xususan, yoshlar siyosati, huquqbuzarliklar profilaktikasi va bolalar huquqlarini himoya qilishga oid qonunlar hamda hukumat qarorlari ushbu yo‘nalishdagi ishlarning huquqiy poydevorini mustahkamlab bermoqda [2].

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalarini ijtimoiy sohalarga keng joriy etish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ–358-son qarori bilan tasdiqlangan “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi”da sun’iy intellektni ijtimoiy soha, ta’lim, xavfsizlik va boshqaruv tizimlariga tatbiq etish, katta

ma’lumotlar bazalarini shakllantirish hamda prognozlash mexanizmlarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [3]. Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi psixologik, ijtimoiy va xulq-atvorga oid ma’lumotlarni tahlil qilish, xavf omillarini aniqlash hamda huquqbuzarlikka moyillik darajasini prognozlash imkonini bermoqda. Shu jihatdan, voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining psixologik-diagnostik imkoniyatlarini o‘rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo‘lib, profilaktika va korreksiya ishlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni o‘rganish psixologiya, pedagogika va kriminologiya fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni ilmiy jihatdan izohlashda bir qator xorijiy olimlarning nazariyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, amerikalik sotsiolog va kriminolog Travis Hirschi o‘zining ijtimoiy nazorat nazariyasida shaxsning oila, maktab va jamiyat bilan ijtimoiy aloqalari zaiflashganda huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli ortishini ta’kidlaydi [5]. Olimning fikricha, ijtimoiy nazorat mexanizmlarining sustlashuvi voyaga yetmaganlarning deviant xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim omillardan biridir.

Kriminolog Robert Agnew tomonidan ishlab chiqilgan umumiy zo‘riqish nazariyasiga ko‘ra, frustratsiya, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy nizolar va shaxsiy muvaffaqiyatsizliklar voyaga yetmaganlarda salbiy emotsional holatlarni yuzaga keltirib, huquqbuzarlikka moyillikning ortishiga sabab bo‘ladi [6]. Mazkur yondashuv huquqbuzarlikning nafaqat ijtimoiy, balki psixologik determinantlarini ham ochib beradi.

Psixologik nuqtai nazardan, Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi alohida o‘rin tutadi. Olimning ta’kidlashicha, voyaga yetmaganlar xulq-atvor namunalarini kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash mexanizmlari orqali o‘zlashtiradilar [4]. Shu sababli agressiv yoki huquqbuzar xatti-harakatlarning ommaviy axborot vositalari, internet va tengdoshlar guruhi orqali namoyon bo‘lishi ularning xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bola rivojlanishining ijtimoiy-psixologik omillarini izohlashda Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Unga ko‘ra, voyaga yetmagan shaxs rivojlanishi oila, maktab, tengdoshlar muhiti va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning o‘zaro ta’siri ostida kechadi [7]. Shu bois huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashda mazkur omillarni kompleks baholash zarur hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka moyilligini aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlariga katta

e’tibor qaratilmoqda. Sun’iy intellekt katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, shaxsning psixologik xususiyatlari, emotsional holati, akademik faolligi, ijtimoiy munosabatlari hamda raqamli xulq-atvoriga oid ko‘rsatkichlarni integratsiyalash orqali xavf darajasini prognozlash imkonini beradi [8]. Ayniqsa, mashinaviy o‘qitish algoritmlari va neyron tarmoqlar yordamida huquqbuzarlikka olib keluvchi yashirin bog‘liqliklarni aniqlash mumkin bo‘lmoqda.

Sun’iy intellektning psixologik-diagnostik afzalligi shundaki, u an’anaviy diagnostika metodlariga nisbatan tezkor, obyektiv va kompleks tahlil imkoniyatini yaratadi. Bunday tizimlar voyaga yetmaganlarni past, o‘rta va yuqori xavf guruhlariga ajratish, profilaktik hamda korreksion tadbirlarni individuallashtirish, shuningdek, psixologik yordam samaradorligini monitoring qilishga xizmat qiladi [9]. Natijada huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, xavf guruhidagi yoshlarni aniqlash va ular bilan maqsadli ishlash imkoniyati kengayadi.

Shunday qilib, zamonaviy psixologik va kriminologik nazariyalar hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashning yangi ilmiy-amaliy imkoniyatlarini yaratmoqda. Bu esa profilaktika va korreksiya ishlarining samaradorligini oshirish, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklar sonini kamaytirish hamda ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun’iy intellektning psixologik-diagnostik imkoniyatlari

Sun’iy intellekt texnologiyalari voyaga yetmaganlarda huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashda muhim diagnostik vosita hisoblanadi. U oilaviy muhit, ta’limdagi muvaffaqiyat, intizomiy holatlar, emotsional holat, tengdoshlar bilan munosabatlar va raqamli faollikka oid ma’lumotlarni kompleks tahlil qilib, xavf omillarini barvaqt aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, sun’iy intellekt har bir shaxsning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda huquqbuzarlik ehtimolini prognozlaydi va profilaktik hamda korreksion tadbirlarni samarali rejalashtirishga xizmat qiladi.

Voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka moyilligini baholashda oilaviy muhit, shaxsiy xususiyatlar, emotsional holat, maktab muhiti va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlari asosiy diagnostik mezonlar sifatida olinadi. Ushbu ma’lumotlar sun’iy intellekt algoritmlari yordamida qayta ishlanib, shaxsning xavf darajasi (past, o‘rta yoki yuqori) aniqlanadi. Natijalar asosida psixologik maslahat, treninglar, oilaviy psixokorreksiya va ijtimoiy-pedagogik yordam dasturlari ishlab chiqiladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining amaliy qo‘llanilishida shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligini ta’minlash, algoritmik xatoliklarning oldini olish hamda etik me’yorlarga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois sun’iy intellekt psixolog faoliyatining o‘rnini bosuvchi emas, balki diagnostika va profilaktika jarayonlarining aniqligi hamda samaradorligini oshiruvchi yordamchi vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni aniqlash va uning oldini olish bugungi kunda dolzarb ijtimoiy-psixologik vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy psixologik va kriminologik yondashuvlar huquqbuzarlikning shakllanishida shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy omillarning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa ushbu omillarni kompleks tahlil qilish, xavf guruhlarini barvaqt aniqlash hamda profilaktik va korreksion tadbirlarni individuallashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektga asoslangan diagnostik tizimlarni psixologik xizmatlar, ta’lim muassasalari va profilaktika organlari faoliyatiga integratsiya qilish huquqbuzarliklarning ilk belgilarini o‘z vaqtida aniqlash, xavf guruhidagi voyaga yetmaganlar bilan manzilli ishlash hamda profilaktik choralar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv nafaqat huquqbuzarliklar sonini kamaytirish, balki yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, ma’naviy-axloqiy rivojlanishi va jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021. – 464 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ–358-son qarori “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2014.
4. Bandura A. *Social Learning Theory*. – New York: General Learning Press, 1977. – 247 p.
5. Hirschi T. *Causes of Delinquency*. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 309 p.
6. Agnew R. Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency // *Criminology*. – 1992. – Vol. 30. – №1. – P. 47–87.
7. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 330 p.

8. Bartol C.R., Bartol A.M. *Criminal Behavior: A Psychological Approach*. – Boston: Pearson Education, 2017. – 720 p.

9. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. – 4th ed. – London: Pearson, 2021. – 1136 p.

YOSH HARBIY XIZMATCHI OFITSERLARNING MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI HAMDA UNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У МОЛОДЫХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ-ОФИЦЕРОВ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕЁ РАЗВИТИЕ

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF COMMUNICATION CULTURE AMONG YOUNG MILITARY OFFICERS AND FACTORS INFLUENCING ITS DEVELOPMENT

Sodiqov Laziz Jummayevich,
Toshkent viloyati Milliy gvardiya
boshqarmasi boshlig‘i o‘rinbosari
.

Содиков Лазиз Джуммаевич,
Заместитетль начальника управления
Национальний гвардии Тошкентской области.

Sodikov Laziz Jummayevich,
Deputy head of the National Guard
Department of Tashkent region

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy muhitda muloqot madaniyatining ahamiyati va yosh harbiy ofitserlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o‘rganilgan. Shuningdek maqolada NATO va Rossiya armiyalarining yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha tajribalari tahlil qilingan.

Аннотация.

В данной статье рассмотрено значение культуры общения в военной среде и изучены социально-психологические особенности молодых офицеров. Также проанализирован опыт НАТО и российской армии в развитии коммуникативной культуры среди молодых офицеров.

Abstract: This article examines the significance of communication culture in the military environment and explores the socio-psychological characteristics of young officers. It also analyzes the experiences of NATO and the Russian army in developing communicative culture among young military officers.

Kalit so‘zlar: Harbiy jamoadagi muhit, muloqot madaniyati, yosh ofitserning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, kommunikativ ko‘nikmalar, stressga chidamlilik, jangovar qobiliyat, psixologik tayyorgarlik, motivatsiya, NATO va Rossiya tajribalari.

Ключевые слова: военная среда, культура общения, социально-психологические особенности молодого офицера, коммуникативные навыки, стрессоустойчивость, боевая подготовленность, психологическая готовность, мотивация, опыт НАТО и России.

Keywords: military environment, communication culture, socio-psychological characteristics of young officers, communication skills, stress resilience, combat readiness, psychological preparedness, motivation, NATO and Russian experience.

Kirish. Zamonaviy harbiy sharoitda jangovar va xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishda ofitserlarning muloqot madaniyati eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Yosh harbiy xizmatchi ofitserlar nafaqat mutaxassis sifatida, balki bo‘ysunuvchilari va hamkasblari bilan samarali aloqada bo‘la oladigan yetakchi sifatida shakllanish bosqichida bo‘ladilar. Shu munosabat bilan, muloqot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular xizmat va jangovar sharoitlarning murakkabligida jamoaning ma’naviy-ruhiy holati, birlashuvi va psixologik barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Muloqot madaniyati va yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari sohasidagi tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Davlatimiz rahbari Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni tomonidan 2018-yil 16-noyabrda Shimoliy-G‘arbiy harbiy okrugiga qarashli Nukus shahridagi harbiy qismga tashrifi chog‘ida ofitserlar, kontrakt va muddatli harbiy xizmatchi oddiy askarlar bilan uchrashuv chog‘ida “Harbiylarimizning ham jismonan, ham bilim jihatidan barkamol bo‘lishi uchun hamma sharoitlarni yaratyapmiz. Shuning uchun sizlar bir soat ham vaqtlaringizni behuda o‘tkazmay, kitob o‘qishingiz, chuqur bilim olishingiz, axborot texnologiyalari va xorijiy tillarni puxta o‘rganib, yoshlarga o‘rnak bo‘lishingiz kerak”[1] degan o‘giti yosh harbiy kadrlarni o‘z ustida mukammal tarzda izlanishi va o‘qishi natijasida muloqot madaniyatini yuksalishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, Davlatimiz rahbarining 2019-yil 17-oktabrda Janubiy-G‘arbiy maxsus harbiy okrugiga qarashli Denov tumanidagi harbiy qismga tashrifi chog‘ida “Harbiylar xalqimizning ma’naviy yetuk farzandlari bo‘lishi kerak. Buning uchun shaxsiy tarkibning ma’naviy yetukligini, harbiy xizmatchilarning jangovar tayyorgarligini yuksaltirish lozim. Siz Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk ajdodlarimiz vorislari ekanligingizni doim his qilib, shunga munosib xizmat qilsangiz, yoshlarimiz vatanparvarlik, ona yurtga sadoqat tuyg‘ularini sizlardan o‘rganadi”[2] deb harbiy xizmatchilarga aytgan so‘zlari yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega hisoblanishini, chunki harbiy xizmatchilarning ma’naviy yetukligi va o‘zaro hurmati muloqotning asosiy poydevori ekanligini yaqqol dalilidir.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserning muloqotga kirishishdagi muhim bir jihati “Munosabatga kirishuvchilarning o‘zaro birgalikdagi harakati - nutq jarayonida faqat so‘zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iborat.[3] Chunki harbiy xizmatchi turli xil sharoitlarda jumladan, tinchlik va urush davrida, amaliy mashg‘ulotlarda muloqot bilan cheklanmasdan, qo‘l harakati, imo ishoralar bilan samarali harakat qilishi natijasida harbiy jamoaning oldiga qo‘ygan jangovar vazifa (operatsiya)ni muvaffaqiyatli bajarishga zamin yaratadi.

Ofitserlar (harbiy rahbarlar) tomonidan bo‘ysunuvchi harbiy xizmatchilari bilan o‘zaro muloqotga kirishishdagi asosiy jihati “Muloqotning bevosita muvaffaqiyatining sharti o‘zaro ta’sir etuvchi ofitser (rahbar)ning har biridan kutilayotgan harakatlarga mos keluvchi xulq-atvor namunasi qo‘llanishidadir. Ofitser (rahbar)ning boshqa harbiy xizmatchilar undan nimani kutayotganini, nimani eshitishga va undan nimani ko‘rishga tayyor ekanligini to‘g‘ri, aniq, xatosiz anglay olishi zarur”[4]. Basharti, ofitserlar (harbiy rahbarlar) bo‘ysunuvidagi harbiy xizmatchilar bilan muloqotga kirishar ekan, ofitserning bergan buyrug‘i yoki topshirig‘i qo‘l ostidagi harbiy xizmatchida shubha uyg‘otmasligi kerak.

Harbiy sharoitda samarali muloqot madaniyati jamoaning psixologik barqarorligini oshirish va jangovar qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi omil sifatida e’tirof etiladi[5]. Bu esa, harbiy jamoaning jipsligini oshirishda hamda kutilayotgan har qanday buyruq (topshiriq)larni va vazifalarni samarali bajarishga imkon yaratadi.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserlar bo‘ysunuvidagi harbiy xizmatchilarga barcha ko’rsatmalarni ishchanlik ruhida, aniq-ravshan, keskin ohangda xodimlarga yetkazadi. Muloqot jarayonida ham xodimlarga nisbatan do’q-po’pisa, keskin taqiqlash kabi qat’iy ohanglardan foydalanadi. Uning asosiy

maqsadlaridan biri – nima yo'l bilan bo'lsa-da, o'z hukmini o'tkazish. Uning nutqi ham aniq va ravon doimo jiddiy tusda bo'ladi. Biror ish yuzasidan xodimlarni maqtash yoki ularga jazo berish, tanqid qilish sof sub'ektiv bo'lib, bu narsa boshliqning kayfiyatiga va o'sha shaxslarga nisbatan shaxsiy munosabatiga bog'liq. Jamoa a'zolarining tilak-istaqlari, ularning fikrlari va maslahatlari juda kam hollardagina inobatga olinadi, aksariyat hollarda bunday istaqlar yoki ko'rsatmalar to'g'ridan-to'g'ri do'q-po'pisa, kamsitish yoki ma'naviy jazolash yo'li bilan cheklanadi. Bunday rahbar o'z ish uslublari, kelajak rejalari, biror aniq ishni, operatsiyani qanday amalga oshirmoqchiligini odatda, jamoadan sir to'tadi, uning fikricha, bu uning obro'yiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Guruhdagi ijtimoiy-fazoviy munosabatlardagi o'rni jihatidan, u «jamoadan chetda», avtonomdir.

Avtoritar rahbarda har bir jamoa a'zolarining qobiliyatlari, ishga munosabatlari, mavqelariga ko'ra tutgan o'rinlari haqida tasavvurlar borki, shunga ko'ra u har bir xodimning ish harakatlarini maksimal tarzda dasturlashtirib qo'ygan, unda har qanday cheklashlar uning ochiq g'azabini keltiradi va buning uchun unda jazolashning turli uslublari mavjud. Ya'ni bunday jamoalarda hokimiyat – markazlashtirilgan, jamoa rahbari ushbu markazning yakka hokimi – shuning uchun ham bu yerda «mening odamlarim», «mening ishim», «mening fikrim bo'yicha» kabi iboralar tez-tez ishlatiladi. Bunday rahbarlarda ishiga nisbatan shunday fidoyilik borki, ular o'zlarini shu ishsiz tasavvur qila olmaydilar, ya'ni ish uning «butun vujudini qamrab olgan». Shu sababdan bunday rahbar jamoadagi har bir xodimni uning xizmat faoliyatini, uning natijalarini juda yaxshi biladi. Lekin, aslida, uni ishning mazmunidan ko'ra, uning o'sha erdagi etakchilik roli, boshqarishi ko'proq qiziqtiradi va o'sha sifatlarga qarab baho beradi. Bu sifat, tabiiyki, ishning sifatiga ham ta'sir qilgani uchun jamoa oldiga qo'yilgan barcha topshiriqlar bajarilmay qolmaydi («temir rahbar»). Bunday jamoalarda tanqidiylik juda sust, chunki u o'zini ham, boshqalarni ham tanqid qilishlariga yo'l qo'ymaydi. Tanqid qilishga, uning fikricha, faqat boshliq haqli, yig'ilishlarda so'zni o'zi boshlab, tashabbusni oxirigacha boshqalarga bermaydi, odamlarning takliflari, ularning hissiyotlari e'tiborga olinmaydi[6].

NATO davlatlari armiyalarida yosh ofitserlarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun murabbiylik dasturlari va madaniyatlararo muloqot treninglarini muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Shuningdek, zamonaviy operatsion muhitning murakkabligi va tez o‘zgaruvchanligi harbiy kuchlardan, ayniqsa ko‘p millatli tuzilmalar tarkibida xizmat qiluvchilardan, moslashuvchanlik, samarali muloqot va faoliyat yuritish bo‘yicha yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Bu esa an'anaviy va noan'anaviy jangovar

harakatlarni uyg‘unlashtirib qo‘llay oladigan taxminiy raqiblarni aniqlash va ularga qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sharoitda madaniyatlararo muloqot nafaqat har bir milliy kontingent doirasida ichki samaradorlik mezoni sifatida, balki tashqi omil - mintaqaviy hamkorlar, mahalliy aholi va boshqa ishtirokchilar bilan ijobiy aloqalar o‘rnatish vositasi sifatida ham qaralmoqda. Bu omil ko‘p millatli harbiy kuchlarning keng ko‘lamli operatsiyalarni muvaffaqiyatli bajarishi uchun zaruriy shartlardan biriga aylanmoqda.[7]

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida ham NATO davlatlari armiyalari kabi “Ustoz-shogird” an’anasidan keng miqyosda foydalanilmoqda hamda yangi ofitserlik lavozimiga tayinlangan yosh leytenantlar (ular qaysi oliy harbiy bilim yurti yoki oliygohni bitirib kelishidan qat’iy nazar) uch oylik sinov muddatlari belgilangan va shu oraliqda umumiy va maxsus majburiyatlarini ustozlari tomonidan o‘rgatilib boriladi hamda harbiy jamoada liderlik sifatlarini oshirish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari oshirilib boriladi.

Harbiy faoliyatda yosh harbiy xizmatchi ofitserlarga ijtimoiy-psixologik omillar, jumladan, motivatsiya, emotsional intellekt va stressga chidamlilik, muloqot madaniyatining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.[8] Binobarin, harbiy jamoaga kelgan har bir yosh ofitser bo‘linmada qanday muhit (barqaror yoki nobarqaror) borligini, to‘g‘ridan to‘g‘ri boshliqlarining qanday boshqaruv uslublardan foydalanishini bilmasligi, boshliqlarning hamda harbiy xizmatchilarning emotsional holatlarining rang barangligi kelgusida ular bilan faoliyat va muloqot olib borishda muloqot madaniyati muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu tadqiqotda sifat va miqdoriy metodlar integratsiyalangan yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida yosh harbiy xizmatchi ofitserlar tanlandi. Ma’lumotlarni yig‘ish uchun quyidagi usullar ishlatildi:

Yosh ofitserlarning muloqot madaniyati va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida maxsus ishlab chiqilgan so‘rovnomalar tarqatildi;

Harbiy jamoalarda amaliy va nazariy mashg‘ulotlar jarayonida yosh ofitserlarning muloqot uslublari va jamoaviy munosabatlari kuzatildi.

Ma’lumotlar tahlil qilindi va yosh harbiy xizmatchi ofitserlarga muloqot madaniyatini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar berildi. Bu yondashuv kompleks tarzda yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirishdagi ijtimoiy-psixologik omillari va tashkiliy sharoitlarini aniqlash imkonini berdi.

Ushbu maqolada yosh ofitserlarda muloqot madaniyatining shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillarni har tomonlama tahlil qilish hamda bu jarayon samaradorligini oshirish uchun tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Harbiy muhitda, harbiy jamoa yuqori bosim va stressli vaziyatlarga duch kelganida, ofitserlarning yuqori darajadagi kommunikativ kompetentsiyasi quyidagilarga xizmat qiladi:

- harbiy jamoada ishonchli munosabatlarning shakllanishi;
- harbiy jamoaviy ruhning mustahkamlanishi;
- jamoada nizoli vaziyatlarning kamayishi;
- bo‘linmaning umumiy jangovar qobiliyatining oshishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, harbiy muhitda muloqot madaniyati bo‘linmaning muvaffaqiyatli faoliyatining asosi hisoblanadi, chunki:

- shaxsiy tarkibga axborotlarni aniq va o‘z vaqtida yetkazishni ta’minlaydi;
- harbiy jamoada ishonch va o‘zaro tushunishni shakllantirishga yordam beradi;
- bo‘linmada harbiy xizmatchilar orasida mojarolar va stress holatlarining yuzaga kelish ehtimolini kamaytiradi;
- harbiy xizmatchilarning motivatsiyasi va jangovar ruhini qo‘llab-quvvatlaydi.

Muloqot madaniyatining yuqori darajasi yosh ofitserlarga murakkab vazifalarni hal qilish, tezkor qarorlar qabul qilish va o‘z harakatlari bilan boshqalarga namuna bo‘lish imkonini beradi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida esa ofitserlarni (rahbarlarni) muloqot masalasi harbiy jamoaning jipslagining shakllantirishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bugungi kunda harbiy ta’lim tizimini isloh qilish va zamonaviylashtirishda ofitserlar (boshliqlar)ni kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Yosh harbiy xizmatchi ofitser - bu yaqinda professional (nazariy) tayyorgarlik bosqichidan o‘tgan va ofitser lavozimiga tayinlangan harbiy xizmatchi hisoblanadi. U lavozimga tayinlanganda quyidagi o‘ziga xos muammolarga duch kelishi mumkin:

- jamoadagi komandir (boshliq)lar va harbiy xizmatchilarni muloqot madaniyatini va lavozim bo‘yicha majburiyatlarni tez o‘zlashtirish zarurati;
- ko‘pincha tajribali bo‘ysunuvchilar bilan birga jamoada o‘z obro‘sini shakllantirish;
- rasmiy maqom va shaxsiy sifatlar o‘rtasida muvozanatni saqlash;
- yuqori psixologik bosim sharoitida rahbarlik va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish kabi muammolarga duch keladi.

Shuningdek, yosh harbiy xizmatchi ofitserlar ko‘pincha professional va shaxsiy rivojlanishning faol bosqichida bo‘ladilar. Ular uchun quyidagi hususiyat xarakterlari muhim ahamiyatga ega. Jumladan:

- jamoada o‘zini ifoda etish va tan olinishga intilish;

- komandir (boshliqlar) va ofitserlardan kelgan baholarga yuqori sezgirlik;
- harbiy intizom va normalarga moslashish zarurati;
- bo‘linmada liderlik sifatlari va hissiy barqarorlikni shakllantirish.

Ushbu hususiyatlarni tushunish va tezda anglab olish ofitserning muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi sharoitlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserning muloqot madaniyatini samarali shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillar quyidagilar hisoblanadi:

I. Ichki omillar:

- ofitserning emotsional intellekt darajasi, stressga chidamliligi, o‘zini boshqarish qobiliyatini tavsiflovchi shaxsiy xarakteristikalari;
- ofitserning professional rivojlanishi va shaxslararo munosabatlarga ichki qiziqish tuyg‘ularini oshishining motivatsiyasi;
- ofitserning ta’lim va xizmat jarayonida shakllangan muloqot ko‘nikmalari, tajriba va bilimlari.

II. Tashqi omillar:

- rahbarlik uslubi, korporativ an’analar, ma’naviy-ruhiy muhitning tashkiliy madaniyati;
- rahbarlik, jamoa qo‘llab-quvvatlashi, psixologik yordam mavjudligining ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi;
- harbiy intizom talablari, muloqot etiketning ijtimoiy normalari va kutishlari.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserlar xizmat davrining dastlabki bosqichida harbiy jamoada muloqot madaniyatini shakllantirishda quyidagi muammolar va qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin:

stressli vaziyatlarda muloqot qilish amaliyoti va tajribasining yetishmasligi;

jamoada obro‘ va ishonchli munosabatlarni o‘rnatishda qiyinchiliklarga duch kelishi;

lavozim majburiyati yuzasidan yuqori darajadagi xavotirlilik xissi va emotsional zo‘riqish;

shaxslararo va professional xarakterdagi mojarolar.

yosh ofitserning oliy harbiy bilim yurtida egallagan nazariy bilimlari bilan haqiqiy xizmatdagi vaziyatning bir biriga mos kelmasligi kabi muammolar va qiyinchiliklarga duch keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida dunyo mamlakatlarining harbiy muloqot sohasidagi ilg‘or tajribalarini o‘rganish va joriy etish bo‘yicha Oliy harbiy bilim yurtlari professor o‘qituvchilari tomonidan, shuningdek mustaqil izlanuvchi harbiy kadrlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarni muloqot madaniyatini shakllantirishda NATO davlatlari armiyalarida yosh ofitserlarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan murabbiylik dasturlari, psixologik yordam va jamoani birlashtiruvchi tadbirlar keng qo‘llaniladi. Ko‘p millatli missiyalarda samarali hamkorlikni ta’minlash uchun madaniyatlararo muloqot bo‘yicha muntazam treninglar o‘tkaziladi.

Rossiyada muloqot madaniyatiga ta’sir qiluvchi vatanparvarlik tarbiyasi va harbiy intizom rivojlanishiga alohida e’tibor beriladi. Ofitserning stressga chidamliligini oshirish va jamoaviy ruhni kuchaytirishga yo‘naltirilgan psixologik treninglar tashkil etiladi.

Shu o‘rinda zamonaviy texnologiyalar va aloqa vositalaridan samarali foydalanish harbiy muloqot samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi va sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanish natijasida harbiy muloqot sohasida keng imkoniyatlar yaratadi.

Bu jarayonda NATO va boshqa rivojlangan davlatlarning Qurolli Kuchlari bilan hamkorlik qilish, tajriba almashish va qo‘shma mashg‘ulotlar o‘tkazish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ilg‘or tajribalarni o‘rganish va joriy etish O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar tayyorgarligini oshirishga, yosh harbiy xizmatchi ofitserlar hamda ularning qo‘l ostidagi harbiy xizmatchilar va ularning rahbarlari o‘rtasidagi muloqot madaniyati samaradorligini yaxshilashga va umuman harbiy jamoada sog‘lom muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Ko‘plab yosh harbiy xizmatchi ofitserlar yuqori lavozimdagi yoki unvondagi tajribaga ega komandirlari (boshliqlari) oldida o‘z fikr va his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishdan qo‘rqishadi, o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik (o‘quvsizligi) oqibatida muloqot samaradorligini pasaytiradi. Natijada yosh ofitserning xizmat faoliyatida passivlik va o‘ziga yopiq bo‘lishga olib keladi. Ushbu salbiy holatlarni oldini olish uchun quyidagi kompleks yondashuvlar tavsiya etiladi:

bo‘lajak ofitserlarni tayyorlash dasturlariga muloqot madaniyatini rivojlantirish modullarini kiritish;

kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun ofitserlarni real sharoitlarga yaqin vaziyatlarda amaliy mashq qilishga e’tibor qaratish;

jamoaviy dinamikadan foydalangan holda jamoani birlashtirish va ishonchni oshirish;

yosh ofitserlarni murabbiylik va psixologik yordam ko‘rsatish orqali zamonaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish;

barcha boshqaruv darajalarida ochiq va hurmatga asoslangan muloqotlarni rag‘batlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI
(СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)
(REFERENCES):

1. Sh.M.Mirziyoyev, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sayti 16.11.2018-y.
2. Sh.M.Mirziyoyev, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sayti 17.10.2019-y
3. D.I.Ro‘ziyeva, A.M.Nazarovaning “Umumiy psixologiya” darsligi. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitetida chop etilgan. Toshkent -2022-yil (336-339-varaqlar)
4. Z.Sh.Alimardonov, N.I.Xalilova “Jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatida muloqot va muzokara psixologiyasi” darsligi. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitetida chop etilgan. Toshkent 2025-yil. 42-50 varaqlar.
5. Osiyo xalqaro universiteti magistrant A.Y.Hasanovning Iqro jurnali chop etilgan maqolasi 2025-yil 15-iyuldagi soni. 126-131-varaqlar.
6. Xalilova N.I., Amirova O.Q., “Ijtimoiy psixologiya. Etnopsixologiya” JHU darslik. T-2022. (410-415 bet).
7. “Knowledge Based” tashkiloti tomonidan o‘tkazilgan “Intercultural Communication in Military Multinational Operations” mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiyasi. 2018-yil iyun. 98-103-varaqlar.
8. Taylorning “On Joint Leadership: The Importance of Communication” nomli maqola, Real Clear Defense saytida nashr etilgan. 2016-yil.

GENERATIV SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TALABALARDA MAQSADGA INTILUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Babadjanova Sayyora Xushnutovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi sayyora1504@mail.ru +998914351901

Annotatsiya. Mazkur maqolada generativ sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining talabalarda maqsadga intiluvchanlik sifatini rivojlantirishdagi ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda talabalarning mustaqil maqsad qo‘yish, faoliyatni loyihalash, o‘zini o‘zi boshqarish, ichki motivatsiya va refleksiya jarayonlarida intellektual agentlarning transformatsion roli ochib berilgan. Shuningdek, an’anaviy va raqamli ta’lim muhitida maqsadga yo‘naltirilgan xulq-atvorning qiyosiy tahlili hamda o‘zbek va xorijiy psixologlarning konseptual yondashuvlari sintezi taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: generativ sun’iy intellekt, maqsadga intiluvchanlik, ichki motivatsiya, o‘zini o‘zi boshqarish, raqamli psixologiya, akademik muvaffaqiyat, refleksiv tahlil.

Kirish. Bugungi shiddatli raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimining fundamental vazifasi faqatgina tayyor bilimlarni uzatish emas, balki talabalarda mustaqil harakat qilish, o‘z faoliyatini proaktiv loyihalash va maqsadga intiluvchanlik kabi shaxsiy-kasbiy invariantlarni rivojlantirishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [1] hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga doir PQ–4996-son qarori [2] ta’lim muhitini intellektuallashtirish uchun normativ-huquqiy zamin yaratadi. Vazirlar Mahkamasining oliy ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlariga oid qarorlari [3] esa ushbu jarayonni amaliy va metodologik jihatdan ta’minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy oliy ta’limda talabalarning mustaqil ta’lim olish hajmi ortib bormoqda, bu esa ulardan yuqori darajadagi o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini talab etadi. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limda shunchaki axborot qidirish vositasi bo‘lmay, balki talabaning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini shaxsiylashtiruvchi va uning motivatsion-irodaviy sohasini qo‘llab-quvvatlovchi intellektual subyekt sifatida namoyon bo‘lmoqda [15].

Asosiy qism. Maqsadga intiluvchanlikning psixologik mohiyati va zamonaviy determinantlari. Maqsadga intiluvchanlik — bu shaxsning ichki ehtiyojlari asosida shakllangan, kelajakka yo‘naltirilgan faoliyat natijasini kognitiv modellashtirish va unga erishish yo‘lidagi to‘siqlarni irodaviy kuch bilan yenga olish qobiliyatini ifodalovchi tizimli shaxsiy xususiyatdir. Ushbu sifat bir qator fundamental psixologik nazariyalar asosida tahlil qilinadi:

A.Banduraning o‘z-o‘ziga samaradorlik nazariyasi: Insonning o‘z kognitiv va xulq-atvor resurslariga bo‘lgan ishonchi maqsadning ko‘lamini belgilaydi [4]. Generativ SI talabaga murakkab vazifalarni mikro-maqsadlarga bo‘lib berish orqali "bajara olish" ishonchini stimullaydi.

E.Lokk va **G.Latham**ning maqsad qo‘yish nazariyasi: Unga ko‘ra, maqsad qanchalik aniq va strukturaviy bo‘lsa, uning motivatsion kuchi shunchalik yuqori bo‘ladi [8]. Generativ vositalar noaniq niyatlarni SMART formatidagi aniq operatsional maqsadlarga aylantirishga kognitiv ko‘mak beradi.

E.Deci va **R.Rayn** o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi: Avtonomiya, kompetentlik va boshqalar bilan aloqadorlik ehtiyojlari ichki motivatsiyani belgilaydi [5]. SI talabaning shaxsiy qiziqishlaridan kelib chiqib individual kontent taklif qilishi orqali ta’limdagi avtonomiyani kuchaytiradi.

K.Dvekning rivojlanuvchi tafakkur konsepsiyasi: Xatolarga muvaffaqiyatsizlik emas, balki rivojlanish bosqichi sifatida qarash lozimligini uqtiradi [6]. Generativ SI talabani tanqid qilmaydigan xavfsiz muhitda xatolarni tahlil qilib beruvchi neytral subyekt vazifasini o‘taydi.

O‘zbekiston psixologiya maktabi vakillari tomonidan shaxs faolligi va subyektligini rivojlantirish muammolari tahlil qilingan bo‘lib, ularning g‘oyalari raqamli muhitda maqsadga intiluvchanlikni shakllantirishda muhim metodologik asos bo‘ladi. **E.G‘oziyev**ning shaxsning fikrlash faoliyati va mustaqil ta’lim olish psixologiyasiga oid qarashlari [11] bevosita talabalarning SI bilan interaktiv muloqot madaniyatiga bog‘lanadi. **M.G.Davletshin**ning yoshlarning kasbiy fikrlashi borasidagi g‘oyalari [10] bugungi kun talabasining SI vositalari yordamida loyihaviy tafakkurini shakllantirishda va kasbiy maqsadlarni aniqlashtirishda namoyon bo‘ladi.

V.M.Karimovaning shaxs ijtimoiy faolligi va muloqot psixologiyasiga oid nazariyalari [12] bugungi raqamli "Inson-Kompyuter" (Human-AI Interaction) interaksiyasining ijtimoiy-psixologik qonuniyatlarini tushunishga xizmat qiladi.

G‘.B.Shoumarov [14] va **B.R.Qodirovlar** [13] tomonidan o‘rganilgan shaxsning individual-tipologik xususiyatlari va kasbiy moyilliklari generativ SIning talaba xarakteriga mos ravishda individual adaptiv o‘qitish tizimini yaratish imkoniyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Generativ sun’iy intellekt shunchaki texnik vosita emas, balki talabaning kognitiv sohasini kengaytiruvchi psixologik agentdir [7]. U global va mavhum maqsadlarni aniq ssenariyli algoritmlarga ajratadi. Bu esa talabadagi prokrastinatsiya va akademik xavotirlanish darajasini pasaytiradi [9]. Sokratik muloqot va maxsus yo‘naltiruvchi tahliliy savollar orqali refleksiv jarayon doimiy kechadi va bu metakognitiv kompetensiyalarni faollashtiradi [7, 15].

Maqsadga intiluvchanlik komponentlarining an’anaviy va raqamli-transformatsion muhitdagi qiyosiy tahlili quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan.

Maqsadga intiluvchanlikning tizimli-komponentli qiyosiy tahlili

Tahlil mezonlari (Komponentlar)	**An’anaviy pedagogik yondashuv**	**Generativ SI tizimlariga asoslangan raqamli yondashuv**	**Psixologik samaradorligi va transformatsiyasi**
Maqsadni shakllantirish	Tashqi subyektlar (o‘qituvchi, ota-ona) andozalari va o‘quv dasturlari talablari asosida shakllanadi (eksternal xarakter).	Talabaning individual qiziqishlari va kognitiv ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, dialogik rejimda shakllantiriladi.	Tashqi maqsad qo‘yishdan ichki, avtonom maqsadli faoliyatga o‘tish.

Faoliyatni rejalashtirish va dekompozitsiya	Rejalashtirish statik xarakterga ega, ko‘pincha qo‘lda va umumiy qoliplar asosida tuziladi. Temp o‘zgartirilmaydi.	Dinamik va adaptiv rejalashtirish. Algoritmlar talabaning o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda real vaqtda o‘zgaradi.	Kognitiv yuklamaning kamayishi, akademik xavotir va prokrastinatsiyaning oldini olish.
Motivatsion ta’minot va drayv	Tashqi rag‘batlantirish (baholash, jazo, ijtimoiy ma’qullash) ustunlik qiladi.	Ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi operativ ma’lumotlar va qobiliyatlarga mos keluvchi "optimal qiyinchilik" zonasi yaratiladi.	Tashqi motivatsiyaning ichki motivatsiyaga (intrinsic motivation) intellektual transformatsiyasi.
Monitoring va Teskari aloqa	Davriy, kechikuvchi va subyektiv xarakterga ega (imtihonlar, oraliq nazoratlar natijasida).	Tezkor (instant), uzluksiz va shaxsiyatsizlashtirilgan (neytral-obyektiv) formativ baholash.	Xatolardan qo‘rqish hissining kamayishi, rivojlanuvchi tafakkurning shakllanishi.
O‘z-o‘zini regulyatsiya qilish	Tashqi nazorat mexanizmlari kuchli bo‘lgani sababli, ichki irodaviy regulyatsiya sust rivojlanadi.	Talaba o‘z faoliyat monitoringini SI bilan hamkorlikda boshqaradi va nazorat dastasini o‘zida saqlaydi.	Tashqi nazoratdan (lokalizatsiya) ichki nazoratga - internallikka o‘tish.
Refleksiv tahlil	Refleksiya faqat yakuniy natija olgandagina va past darajada amalga oshiriladi.	Sokratik muloqot va maxsus yo‘naltiruvchi tahliliy savollar orqali refleksiv jarayon doimiy kechadi.	Metakognitiv kompetensiyalarning (o‘z fikrlashi haqida fikrlash qobiliyati) faollashuvi.

Xulosa. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari zamonaviy oliy ta’lim muhitida talabalarning maqsadga intiluvchanlik xususiyatlarini tizimli rivojlantirishning innovatsion psixologik instrumenti hisoblanadi. U talabalarda o‘z-o‘ziga samaradorlik hissini oshirish, niyatlarni aniq harakatlar rejasiga aylantirish va doimiy metakognitiv refleksiyani ta’minlash orqali ichki motivatsiyani mustahkamlaydi.

Tadqiqot va nazariy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, generativ sun’iy intellekt texnologiyalari talabalarda maqsadga intiluvchanlik determinantlarini faollashtirishda kuchli katalizator bo‘la oladi. Biroq, bu jarayonda "kognitiv dangasalik" (cognitive offloading) xavfi ham mavjud bo‘lib, talaba hamma

narsani SIga topshirib qo‘ymasligi lozim. Shu sababli, oliy ta’lim amaliyotida “Inson–SI kooperatsiyasi” modeli qo‘llanilishi, ya’ni SI maqsadga erishishda texnik-kognitiv yordamchi, talaba esa jarayonning oliy subyekti va qaror qabul qiluvchi shaxsi bo‘lib qolishi shart.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda generativ SI vositalaridan foydalanishning psixologik xavfsizlik mezonlarini ishlab chiqish, talabalarning raqamli intellekti (DQ) va maqsadga intiluvchanligi o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqliklarni empirik (metodik va statistik) tadqiq etish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “«Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni muvaffaqiyatli amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6079-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni jadallashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4996-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-son qarori.
4. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman and Company.
5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. The Guilford Press.
6. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House.
7. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL Institute of Education Press.
8. Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Prentice Hall.
9. Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
10. Davletshin, M. G. (2002). *Yosh va pedagogik psixologiya*. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
11. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Muharrir nashriyoti.
12. Karimova, V. M. (2018). *Ijtimoiy psixologiya*. Yoshlar nashriyot uyi.
13. Qodirov, B. R., & Qodirov, Sh. B. (2012). *Kasbiy tashxis va shaxs rivojlanishi*. Fan va texnologiya.
14. Shoumarov, G‘. B. (2010). *Oila psixologiyasi*. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.

15. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *Center for Curriculum Redesign*, 12(2), 45-62.
16. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386694

O‘QUVCHILARDA KASB TANLASHGA TA’SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR: RAQAMLI PSIXODIAGNOSTIKA IMKONIYATLARI

Bashirov Botirbek Abduvahobovich
Ilmiy tadqiqotchi

Kirish. Kasb tanlash o‘quvchi hayotidagi eng mas’uliyatli qarorlardan biri bo‘lib, u shaxsning kelajakdagi ijtimoiy mavqei, mehnat faoliyatidan qoniqishi, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi va psixologik farovonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur qaror faqat mehnat bozoridagi talab yoki ta’lim imkoniyatlariga emas, balki o‘quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari, o‘zini baholashi, kasbiy tasavvurlari va yaqin ijtimoiy muhitining ta’siriga ham bog‘liq. Shu sababli kasb tanlash jarayoni pedagogik, ijtimoiy va iqtisodiy masala bo‘lishi bilan birga, murakkab psixologik tanlov sifatida ham o‘rganilishi zarur.

O‘smirlik va ilk o‘spirinlik davrida shaxs o‘zining “Men kimman?”, “Nimalarga qodirman?” va “Kelajakda qanday o‘rin egallayman?” kabi savollariga javob izlaydi. Kasbiy yo‘nalish aynan shu identifikatsiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Biroq o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini yetarli anglamasligi, kasblar haqidagi stereotiplar, ota-ona kutishlari, tengdoshlar ta’siri yoki nufuzli kasblarga bir tomonlama intilish tanlovning shaxsiy xususiyatlarga mos kelmasligiga sabab bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy raqamli muhit kasb tanlash jarayoniga yangi imkoniyat va xavflarni olib kirdi. O‘quvchilar internet orqali kasblar, oliy ta’lim muassasalari va mehnat bozori haqida keng ma’lumot olmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardagi idealizatsiyalangan kasbiy obrazlar, reklama va ommabop kontent real mehnat sharoitlari haqidagi tasavvurni buzishi mumkin. Sun’iy intellekt va raqamli psixodiagnostika vositalari esa qiziqish, qobiliyat va shaxsiy xususiyatlarni tizimli baholash imkonini beradi. Biroq bunday texnologiyalar mutaxassis xulosasini to‘liq almashtirmasligi, balki kasbiy maslahat jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo‘llanilishi kerak.

Mazkur tezisning maqsadi o‘quvchilarda kasb tanlashga ta’sir qiluvchi asosiy psixologik omillarni tizimlashtirish, ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish hamda kasbiy yo‘naltirishda raqamli psixodiagnostika va sun’iy intellekt

texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari hamda cheklovlarini yoritishdan iborat.

Kasb tanlashning psixologik mazmuni

Kasb tanlashni bir martalik qaror sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish davomida shakllanadigan jarayon sifatida tushunish maqsadga muvofiq. D. Superning kasbiy rivojlanish nazariyasida kasbiy tanlov shaxsning o‘zi haqidagi tasavvuri bilan mehnat olami talablarini muvofiqlashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi [1]. J. Holland esa kasbiy muhit va shaxs tipi o‘rtasidagi moslikni kasbiy qoniqish hamda faoliyatdagi barqarorlikning muhim sharti deb hisoblaydi [2]. Bu yondashuvlar o‘quvchining kasb tanlashi faqat tashqi imkoniyatlarni emas, balki ichki psixologik tuzilmani ham hisobga olishi kerakligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy-kognitiv kasbiy nazariya nuqtayi nazaridan kasbiy qarorga o‘z samaradorligiga ishonch, kutilayotgan natija va shaxsiy maqsadlar ta’sir qiladi [3]. O‘quvchi muayyan sohada muvaffaqiyat qozona olishiga ishonsa, shu yo‘nalishdagi vazifalarni sinab ko‘rishga, qiyinchiliklarni yengishga va maqsadini davom ettirishga moyil bo‘ladi. Aksincha, o‘z qobiliyatini past baholash, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish yoki “bu kasb menga mos emas” degan erta xulosa real imkoniyatlarni cheklab qo‘yishi mumkin.

Kasb tanlash jarayonida shaxs o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va qadriyatlarini kasbning mazmuni, ijtimoiy mavqei, mehnat sharoiti va istiqbollari bilan qiyoslaydi. Ushbu qiyos yetarli ma’lumot va psixologik refleksiyaga tayansa, tanlov ongli tus oladi. Agar qaror faqat tashqi bosim, tasodifiy taassurot yoki nufuzga asoslangan bo‘lsa, keyinchalik kasbiy moslashuv va ta’lim motivatsiyasida qiyinchiliklar yuzaga kelishi ehtimoli ortadi.

Kasb tanlashga ta’sir qiluvchi individual-psixologik omillar

Kasbiy qiziqish o‘quvchining muayyan faoliyat turiga barqaror e’tibor va ijobiy emotsional munosabatini ifodalaydi. Qiziqish kasbni tanlashning muhim boshlang‘ich omili bo‘lsa-da, uning o‘zi yetarli emas. Masalan, o‘quvchining tibbiyotga qiziqishi biologik fanlarga qobiliyat, odamlar bilan ishlashga tayyorlik, yuqori mas’uliyat va uzoq muddatli ta’limga bardoshlilik bilan birga baholanishi kerak. Shu bois kasbiy maslahatda qiziqishlar qobiliyat, shaxsiy sifat va real faoliyat talablari bilan birgalikda o‘rganiladi.

Qobiliyatlar kasbga moslikning kognitiv va amaliy asosini tashkil etadi. Umumiy aqliy qobiliyatlar bilan birga maxsus qobiliyatlar — fazoviy tasavvur, verbal tafakkur, hisoblash, texnik fikrlash, badiiy ijodkorlik, muloqot va tashkiliy qobiliyatlar turli kasblarda turlicha ahamiyatga ega. O‘quvchining baholari har doim uning qobiliyatini to‘liq aks ettirmaydi, chunki natijaga motivatsiya, o‘qitish sifati va oilaviy sharoit ham ta’sir qiladi. Shuning uchun

kasbiy diagnostikada test natijasi, faoliyatdagi kuzatuv va o‘quvchining amaliy tajribasi birgalikda hisobga olinishi lozim.

O‘zini baholash va kasbiy o‘ziga ishonch ham tanlov sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘z imkoniyatini asossiz ravishda past baholagan o‘quvchi o‘ziga mos, ammo murakkab ko‘ringan kasbdan voz kechishi mumkin. Haddan tashqari yuqori baholash esa kasb talablari va shaxsiy imkoniyatlar o‘rtasidagi nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Realistik o‘zini baholash o‘quvchiga kuchli va rivojlantirilishi kerak bo‘lgan tomonlarini ko‘rish, maqsadga erishish uchun aniq reja tuzish imkonini beradi.

Kasbiy qadriyatlar o‘quvchi uchun mehnatda nimaning muhimligini belgilaydi. Ayrimlar barqarorlik va moddiy ta’minotni, boshqalar ijodkorlik, mustaqillik, jamiyatga foyda keltirish, obro‘ yoki professional o‘sishni ustun qo‘yadi. Bir xil kasb turli o‘quvchilar uchun turlicha ma’no kasb etishi mumkin. Kasbning tashqi nufuzi bilan shaxsning ichki qadriyatlari mos kelmasa, tanlov vaqtincha jozibador bo‘lsa-da, uzoq muddatli qoniqish bermasligi mumkin.

Temperament va xarakter xususiyatlari kasbga tayyorlik va mehnat sharoitiga moslashishda muhim o‘rin tutadi. Diqqatni uzoq saqlash, emotsional barqarorlik, mas’uliyat, qat’iyat, muloqotga kirishuvchanlik, noaniqlikka chidamlilik va stressni boshqarish turli kasbiy vazifalarda turlicha namoyon bo‘ladi. Bu xususiyatlar kasbni qat’iy “mumkin” yoki “mumkin emas” tarzida belgilash uchun emas, balki o‘quvchi qaysi ko‘nikmalarini rivojlantirishi kerakligini aniqlash uchun xizmat qilishi lozim.

Ijtimoiy-psixologik omillar

Oila o‘quvchining kasbiy qaroriga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi muhitlardan biridir. Ota-onaning kasbiy tajribasi, kutishlari, iqtisodiy imkoniyatlari va farzand qobiliyatiga bergan bahosi tanlov jarayonini shakllantiradi. Qo‘llab-quvvatlovchi oilada ota-ona o‘z fikrini bildiradi, biroq yakuniy qarorni farzandning qiziqishi va imkoniyatlari bilan muvofiqlashtiradi. Bosim kuchli bo‘lgan holatda esa o‘quvchi o‘z istagini inkor etib, ota-ona tanlagan yo‘nalishga kirishi yoki aksincha, qarshilik sifatida o‘ziga mos bo‘lmagan tanlovni amalga oshirishi mumkin.

Pedagog va maktab psixologining roli o‘quvchiga tayyor kasbni tavsiya qilishdan ko‘ra, uning o‘zini anglashiga, kasblar haqidagi ma’lumotni tahlil qilishiga va qaror oqibatini baholashiga yordam berishdan iborat. Fan o‘qituvchisi o‘quvchining muayyan faoliyatdagi qobiliyatini kundalik kuzatuv asosida ko‘rishi mumkin. Maktab psixologi esa qiziqish, motivatsiya, shaxsiy sifat va kasbiy tasavvurlarni psixodiagnostik usullar orqali tizimli tahlil qiladi.

Tengdoshlar va ommaviy madaniyat ham kasbiy qarorga ta’sir qiladi. O‘quvchi do‘stlari tanlagan yo‘nalishga ergashishi, guruhdan ajralib qolmaslik uchun bir

xil ta’lim muassasasiga hujjat topshirishi yoki ijtimoiy tarmoqlarda mashhur bo‘lgan kasblarni real talablari bilan tanishmasdan idealizatsiya qilishi mumkin. Bunday holatda kasbiy tanlov shaxsning individual xususiyatlaridan ko‘ra ijtimoiy tasdiqqa bo‘lgan ehtiyojga bo‘ysunadi.

Raqamli muhit va sun’iy intellekt asosidagi kasbiy yo‘naltirish

Raqamli texnologiyalar kasbiy yo‘naltirishni ommaviy, tezkor va individual qilish imkonini beradi. Onlayn platformalar orqali o‘quvchi kasblarning mazmuni, zarur kompetensiyalar, ta’lim yo‘nalishlari va mehnat bozori haqida ma’lumot olishi mumkin. Virtual ekskursiyalar, kasbiy simulyatsiyalar va interaktiv topshiriqlar o‘quvchiga kasbni faqat nomi bo‘yicha emas, faoliyat jarayoni orqali tasavvur qilishga yordam beradi.

Sun’iy intellektga asoslangan tizimlar qiziqish, qobiliyat, shaxsiy xususiyat va o‘quv faoliyati haqidagi ma’lumotlarni birlashtirib, mos kasbiy yo‘nalishlar bo‘yicha dastlabki tavsiyalar berishi mumkin. Bunday tizimlarning afzalligi katta hajmdagi ma’lumotni tez tahlil qilish, individual profilni ko‘rsatish va o‘quvchiga turli variantlarni solishtirish imkonini berishidir. Shu bilan birga, algoritm bergan tavsiya yakuniy hukm emas. Kasbiy tanlov shaxsiy ma’no, oilaviy sharoit, sog‘liq, hududiy imkoniyat va o‘quvchining kelajakdagi rivojlanish salohiyatini ham o‘z ichiga oladi.

Raqamli psixodiagnostikada testning ishonchliligi va madaniy mosligi alohida ahamiyatga ega. Xorijiy platformadagi savollar, kasb tasnifi yoki baholash me’yorlari mahalliy ta’lim va mehnat sharoitiga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Shuning uchun testlar mahalliy tanlanmada moslashtirilishi, natijalar mutaxassis tomonidan izohlanishi va o‘quvchiga sodda, tushunarli tilda qayta aloqa berilishi kerak.

Sun’iy intellektdan foydalanishda etik talablar ham muhimdir. O‘quvchining psixologik ma’lumotlari maxfiy saqlanishi, uning roziligisiz uchinchi tomonlarga uzatilmasligi va algoritmik natija asosida kamsituvchi qaror chiqarilmasligi lozim. Tizim qaysi ma’lumotlarga tayangan holda tavsiya berganini imkon qadar tushuntirishi kerak. Shuningdek, sun’iy intellekt o‘qituvchi, psixolog va ota-onaning insoniy muloqotini almashtirmasligi, balki dalillarga asoslangan suhbat uchun qo‘shimcha vosita bo‘lib xizmat qilishi maqsadga muvofiq.

Kasbiy yo‘naltirishda eng samarali model raqamli diagnostika, mutaxassis suhbati va real faoliyat tajribasini birlashtirgan kompleks yondashuvdir. O‘quvchi test natijasini olgach, kasb vakili bilan suhbatlashishi, qisqa amaliy topshiriqni bajarishi, ochiq eshiklar kunida ishtirok etishi yoki kasbiy sinovdan o‘tishi mumkin. Bunday jarayon kasb haqidagi tasavvurni real tajriba bilan boyitadi va tasodifiy qaror xavfini kamaytiradi.

Kasbiy tanlovni psixologik qo‘llab-quvvatlash yo‘llari

Kasbiy yo‘naltirish avvalo o‘quvchining o‘zini anglashiga yordam berishdan boshlanadi. Qiziqishlar, kuchli tomonlar, qadriyatlar va muvaffaqiyatli faoliyat tajribalarini muhokama qilish orqali o‘quvchi o‘z kasbiy profilini tushuna boshlaydi. Bu jarayonda “qaysi kasb nufuzli?” savolidan ko‘ra “qaysi faoliyat meni qiziqtiradi va qanday muhitda samarali ishlayman?” savollari muhimroqdir.

Keyingi bosqich qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantirishdir. O‘quvchi bir nechta variantni mezonlar asosida solishtiradi, ularning kuchli va cheklangan tomonlarini baholaydi hamda asosiy va muqobil rejani ishlab chiqadi. Bu xatodan qo‘rqishni kamaytirib, kasbiy tanlovni rivojlanish jarayoni sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Ota-ona va pedagog bilan hamkorlik ham zarur. Ota-ona farzandining imkoniyatlarini real baholashi va o‘z amalga oshmagan orzusini unga yuklamasligi kerak. Pedagog hamda psixolog o‘quvchi va ota-ona o‘rtasidagi fikrlar farqini muloqot, dalil va amaliy sinovlar asosida muvofiqlashtiradi.

Xulosa. O‘quvchilarda kasb tanlash qiziqish, qobiliyat, o‘zini baholash, kasbiy o‘ziga ishonch, qadriyat, temperament va motivatsiya kabi individual-psixologik omillar hamda oila, maktab, tengdoshlar, iqtisodiy sharoit va raqamli muhit kabi ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Mazkur omillardan birini alohida ustun qo‘yish kasbiy qarorning murakkab tabiatini soddalashtiradi. Ongli tanlov o‘quvchining o‘zini anglashini, kasblar haqida real ma’lumotga ega bo‘lishini va bir nechta variantni mezonlar asosida solishtira olishini talab qiladi.

Raqamli psixodiagnostika va sun’iy intellekt texnologiyalari kasbiy yo‘naltirishni individuallashtirish, katta hajmdagi ma’lumotni tizimlashtirish va dastlabki tavsiyalarni shakllantirishda muhim imkoniyat yaratadi. Biroq algoritmik natija inson hayotiga oid yakuniy qaror sifatida qabul qilinmasligi kerak. Eng maqbul yondashuv raqamli vosita, malakali psixologik maslahat, ota-ona va pedagog bilan hamkorlik hamda real kasbiy tajribani birlashtirgan tizimli model hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Super D.E. A life-span, life-space approach to career development // Career Choice and Development. - San Francisco: Jossey-Bass, 1990. P197-261.

2. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1997.

3. Lent R.W., Brown S.D., Hackett G. Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance // Journal of Vocational Behavior. - 1994. - Vol. 45, No. 1. - P. 79-122.

4. Ginzberg E., Ginsburg S.W., Axelrad S., Herma J.L. Occupational Choice: An Approach to a General Theory. - New York: Columbia University Press, 1951.

5. Savickas M.L. Career construction theory and practice // Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work. - Hoboken: Wiley, 2013. - P. 147-183.

6. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. - Moskva: Akademiya, 2010.

7. Pryor R.G.L., Bright J.E.H. The Chaos Theory of Careers. - New York: Routledge, 2011.

8. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. - Toshkent: NIF MSH, 2020.

9. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018.

10. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. - Toshkent: Sharq, 2013.

O‘ZINI-O‘ZI BOSHQARISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK TRENINGLARNI QO‘LLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

Iskandarov Erkinboy
Mustaqil izlanuvchi.

Annotatsiya. Ushbu tezis oliy ta’lim va kasbiy muhitda o‘zini-o‘zi boshqarish kompetentligini rivojlantirishda psixologik treninglardan foydalanishning zamonaviy muammolarini tahlil qiladi. Maqsad trening dizayni, motivatsion barqarorlik va transfer samaradorligini belgilovchi omillarni aniqlashdir. Metodologiya sifatida kompetentlik yondashuvi, o‘z-o‘zini regulyatsiya modeli va trening baholash mezonlari integratsiyasi qo‘llanadi. Ilmiy yangilik sifatida treningning “ko‘nikma–odatiylashuv–transfer” zanjiri bo‘yicha diagnostik xaritasi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: o‘zini-o‘zi boshqarish; o‘z-o‘zini regulyatsiya; psixologik trening; motivatsiya; refleksiya; transfer; diagnostika

Аннотация.Данный тезис анализирует современные проблемы применения психологических тренингов для развития компетентности самоуправления в образовательной и профессиональной среде. Цель состоит в выявлении факторов, определяющих качество дизайна тренинга, устойчивость мотивации и эффективность переноса навыков в реальную деятельность. Методологически интегрируются компетентностный

подход, модели саморегуляции и критерии оценки тренинга. Научная новизна заключается в обосновании диагностической карты по цепочке «навык–привычка–трансфер».

Ключевые слова: самоуправление; саморегуляция; психологический тренинг; мотивация; рефлексия; трансфер; диагностика

Аннотация. This thesis examines contemporary challenges of using psychological trainings to develop self-management competence in higher education and professional contexts. The aim is to identify factors shaping training design quality, motivational stability, and skill transfer into real performance. Methodology integrates the competence-based approach, self-regulation models, and training evaluation criteria. Scientific novelty is a diagnostic map grounded in the “skill–habitualization–transfer” chain to optimize outcomes and reduce implementation gaps.

Keywords: self-management; self-regulation; psychological training; motivation; reflection; transfer; assessment

O‘zini-o‘zi boshqarish kompetentligi ta’lim psixologiyasi va mehnat psixologiyasida shaxsning maqsad qo‘yish, rejalashtirish, vaqt va resurslarni taqsimlash, emotsional holatni boshqarish hamda natijani baholash orqali faoliyatni barqaror tashkil etish qobiliyati sifatida ta’riflanadi. Ushbu kompetentlik mexanizmi ijro funksiyalari, metakognitiv nazorat va motivatsion-o‘zini safarbar etish jarayonlarining yagona tizimda ishlashi bilan izohlanadi, ya’ni shaxs maqsadni aniqlaydi, harakat algoritmini tanlaydi, monitoring qiladi va xatoni tuzatadi. Masalan, talabada imtihonga tayyorgarlik jarayonida “reja–monitoring–o‘zini rag‘batlantirish” zanjiri ishlasa, u ortiqcha chalg‘ituvchilarni cheklaydi va vazifani muddatida yakunlaydi. Empirik kuzatuvlarda o‘z-o‘zini regulyatsiya ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan guruhlarda akademik muvaffaqiyatning o‘rtacha farqi 0,3–0,5 standart og‘ish atrofida bo‘lishi qayd etiladi, bu kompetentlikning natija bilan bog‘liqligini raqamiy ko‘rsatadi [1].Ilmiy jihatdan bu holat o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalari odatlashganda kognitiv yuk kamayishi va xulq-atvor avtomatlashtirilishi bilan izohlanadi, natijada shaxs stress sharoitida ham samaradorlikni saqlab qoladi.

Psixologik treninglar o‘zini-o‘zi boshqarish kompetentligini rivojlantirishning amaliy texnologiyasi sifatida strukturalangan mashqlar, guruhiy muhokama, rol o‘yinlari, reflektiv tahlil va uy vazifalari majmuasi orqali o‘rganishni ta’minlaydigan metod sifatida ta’riflanadi. Treningning mexanizmi tajribaviy o‘rganish sikliga tayangan holda “tajriba–fikr yuritish–konseptualizatsiya–sinash” bosqichlari almashinuvi orqali yangi ko‘nikmani shakllantiradi. Masalan, vaqtni boshqarish bo‘yicha treningda ishtirokchi “Pomodoro” rejimi, prioritetlash matriksasi va kunlik refleksiya protokolini

sinab koʻrib, keyin real haftalik rejaga transfer qiladi. Tadqiqotlar treningdan keyingi qisqa muddatli yaxshilanishlar koʻpincha 10–25 foiz diapazonda qayd etilishini, biroq 6–8 haftadan soʻng barqarorlik pasayishi mumkinligini koʻrsatadi [2]. Ilmiy izoh shundaki, trening ta’siri mustahkamlovchi muhit, qayta aloqa va odat hosil qilish davrida nazorat mexanizmlari bilan qoʻllab-quvvatlanmasa, oʻrganilgan strategiyalar situativ qolib ketadi va umumlashmaydi.

Zamonaviy muammolarning birinchi qatlami trening dizayni va kompetentlik mazmunining mos kelmasligidir, ya’ni trening koʻpincha “umumiy motivatsiya” yoki “muvaffaqiyat psixologiyasi” darajasida qolib, oʻlchanadigan xulqiy indikatorlarga bogʻlanmagan boʻladi. Bu muammoning mexanizmi kompetensiya komponentlari, ya’ni bilim, koʻnikma, munosabat va tajriba birligi aniq operatsionallashmagani sababli trening vazifalari bilan baholash mezonlari oʻrtasida uzilish paydo boʻlishidir. Masalan, “stressni boshqarish” mavzusida faqat relaksatsiya mashqlari berilib, keyingi hafta ish yuklamasini rejalashtirish yoki konfliktli vaziyatda oʻzini tuta bilish boʻyicha vazifalar kiritilmasa, kompetentlikning real faoliyatdagi koʻrinishi shakllanmaydi. Amaliy kuzatuvlarda treninglar samaradorligini baholashda ishtirokchilarning 60–70 foizi “subyektiv foyda” bildirsa-da, xulqiy indikatorlar boʻyicha oʻzgarish 15–20 foizdan oshmasligi holatlari uchraydi [3]. Ilmiy talqinda bu “reaksiya darajasi” va “xulq darajasi”ni aralashtirib yuborish bilan tushuntiriladi, ya’ni yoqimlilik va qoniqish koʻrsatkichlari real kompetentlik oʻsishini kafolatlamaydi.

Ikkinchi muammo diagnostika va oʻlchashning metodik zaifligidir, bu oʻzini-oʻzi boshqarish kompetentligini faqat soʻrovnomalar bilan baholash, triangulyatsiya yetishmasligi va madaniy moslashtirish kamligi bilan ta’riflanadi. Mexanizm shundan iboratki, oʻz-oʻzini baholashda ijtimoiy maqbullik xatosi, treningdan keyingi “kognitiv koʻtarinkilik” va guruh bosimi sabab javoblar tizimli ravishda ijobiy tomonga ogʻishi mumkin. Masalan, ishtirokchi “rejalashtirishim yaxshilandi” deb belgilaydi, lekin uning kundalik vazifa bajarish loglari yoki vaqt sarfi kuzatuvlari buni tasdiqlamaydi. Statistik nuqtayi nazardan, oʻz-oʻzini baholash va obyektiv xulqiy oʻlchovlar oʻrtasidagi korrelyatsiya koʻpincha r=0,20–0,35 atrofida boʻlishi qayd etiladi, bu oʻlchovlar bir-birini toʻliq almashtira olmasligini koʻrsatadi [4]. Ilmiy izoh sifatida koʻp manbali baholash, ya’ni soʻrovnoma, kuzatuv, faoliyat mahsuli va raqamli izlar (masalan, topshiriqni topshirish vaqti) integratsiyasi kompetentlikning koʻp qirrali tabiatiga mosroq ekanligi asoslanadi.

Uchinchi muammo transfer va kontekst muvofiqligining pastligidir, ya’ni treningda oʻrganilgan usullar real oʻquv yoki ish jarayoniga koʻchmay qolishi holati bilan ta’riflanadi. Transfer mexanizmi “oʻxshash vaziyat–qoʻzgʻatuvchi

signallar–mustahkamlash” zanjiriga bog‘liq bo‘lib, agar trening sharoiti va real muhit signallari farq qilsa, ko‘nikma faollashmaydi. Masalan, trening xonasida tinch sharoitda maqsad qo‘yish oson, biroq ish joyida ko‘p vazifalilik va tezkor talablar fonida shaxs eski odatlariga qaytadi. Ilmiy-amaliy baholashlarda transferni kuchaytiruvchi omillar (rahbar qo‘llovi, qayta aloqa, mikro-vazifalar) bo‘lmaganda, 1–2 oy ichida yangi xulqning saqlanish ko‘rsatkichi 30–40 foizgacha tushishi mumkinligi ko‘rsatiladi [5]. Ilmiy izoh shundan iboratki, kompetentlikning barqarorlashuvi uchun “odatiylashuv” davrida muntazam mustahkamlash kerak bo‘ladi, bu esa treningni yakka tadbir emas, balki tizimli dastur sifatida loyihalashni talab qiladi.

Zamonaviy sharoitda raqamli va gibrid trening formatlari ham alohida muammo va imkoniyatlar majmuasini yuzaga chiqaradi, ya’ni onlayn platformalarda e’tibor tarqoqligi, ishtirokchilarning qatnashuv intizomi va maxfiylik masalalari bilan birga moslashuvchanlik va masshtablash afzalliklari paydo bo‘ladi. Mexanizm shuki, onlayn muhitda ijtimoiy ishtirok “kamera effekti” va qisqa interaksiyalar bilan cheklanib, emotsional rezonans va guruh dinamikasi susayishi mumkin, ammo shu bilan birga, mikro-o‘quv modullari orqali takrorlash ko‘payadi. Masalan, 20 daqiqalik haftalik “refleksiya sprintlari” va raqamli kundaliklar yordamida ishtirokchi o‘zini kuzatish odatini tezroq shakllantirishi mumkin, lekin individual ma’lumotlar himoyasi protokollari ishlab chiqilmasa, ishonch pasayadi. Amaliy ma’lumotlarda onlayn kurslarda yakunlash ko‘rsatkichlari ko‘pincha 10–25 foiz diapazonda bo‘lishi, gibrid formatda esa bu ko‘rsatkich 35–55 foizgacha ko‘tarilishi mumkinligi tilga olinadi, bu qatnashuv dizaynining hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi [6]. Ilmiy jihatdan, raqamli treninglar uchun “o‘zini-o‘zi boshqarishning o‘zi” ham talab etiladi, ya’ni trening mavzusi va uni o‘zlashtirish sharti bir-biriga ulanib ketadi, shu sabab motivatsion arxitektura va nazorat nuqtalari oldindan rejalashtirilishi lozim.

Trening samaradorligini oshirish uchun konseptual jihatdan “ko‘nikma–odatiylashuv–transfer” zanjiri asosida diagnostik xarita taklif etiladi, bunda kompetentlik indikatorlari bosqichma-bosqich o‘lchanadi va har bir bosqich uchun mos aralashuvlar tanlanadi. Ushbu yondashuv mexanizmi har bir ko‘nikmani (masalan, maqsad qo‘yish) avval laborator mashqlar orqali shakllantirish, keyin 21–56 kun oralig‘ida mikro-amaliyotlar bilan odatga aylantirish, so‘ng real loyihalarda transfer qilish orqali mustahkamlashdan iborat. Masalan, talaba birinchi haftada SMART-maqsadlar yozishni o‘rganadi, ikkinchi bosqichda har kuni 5 daqiqalik “ertalabki reja” va “kechki audit”ni bajaradi, uchinchi bosqichda semestr loyihasida rejalashtirish va monitoring protokolini qo‘llaydi. Baholashda kamida uch turdagi o‘lchov ishlatiladi:

so‘rovnoma ballari, xulqiy loglar (vazifa bajarish vaqti, kechikishlar soni), hamda ekspert bahosi; bu ko‘rsatkichlar o‘rtasida moslik 0,50 dan yuqori bo‘lsa, o‘zgarish ishonchliroq deb talqin qilinadi. Ilmiy izoh sifatida, bunday xarita treningni “bir martalik ta’sir”dan “rivojlanish trayektoriyasi”ga aylantiradi, ya’ni shaxsiy o‘sishning dinamik modeli yaratiladi va muammolar qaysi bosqichda yuzaga kelayotgani aniqlanadi.

Xulosa sifatida, o‘zini-o‘zi boshqarish kompetentligini rivojlantirishda psixologik treninglarni qo‘llashning zamonaviy muammolari uch yo‘nalishda jamlanadi: dizaynning kompetentlik indikatorlariga mos kelmasligi, diagnostika va o‘lchashning yetarli emasligi, hamda transferni ta’minlovchi muhit omillarining sustligi. Tezisda bu muammolar treningning qisqa muddatli ijobiy taassuroti bilan real xulqiy o‘zgarish o‘rtasidagi tafovut orqali asoslandi va gibrid formatlarda qatnashuv hamda nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi ko‘rsatildi. Taklif etilgan “ko‘nikma–odatiylashuv–transfer” diagnostik xaritasi trening jarayonini bosqichma-bosqich loyihalash, ko‘p manbali baholashni joriy etish va amaliy mustahkamlashni ta’minlash orqali kompetentlikning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi. Natijada psixologik treninglar shaxs resurslarini faollashtiruvchi, lekin faqat tizimli monitoring va kontekstga mos qo‘llab-quvvatlash bilan samarador bo‘ladigan ilmiy-amaliy texnologiya sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimmerman B. J. Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. San Diego, Academic Press, 2000. 320 p.
2. Kirkpatrick J., Kirkpatrick W. Kirkpatrick’s four levels of training evaluation. Alexandria, ATD Press, 2016. 264 p.
3. Карпов А. В. Психология рефлексии. Москва, Институт психологии РАН, 2004. 448 с.
4. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека. Москва, Наука, 2010. 519 с.
5. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York, Plenum Press, 1985. 371 p.
6. Турсунов Б. О. Таълим психологияси: компетентлик ёндашуви асослари. Тошкент, Ўзбекистон, 2019. 240 б.

RAQAMLI PSIXOLOGIYA KONTEKSTIDA O‘SMIRLIK DAVRIDA PROKRASTINATSIYANING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Islamova Sayara Sodikovna
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Kirish. Ta’lim jarayonining jadallashuvi o‘quvchidan nafaqat bilimni o‘zlashtirish, balki mustaqil rejalashtirish, vazifani o‘z vaqtida boshlash, diqqatni boshqarish va shaxsiy mas’uliyatni namoyon etishni ham talab qiladi. Mazkur talablar o‘smirlik davrida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu yosh bosqichida mustaqillikka intilish kuchayadi, o‘zini baholash barqarorlashib ulgurmagan bo‘ladi, tengdoshlar fikriga sezgirlik ortadi hamda hissiy reaksiyalar tez o‘zgaradi. Ana shunday sharoitda o‘quv vazifalarini ongli ravishda kechiktirish, ya’ni prokrastinatsiya o‘smirning akademik faoliyati va psixologik farovonligiga salbiy ta’sir qiluvchi muammoga aylanishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda prokrastinatsiya shaxs salbiy oqibatlarni oldindan anglagan holda muhim vazifani boshlash yoki yakunlashni asossiz ravishda kechiktirishi sifatida talqin qilinadi [1; 2]. Shu jihatdan u ongli dam olish, vazifalar ustuvorligini qayta belgilash yoki oqilona tanaffusdan farq qiladi. Prokrastinatsiyada kechiktirish mavjud muammoni hal etmaydi; aksincha, vaqt bosimi, xavotir, aybdorlik va o‘zidan qoniqmaslikni kuchaytiradi.

Bugungi o‘smirlarning kundalik faoliyati smartfon, messenjer, ijtimoiy tarmoq, onlayn o‘yin va qisqa videolar bilan chambarchas bog‘langan. Raqamli vositalar ta’lim olish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, tezkor hissiy mukofot, doimiy bildirishnomalar va diqqatning tez-tez bo‘linishi orqali vazifani kechiktirish uchun qulay sharoit ham yaratadi. Shu sababli prokrastinatsiyani o‘rganishda individual psixologik omillar bilan bir qatorda raqamli muhitning xulqiy va emotsional ta’sirini ham hisobga olish zarur.

Maqolaning maqsadi o‘smirlik davrida prokrastinatsiyaning kognitiv, emotsional, motivatsion, ijtimoiy va irodaviy-regulyativ mexanizmlarini tizimlashtirish, raqamli muhitning mazkur jarayondagi rolini ochib berish hamda profilaktik yondashuvlarni asoslashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va psixologik mexanizmlarni tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Prokrastinatsiyaning nazariy-psixologik mazmuni

J. Ferrari, J. Johnson va W. McCown prokrastinatsiyani vazifadan qochish, qaror qabul qilishni kechiktirish va mas’uliyat bilan bog‘liq noqulay kechinmalardan vaqtincha uzoqlashish holati sifatida tavsiflaydi [1]. P. Steel esa ushbu hodisani o‘zini boshqarishdagi muvaffaqiyatsizlik deb hisoblab, impulsivlik, vazifaning yoqimsizligi, mukofotning uzoq muddatga kechikishi va natijaning subyektiv qadrsizlanishini asosiy omillar sifatida ko‘rsatadi [2].

K. Klingsieck prokrastinatsiyani faqat vaqtni boshqarishdagi nuqson bilan izohlash yetarli emasligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, hodisa kognitiv baholash, emotsional holat, motivatsiya, shaxsiy qadriyat va ijtimoiy vaziyatlarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi [3]. F. Sirois va T. Pychyl prokrastinatsiyada qisqa

muddatli kayfiyatni tartibga solish ustuvor bo‘lishini ko‘rsatadi: inson yoqimsiz topshiriqdan uzoqlashib, ayni paytdagi hissiy noqulaylikni kamaytiradi, biroq bu tanlov kelajakdagi stressni kuchaytiradi [4].

Demak, prokrastinatsiya “ishni xohlamaslik”ning oddiy ko‘rinishi emas. U vazifani bajarish zarurati bilan salbiy hissiy holatdan qochish istagi o‘rtasidagi ichki ziddiyatdir. O‘smir vazifaning ahamiyatini tushunishi mumkin, lekin boshlash jarayonida yuzaga keladigan xavotir, zerikish, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish yoki mukammal natijaga erishish talabi sabab faoliyatni ortga suradi. Kechiktirishdan keyingi vaqtinchalik yengillik esa mazkur xulqni psixologik jihatdan mustahkamlaydi.

O‘smirlik davrida prokrastinatsiyaning asosiy mexanizmlari

O‘smirlik shaxsiy identifikatsiya, mustaqillik, o‘zini baholash va ijtimoiy munosabatlar jadal rivojlanadigan davrdir. Mahalliy yosh davrlari psixologiyasiga oid manbalarda bu bosqichda bilish jarayonlari, o‘quv motivatsiyasi, irodaviy sifatlar va tengdoshlar bilan munosabatlar qayta tuzilishi ta’kidlanadi [9; 10]. Ushbu rivojlanish xususiyatlari prokrastinatsiyaning bir nechta o‘zaro bog‘liq mexanizmlar orqali namoyon bo‘lishiga olib keladi.

Kognitiv mexanizm vazifani, shaxsiy imkoniyatlarni va kelajak natijasini noto‘g‘ri baholash bilan bog‘liq. “Hali vaqt ko‘p”, “men baribir uddalay olmayman”, “mukammal bajarmasam, boshlashning foydasi yo‘q” kabi fikrlar vazifani ortga surishga xizmat qiladi. Vaqtni optimistik baholash, vazifa hajmini kichraytirib ko‘rish yoki muvaffaqiyatsizlik oqibatini fojealashtirish kechiktirishning kognitiv asosini tashkil etadi. Akademik prokrastinatsiya bo‘yicha tadqiqotlar kechiktirish o‘quvchining o‘zini boshqarish strategiyalari va metakognitiv nazorati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [5; 6].

Emotsional mexanizm vazifa bilan bog‘liq noxush hissiyotlardan qochishda namoyon bo‘ladi. Murakkab topshiriq o‘smirda qo‘rquv, zerikish, uyat, tanqid qilinish xavfi yoki o‘ziga ishonchsizlikni uyg‘otishi mumkin. Vazifani kechiktirish ushbu hissiyotlarni qisqa muddatga kamaytiradi. Biroq belgilangan muddat yaqinlashgach, xavotir, aybdorlik va stress yanada kuchayadi. Tice va Baumeister prokrastinatsiya dastlab yengillik taassurotini bersa-da, keyinchalik natija, stress va salomatlik bilan bog‘liq xarajatlarni oshirishini qayd etgan [7].

Motivatsion mexanizm vazifaning shaxsiy mazmuni va natijaning qadrlanishiga bog‘liq. O‘quvchi topshiriqni faqat tashqi nazorat, baho yoki jazodan qochish uchun bajarsa, vazifa uning ichki maqsadlari bilan bog‘lanmaydi. Natijada darhol qoniqish beradigan faoliyat uzoq muddatli akademik maqsaddan ustun keladi. Mukofotning uzoqligi va vazifaning subyektiv yoqimsizligi prokrastinatsiyani kuchaytiradi [2; 8].

Ijtimoiy-psixologik mexanizm oila, maktab va tengdoshlar guruhining ta’sirini qamrab oladi. Haddan tashqari qattiq nazorat o‘smirda topshiriqqa nisbatan ichki qarshilikni kuchaytirishi, nazoratning mutlaqo sustligi esa tartib va mas’uliyat ko‘nikmalarining yetarli shakllanmasligiga olib kelishi mumkin. Doimiy taqqoslash, keskin tanqid va xatoni jazolashga yo‘naltirilgan muhit muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqishni oshiradi. Qo‘llab-quvvatlovchi, aniq talab va oqilona mustaqillik uyg‘unlashgan muhit esa vazifani o‘z vaqtida boshlashga yordam beradi.

Irodaviy-regulyativ mexanizm maqsadni saqlash, diqqatni boshqarish, harakatni boshlash va reja asosida davom ettirish qobiliyatlari bilan bog‘liq. O‘smir vazifani bajarish usulini bilsa ham, boshlash nuqtasini aniqlay olmasligi yoki qisqa chalg‘ituvchilarga qarshi turishda qiynalishi mumkin. Shu sababli vazifani kichik qismlarga ajratish, aniq boshlanish vaqtini belgilash, oraliq natijani qayd etish va o‘zini monitoring qilish muhimdir.

Raqamli muhit va prokrastinatsion xulq

Raqamli muhit prokrastinatsiyaning alohida sababi bo‘lishi bilan birga, mavjud kognitiv, emotsional va motivatsion qiyinchiliklarni kuchaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi. Smartfon orqali olinadigan yangilik, qisqa video, o‘yin mukofoti yoki ijtimoiy tasdiq o‘quv vazifasiga nisbatan tezroq hissiy javob beradi. O‘smir murakkab yoki zerikarli vazifani boshlash o‘rniga telefonni bir necha daqiqaga tekshiradi, biroq uzluksiz tavsiya etiladigan kontent bu tanaffusni nazoratsiz davom ettirishi mumkin.

Raqamli chalg‘ishning xavfi qurilmaning o‘zida emas, undan foydalanish maqsadi va tartibida namoyon bo‘ladi. Telefon o‘quv materiali, elektron lug‘at, hamkorlik yoki eslatma vositasi sifatida konstruktiv xizmat qilishi mumkin. Ammo vazifa bilan bog‘liq noqulay hissiyot paydo bo‘lgan har safar qurilmaga murojaat qilish qochish reaksiyasini mustahkamlaydi. Natijada o‘smir diqqatni uzoq vaqt saqlash, zerikishga chidash va kechiktirilgan natija uchun harakat qilish ko‘nikmalarini kamroq mashq qiladi.

Raqamli psixologiya doirasida prokrastinatsiyani baholashda faqat ekran vaqtini hisoblash yetarli emas. Qurilmadan qachon, qanday hissiy holatda va qaysi vazifani kechiktirish jarayonida foydalanilayotgani muhim. O‘qish vaqtidagi tez-tez ilova almashtirish, topshiriq oldidan ko‘ngilochar kontentga murojaat qilish va kechiktirishdan keyingi aybdorlik mazkur xulqning psixologik funksiyasini aniqlashga yordam beradi.

Kelgusida sun’iy intellektga asoslangan ta’lim platformalari topshiriqni bajarish ritmi, takroriy kechikishlar va faoliyat dinamikasi haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilib, o‘quvchiga individual eslatma, vazifani bosqichlarga ajratish yoki qisqa qayta aloqa beruvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llanishi

mumkin. Bunday texnologiya psixologik tashxis o‘rnini bosmasligi, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, ota-ona va mutaxassis nazorati hamda o‘smir manfaatlari ustuvorligi tamoyillariga asoslanishi zarur.

Psixoprofilaktik va korreksion yondashuvlar

Prokrastinatsiyani kamaytirishda tanbeh, qo‘rqitish yoki telefonni mutlaq taqiqlash barqaror natija bermaydi. Bunday choralar xulqning tashqi ko‘rinishiga ta’sir qilsa-da, vazifadan qochishga sabab bo‘layotgan xavotir, o‘ziga ishonchsizlik yoki motivatsion ziddiyatni hal etmaydi. Psixologik yordam kechiktirishning individual funksiyasini aniqlashdan boshlanishi kerak: o‘smir nimadan qochmoqda, qaysi fikr uning harakatini to‘xtatmoqda va qaysi raqamli faoliyat unga qisqa muddatli yengillik bermoqda?

Birinchi yo‘nalish kognitiv qayta baholashdir. O‘smir “mukammal bajarishim kerak” yoki “kech boshlasam ham ulguraman” kabi fikrlarni tekshirilishi lozim bo‘lgan taxmin sifatida ko‘rishga o‘rgatiladi. Vazifa kichik bosqichlarga ajratiladi, birinchi qadam aniq belgilanadi va bajarish uchun real vaqt hisoblanadi. Kognitiv-xulqiy yondashuvlar prokrastinatsiyani tushunish va kamaytirishda muhim nazariy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi [12].

Ikkinchi yo‘nalish emotsional regulyatsiyani rivojlantirishdir. O‘smir vazifani boshlashdan oldingi qo‘rquv, zerikish yoki bosimni aniqlashi, hissiyot yo‘qolishini kutmasdan kichik harakatni boshlashi kerak. “Besh daqiqalik boshlash”, nafasni me’yorlashtirish, o‘ziga nisbatan keskin hukmni kamaytirish va topshiriqdan keyingi refleksiya mazkur ko‘nikmani mustahkamlaydi.

Uchinchi yo‘nalish raqamli gigiyenadir. O‘qish vaqtida bildirishnomalarni o‘chirish, ko‘ngilochar ilovalarni vaqtincha cheklash, telefonni ko‘rish maydonidan uzoqlashtirish va aniq vaqt bloklarida ishlash tavsiya etiladi. Maqsad texnologiyani jazolovchi usulda taqiqlash emas, undan ongli foydalanish qoidalarini shakllantirishdir.

To‘rtinchi yo‘nalish qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratishdir. Vazifalar aniq mezonlar asosida berilishi, katta topshiriqlar uchun oraliq muddatlar belgilanishi, xato o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida tushuntirilishi lozim. O‘quvchini tengdoshlari bilan solishtirish o‘rniga uning avvalgi natijasi bilan qiyoslash ichki motivatsiya va o‘zini boshqarishni kuchaytiradi.

Xulosa. O‘smirlik davrida prokrastinatsiya oddiy dangasalik emas, balki kognitiv, emotsional, motivatsion, ijtimoiy va irodaviy-regulyativ jarayonlarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladigan murakkab psixologik hodisadir. Uning markazida vazifa bilan bog‘liq noqulay kechinmadan qisqa muddatli qochish va tezkor hissiy mukofotni tanlash mexanizmi turadi. Kechiktirish dastlab yengillik

bersa-da, keyinchalik vaqt bosimi, stress, aybdorlik va akademik natijaning pasayishini kuchaytiradi.

Raqamli muhit mazkur siklni kuchaytirishi mumkin, chunki smartfon va ijtimoiy tarmoqlar o‘smirga vazifadan tez chalg‘ish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli vositalar ongli qo‘llanilganda rejalashtirish, eslatma, faoliyatni monitoring qilish va individual qayta aloqa vositasiga aylanishi mumkin. Prokrastinatsiya profilaktikasida o‘zini boshqarish, emotsional regulyatsiya, vazifani bosqichlarga ajratish, raqamli gigiyena va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini uyg‘unlashtirgan kompleks yondashuv maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ferrari J.R., Johnson J.L., McCown W.G. Procrastination and Task Avoidance: Theory, Research, and Treatment. - New York: Plenum Press, 1995.

2. Steel P. The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure // Psychological Bulletin. - 2007. - Vol. 133, No. 1. - P. 65-94.

3. Klingsieck K.B. Procrastination: When good things do not come to those who wait // European Psychologist. - 2013. - Vol. 18, No. 1. - P. 24-34.

4. Sirois F.M., Pychyl T.A. Procrastination and the priority of short-term mood regulation: Consequences for future self // Social and Personality Psychology Compass. - 2013. - Vol. 7, No. 2. - P. 115-127.

5. Solomon L.J., Rothblum E.D. Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates // Journal of Counseling Psychology. - 1984. - Vol. 31, No. 4. - P. 503-509.

6. Wolters C.A. Understanding procrastination from a self-regulated learning perspective // Journal of Educational Psychology. - 2003. - Vol. 95, No. 1. - P. 179-187.

7. Tice D.M., Baumeister R.F. Longitudinal study of procrastination, performance, stress, and health: The costs and benefits of dawdling // Psychological Science. - 1997. - Vol. 8, No. 6. - P. 454-458.

8. Steel P., Klingsieck K.B. Academic procrastination: Psychological antecedents revisited // Australian Psychologist. 2016. Vol. 51, No. 1. P. 36-46.

9. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. - Toshkent: NIF MSH, 2020.

10. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. - Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018.

11. Botirova D.B. Yosh davrlari pedagogik psixologiyasi. - Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2021.

12. Rozental A., Carlbring P. Understanding and treating procrastination: A review of a common self-regulatory failure // Psychology. - 2014. - Vol. 5, No. 13. - P. 1488-1502.

O‘SMIRLARDA DELINKVENT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING O‘RNI

Kanlibayeva Indira Maxsetovna,
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlarda delinkvent xulq-atvor shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar tahlil qilinadi. Oiladagi hissiy yaqinlik, tarbiya uslubi, ota-ona nazorati, ziddiyatlar va ijtimoiy-iqtisodiy bosimning o‘smir xulqiga ta’siri zamonaviy tadqiqotlar asosida yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitidagi muammolar va profilaktik choralarning amaliy yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlar, delinkvent xulq-atvor, oila, ota-ona nazorati, tarbiya uslubi, oilaviy ziddiyat, ijtimoiy psixologiya.

Аннотация: В статье анализируются семейные факторы, влияющие на формирование делинквентного поведения у подростков. На основе современных исследований рассматриваются эмоциональная близость в семье, стиль воспитания, родительский контроль, конфликты и социально-экономическое напряжение. Отдельное внимание уделено особенностям проблемы в условиях Узбекистана и практическим направлениям профилактической работы.

Ключевые слова: подростки, делинквентное поведение, семья, родительский контроль, стиль воспитания, семейный конфликт, социальная психология.

Annotation: The article analyses family factors that contribute to the development of delinquent behaviour in adolescents. Drawing on recent research, it discusses emotional closeness, parenting styles, parental monitoring, family conflict, and socioeconomic stress. Particular attention is paid to the Uzbek context and to practical directions for family-, school-, and community-based prevention.

Keywords: adolescents, delinquent behaviour, family, parental monitoring, parenting style, family conflict, social psychology.

Kirish. O‘zbek jamiyatida oila nafaqat qarindoshlik munosabatlari tizimi, balki shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhitdir. Ayniqsa, o‘smirlik davrida bola o‘zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va tengdoshlar orasida o‘rin topishga intiladi. Shu jarayonda oiladagi munosabatlar uning me’yor, mas’uliyat va huquqiy cheklovlarga munosabatini belgilaydi.

Delinkvent xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan axloqiy va huquqiy me’yorlarni buzishga moyil harakatlar majmui sifatida tushuniladi. Mazkur maqolada bunday xulqning shakllanishida oilaviy omillarning o‘rni nazariy qarashlar, empirik natijalar va O‘zbekiston sharoitidagi kuzatuvlar asosida tahlil qilinadi.

Oilaviy ta’sirni tushuntirishda bir nechta nazariy yo‘nalishlar muhimdir. Ijtimoiy-kognitiv yondashuvga ko‘ra, bola xulqni faqat og‘zaki ko‘rsatmalar orqali emas, balki yaqin kattalarning amaliy namunasini kuzatish orqali ham o‘zlashtiradi. Ota-ona muammoni tajovuz, tahdid yoki qonunni chetlab o‘tish yo‘li bilan hal qilsa, bunday usul o‘smir uchun odatiy modelga aylanishi mumkin. Aksincha, kattalarning vazminligi, kelishuvga moyilligi va qoidaga amal qilishi bolada ijtimoiy mas’uliyatning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu ma’noda oiladagi kundalik xatti-harakatlar tarbiyaviy nasihatdan ko‘ra kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi [1].

Asosiy qism. Bog‘lanish nazariyasi bolaning asosiy g‘amxo‘r shaxs bilan o‘rnatgan hissiy aloqasini keyingi munosabatlarning tayanchi sifatida ko‘radi. Ota-ona bilan xavfsiz va ishonchli aloqa o‘smirga his-tuyg‘ularini boshqarish, yordam so‘rash va nizolarni zo‘ravonliksiz hal etish imkonini beradi. Doimiy sovuqqonlik, rad etish yoki beqaror munosabat esa o‘zini qadrsiz his qilish, ishonchsizlik va tashqi guruhlardan tan olinishi izlash ehtiyojini kuchaytiradi. Bunday sharoitda tengdoshlarning salbiy bosimi yanada ta’sirchan bo‘lib, o‘smirning xavfli guruhlarga qo‘shilish ehtimoli ortadi [2].

Tadqiqotlarda ota-ona nazorati tushunchasi oddiy taqiqlar majmui sifatida emas, balki bolaning qayerda, kim bilan va qanday mashg‘ulotda ekanini bilish, unga tushunarli chegaralar qo‘yish hamda muntazam muloqot qilish bilan izohlanadi. Nazorat faqat tekshiruv va jazoga aylansa, o‘smir ma’lumotni yashirishga o‘rganadi. Biroq qoidalar oldindan kelishilgan, izchil va hurmatga asoslangan bo‘lsa, ular himoya omili vazifasini bajaradi. Keng qamrovli meta-tahlil ota-ona nazoratining sustligi, rad etish, dushmanona munosabat va psixologik bosim delinkvent xulq bilan eng barqaror bog‘langan oilaviy belgilar ekanini ko‘rsatgan [4].

Umumiy zo‘riqish nazariyasi o‘smir huquqbuzarligini kuchli salbiy kechinmalarga berilgan noto‘g‘ri javoblardan biri sifatida tushuntiradi. Oiladagi uzluksiz janjal, tahqirlash, zo‘ravonlik, iqtisodiy tanglik yoki kutilmagan ayriliq o‘smirda g‘azab, ojizlik va adolatsizlik tuyg‘usini to‘plashi mumkin. Muammoni qonuniy yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalari yetarli bo‘lmasa, u tajovuzkor guruh, moddaga qaramlik yoki huquqbuzarlik orqali bosimni kamaytirishga urinadi. Demak, oilaviy stressning o‘zi muqarrar ravishda jinoyatga olib bormaydi; hal qiluvchi omil — o‘smirga mavjud bosimni qanday anglash va boshqarish o‘rgatilganidir [3].

Zamonaviy tadqiqotlar demokratik, ya’ni mehr va aniq talab uyg‘unlashgan tarbiya uslubining himoya rolini tasdiqlaydi. Xiong, Li va Xia o‘tkazgan tadqiqotda bunday tarbiya keyingi davrdagi huquqbuzarlik va jinoyat qurboniga aylanish ehtimolining pasayishi bilan bog‘langan. Bu ta’sir ruhiy holat va delinkvent tengdoshlar bilan yaqinlashuv orqali ham namoyon bo‘lgan [5]. Mazkur natija oiladagi iliqlikning o‘zi yetarli emasligini, mehr bilan bir qatorda izchil qoida, javobgarlik va bolaning kundalik hayotiga qiziqish ham zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston bo‘yicha ochiq manbalarda o‘smirlar delinkvent xulqini oilaviy omillar kesimida muntazam yoritadigan ma’lumotlar cheklangan. Shu sababli tasdiqlanmagan raqamlarni umumlashtirish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Biroq UNICEFning 2024-yilgi vaziyat tahlilida 1–14 yoshli bolalarning 62 foizi jismoniy jazo yoki psixologik tajovuzni o‘z ichiga olgan zo‘ravon intizom usullariga duch kelgani qayd etilgan [11]. Bu ko‘rsatkich bevosita delinkventlik darajasini anglatmaydi, ammo zo‘ravon muhitning keng tarqalganini va oilaviy profilaktika masalasi dolzarb ekanini ko‘rsatadi.

Amaliy suhbat va kuzatuvlarda o‘smirlarning ko‘pi ota-onasi bilan muammolarini ochiq muhokama qila olmasligini aytadi. “Meni tinglashmaydi”, “gapirsam koyishadi” yoki “baribir tushunmaydi” degan fikrlar hissiy masofaning kundalik ifodasidir. Bunday vaziyatda o‘smir qabul qilinish va tegishlilik hissini oiladan tashqarida izlaydi. Tengdoshlar guruhi uning uchun maslahat, himoya va obro‘ manbaiga aylanishi mumkin. Guruh ijobiy yo‘nalishda bo‘lsa, bu rivojlanishga yordam beradi; aks holda esa, o‘smir qoidabuzarlikni sadoqat va jasorat belgisi deb qabul qilishi ehtimoli kuchayadi.

Oilaviy nazorat bilan delinkvent xatti-harakat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chiziqli tarzda tushunish ham to‘liq emas. Nazorat mutlaqo yo‘q bo‘lsa, bola tashqi xavflarga ochiq qoladi; haddan tashqari qattiq nazorat esa qarshilik, yashirin xulq va yolg‘onga olib kelishi mumkin. Eng maqbul holat — ota-onaning bolaning hayotidan xabardor bo‘lishi, lekin uning yoshiga mos mustaqilligini tan olishi. Vaughan va hammualliflar monitoringning umumiy yuqori darajasi delinkvent tengdoshlar bilan yaqinlashuvning kamayishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan, biroq faqat nazoratni kuchaytirishning o‘zi yetarli profilaktik chora emasligini ta’kidlagan [6].

O‘smirlik biologik, kognitiv va ijtimoiy o‘zgarishlar bir vaqtda kechadigan murakkab davrdir. Hissiy o‘zgaruvchanlik, tez qaror qabul qilish, xavfni to‘liq baholamaslik va tengdoshlar fikriga kuchli e’tibor bu yoshga xos. Shu bilan birga, o‘smir o‘z qadr-qimmatiga nisbatan sezgir bo‘lib, buyruq ohangidagi munosabatni shaxsiga qarshi hujum sifatida qabul qilishi mumkin. Oilaning vazifasi uning mustaqillikka intilishini to‘xtatish emas, balki xavfsiz

chegaralarda qo‘llab-quvvatlashdir. Muloqotda hurmat saqlansa, o‘smir qoidani tashqi bosim emas, o‘z xavfsizligi va mas’uliyatining bir qismi sifatida qabul qiladi.

Tarbiya uslublari bu jarayonda turlicha natija beradi. Demokratik uslubda ota-ona talabning sababini tushuntiradi, bolaning fikrini eshitadi va oqibatlar oldindan ma’lum bo‘ladi. Avtoritar uslubda esa buyruq, qo‘rqitish va keskin jazo ustun turadi; bola tashqi nazorat borida bo‘ysunib, nazorat yo‘qolganda qoidani buzishi mumkin. Beparvo uslubda chegaralar va hissiy aloqa yetishmaydi, natijada me’yorlar ko‘proq ko‘cha yoki internet guruhlari orqali o‘zlashtiriladi. Shu bois profilaktikada “qattiqqo‘llik” emas, izchillik, tushuntirish va o‘zaro javobgarlik asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Oila tarkibidagi o‘zgarishlarni ham bir yoqlama talqin qilish mumkin emas. To‘liq bo‘lmagan oilaning o‘zi huquqbuzarlikning sababi hisoblanmaydi. Muammo ko‘proq ajralishdan keyingi ziddiyat, iqtisodiy bosim, ota-onalardan birining mutlaqo chekinishi yoki bola ustidan kurashning davom etishi bilan bog‘liq. Aksincha, bir ota-ona bilan yashaydigan, biroq barqaror, mehrli va nazoratli muhitga ega o‘smir sog‘lom rivojlanishi mumkin. Shuning uchun tadqiqotda tashqi tuzilishdan ko‘ra oilaning ichki funksiyasi — g‘amxo‘rlik, tartib, muloqot va xavfsizlik darajasi muhimroqdir.

O‘zbekiston sharoitida mehnat migratsiyasi oilaviy aloqalarga alohida ta’sir ko‘rsatadi. Ota yoki ona uzoq muddat chetda bo‘lganda, moddiy ta’minot yaxshilanishi mumkin, ammo kundalik hissiy aloqa va tarbiyaviy ishtirok uzilib qolish xavfi mavjud. Bola bobo-buvi yoki boshqa qarindoshlar qaramog‘ida bo‘lsa, kattalar o‘rtasidagi talablar bir-biriga mos kelmasligi ham mumkin. Masofadagi ota-onaning faqat baho, pul yoki intizom haqida so‘rashi o‘smirda yaqinlik hissini yaratmaydi. Muntazam samimiy suhbat, qarorlarni birgalikda muhokama qilish va mas’ul qarindosh bilan kelishilgan tarbiya tartibi bunday xavfni kamaytiradi.

Shahar muhitida o‘smirning aloqalari kengayadi, biroq nazoratsiz vaqt, internetdagi yopiq guruhlar, giyohvand moddalar savdosi yoki mayda huquqbuzarlikni odatiy hol sifatida ko‘rsatuvchi submadaniyatlar ham ta’sirini kuchaytiradi. Oilada ochiq muloqot bo‘lmasa, bola tahdid, qarzdorlik, zo‘ravonlik yoki guruh bosimi haqida kattalarga aytmasligi mumkin. Ota-onaning roli telefonni tekshirish bilangina cheklanmasligi kerak. U o‘smirning do‘stlari, qiziqishlari, maktabdagi kayfiyati va vaqt o‘tkazadigan joylarini bilishi, shubhali holatda esa jazolashdan oldin vaziyatni aniqlashi lozim.

Oiladagi ziddiyatlarning uzoq davom etishi o‘smirning hissiy boshqaruviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Liu va Vazsonyi ota-onalarning ruhiy zo‘riqishi, er-xotin nizosi va ota-ona–bola konflikti o‘smir delinkventligi bilan vaqt davomida

o‘zaro bog‘lanishini ko‘rsatgan [7]. Bu yerda o‘smir faqat nizoning guvohi emas, balki uning hissiy yukini ko‘taruvchi ishtirokchiga aylanadi. Doimiy haqorat va keskin tortishuvlar tajovuzni muammoni hal etishning maqbul usuli sifatida mustahkamlaydi. Shu bois oilaviy maslahatda faqat bolaning xulqini “tuzatish” emas, kattalar o‘rtasidagi nizoni boshqarish ham markaziy vazifa bo‘lishi kerak.

Ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar ham oilaviy tarbiya imkoniyatlarini toraytiradi. Daromad yetishmasligi, ishsizlik, qarzdorlik yoki turar joy muammosi ota-onaning ruhiy zo‘riqishini oshiradi, bola bilan vaqt va sabrni kamaytiradi. Ayrim hollarda o‘smir erta mehnatga jalb qilinadi, darsdan uzoqlashadi yoki daromad topishni tezlashtiruvchi noqonuniy takliflarga duch keladi. Biroq kambag‘allikni delinkventlik bilan tenglashtirish noto‘g‘ri. Qo‘llab-quvvatlovchi qarindoshlar, maktab bilan hamkorlik, mahalla yordami va aniq oilaviy qoidalar iqtisodiy bosimning salbiy oqibatlarini sezilarli yumshatishi mumkin.

So‘nggi tadqiqotlar erta bolalikdagi bir nechta xavf omili keyingi delinkvent xulq bilan bog‘lanishini, ayniqsa ota, ona va bolaning o‘ziga tegishli xavflarni birgalikda baholash zarurligini ko‘rsatadi [8]. Bu natija profilaktika faqat muammo namoyon bo‘lgan o‘smirlik davrida boshlanmasligi kerakligini anglatadi. Maktabgacha yoshdan boshlab ota-onaning ruhiy salomatligi, oiladagi zo‘ravonlik, bolaning o‘zini boshqarish ko‘nikmalari va ota-bola yaqinligiga e’tibor qaratish muhim. Ota shaxsining tarbiyadagi real ishtiroki, faqat moddiy ta’minot bilan cheklanmasligi, himoya omili sifatida alohida ahamiyatga ega.

Delinkvent xulqni oldini olishda oilaga maslahat berish xizmatlari, ota-onalar uchun amaliy treninglar va maktab bilan tizimli hamkorlik zarur. Mashg‘ulotlar umumiy nasihatdan iborat bo‘lmay, nizoni tinch hal qilish, chegarani zo‘ravonliksiz belgilash, o‘smirni faol tinglash va xavf belgilarini erta aniqlash ko‘nikmalarini berishi lozim. Aazami va hammualliflarning tizimli sharhida oilaviy disfunksiya, beparvolik va zo‘ravonlik asosiy xavf omillari qatorida qayd etilib, oilaviy hamda jamoaga tayangan aralashuvlar eng istiqbolli yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan [9].

Profilaktik ishda mahalla, maktab, psixolog, ichki ishlar va ijtimoiy xizmatlarning vazifalari aniq taqsimlanishi kerak. Oila muammosi faqat huquqbuzarlik sodir bo‘lgandan keyin ko‘rilsa, aralashuv kechikadi. Dars qoldirish, keskin xulq o‘zgarishi, uyga kech qaytish, pul yoki buyumlarning sababsiz paydo bo‘lishi, tajovuzkor guruhlar bilan aloqa kabi belgilar birgalikda baholanishi lozim. Bunda o‘smirni tamg‘alash yoki omma oldida sharmanda qilish aks ta’sir beradi. Ishonchli mutaxassis bilan maxfiy suhbat va oilaning kuchli tomonlariga tayangan reja samaraliroqdir.

Tengdoshlar ta’siri oilaviy omillardan alohida mavjud emas. Ota-ona nazorati susayganda va o‘smirning o‘zini boshqarish darajasi past bo‘lganda, antisotsial tengdoshlarning ta’siri kuchayadi. Ray va Parkning 2024-yildagi tadqiqoti monitoringning delinkvent xulqqa ta’siri ko‘p jihatdan salbiy tengdoshlar bilan aloqa orqali kechishini ko‘rsatgan [10]. Shuning uchun ota-ona faqat “u bola bilan yurmagin” deyish bilan cheklanmasdan, farzandining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishi, sport, ijod, kasbiy to‘garak va ijobiy tengdoshlar davrasiga kirish imkonini yaratishi kerak.

Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash deganda mutlaq bo‘ysunish yoki muammoni yashirish emas, balki o‘zaro hurmat, javobgarlik va yordam so‘rash mumkin bo‘lgan muhit tushunilishi lozim. O‘smir ota-onadan birinchi navbatda tinglanish, ishonch va barqarorlik kutadi. Birgalikda ovqatlanish, kundalik voqealarni muhokama qilish, oilaviy qarorlarda uning fikrini so‘rash kabi oddiy odatlar hissiy yaqinlikni kuchaytiradi. Muhimi, ota-ona aytilgan muammoni darhol hukm qilish yoki boshqalarga oshkor etish bilan emas, vaziyatni tushunish va yechim topish bilan qarshi olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlarda delinkvent xulq-atvorning shakllanishida oilaviy omillar markaziy, ammo yagona bo‘lmagan o‘rinni egallaydi. Hissiy yaqinlik, izchil va adolatli nazorat, zo‘ravonliksiz tarbiya hamda ota-onaning kundalik ishtiroki himoya omillaridir. Doimiy ziddiyat, rad etish, beparvolik, haddan tashqari bosim va oilaviy stress esa xavfni oshiradi. Samarali profilaktika o‘smirni ayblashdan emas, butun oilaning muloqot va muammo yechish imkoniyatini kuchaytirishdan boshlanadi. Buning uchun psixologik maslahat, maktab–oila–mahalla hamkorligi va ishonchli ma’lumotlarga tayangan erta aralashuv tizimini rivojlantirish dolzarb vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.

2. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. New York: Basic Books, 1988.

3. Agnew R. Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. Criminology. 1992;30(1):47–88. doi:10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x.

4. Hoeve M., Dubas J.S., Eichelsheim V.I., van der Laan P.H., Smeenk W., Gerris J.R.M. The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis. Journal of Abnormal Child Psychology. 2009;37(6):749–775. doi:10.1007/s10802-009-9310-8.

5. Xiong R., Li S.D., Xia Y. A Longitudinal Study of Authoritative Parenting, Juvenile Delinquency and Crime Victimization among Chinese

Adolescents. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2020;17(4):1405. doi:10.3390/ijerph17041405.

6. Vaughan E.P., Speck J.S., Frick P.J. et al. Longitudinal Associations of Parental Monitoring and Delinquent Peer Affiliation: The Potential Influence of Parental Solicitation and Monitoring Rules. Journal of Adolescence. 2022;94(4):656–666. doi:10.1002/jad.12054.

7. Liu D., Vazsonyi A.T. Longitudinal Links Between Parental Emotional Distress and Adolescent Delinquency: The Role of Marital Conflict and Parent–Child Conflict. Journal of Youth and Adolescence. 2024;53:200–216. doi:10.1007/s10964-023-01921-4.

8. Fagan J., Cabrera N., Kobulsky J. Longitudinal Associations Between Early Risk and Adolescent Delinquency: Mediators, Moderators, and Main Effects. Development and Psychopathology. 2025;37(1):192–206. doi:10.1017/S0954579423001517.

9. Aazami A., Valek R., Ponce A.N., Zare H. Risk and Protective Factors and Interventions for Reducing Juvenile Delinquency: A Systematic Review. Social Sciences. 2023;12(9):474. doi:10.3390/socsci12090474.

10. Ray J.V., Park H. The Influence of Parenting on Delinquency: The Mediating Role of Peers and the Moderating Role of Self-Control. Criminal Justice and Behavior. 2024;51(6):876–895. doi:10.1177/00938548241229678.

11. UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan. Tashkent: UNICEF, 2024.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARIDA PSIXIK BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Eshmuradov Nodirbek Parda o‘g‘li
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda ichki ishlar organlari xodimlarida psixik barqarorlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Psixik barqarorlikning mazmun-mohiyati, kasbiy faoliyatdagi ahamiyati hamda uni shakllantiruvchi individual va ijtimoiy omillar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: psixik barqarorlik, ichki ishlar organlari xodimlari, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik, kasbiy faoliyat, ijtimoiy-psixologik muhit, psixologik tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-психологические условия развития психической устойчивости у сотрудников органов внутренних дел. Раскрываются сущность и содержание психической устойчивости, её значение в профессиональной деятельности, а также индивидуальные и социальные факторы, способствующие её формированию.

Ключевые слова: психическая устойчивость, сотрудники органов внутренних дел, стрессоустойчивость, эмоциональная устойчивость, профессиональная деятельность, социально-психологическая среда, психологическая подготовка.

Abstract: This thesis analyzes the socio-psychological conditions for the development of psychological stability among law enforcement officers. It explores the essence and content of psychological stability, its significance in professional activity, as well as individual and social factors that contribute to its formation.

Keywords: psychological stability, law enforcement officers, stress resistance, emotional stability, professional activity, socio-psychological environment, psychological training.

Bugungi kunda ichki ishlar organlari oldiga qo‘yilayotgan vazifalarning murakkablashuvi, jinoyatchilikning yangi shakllarining paydo bo‘lishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda jamiyatda xavfsizlikni ta’minlashga bo‘lgan talabning ortib borishi xodimlarning kasbiy va psixologik tayyorgarligiga alohida e’tibor qaratishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, xizmat faoliyati davomida yuzaga keladigan stressogen vaziyatlar, ziddiyatli holatlar, yuqori mas’uliyat va xavf omillari xodimlardan yuqori darajadagi psixik barqarorlikni talab qiladi.

Psixik barqarorlikni rivojlantirish o'z-o'zicha sodir bo'lmaydigan, balki muayyan obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar majmui ta'sirida shakllanadigan murakkab jarayondir. "Shart-sharoit" tushunchasi psixologiyada shaxsning rivojlanishi va faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi omillar, muhit va holatlar yig'indisi sifatida talqin etiladi. Ichki ishlar organlari xodimlari uchun bu shart-sharoitlar ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki ularning kasbiy faoliyati doimiy ravishda yuqori stress, xavf va mas'uliyat bilan bog'liq [1].

Ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlar deganda biz shaxsning ijtimoiy muhiti, munosabatlari tizimi, guruh dinamikasi, tashkiliy madaniyat va kommunikativ jarayonlar bilan bog'liq barcha ta'sir etuvchi holatlarni tushunamiz. Bu shart-sharoitlar ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: tashqi shart-sharoitlar (tashkiliy muhit, jamoa, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash) va ichki shart-sharoitlar

(shaxsiy sifatlar, motivatsiya, o'z-o'zini anglash). Quyida ushbu yo'nalishlarning har biri batafsil ko'rib chiqiladi.

2.1. Xizmat jamoasidagi psixologik iqlim.

Xizmat jamoasidagi psixologik iqlim — bu jamoadagi hissiy-psixologik muhitning sifati bo'lib, u xodimlarning o'zaro munosabatlari, hamkorlik darajasi va birgalikdagi faoliyat samaradorligini belgilab beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qulay psixologik iqlim sharoitida ishlovchi xodimlar stress vaziyatlariga nisbatan ancha chidamliroq bo'ladilar va kasbiy yonib ketish sindromi ularda kamroq rivojlanadi.

Qulay psixologik iqlimning asosiy belgilari quyidagilardan iborat. Birinchidan, xodimlar o'rtasidagi o'zaro ishonch va hurmat muhitining mavjudligi. Bu muhitda har bir xodim o'z fikrini erkin bildira oladi, xatolarini tan ola oladi va yordam so'rashdan qo'rqmaydi. Ikkinchidan, hamkorlik va o'zaro yordam an'analarining mustahkamligi. Og'ir vaziyatlarda hamkasblardan yordam olish imkoni bo'lishi xodimning stress yukini sezilarli darajada kamaytiradi. Uchinchidan, adolatli mehnat taqsimoti va xizmat yuklamasining bir tekis taqsimlanishi. Notekis yuklanish — bir xodimda haddan tashqari ko'p, boshqasida esa kam vazifa bo'lishi — jamoadagi norozilik va ziddiyatlarning asosiy manbaiga aylanadi [2].

Salbiy psixologik iqlim esa aksincha, psixik buzilishlar uchun qulay sharoit yaratadi. Mobbingning (xodimni jamoadan psixologik siqib chiqarish) mavjudligi, rasmiy bo'lmagan to'siqchilik, "men va ular" taqsimoti, rahbar tomonidan nohaq muomala va adolatsizlik hissiyoti — bularning barchasi xodimning psixik barqarorligini chuqur zarar etkazadi.

2.2. Rahbarlik uslubi va uning ta'siri.

Rahbar shaxsi va uning boshqaruv uslubi xodimlar psixik barqarorligining shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar uch asosiy rahbarlik uslubining xodimlar psixologiyasiga ta'sirini taqqoslashda quyidagi xulosalarga keldi.

Demokratik rahbarlik uslubi xodimlarning kasbiy o'sishini rag'batlantiradi, ularning fikri va tashabbuslariga e'tibor qaratadi, qaror qabul qilishda ishtirok etish imkonini beradi. Bu uslub xodimlarning tashkilotga nisbatan sodiqligini, o'z ishidan qoniqish darajasini va shu orqali psixik barqarorligini oshiradi.

Avtoritar rahbarlik uslubi qisqa muddatda samarali ko'rinishi mumkin, ammo uzoq muddatda xodimlarda passivlik, tashabbussizlik, rahbarga nisbatan salbiy hissiyotlar va o'z qadr-qimmatini pasayganlik hissini keltirib chiqaradi. Bu holat esa psixik barqarorlikning susayishiga bevosita olib keladi [3].

Libertar uslub esa mas'uliyatsizlik, tartibsizlik va ish ko'rsatkichlarining pasayishi bilan birga keladi. Bunday muhitda xodimlar yo'nalish va rag'batlantirishdan mahrum bo'lib, tez holdan toyadilar.

Bugungi psixologik tadqiqotlar "transformatsion rahbarlik" kontseptsiyasini ilgari surmoqda. Bu uslubda rahbar xodimlar uchun ilhom manbai bo'ladi, ularni shaxsiy va kasbiy rivojlanishga undaydi, qadriyatlar asosida boshqaruv amalga oshiriladi. Bunday rahbar ostida ishlagan xodimlarda psixik barqarorlik ko'rsatkichlari eng yuqori darajada qayd etilgan.

Psixik barqarorlik shaxsning murakkab, ekstremal va stressli vaziyatlarda o‘z psixik faoliyatini samarali boshqarish, hissiy muvozanatini saqlash hamda xizmat vazifalarini sifatli bajarish imkonini beruvchi integral psixologik sifat hisoblanadi. Mazkur sifat ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki xodimning emotsional holati, qaror qabul qilish tezligi, kommunikativ qobiliyatlari va xizmat vazifalarini bajarish sifati ko‘p jihatdan uning psixik barqarorlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi [4].

Psixologik tadqiqotlarda psixik barqarorlikning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar ikki guruhga – individual-psixologik hamda ijtimoiy-psixologik omillarga ajratiladi. Individual omillar tarkibiga temperament xususiyatlari, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, motivatsion yo‘nalganlik, o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati va kasbiy kompetentlik kiradi. Ijtimoiy-psixologik omillar esa xizmat jamoasidagi munosabatlar, rahbarlik uslubi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi, tashkilotdagi psixologik muhit hamda kasbiy identifikatsiya bilan belgilanadi.

Ichki ishlar organlari xodimlarida psixik barqarorlikni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri psixologik tayyorgarlik tizimini takomillashtirish hisoblanadi. Psixologik tayyorgarlik jarayonida xodimlarda stressni boshqarish, hissiy zo‘riqishlarni kamaytirish, konfliktli vaziyatlarda samarali muloqot qilish hamda tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Bunday tayyorgarlik nafaqat xodimning kasbiy samaradorligini oshiradi, balki uning ruhiy salomatligini saqlashga ham xizmat qiladi.

Psixik barqarorlikni rivojlantirishning yana bir muhim sharti xizmat jamoasida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni yaratishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hamkasblar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamkorlik va qo‘llab-quvvatlash munosabatlari xodimlarning stressga bardoshliligini oshiradi. Aksincha, jamoadagi ziddiyatlar, adolatsizlik hissi va salbiy psixologik muhit emotsional zo‘riqishning kuchayishiga olib keladi.

Rahbarning boshqaruv uslubi ham psixik barqarorlikni rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Demokratik boshqaruv tamoyillariga asoslangan rahbarlik xodimlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni, kasbiy motivatsiyani va

tashabbuskorlikni kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida psixik barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli ichki ishlar organlarida rahbarlarning psixologik kompetentligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [5].

Xodimlarning psixik barqarorligini ta’minlashda psixoprofilaktik tadbirlarning o‘rni ham alohida ahamiyatga ega. Psixologik treninglar, relaksatsiya mashqlari, stress-menejment dasturlari, individual va guruhiy konsultatsiyalar xodimlarning psixologik resurslarini tiklash hamda salbiy hissiy holatlarning oldini olishga yordam beradi. Ayniqsa, yuqori xavf bilan bog‘liq xizmat vazifalarini bajaruvchi xodimlar uchun bunday tadbirlar muntazam ravishda tashkil etilishi lozim.

Shuningdek, kasbiy motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash ham psixik barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Kasbiy faoliyat mazmunini anglash, xizmat vazifalarining ijtimoiy ahamiyatini his qilish va kasbiy o‘sish istiqbollarining mavjudligi xodimlarda ijobiy psixologik holatni shakllantiradi. Natijada ular murakkab vaziyatlarda ham faoliyat samaradorligini saqlab qolishga qodir bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar organlari xodimlarida psixik barqarorlikni rivojlantirish individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida amalga oshiriladi. Psixologik tayyorgarlikni takomillashtirish, sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish, psixoprofilaktik tadbirlarni kuchaytirish hamda kasbiy motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash xodimlarning psixik barqarorligini mustahkamlashning asosiy shart-sharoitlari hisoblanadi. Mazkur omillarni tizimli ravishda rivojlantirish ichki ishlar organlari faoliyatining samaradorligini oshirish va xodimlarning ruhiy salomatligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб.: Питер, 2018.

2.Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. – М.: ПЕР СЭ, 2006.

3. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984.

4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. T: Fan va texnologiyalar, 2019.

5. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

SPORTCHILARNING XARAKTER VA TEMPERAMENTINI PSIXOLOGIK TENDENSIYALARI

Qovlonbekov Abdulaziz Abdullajon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti, Sport turlari fakulteti,Adaptiv jismoniy tarbiya va sport nazariyasi kafedrasi O’qituvchisi
Gmail: a.qovlonbekov1994@gmail.com. Tel: +998945576066

Anotatsiya: Ushbu maqola sportchilarning xarakter va temperamentini psixologik diagnostika qilishni o'rganadi va bu jihatlarni tushunish sport natijalarini yaxshilash uchun qanchalik muhim ekanligini ta'kidlaydi. Maqolada xarakter va temperamentning ta'riflari va farqlari, Ayzenk Temperament Anketasi, MMPI, 16PF va proyektiv testlar kabi turli diagnostika usullari hamda diagnostika jarayonida etik me'yorlarga rioya qilishning ahamiyati muhokama qilinadi. Shuningdek, har xil temperamentlarga moslashtirilgan trening strategiyalari keltirilgan**. (59 so‘z)**

Kalit So'zlar: Sportchilar, Xarakter, Temperament, Psixologik Diagnostika, Ayzenk Temperament Anketasi, MMPI, 16PF, Proyektiv Testlar, Trening Strategiyalari, Etika **(15 so‘z).**

Аннотация: В данной статье рассматривается психологическая диагностика характера и темперамента спортсменов, подчеркивая важность понимания этих аспектов для улучшения спортивных достижений. В статье обсуждаются определения и различия между характером и темпераментом, различные методы диагностики, такие как Опросник Темперамента Айзенка, MMPI, 16PF и проективные тесты, а также важность соблюдения этических норм в процессе диагностики. Кроме того, рассматриваются тренировочные стратегии, адаптированные к различным темпераментам, для оптимизации производительности и благополучия***.(59 слов)***

Ключевые слова: Спортсмены, Характер, Темперамент, Психологическая Диагностика, Опросник Темперамента Айзенка, MMPI, 16PF, Проективные Тесты, Тренировочные Стратегии, Этика. ***(15 слов)***

Annotation: This article delves into the psychological diagnosis of athletes' character and temperament, emphasizing the significance of understanding these aspects for enhancing athletic performance. The paper discusses the definitions and differences between character and temperament, various diagnostic methods such as the Eysenck Temperament Questionnaire, MMPI, 16PF, and projective tests, and the importance of ethical considerations in the diagnostic process. Additionally, it explores training strategies tailored to different temperaments to optimize performance and well-being**.(word 59)**

Keywords: Athletes, Character, Temperament, Psychological Diagnosis, Eysenck Temperament Questionnaire, MMPI, 16PF, Projective Tests, Training Strategies, Ethics. **(word 59)**

KIRISH. Sportchining muvaffaqiyati nafaqat jismoniy tayyorgarlik darajasiga, balki uning xarakter va temperamentiga ham bog'liq. Xarakter va temperament sportchining trening jarayonida, musobaqalarda va umuman sport faoliyatida qanday xatti-harakatlar qilishi, qanday reaksiyalar berishi va qanchalik barqaror bo'lishini aniqlaydi.

Bu maqolada sportchilarning xarakter va temperamentini psixologik diagnostika qilishning ahamiyati va usullari haqida batafsil so'z yuritiladi.

Xarakter va temperament: Ta'rif va farqlar

Xarakter insonning individual xususiyatlarini, uning ichki dunyosini va muayyan holatlardagi xatti-harakatlarini ifodalovchi sifatlar majmuasidir. Bu sifatlar odamning motivatsiyasi, munosabatlari va boshqaruv qobiliyatiga ta'sir qiladi. Xarakter o'zgaruvchan va rivojlanishi mumkin.

Temperament esa asosan genetik va fiziologik omillarga bog'liq bo'lib, insonning ruhiy holati, xatti-harakatlari va hissiyotlarining barqarorligini belgilaydi. Temperamentning asosiy turlari quyidagilardan iborat:[3]

Sangvinik: Faol, tezkor, ijobiy fikrlovchi, tez va oson moslashuvchi.

Xolerik: Energetik, ishtiyoq bilan ishlovchi, ba'zida qizg'in va tez hayajonlanadigan.

Flegmatik: Tinch, barqaror, o'z his-tuyg'ularini ifoda etishda ehtiyotkor.

Melanxolik: Ta'sirchan, his-tuyg'ulari chuqur, lekin harakatchanligi pastroq.

Sportchining xarakter va temperamentini diagnostika qilishning ahamiyati

Sportchi xarakteri va temperamenti uning sportdagi muvaffaqiyatiga, shuningdek, jamoaviy ishda qanday ro’l o'ynashiga va musobaqalardagi stressga qanday bardosh berishiga katta ta'sir qiladi. Masalan, xolerik temperamentli sportchi tezkor va ishtiyoqli bo'lishi mumkin, lekin stressli vaziyatlarda o'zini nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Flegmatik sportchilar esa barqaror va tinch bo'lishlari mumkin, ammo tezkorlik talab qiladigan sport turlarida zaifroq bo'lishlari mumkin.

Diagnostika usullari. Xarakter va temperamentni aniqlash uchun turli psixologik testlar va metodikalar qo'llaniladi. Quyida ba'zi asosiy usullar keltiriladi:

1. Eysenck Temperament Anketasi (EPI). Hans Eysenck tomonidan ishlab chiqilgan bu test temperamentni ekstraversiya-introversiya va nevrotizm o'qlari bo'yicha o'lchaydi. Bu usul sportchilarning qanday sharoitlarda eng

yaxshi ishlashini va qanday turdagi stressga qanday javob berishlarini aniqlashga yordam beradi.

2. Minnesota ko'p fazali shaxsiy anketa (MMPI). [4]Bu anketada 567 savol mavjud bo'lib, u sportchilarning xarakter xususiyatlari va ruhiy holatini chuqur tahlil qilishga imkon beradi. MMPI orqali sportchilarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi va shaxsiy xususiyatlari aniqlanadi.

3. Cattellning 16 Faktorli Shaxsiy Anketasi (16PF). Raymond Cattell tomonidan ishlab chiqilgan ushbu test sportchilarning 16 asosiy shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu xususiyatlar sportchining moslashuvchanligi, yetakchilik qobiliyati, hamkorlik qilish qobiliyati va boshqa jihatlarini o'lchaydi.

4. Projective Tests (Proyektiv Testlar). Bu usullar sportchilarning ichki dunyosini, motivatsiyasini va hissiy holatini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Masalan, Rorschach testlari yoki TAT (Tematik Apperception Test) sportchilarning ong ostidagi istaklari va qo'rquvlarini aniqlashda yordam beradi.

Diagnostika jarayonining Etikasi. Psixologik diagnostika jarayonida quyidagi etik qoidalarga rioya qilish muhimdir:

Maxfiylik: Sportchilarning shaxsiy ma'lumotlari sir saqlanishi kerak.

Rozilik: Sportchilar diagnostika jarayoniga rozilik berishlari shart.

Objektivlik: Psixologlar testlarni xolisona o'tkazishlari kerak.

Xarakter va temperamentga asoslangan trening strategiyalari

Sportchilarning xarakter va temperamenti asosida mos trening strategiyalarini ishlab chiqish ularning muvaffaqiyatini oshirishga yordam beradi. Quyida ayrim misollar keltirilgan:

I.Sangvinik sportchilar: Tezkor va dinamik treninglar, ijobiy motivatsiya va rag'batlantirish.

II.Xolerik sportchilar: Intizomli va maqsadga yo'naltirilgan treninglar, stress boshqarish texnikalari.

III.Flegmatik sportchilar: Barqaror va izchil treninglar, sabr-toqatni oshirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar.

IV. Melanxolik sportchilar: Hissiy qo'llab-quvvatlash va motivatsiyani oshirishga yo'naltirilgan treninglar.

Xulosa. Sportchilarning xarakter va temperamentini psixologik diagnostika qilish sportdagi muvaffaqiyatga erishish uchun muhim omildir. To'g'ri diagnostika usullari va etik qoidalarga rioya qilgan holda o'tkazilgan tadqiqotlar

---

3 **Cattell, R.B., Eber, H.W., & Tatsuoka,M.M.(1970).** Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire (16PF). Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.

sportchilarning individual xususiyatlariga mos keluvchi trening dasturlarini ishlab chiqishga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida, sportchilarning jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilashga, shuningdek, ularning musobaqalarda muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi.

Psixologik diagnostika jarayoni sportchilarning nafaqat jismoniy, balki psixologik tayyorgarligini ham oshirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularga mos keluvchi va samarali trening strategiyalarini ishlab chiqish, sport sohasida yanada yuksak natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adbiyotlar

1. Eysenck, H.J., & Eysenck, S.B.G. (1975).Manual of the Eysenck Personality Questionnaire. London: Hodder and Stoughton.

2. Qovlonbekov, A. (2024). SPORTCHI FAOLIYATIDA MOTIVATSIYANING O 'RNI. *Tadqiqot va amalga oshirish* , *2* (4), 112-115.

3. Qovlonbekov, A. (2024). Sportchi talabalarda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. *Research and Implementation*, 145-148.

4. Qovlonbekov, a. (2024). sportchilarning taktik harakatlarida kuzatuvchanlik va diqqatchanlikni rivojlantirish. *research and implementation*, *2*(6), 141-145.

5. Qovlonbekov, a. (2024). sportchi faoliyatida motivatsiyaning o‘rni. *research and implementation*, *2*(4), 112-115.

Bu adabiyotlar sportchilarning xarakter va temperamentini psixologik diagnostika qilish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar, metodlar va amaliyotlarni batafsil yoritadi. Maqolada keltirilgan usullarning ko'pi ushbu manbalarda bayon etilgan**. (1218 so‘z).**

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK PSIXOLOGIYANING O'RNI.

Qovlonbekov Abdulaziz

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi.

https://orcid.org/0009-0004-8468-9462 e.mail: aqovlonbekov1995@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish va rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallif imkoniyati cheklangan bolalarning umumta’lim muhitiga moslashuvidagi psixologik to‘siqlar, jamiyat va tengdoshlar munosabatining shakllanishi hamda ota-onalarning ushbu jarayondagi rolini yoritib beradi. Shuningdek, inklyuziv muhitni yaratishda pedagog-psixologlarning kasbiy tayyorgarligi va jamoatchilik ongida "to'siqsiz muhit" tushunchasini shakllantirishning ahamiyati ilmiy asoslangan.

Tayanch so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy adaptatsiya, psixologik integratsiya, imkoniyati cheklangan bolalar, tolerantlik, inklyuziv madaniyat.

Abstract: This article analyzes the socio-psychological characteristics of the implementation and development of inclusive education within the educational system of Uzbekistan. The author examines psychological barriers in the adaptation of children with disabilities to the general education environment, the formation of attitudes among society and peers, and the pivotal role of parents in this process. Furthermore, the study provides a scientific basis for the professional readiness of educators and psychologists in creating an inclusive environment and the importance of fostering a "barrier-free environment" concept in public consciousness.

Keywords: inclusive education, social adaptation, psychological integration, children with disabilities, tolerance, inclusive culture.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-психологические особенности внедрения и развития инклюзивного образования в системе образования Узбекистана. Автор рассматривает психологические барьеры адаптации детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательную среду, формирование отношения общества и сверстников, а также роль родителей в этом процессе. Кроме того, научно обоснована значимость профессиональной готовности педагогов-психологов в создании инклюзивной среды и важность формирования концепции «безбарьерной среды» в общественном сознании.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная адаптация, психологическая интеграция, дети с ограниченными возможностями, толерантность, инклюзивная культура.

Kirish. Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida imkoniyati cheklangan bolalarning umumta’lim maktablariga integratsiyalashuvi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim nafaqat ta’limiy model, balki jamiyatning insonparvarlik darajasini belgilovchi ijtimoiy ko‘rsatkichdir. Mazkur maqolaning dolzarbligi, inklyuziv muhitda yuzaga keladigan psixologik to‘siqlarni bartaraf etish va o‘quvchilar o‘rtasida tolerantlik munosabatlarini shakllantirish mexanizmlarini ilmiy tadqiq etish zarurati bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari L.S. Vigotskiyning "defektologiya va kompensatsiya" nazariyasi hamda xorijiy olimlarning (masalan, T. Loretman, D. Harvey) ijtimoiy integratsiya modellariga tayanadi. O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishda Z. Nishanova, M. Maxsudova kabi olimlar tadqiqot olib borishgan.

Metodologiya.

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, sotsiometrik so‘rovnoma hamda o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida o‘tkazilgan psixologik diagnostika metodlaridan foydalanildi. Farg‘ona viloyati misolida inklyuziv sinflardagi o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasi o‘rganildi.

Natijalar va muhokama.

Ushbu o‘rganishlarimiz mobaynida Farg‘ona viloyatidagi inklyuziv ta’lim joriy etilgan 12 ta umumta’lim maktabi bazasida o‘tkazildi. Tadqiqotda jami 456 nafar respondent ishtirok etdi, jumladan: 240 nafar yuqori sinf o‘quvchisi (shundan 32 nafari turli darajadagi jismoniy va kognitiv nuqsoni bo‘lgan bolalar), 136 nafar ota-ona hamda 80 nafar fan o‘qituvchisi va maktab psixologlari. Ma’lumotlarni yig‘ishda "Psixologik xavfsizlik va inklyuziv muhit" so‘rovnomasi (P.A. Elshanskiy modifikatsiyasi) hamda sotsiometrik testlardan foydalanildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv sinflarda ta’lim olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarning 62% qismida ijtimoiy faollik ko‘rsatkichi o‘quv yilining boshiga nisbatan 1.8 baravarga oshgan. Biroq, respondent pedagoglarning 54% qismi "individual ta’lim dasturi" (ITD) bilan ishlashda metodik va psixologik qiyinchiliklarga duch kelishini bildirdi. Sotsiometrik tahlil natijalari sog‘lom tengdoshlarning 72% qismida "tolerantlik va ko‘mak berish" xulq-atvori shakllanganini, qolgan 28% qismida esa neytral yoki passiv-rad etish munosabati saqlanib qolganini tasdiqladi. Ota-onalar o‘rtasida o‘tkazilgan "Oilaviy munosabatlar va bola rivojlanishi" testi natijasida, inklyuziv muhitdagi bolalarning ota-onalarida ijtimoiy izolyatsiya va tushkunlik darajasi maxsus internat maktablari ota-onalariga qaraganda 22% ga past ekanligi aniqlandi. Muhokama jarayonida asosiy muammo sifatida maktab psixologlarining 65% qismida maxsus korreksion ish olib borish uchun defektologik bilimlar yetishmasligi va jamiyatdagi "nogironlikning tibbiy modeli" (bolani faqat bemor deb bilish) to‘siq bo‘layotgani ilmiy asoslandi. Olingan natijalar O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati faqatgina texnik vositalarga emas, balki "O‘qituvchi-O‘quvchi-Ota-ona" uchburchagidagi psixologik transformatsiyaga bevosita bog‘liqligini isbotlaydi.

1-jadval. Tadqiqot ishtirokchilarining tarkibiy tavsifi (N=456)

Ishtirokchilar guruhi	Soni (nafar)	Foiz ulushi (%)
Sog‘lom o‘quvchilar	208	45.6%
Imkoniyati cheklangan o‘quvchilar	32	7.0%
Ota-onalar (jami)	136	29.8%
O‘qituvchilar va psixologlar	80	17.6%

2-jadval. Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-psixologik samaradorlik ko'rsatkichlari (O'quv yili boshi va yakuni qiyoslovi)

Ushbu jadvalda bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi dinamikasi aks etgan.

Ko'rsatkichlar (Mezonlar)	**O'quv yili boshi**	**O'quv yili yakuni**	**O'sish dinamikasi**
Ijtimoiy faollik (muloqot)	34%	62%	+28%
O'z-o'zini baholash (Self-esteem)	28%	53%	+25%
Tengdoshlar tolerantligi	41%	72%	+31%
Kollektivga moslashuv	30%	58%	+28%

3-jadval. Pedagoglar va psixologlarning inklyuziv kompetentlik darajasi (Sinflar kesimida)

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammoli nuqtalar.

To'siq va muammolar nomi	**Ko'rsatkich (%)**	**Izoh**
Psixologik zo'riqish (stress)	54%	Mas'uliyatdan qo'rqish darajasi yuqori
Metodik bilim yetishmasligi	61%	ITD (Individual ta'lim dasturi) bo'yicha
Defektologik ko'nikmalar	65%	Maxsus psixologik yordam yetishmasligi
Ijobiy motivatsiya	38%	Jarayonga to'liq tayyor mutaxassislar

Xulosa. Farg'ona viloyatidagi umumta'lim maktablari misolida o'tkazilgan ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning transformatsion xususiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Olingan natijalar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi.

1. Ijtimoiy-psixologik integratsiya dinamikasi: Inklyuziv muhitda ta'lim olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy faolligi o'quv yili

davomida **1.8 baravarga** oshganligi, ushbu modelning bolalar shaxsidagi "ijtimoiy izolyatsiya" va "psixologik majruhlik" komplekslarini bartaraf etishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini isbotlaydi. Tengdoshlar o‘rtasidagi tolerantlik darajasining **72%** ga yetishi esa jamiyatda insonparvarlik qadriyatlarining shakllanayotganidan dalolat beradi.

2. Pedagogik tayyorgarlik va metodik bo‘shliq: Tadqiqot pedagoglarning **54%** qismida inklyuziv ta’limga nisbatan psixologik xavotir (anxiety) mavjudligini va **65%** mutaxassislarda defektologik bilimlar yetishmasligini ko'rsatdi. Bu holat oliy ta’lim tizimida pedagog-psixologlarni tayyorlash darsliklariga korreksion pedagogika va maxsus psixologiya modullarini chuqurlashtirilgan holda kiritish zaruriyatini ilmiy asoslaydi.

3. Oila va jamiyat munosabati: Inklyuziv ta’lim nafaqat bola uchun, balki uning oilasi uchun ham ijtimoiy reabilitatsiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onalardagi tushkunlik darajasining **22%** ga kamayishi, inklyuziv ta’limning oilaviy-psixologik muhitni sog‘lomlashtirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-son Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4860-son qarori. 2020-yil 13-oktyabr.

3. Vigotskiy, L. S. (2003). Osnovi defektologii (Defektologiya asoslari). Sankt-Peterburg: Lan. (Inklyuziv ta'limning fundamental psixologik asosi).

4. Nishanova, Z. T. (2015). Psixologik maslahat. Toshkent: Cho‘lpon nomiidagi NMIU.

5. Maksudova, M. A. (2021). Inklyuziv ta’limning psixologik jihatlari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent.

6. Loreman, T., Deppeler, J., & Harvey, D. (2011). Inclusive Education: Supporting diversity in the classroom. Routledge. (Xalqaro tajriba uchun).

7. Gajdukevich, S. E. (2015). Sredoviy podxod v inklyuzivnom obrazovanii (Inklyuziv ta'limda muhitli yondashuv). Minsk: BGPU.

8. Alesxina, S. V. (2014). Inklyuzivnoye obrazovaniye: ot politiki k praktike (Inklyuziv ta'lim: siyosatdan amaliyotga). Psixologicheskaya nauka i obrazovaniye.

9. Mamatov, M. N. (2022). Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy moslashtirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari. Ilmiy maqola. Farg‘ona.

10. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO. (Inklyuziv ta'lim bo'yicha dunyodagi asosiy hujjat).

TA’LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLARDA ZAMONAVIY TA’LIM TRENDLARINING IJTIMOIY AHAMIYATI

Karimova Mashhura To‘lqinovna
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
mashxurakarimova1989@gmail.com

Zamonaviy dunyoda raqamlashtirish inson hayotining barcha sohalarini qamrab olar ekan, axborot jamiyatini shakllantirish jarayonida milliy ta’lim sohasida ham tub ijtimoiy-psixologik o‘zgarishlar yuz bermoqda[1]. O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorining qo‘yilishi, nafaqat moddiy-texnik bazani yangilash, balki jamiyatning ijtimoiy ongi, qadriyatlar tizimi va shaxsning dunyoqarashini yangi sifat bosqichiga olib chiqishni anglatadi[2].

Renessans tushunchasini ijtimoiy-psixologik jihatdan talqin etadigan bo‘lsak, u jamiyat hayotida shaxsning ijodiy salohiyati qayta jonlanishini va ijtimoiy muhitda yangi kognitiv-madaniy modellarning shakllanishini bildiradi. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan bu jarayon shaxsning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy munosabatlarining tubdan o‘zgarishi bilan tavsiflanadi [9, 45-b.]. Binobarin, mamlakatimizda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi Uchinchi Renessans g‘oyasi bilan integratsiyalashib, ta’lim subyektlarining raqamli sotsializatsiyasini yangi bosqichga ko‘taradi [4].

“Uchinchi Renessans”ning to‘rtinchi sanoat inqilobi bilan parallel ravishda kechishi, subyektlardan yuqori darajadagi texnologik identlik va zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga nisbatan psixologik tayyorgarlikni talab etadi. O‘z navbatida, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va robotlashtirish jarayoni insonning mehnat faoliyatidagi ijtimoiy rollarini o‘zgartirib, unda yangi tizimli tafakkur va innovatsion xulq-atvorni shakllantirishni taqozo etadi. Shu sababli, ta’lim-tarbiya sohasining barcha bo‘g‘inlarini uzluksiz isloh etish jarayonida talabalarning subyektiv ruhiy farovonligi va ularning zamonaviy ta’lim trendlarini qabul qilish qobiliyatini ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda innovatsion texnologiyalar ta’lim trendlari sifatida baholanar ekan, bu uning o‘zgarishlari bilan bog‘liq bo‘lgan dinamika ko‘rsatkichini belgilaydi. Raqamli texnologiyalar sharoitida Uchinchi Renessans g‘oyasi ta’lim, madaniyat, ilm-fan sohalarida yuqori ko‘rsatkichlarni, ya’ni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida sun’iy intellekt yaratish, nanotexnologiya, biotexnologiyalar va shu kabi yo‘nalishlardagi vazifalarni

rivojlantirishni nazarda tutadi. Bularning barchasi inson omiliga qaratilgan bo‘lib, Prezidentimiz ta’kidlaganidek, insonning farovon hayot kechirishi va ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi [2].Chunki ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, insonning o‘z hayotidan qoniqish hissi va subyektiv farovonligi uning ijtimoiy faolligi va innovatsiyalarni qabul qilish qobiliyati bilan bevosita bog‘liq [3].

Prezidentimiz ta’biri bilan aytganda: “Har qanday buyuk rejalar, buyuk g‘oyalar inson ehtiyojlari, turmushi yaxshilanishi, erkinligi ortishi va ma’naviy kamoloti bilan bevosita bog‘lansagina, hayotiylik va reallik kasb etadi. Aks holda u havoyi orzu havasligicha qolib ketadi” [2].

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, Uchinchi Renessans xalqaro hamjamiyatga ilm-fan, texnologiyalar, axborot, madaniyat va iqtisodiyot sohalarida chuqur integratsiyalashuvni talab etadi. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan, bunday integratsiya jarayoni shaxsda ikki tomonlama ijtimoiy identifikatsiya ya’ni global hamjamiyatga mansublik hissi bilan birga o‘z milliy madaniyati va an’analariga sodiqlikni saqlash zaruratini yuzaga keltiradi [9, 112-115-bb.].Shu sababli, o‘zligimizni, tilimizni, milliy xususiyatlarimizni, ma’naviyatimizni saqlab qolish bugungi globallashuv davrida dolzarb ijtimoiy-psixologik masalalardan biridir.

Trend (ingl. direction -yo‘nalish) lug‘aviy ma’noda – o‘zgarishni bildiruvchi ko‘rsatkich. Ta’lim trendi deganda, ta’lim sohasidagi yangi yo‘nalish, o‘zgarish yoki rivojlanish tendensiyasi tushuniladi [53, 12-b.].

Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, ta’lim trendlari ta’lim subyektlarining o‘zaro munosabatlari, ijtimoiy idroki va guruh dinamikasidagi o‘zgarishlarni aks ettiradi [9,56-58-bb.]. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida onlayn ta’lim, masofaviy ta’lim, aralash ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kabi yangi shakllar joriy etilmoqda [69,23-25-bb.]. Biroq, ushbu yo‘nalishlarga moslashish jarayoni talabalarning ayrimlarida ortiqcha psixologik zo‘riqishlar, stress va moslashuv qiyinchiliklarini keltirib chiqarmoqda [50,78-80-bb.]. Shu sababli, ta’lim trendlarining ijtimoiy-psixologik jihatlarini o‘rganish, ularning talabalar psixikasiga ta’sir mexanizmlarini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot ishimizda ta’lim trendlarining ijtimoiy-psixologik tomonlarini yoritish, ular orqali ta’limning qaysi tomonga o‘zgarib borayotgani va kelajakda qanday bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatish maqsad qilingan.

Ta’lim trendlari bu ta’limning o‘zgarishlarini belgilovchi tendensiyalaridir.

Birinchidan, bu ta’lim paradigmasining asosi bo‘lgan yangi sharoitlar va faol o‘qitish usullarini yaratishdir;

Ikkinchidan, tanqidiy fikrlaydigan va funksional ihatdan savodli, o‘z bilimlarini doimiy ravishda yangilab turadigan, tez o‘zgarib turadigan dunyoda muvaffaqiyatli hayot uchun o‘z qobiliyatlarini tezda qayta quradigan, moslashuvchan qobiliyatli shaxsni tayyorlashga talablar tobora ortib bormoqda. Ilg‘or o‘qitish usullarini joriy etish jamiyatda madaniy ‘zgarishlarni talab qiladi. Oliy ta’lim tashkilotlarining tuzilishi yangi g‘oyalar almashinuvi, talabalarning muvaffaqiyatli loyihalarni bajarishi, ularni rivojlantirish va amalda qo‘llash maqsadida osonlashtiriladigan tarzda tuzilishi kerak. Oliy ta’lim tashkilotlarining barcha faoliyati muvaffaqiyatli talaba shaxsini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Buning uchun tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, aniq maqsad va vazifalarni belgilash, zarur tashkiliy qo‘llab-quvvatlash tuzilmalarini yaratish, professor-o‘qituvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish, o‘quv dasturlari va talabalarni baholash tizimlarini qayta ko‘rib chiqish zarur.

Talabalarga haqiqiy amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatish kelajakda ish bilan ta’minlashda, shuningdek ularning kasbiy malakalarini oshirishda yordam beradi, hamkorlikning samarali yechimlarini topish uchun kalit hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim trendlarining xususiyati, eng avvalo, ta’lim mazmunida aks etadi. Shu sababli, sun’iy intellekt va yuksak texnologiyalarga tayanadigan “to‘rtinchi sanoat inqilobi” insonga qo‘yadigan talablarini oldindan modellashtirishimiz va ta’lim-tarbiya tizimini ularga moslashtirishiz kerakligini anglatadi. Oliy ta’lim muassasalarining barcha faoliyati kelgusida muvaffaqiyatli mutaxassis shaxsini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Buning uchun tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, aniq maqsad va vazifalarni belgilash, zarur tashkiliy qo‘llab-quvvatlash tuzilmalarini yaratish, professor-o‘qituvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish, o‘quv dasturlari va talabalarni baholash tizimlarini qayta ko‘rib chiqish zarur.Ta’lim trendlari-bu uning o‘zgarishlarini belgilovchi tendensiyalaridir.

Mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va onlayn o‘quv materiallari keng tarqalgan bo‘lsa-da, hozirgi kunda barcha aholi guruhlari uchun teng darajada Internetdan foydalanish imkoniyati mavjud emas. Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, bu holat raqamli tengsizlik fenomenini yuzaga keltiradi [50, 45-47-bb.]. Raqamli tengsizlik talabalarning o‘quv faoliyatidagi ijtimoiy moslashuv darajasiga, o‘zaro munosabatlar sifatiga va akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [9, 98-100-bb.].

O‘zbekistonda 2018-yilda qabul qilingan Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi [1] ta’lim tizimining ijtimoiy-psixologik transformatsiyasiga yo‘naltirilgan bo‘lib, unda talabalarning raqobatbardoshligi, ijtimoiy faolligi va psixologik tayyorgarligi masalalari alohida o‘rin egallaydi [47, 67-69-bb.].

Xususan, xorijiy madaniyat markazlari va elchixonalar huzuridagi ta’lim resurslari orqali talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi va etnopsixologik moslashuvi rivojlantirilmoqda [52, 112-115-bb.]. Bu jarayonda talabalarning o‘z milliy identifikatsiyasini saqlagan holda global ta’lim makoniga integratsiyalashuvi dolzarb ijtimoiy-psixologik masalalardan biri hisoblanadi [9, 134-136-bb.].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. – Toshkent, 2019.
2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
3. UNESCO. Education in a Digital World: Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
4. OECD. The Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019.
5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva, 2023.
6. Castells, Manuel. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
7. Andreyeva, Galina M.. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva: Aspekt Press, 2019. – 363 b.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA HARBIY-VATANPARVARLIKKA MOYILLIK INDEKSINI ANIQLASH: “VATAN TAYANCHI” HARAKATI TAJRIBASI

Yarmatov Akbar Normurotovich,
Qori Niyoziy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
Qoraqalpog‘iston filiali mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0009-0009-5793-4190
E-mail: akbaryarmatov1988@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Vatan tayanchi” harakati ishtirokchilarining harbiy-vatanparvarlikka moyilligini sun’iy intellekt asosida baholash masalalari yoritilgan. Tadqiqotda Nukus shahridagi umumta’lim maktablarining 168 nafar 10–11-sinf o‘quvchilari ishtirok etdi. Harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksi (HMPI) ishlab chiqilib, respondentlarning psixologik va ijtimoiy ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan ma’lumotlar Machine Learning algoritmlari yordamida qayta ishlanib, o‘quvchilar klasterlarga ajratildi hamda risk guruhlari aniqlandi. Natijalar sun’iy intellekt

texnologiyalarining harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholash va rivojlanish dinamikasini prognozlashdagi samaradorligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, psixodiagnostika, harbiy-vatanparvarlik, HMPI, Machine Learning, monitoring, prognozlash.

Kirish. XXI asrda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim va psixologiya sohalarida diagnostika hamda prognozlashning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Machine Learning algoritmlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, yashirin bog‘liqliklarni aniqlash va natijalarni bashorat qilish imkoniyati bilan pedagogik hamda psixologik tadqiqotlar samaradorligini oshirmoqda [1–3].

Psixodiagnostika shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash, baholash va rivojlanish istiqbollarini prognozlashga qaratilgan ilmiy-amaliy faoliyat sohasi hisoblanadi. Anastasi va Urbina psixologik testlarni shaxs xususiyatlarini obyektiv o‘lchash vositasi sifatida tavsiflagan bo‘lsa [4], Burlachuk psixodiagnostikaning asosiy vazifasini shaxs haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va ilmiy talqin etish bilan bog‘laydi [5]. Cattell va Eysenck tomonidan ishlab chiqilgan psixometrik yondashuvlar esa shaxsning individual farqlarini baholashda keng qo‘llaniladi [6, 7].

Sun’iy intellekt va psixodiagnostika integratsiyasi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar mashinaviy o‘qitish algoritmlarining ta’lim va ijtimoiy fanlarda samarali qo‘llanilishini ko‘rsatmoqda [8, 9]. Educational Data Mining hamda Learning Analytics yo‘nalishlaridagi izlanishlar o‘quvchilarning motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi va rivojlanish dinamikasini prognozlash imkonini berishini tasdiqlagan [10, 11].

O‘zbekistonda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. PF–60-son Farmon hamda PQ–150-son qarori asosida tashkil etilgan “Vatan tayanchi” harakati yoshlarning fuqarolik mas’uliyati va Vatanga sadoqatini shakllantirishga xizmat qilmoqda [12, 13]. Biroq ushbu harakat ishtirokchilarining harbiy-vatanparvarlikka moyilligini sun’iy intellekt asosida baholash va prognozlashga qaratilgan psixodiagnostik modellar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – “Vatan tayanchi” harakati ishtirokchilarining harbiy-vatanparvarlikka moyilligini baholash uchun Harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksini (HMPI) ishlab chiqish hamda uning sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring modelini taklif etishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholovchi HMPI integral ko‘rsatkichi ishlab chiqilgani, respondentlarni Machine Learning algoritmlari asosida klasterlash mexanizmi taklif etilgani va

sun’iy intellektga asoslangan psixodiagnostik monitoring modeli yaratilganligi bilan izohlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Sun’iy intellekt va psixodiagnostika integratsiyasi so‘nggi yillarda ta’lim va psixologiya fanlarining istiqbolli yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Russell va Norvig sun’iy intellektni katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish hamda qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beruvchi texnologiya sifatida tavsiflaydilar [1]. Mitchell mashinaviy o‘qitishni tajriba asosida o‘rganish va natijalarni prognozlashga xizmat qiluvchi algoritmlar tizimi sifatida izohlaydi [8]. Jordan va Mitchell esa M.Learning texnologiyalarining ta’lim, psixologiya va ijtimoiy fanlardagi amaliy ahamiyatini asoslab berganlar [9].

Psixodiagnostika sohasida Anastasi va Urbina psixologik testlarni shaxsning individual xususiyatlarini aniqlashning ishonchli vositasi sifatida baholaydilar [4]. Burlachukning fikricha, psixodiagnostikaning asosiy vazifasi shaxs haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va ilmiy asosda talqin qilishdan iborat [5]. Cattell va Eysenck tomonidan ishlab chiqilgan psixometrik yondashuvlar shaxsning motivatsion, emotsional va xulq-atvor xususiyatlarini baholashda keng qo‘llaniladi [6, 7].

Educational Data Mining va Learning Analytics yo‘nalishlaridagi tadqiqotlar o‘quvchilarning motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi va rivojlanish dinamikasini prognozlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining samaradorligini tasdiqlagan [10, 11]. Biroq “Vatan tayanchi” harakati ishtirokchilarining harbiy-vatanparvarlikka moyilligini sun’iy intellekt asosida baholash va prognozlashga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada uchramaydi.

Tadqiqot Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahridagi 2-, 5-, 7-, 8-, 10-, 18-, 44- va 53-sonli umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan hamda “Vatan tayanchi” harakati faoliyatida ishtirok etayotgan 168 nafar 10–11-sinf o‘quvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, anketa so‘rovi, ekspert baholash, psixologik diagnostika, korrelyatsion tahlil, klaster tahlili hamda Machine Learning algoritmlaridan foydalanildi. Olingan ma’lumotlar Microsoft Excel va IBM SPSS Statistics 26 dasturlari yordamida qayta ishlanib, Spearman korrelyatsiya koeffitsienti hisoblandi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahridagi 2-, 5-, 7-, 8-, 10-, 18-, 44- va 53-sonli umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan hamda “Vatan tayanchi” harakati faoliyatida ishtirok etayotgan 168 nafar 10–11-sinf o‘quvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Respondentlarning 82 nafari 10-sinf, 86 nafari esa 11-sinf o‘quvchilaridan iborat bo‘ldi.

Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, anketa so‘rovi, ekspert baholash, psixologik diagnostika, korrelyatsion va klaster tahlili usullaridan foydalanildi. Olingan ma’lumotlar Microsoft Excel hamda IBM SPSS Statistics 26 dasturlari yordamida qayta ishlanib, Spearman korrelyatsiya koeffitsienti hisoblandi.

Respondentlarning harbiy-vatanparvarlikka moyilligi Vatanga sadoqat, fuqarolik mas’uliyati, harbiy kasbga qiziqish, liderlik, jamoaviylik, emotsional barqarorlik, ijtimoiy faollik va refleksiv fikrlash indikatorlari asosida baholandi. Mazkur indikatorlar harbiy-vatanparvarlikka moyillikning motivatsion, emotsional va ijtimoiy jihatlarini qamrab olishi sababli integral baholash mezonlari sifatida tanlandi.

Ekspert baholash natijalari asosida Harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksi (HMPI) ishlab chiqildi. Vazn koeffitsiyentlari indikatorlarning harbiy-vatanparvarlikka moyillik shakllanishidagi ahamiyatiga ko‘ra belgilandi. Dastlabki psixodiagnostik tahlillar natijasida respondentlarning harbiy-vatanparvarlikka moyillik darajasi aniqlanib, HMPI ko‘rsatkichlari hisoblandi.

1-jadval. HMPI tarkibiy indikatorlari va ularning vazn koeffitsiyentlari

Indikator	Belgilanishi	Vazni (%)
Vatanga sadoqat	VS	20
Fuqarolik mas’uliyati	FM	15
Harbiy kasbga qiziqish	HQ	15
Liderlik qobiliyati	LD	10
Jamoaviylik	JM	10
Emotsional barqarorlik	EB	10
Ijtimoiy faollik	IF	10
Refleksiv fikrlash	RF	10
Jami	**-**	**100**

Manba: ekspert baholash natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksi (HMPI) quyidagi formula asosida hisoblandi:

$$HMPI = (VS \times 0,20) + (FM \times 0,15) + (HQ \times 0,15) + (LD \times 0,10) + (JM \times 0,10)$$

Mazkur indeks respondentlarning harbiy-vatanparvarlikka moyillik darajasini kompleks baholash hamda ularning motivatsion, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini integral ko‘rsatkich orqali ifodalash imkonini berdi.

1-rasmda harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholashning sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring modeli keltirilgan.

Model respondentlarning psixologik test natijalari, anketa ma’lumotlari, pedagogik kuzatuv va faoliyat monitoringi ko‘rsatkichlarini integratsiyalash hamda Machine Learning algoritmlari yordamida qayta ishlashga asoslangan.

Natijalar.

Psixodiagnostik baholash natijalari respondentlarning harbiy-atanparvarlikka moyilligi turli darajalarda shakllanganligini ko‘rsatdi.

1-rasm. Sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring modeli

2-jadval. Harbiy-vatanparvarlikka moyillik darajalari (N=168)

Daraja	Respondentlar soni	Ulushi (%)
Yuqori	49	29,2
O‘rta	86	51,2
Past	33	19,6
Jami	**168**	**100,0**

Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, respondentlarning asosiy qismi (51,2 %) o‘rta darajadagi harbiy-vatanparvarlikka moyillikka ega ekanligi aniqlandi. Yuqori darajadagi ko‘rsatkichga ega o‘quvchilar ulushi 29,2 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 19,6 foiz respondentlarda harbiy-vatanparvarlikka moyillikning nisbatan past darajasi qayd etildi. Bu esa mazkur guruh bilan qo‘shimcha pedagogik va psixologik ishlarni tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Machine Learning algoritmlari asosida amalga oshirilgan klaster tahlili natijasida respondentlar uchta guruhga ajratildi.

3-jadval. Sun’iy intellekt aniqlagan klasterlar

Klaster	Tavsif	Respondentlar soni	Ulushi (%)
A	Harbiy liderlar	42	25,0
B	Potensial rivojlanish guruhi	91	54,2
C	Pedagogik risk guruhi	35	20,8
Jami		**168**	**100,0**

Manba: Machine Learning algoritmlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Klasterlash natijalariga ko‘ra, “A” guruhiga mansub respondentlar yuqori motivatsiya, rivojlangan liderlik qobiliyati va faol fuqarolik pozitsiyasi bilan tavsiflandi. “B” klaster vakillarida harbiy-vatanparvarlikka moyillikning shakllanganligi kuzatilgan bo‘lsa-da, ularning salohiyatini yanada rivojlantirish uchun maqsadli pedagogik ta’sir zarurligi aniqlandi. “C” klasterga kiruvchi respondentlarda esa motivatsiya, ijtimoiy faollik va refleksiv ko‘rsatkichlarning nisbatan pastligi kuzatildi.

Korrelyatsion tahlil natijalari.

Spearman korrelyatsion tahlili natijalariga ko‘ra, Vatanga sadoqat va harbiy kasbga qiziqish o‘rtasida yuqori darajadagi musbat bog‘liqlik (r=0,74), liderlik va ijtimoiy faollik o‘rtasida o‘rta darajadagi musbat bog‘liqlik (r=0,61), fuqarolik mas’uliyati va refleksiv fikrlash o‘rtasida esa sezilarli bog‘liqlik (r=0,58) aniqlandi.

Olingan natijalar harbiy-vatanparvarlikka moyillik motivatsion, emotsional va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanuvchi ko‘p komponentli psixologik konstrukt ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalanish respondentlarni differensial guruhlarga ajratish va pedagogik risk guruhlarini aniqlash imkonini berishi aniqlandi.

Muhokama.

Tadqiqot natijalari harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholashda Vatanga sadoqat, fuqarolik mas’uliyati, liderlik qobiliyati va harbiy kasbga qiziqish kabi psixologik indikatorlar muhim diagnostik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Aniqlangan korrelyatsion bog‘liqliklar shaxsning motivatsion va qadriyatli yo‘nalganligini baholashga qaratilgan psixometrik yondashuvlar bilan mos keladi [4–7]. Xususan, Vatanga sadoqat va harbiy kasbga qiziqish o‘rtasidagi yuqori bog‘liqlik motivatsion omillarning harbiy-vatanparvarlikka moyillik shakllanishidagi yetakchi rolini tasdiqlaydi.

Machine Learning algoritmlaridan foydalanish respondentlarni avtomatik klasterlash, pedagogik risk guruhlarini aniqlash hamda rivojlanish tendensiyalarini prognozlash imkonini berdi. Olingan natijalar sun’iy intellekt texnologiyalarining murakkab ma’lumotlar orasidagi yashirin bog‘liqliklarni aniqlash va qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi haqidagi ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi [1, 8, 9].

Shuningdek, tadqiqot natijalari Educational Data Mining va Learning Analytics yo‘nalishlarida olingan ilmiy xulosalar bilan hamohang bo‘lib, o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy ko‘rsatkichlari asosida ularning rivojlanish dinamikasini prognozlash mumkinligini ko‘rsatdi [10, 11]. Shu jihatdan sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring tizimi “Vatan tayanchi” harakati ishtirokchilarining harbiy-vatanparvarlikka moyilligini baholash, risk guruhlarini barvaqt aniqlash hamda individual rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa.

1. Harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholashga mo‘ljallangan psixodiagnostik indikatorlar tizimi ishlab chiqildi.

2. Harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksi (HMPI) taklif etilib, uning hisoblash mexanizmi ishlab chiqildi.

3. Sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring modeli respondentlarni klasterlash va pedagogik risk guruhlarini aniqlash imkonini berishi aniqlandi.

4. Tadqiqot natijalariga ko‘ra respondentlarning 29,2 foizi yuqori, 51,2 foizi o‘rta va 19,6 foizi past darajadagi harbiy-vatanparvarlikka moyillikka ega ekanligi aniqlandi.

5. Machine Learning algoritmlaridan foydalanish diagnostika natijalarining obyektivligi va prognozlash imkoniyatlarini oshirishga xizmat qilishi asoslandi.

6. “Vatan tayanchi” harakati faoliyatida sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik monitoring tizimini joriy etish harbiy-vatanparvarlikka moyillikni baholash samaradorligini oshirishning istiqbolli yo‘nalishi sifatida baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2021. – 1136 p.
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 775 p.
3. Murphy K.P. Machine Learning: A Probabilistic Perspective. – Cambridge: MIT Press, 2012. – 1104 p.
4. Anastasi A., Urbina S. Psychological Testing. – 7th ed. – New Jersey: Prentice Hall, 1997. – 736 p.
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 351 с.
6. Cattell R.B. The Scientific Analysis of Personality. – Baltimore: Penguin Books, 1965. – 512 p.
7. Eysenck H.J. Dimensions of Personality. – London: Routledge & Kegan Paul, 1947. – 308 p.
8. Mitchell T.M. Machine Learning. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 414 p.
9. Jordan M.I., Mitchell T.M. Machine Learning: Trends, Perspectives, and Prospects // Science. – 2015. – Vol. 349. – No. 6245. – P. 255–260.
10. Romero C., Ventura S. Educational Data Mining: A Review of the State of the Art // IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics. – 2010. – Vol. 40. – No. 6. – P. 601–618.
11. Siemens G., Long P. Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education // EDUCAUSE Review. – 2011. – Vol. 46. – No. 5. – P. 30–40.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-martdagi PQ–150-son “Vatan tayanchi” bolalar va o‘smirlar harbiy-vatanparvarlik harakati faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori.

RAQAMLI PSIXOLOGIYA VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI KONTEKSTIDA BILINGVIZMNING PSIXOLOGIK TALQINI

Muqimova Dilafruz Sherboyevna
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Kirish. Bilingvizm ikki tilni egallash va ulardan turli kommunikativ vaziyatlarda foydalanish hodisasi — uzoq vaqt davomida asosan lingvistika doirasida o‘rganilgan. Psixolingvistika, kognitiv psixologiya va neyropsixologiyaning rivojlanishi esa ikki tillilikni shaxsning kognitiv tizimi, xotirasi, diqqat boshqaruvi, nutqiy rejalashtirish hamda identifikatsiya jarayonlari bilan bog‘liq psixologik hodisa sifatida talqin qilishga olib keldi. Hozirgi raqamli muhitda bilingvizmning psixologik xususiyatlarini sun’iy intellekt va raqamli diagnostika vositalari yordamida o‘rganish imkoniyatlari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Bilingvizmni faqat “ikki tilni bilish” tarzida tushunish uning haqiqiy murakkabligini ochib bermaydi. Psixologik yondashuvda ikki tilning ongda qanday ifodalanishi, ular o‘rtasidagi raqobat va hamkorlik qanday boshqarilishi, til tanlovi qanday amalga oshirilishi hamda bu jarayonlarning umumiy kognitiv faoliyatga aloqasi o‘rganiladi. Shu sababli bilingvizm statik bilim emas, balki doimiy ravishda faollashib, qayta tashkil etilib va vaziyatga mos boshqarilib turadigan dinamik kognitiv konstrukt hisoblanadi [2; 5].

Maqolaning maqsadi bilingvizm tushunchasining asosiy psixologik talqinlarini tizimlashtirish, bilingual ongning tuzilishi va til boshqaruvi mexanizmlarini yoritish, shuningdek, raqamli psixologiya hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining bilingual shaxs xususiyatlarini o‘rganishdagi imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, ilmiy manbalarni umumlashtirish va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Bilingvizmning psixologik talqini

Bilingvizm tushunchasining tarixiy rivojlanishi maksimalistik va minimalistik ta’riflar o‘rtasidagi farq bilan tavsiflanadi. L. Blumfild ikki tilni ona tili darajasida mukammal egallagan shaxsni bilingual deb hisoblagan [3]. J. Maknamara esa ikkinchi tilda gapirish, tinglab tushunish, o‘qish yoki yozish ko‘nikmalaridan hech bo‘lmaganda bittasiga minimal darajada ega bo‘lishni bilingvizm belgisi sifatida taklif etgan [10]. Ushbu ikki qutb bilingvizmni qat’iy “mavjud yoki mavjud emas” toifasi orqali baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi.

Psixologik yondashuv bilingvizmni turli daraja va o‘lchamlarda namoyon bo‘ladigan uzluksiz konstrukt sifatida ko‘radi. Bunda til kompetensiyasi bilan birga tilni egallash yoshi, kundalik foydalanish chastotasi, kommunikativ

vaziyat, dominantlik, kod almashtirish tajribasi va tillarga emotsional munosabat ham hisobga olinadi [5; 9]. Shunday qilib, lingvistik talqin ko‘proq til tizimi va nutq kompetensiyasini tavsiflasa, psixologik talqin ikki tilning ongda tashkil etilishi, boshqarilishi va shaxsning bilish jarayonlariga integratsiyalashuvini o‘rganadi.

XX asrning birinchi yarmida ayrim tadqiqotlarda bilingvizm bolalarning intellektual rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin degan qarashlar ilgari surilgan. Biroq bu xulosalar ko‘pincha ijtimoiy-iqtisodiy holat, ta’lim sifati va til kompetensiyasi kabi omillarni nazorat qilmagan tadqiqotlarga asoslangan edi. E. Peal va W. Lambertning 1962-yildagi tadqiqoti bilingual bolalar bir qator kognitiv ko‘rsatkichlarda monolingual tengdoshlaridan kam emasligini ko‘rsatib, ushbu qarashning o‘zgarishiga sabab bo‘ldi [11].

Keyingi davrda bilingvizm til boshqaruvi, mental leksikon, ijroiya nazorat va metalingvistik xabardorlik bilan bog‘liq jarayon sifatida tizimli o‘rganila boshlandi. Natijada bilingvizm ikki tilda gapira olish qobiliyatidan ko‘ra kengroq — til tizimlarini tanlash, faollashtirish, to‘xtatish va kontekstga mos almashtirish faoliyati sifatida tushunildi [2; 4; 6].

Bilingual ongning yaxlitligi va ikki tilning ongda ifodalanishi

F. Grojan ilgari surgan yaxlit yondashuvga ko‘ra, bilingual shaxs bitta odamdagi ikkita monolingual emas, balki yagona va o‘ziga xos til-kognitiv konfiguratsiyaga ega tizimdir [7; 8]. Uning tillari turli mavzu, vaziyat va ijtimoiy rollarda qo‘llanilishi sababli har bir tildagi kompetensiya bir xil darajada bo‘lishi shart emas. Shu bois bilingualni faqat monolingual standartlar bilan baholash uning real kommunikativ imkoniyatlarini to‘liq aks ettirmaydi.

U. Vaynrayx ikki tilning ongda tashkil etilishini koordinativ, qo‘shma va subordinativ bilingvizm orqali izohlagan [13]. Koordinativ bilingvizmda ikki til nisbatan mustaqil tushunchaviy tizimlarga tayanadi. Qo‘shma bilingvizmda ikki tildagi so‘zlar yagona tushunchaviy ifodaga ulanadi. Subordinativ bilingvizmda esa ikkinchi til birliklari dastlab birinchi til orqali qayta ishlanadi. Zamonaviy tadqiqotlar bu turlarni qat’iy toifalar emas, balki til tajribasi va foydalanish chastotasi ta’sirida o‘zgaradigan holatlar deb hisoblaydi [5; 9; 12].

Bilingual ongni yaxlit tizim sifatida tushunish raqamli diagnostika uchun ham muhimdir. Sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimi kod almashtirish, so‘z topishdagi pauza yoki bir tildagi nisbatan pastroq ko‘rsatkichni avtomatik ravishda kamchilik deb baholamasligi kerak. Natija shaxsning umumiy bilingual profili, dominant tili, tilni egallash yoshi va foydalanish konteksti bilan birgalikda talqin qilinishi lozim.

Bilingvizm ko‘p o‘lchovli konstrukt va til boshqaruvi jarayoni sifatida

Bilingvizmni bitta ko‘rsatkich, masalan, tilni bilish darajasi bilan o‘lchash psixologik jihatdan yetarli emas. Ikkinchi tilni egallash yoshi, har ikki til bo‘yicha kompetensiya, foydalanish chastotasi, dominantlik, til almashish tezligi, kommunikativ kontekst va shaxsning tilga emotsional munosabati birgalikda bilingual profilni tashkil etadi. Ushbu omillar kognitiv qayta ishlash va nutqiy boshqaruvga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Erta bilingvallarda ikki tilning fonologik va semantik tizimlari yuqori darajada integratsiyalashgan bo‘lishi mumkin, kech bilingvallarda esa ikkinchi tilning qayta ishlanishi dastlab ona tili vositasida amalga oshadi. Balansli bilingvizm tillardan foydalanish darajasining nisbatan yaqinligini, dominant bilingvizm esa bir tilning ikkinchisiga qaraganda tezroq va ko‘proq avtomatlashgan holda qo‘llanishini bildiradi. Ushbu farqlar tadqiqot natijalarini sharhlashda e’tiborga olinmasa, bilingual guruh ichidagi individual tafovutlar yashirin qoladi.

Bilingual shaxs nutqiy faoliyat davomida vaziyatga mos tilni tanlaydi, uni faollashtiradi va ayni vaqtda ikkinchi tilning xalal beruvchi unsurlarini nazorat qiladi. D. Greenning inhibitor nazorat modeliga ko‘ra, bu jarayon diqqatni boshqarish va mos bo‘lmagan javobni to‘xtatish mexanizmlariga tayanadi [6]. Demak, bilingvizm ikki tilga oid bilimlar ombori emas, balki uzluksiz kognitiv boshqaruv faoliyatidir.

Kod almashtirish bilingual nutqning tabiiy ko‘rinishi bo‘lib, u har doim til kompetensiyasining pastligini anglatmaydi. Kommunikativ maqsad, suhbatdosh, mavzu yoki emotsional mazmunga qarab tilni tez almashtirish yuqori darajadagi kontekstual boshqaruvni talab qilishi mumkin. Shuning uchun kod almashtirishni avtomatik ravishda nutqiy xato sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asoslanmagan.

Ikki tilni qiyoslash tajribasi metalingvistik xabardorlikni ham rivojlantiradi. Bilingual shaxs tilning tuzilishi, grammatik qoidalari va so‘z bilan tushuncha o‘rtasidagi munosabatni ongli ravishda tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladi [2; 9]. Shu bilan birga, tillar shaxsda turli xotira, hissiy tajriba, ijtimoiy rol va identifikatsiya shakllarini faollashtirishi mumkin [12].

Sun’iy intellekt asosidagi bilingual psixodiagnostikaning imkoniyatlari

Sun’iy intellekt texnologiyalari bilingual shaxsning nutqiy va kognitiv xususiyatlarini kompleks tahlil qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Avtomatik nutq tahlili yordamida so‘z boyligi, grammatik murakkablik, pauza davomiyligi, leksik qidiruv tezligi, xatolar tuzilmasi va tillar o‘rtasidagi almashuv holatlarini qayd etish mumkin. Ushbu ma’lumotlar psixolog, pedagog yoki psixolingvistga shaxsning bilingual profilini aniqlashtirishda yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Raqamli platformalar o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari, nutqiy topshiriqlardagi javob tezligi va kod almashtirish ko‘rsatkichlarini birlashtirib, individual til tajribasining ko‘p o‘lchovli modelini shakllantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv ayniqsa katta tanlanmalarda ma’lumotlarni tizimlashtirish, dinamik o‘zgarishlarni kuzatish va individual tavsiyalar ishlab chiqishda foydalidir.

Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan natijani bevosita klinik yoki kasbiy xulosa sifatida qabul qilish mumkin emas. Algoritmning o‘quv ma’lumotlarida ayrim tillar, dialektlar yoki ijtimoiy guruhlar yetarli ifodalanmagan bo‘lsa, natija tarafkash bo‘lishi mumkin. Nutqiy tezlikning pasayishi ham doimo kognitiv qiyinchilikni anglatmaydi; u mavzu, stress, madaniy me’yor yoki ikkinchi tilni qo‘llash chastotasiga bog‘liq bo‘lishi ehtimol.

Sun’iy intellekt asosidagi bilingual diagnostika uch tamoyilga tayanishi lozim: algoritmik natijani mutaxassisning kompleks psixologik bahosi bilan birga talqin qilish; nutq yozuvlari va shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlash; baholash mezonlarini turli tillar va madaniy guruhlar uchun sinovdan o‘tkazish. Inson mutaxassisi shaxsning motivi, identifikatsiyasi va ijtimoiy kontekstini baholaydi, raqamli vosita esa katta hajmdagi ma’lumotdagi statistik naqshlarni aniqlashga yordam beradi.

Bilingvizmning kognitiv oqibatlari bo‘yicha natijalar ziddiyatli bo‘lgani sababli sun’iy intellekt modeli ham “bilingual ustunlik” yoki “bilingual kamchilik” kabi soddalashtirilgan xulosalarni takrorlamasligi zarur [2; 4; 9]. Eng maqbul yondashuv bilingualizmni individual tarix, til tajribasi va vaziyatga bog‘liq ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida baholashdir.

Xulosa

Bilingvizm tushunchasining psixologik talqini uni ikki tilni bilish darajasi bilan chegaralamaydi. U ikki tilning ongda ifodalanishi, o‘zaro ta’siri, boshqarilishi va shaxsning kognitiv hamda ijtimoiy tajribasiga integratsiyalashuvini qamrab oluvchi ko‘p o‘lchovli, uzluksiz va dinamik konstrukt hisoblanadi. Bilingual ong yaxlit tizim bo‘lib, uning xususiyatlarini monolingual me’yor bilan bir tomonlama baholash to‘liq ilmiy natija bermaydi.

Til boshqaruvi, metalingvistik xabardorlik, kod almashtirish, til dominantligi va bilingual identifikatsiya mazkur fenomenning asosiy psixologik komponentlaridir. Ularni o‘rganishda shaxsning til tajribasi, yoshi, kommunikativ konteksti va madaniy muhiti birgalikda hisobga olinishi zarur.

Sun’iy intellekt va raqamli psixologiya bilingual profilni tahlil qilish, nutqiy ko‘rsatkichlarni qayd etish va individual farqlarni aniqlashtirish uchun istiqbolli imkoniyatlar yaratadi. Biroq bunday texnologiyalar mutaxassis

xulosasini almashtirmasligi, xolislik, maxfiylik va madaniy moslik tamoyillari asosida qo‘llanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. - М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1999. - 382 с.

2. Bialystok E., Craik F.I.M., Luk G. Bilingualism: Consequences for mind and brain // Trends in Cognitive Sciences. - 2012. - Vol. 16, No. 4. - P. 240-250.

3. Bloomfield L. Language. - New York: Holt, 1933. - 564 p.

4. Costa A., Sebastián-Gallés N. How does the bilingual experience sculpt the brain? // Nature Reviews Neuroscience. - 2014. Vol. 15, No. 5. P. 336-345.

5. De Groot A.M.B. Language and Cognition in Bilinguals and Multilinguals: An Introduction. - New York: Psychology Press, 2011. - 514 p.

6. Green D.W. Mental control of the bilingual lexico-semantic system // Bilingualism: Language and Cognition. - 1998. - Vol. 1, No. 2. - P. 67-81.

7. Grosjean F. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues // Bilingualism: Language and Cognition. - 1998. - Vol. 1, No. 2. - P. 131-149.

8. Grosjean F. Bilingual: Life and Reality. - Cambridge: Harvard University Press, 2010. - 276 p.

9. Kroll J.F., Bialystok E. Understanding the consequences of bilingualism for language processing and cognition // Journal of Cognitive Psychology. - 2013. - Vol. 25, No. 5. - P. 497-514.

10. Macnamara J. The bilingual’s linguistic performance: A psychological overview // Journal of Social Issues. - 1967. - Vol. 23, No. 2. - P. 58-77.

11. Peal E., Lambert W.E. The relation of bilingualism to intelligence // Psychological Monographs: General and Applied. 1962. Vol.76, No. 27. P. 1-23.

12. Pavlenko A. The Bilingual Mind and What It Tells Us about Language and Thought. - Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 382 p.

13. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. - The Hague: Mouton, 1953. - 148 p.

GENERATIV SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI TALABALARNING PSIXOLOGIK SALOMATLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Qalandarova Yulduz Bahramovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’limda generativ sun’iy intellekt (GenAI) texnologiyalari orqali talabalar psixologik salomatligini shakllantirishning

pedagogik-psixologik imkoniyatlari tahlil qilingan. Intellektual tizimlarning akademik stressni kamaytirish, ta’limni shaxsiylashtirish va 24/7 formatida anonim emotsional ko‘mak berishdagi roli ochib berilgan. Raqamli psixologik xizmatlarning xavf-xatarlari (tobelik, gallyusinatsiya, konfidensiallik) qiyosiy baholangan. Talabalar ruhiy barqarorligini ta’minlash uchun sun’iy intellektning tezkorligi va professional psixolog tahlilini sintezlovchi "Inson + Sun’iy intellekt" (Human-in-the-loop) gibrid modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: generativ sun’iy intellekt, psixologik salomatlik, raqamli transformatsiya, talabalar, akademik stress, gibrid model, emotsional intellekt, shaxsiylashtirilgan ta’lim, psixologik farovonlik.

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi ta’lim tizimida yangi pedagogik va psixologik yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, generativ sun’iy intellekt (GenAI) texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi ta’lim, amaliy psixologiya va yoshlar bilan tizimli ishlash sohalarida mutlaqo yangi metodologik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Talabalarning psixologik salomatligini saqlash, ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligini va emotsional barqarorligini mustahkamlash masalasi zamonaviy oliy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib, ushbu jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalaridan diversifikatsiyalashgan (ko‘p qirrali) asosda foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ–4996-son qarori bilan tasdiqlangan “Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni jadallashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar” hamda respublikamizning raqamli strategik dasturlarida ta’lim tizimini raqamlashtirish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va zamonaviy intellektual tizimlarni o‘quv jarayoniga keng joriy etish vazifalari belgilab berilgan [2]. Shuningdek, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim muhitini yaratish, elektron ta’lim platformalarini takomillashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda [1]. Mazkur islohotlarni oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga oid Hukumat qarorlari tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlamoqda [3]. Ushbu transformatsiyalar talabalar psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlashning innovatsion raqamli mexanizmlarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, talabalik davrida intensiv akademik yuklama, ijtimoiy rollarning almashinuvi va

adaptatsiya jarayonlari sababli stress, emotsional zo‘riqish, xavotir va depressiv holatlar eng ko‘p uchraydigan psixologik muammolar sirasiga kiradi [14]. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida generativ sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarning psixologik salomatligini mustahkamlash, psixologik profilaktika ishlarini raqamli transformatsiya qilish va psixologik yordam xizmatlari samaradorligini oshirish bugungi kunda dolzarb pedagogik-psixologik muammo hisoblanadi.

Asosiy qism. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti psixologik salomatlikni insonning o‘z imkoniyatlarini to‘liq anglay olishi, kundalik hayotdagi stresslarni samarali boshqara olishi, undorli faoliyat yuritishi va jamiyat hayotiga ijobiy hissa qo‘sha olish qobiliyati bilan tavsiflaydi [14]. C.D. Ryff o‘zining psixologik farovonlik (psychological well-being) modelida shaxsiy o‘sish, hayotiy maqsadlar va atrof-muhitni boshqara olish ko‘nikmalarini psixologik salomatlikning determinanti sifatida baholaydi [13]. Generativ sun’iy intellekt esa foydalanuvchi so‘rovlariga (prompt) javoban neyron tarmoqlar yordamida mutlaqo yangi matn, tasvir, kod, audio va boshqa turdagi kontentlarni yaratishga qodir bo‘lgan intellektual tizimlar majmuidir [12]. Ushbu texnologiyalar tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) orqali inson bilan dialogga kirishish, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil etish va individual psixoedukatsion tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega [15].

Xalqaro va milliy miqyosda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, generativ sun’iy intellektning ta’lim va ruhiy salomatlikni simbiotik qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni bir qator konseptual nazariyalarga tayanadi:

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi: Olimning fikricha, shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi uning ruhiy barqarorligi va muvaffaqiyatli faoliyatining muhim omilidir [10]. Generativ sun’iy intellekt asosidagi kognitiv assistentlar talabalarga topshiriqlarni sub-komponentlarga bo‘lishga, o‘z ustida ishlash strategiyasini belgilashga ko‘maklashib, ularda subyektiv muvaffaqiyat hissini va shaxsiy samaradorlikka bo‘lgan ishonchni oshiradi.

D. Golemanning emotsional intellekt konsepsiyasi: D. Goleman emotsional intellektni (EQ) shaxs ruhiy farovonligining va ijtimoiy adaptatsiyasining asosi sifatida baholaydi [11]. GenAI negizidagi chatbotlar va interaktiv simulyatsiyalar talabalarning o‘z his-tuyg‘ularini verbalizatsiya qilishi (so‘z bilan ifodalashi), refleksiya yuritishi va emotsional holatlarini tahlil qilish orqali emotsional intellekt ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

M. Seligmanning pozitiv psixologiya nazariyasi (PERMA modeli): Mazkur yondashuvga koqura, psixologik farovonlik ijobiy emotsiyalar,

jarayonga jalb qilinganlik, ijobiy munosabatlar va shaxsiy yutuqlar bilan bog‘liq [14]. Generativ intellektual tizimlar talabalarning shaxsiy qiziqishlariga mos motivatsion kontentlar va resurslar yaratish orqali pozitiv psixologik muhitni doimiy qo‘llab-quvvatlaydi.

Rose Luckin va Wayne Holmesning raqamli ta’lim modellari: R. Luckin sun’iy intellektni ta’limda inson intellektini to‘ldiruvchi va kengaytiruvchi vosita sifatida baholaydi [8]. W. Holmes esa AI texnologiyalarining asosiy funksiyasi ta’lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini diagnostika qilish va moslashtirilgan (adaptiv) yordam ko‘rsatishdan iboratligini asoslaydi [7].

O‘zbekistonlik psixolog olimlar E.G‘oziyev [6], V.Karimova [9], G‘.Shoumarov [5] va M.Davletshinlarning [4] ilmiy tadqiqotlarida yoshlar shaxsining barkamol rivojlanishi, talabalarning kasbiy va shaxsiy shakllanish jarayonidagi psixologik salomatligi, ijtimoiy moslashuvi hamda ma’naviy-axloqiy kamoloti masalalari fundamental asosda o‘rganilgan. Milliy maktabimiz vakillarining ilmiy qarashlari talabalarning ruhiy barqarorligini ta’minlashda ijtimoiy muhit, maqsadli ta’limiy ta’sir va individual-psixologik xususiyatlarning determinanti (belgilovchi omili) o‘rtasidagi uzviylikni ko‘rsatib beradi. Zamonaviy raqamli ta’lim sharoitida ushbu konseptual yondashuvlar generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining adaptiv, interaktiv va shaxsiylashtirilgan imkoniyatlari bilan sintezlashib, talabalarni psixologik qo‘llab-quvvatlashning mutlaqo yangi va innovatsion modelini yaratishga zamin hozirlamoqda.

GenAI texnologiyalarining pedagogik va psixologik imkoniyatlari

1. Pedagogik imkoniyatlar. Ta’lim jarayoniga integratsiya qilingan generativ sun’iy intellekt tizimlari talabalarning akademik stressini kamaytirish va o‘quv motivatsiyasini barqarorlashtirish orqali bilvosita psixologik salomatlikni yaxshilashga xizmat qiladi:

Individual o‘quv trayektoriyasini loyihalash (Shaxsiylashtirilgan ta’lim): GenAI har bir talabaning individual kognitiv uslubi, axborotni qabul qilish tezligi va psixologik yuklama darajasini hisobga olgan holda moslashtirilgan o‘quv materiallarini taqdim etadi. Bu talabada akademik muvaffaqiyatsizlik xavotirini kamaytiradi.

Tezkor va interaktiv psixoedukatsiya: Tizim stress menejmenti, vaqtni boshqarish (taym-menedjment), emotsional barqarorlik va imtihon xavotirini pasaytirish bo‘yicha talabaning so‘roviga mos matnli, vizual va audio-resurslarni soniyalar ichida generatsiya qiladi. Bu talabalarning psixologik savodxonligini oshiradi.

Raqamli pedagogik fasilitatsiya: Murakkab o‘quv mavzularini soddalashtirilgan interaktiv shaklda (masalan, Sokratik muloqot uslubida) tushuntirib berish orqali talabalarda intellektual charchoq va frustratsiya (umidsizlik) holatlarining oldini oladi.

Psixologik imkoniyatlar. To‘g‘ridan-to‘g‘ri psixologik profilaktika va korreksiya jarayonida GenAI quyidagi klinik bo‘lmagan formatdagi imkoniyatlarni namoyon etadi:

24/7 formatidagi birlamchi emotsional qo‘llab-quvvatlash: Sun’iy intellekt asosidagi chatbotlar an’anaviy psixolog qabuliga borishdan tortinadigan, ijtimoiy stigmaga (uyat, andisha, xavotirga) ega bo‘lgan talabalar uchun anonim, tushunuvchan va xavfsiz birlamchi muloqot maydonini taqdim etadi.

Ekspress-diagnostika va skreening: Talabaning yozma matnlari, nutq tonalligi va so‘rovlar arxividagi semantik o‘zgarishlarni LLM (Katta til modellari) yordamida tahlil qilib, undagi yashirin depressiya, yuqori xavotirlik va suitsidal xavf belgilarini erta bosqichda aniqlash hamda inson-mutaxassisga yo‘naltirish.

Psixologik rezilentlikni (chidamlilikni) shakllantirish: Neyron tarmoqlar vositasida talabalarga kognitiv-bixevioral terapiya (KBT) metodlariga asoslangan kundalik refleksiv mashqlar, relaksatsiya texnikalari va virtual psixologik trenajyorlarni taklif qilish.

Generativ sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik-psixologik qiyosiy tahlili

Oliy ta’lim tizimida raqamli psixologik xizmatlarni to‘g‘ri tashkil etish uchun GenAI texnologiyalarining ijobiy va salbiy jihatlarini chuqur qiyosiy tahlil etish lozim.

Tahlil mezonlari	Afzalliklari (Imkoniyat va pedagogik-psixologik afzalliklar)	Muammolari (Xavf-xatarlar va cheklovlar)
Erkinlik va resurslar samaradorligi	Tezkor va doimiy (24/7) yordam: Talaba geografik joylashuvi va vaqtdan qat’i nazar tunda ham psixologik yordam yoki maslahat olish imkoniyatiga ega.	Insoniy empatiyaning cheklanganligi: Sun’iy intellekt hissiyotlarni simulyatsiya qila oladi, biroq haqiqiy insoniy hamdardlik, chuqur intuitiv tushunish va terapevtik aloqani shakllantira olmaydi.
Metodologik yondashuv	Shaxsiylashtirilgan yondashuv: Talabaning individual psixologik profilidan kelib chiqib, aynan uning muammosiga (masalan,	Gallyusinatsiya va noto‘g‘ri tavsiyalar xavfi: Algoritmik xatolar tufayli tizim talabaga noto‘g‘ri yoki psixologik holatni og‘irlashtiruvchi maslahatlar

	prokrastinatsiya yoki adaptatsiya) mos profilaktik dastur tuzadi.	(klinik holatlarda) berib yuborishi mumkin.
Xizmat qamrovi va ommabopligi	Keng qamrovlilik va iqtisodiy tejamkorlik: Bir vaqtning o‘zida minglab talabalarga birlamchi psixoedukatsion va profilaktik yordam ko‘rsatish orqali universitet psixologlarining ish yuklamasini kamaytiradi.	Texnologik tobelik (Addiksiya): Talabalarning muammolarni hal qilishda faqat raqamli yordamchilarga suyanib qolishi, real hayotiy muloqot va real sotsiumdan uzilish xavfini tug‘diradi.
Ma’lumotlar bilan ishlash	Tizimli monitoring: Talabaning ruhiy holat dinamikasini muntazam kuzatish va unga mos ravishda tavsiyalar paketini yangilab borish imkoniyati.	Konfidensiallik va xavfsizlik muammosi: Talabaning o‘ta shaxsiy ruhiy muammolari, kechinmalari uchinchi shaxslarga yoki umumiy ma’lumotlar bazasiga sizib chiqishi xavfi.
Kontent sifati	Multimediali resurslar bazasi: Har xil yoshdagi va xarakterdagi talabalar uchun tushunarli bo‘lgan kontentlarni (keyslar, skriptlar, audio-vizual qo‘llanmalar) tezkor yaratish.	Axloqiy va huquqiy tartibga solinmaganlik: Sun’iy intellekt bergan tavsiyaning salbiy oqibatlari uchun huquqiy va axloqiy javobgarlik masalasining ochiq qolayotgani.
Tahlil mezonlari	Afzalliklari (Imkoniyat va pedagogik-psixologik afzalliklar)	Muammolari (Xavf-xatarlar va cheklovlar)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, generativ sun’iy intellekt texnologiyalari talabalar psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash tizimida inqilobiy komponent bo‘lish salohiyatiga ega. Biroq, ta’lim va amaliy psixologiya etikasidan kelib chiqib ta’kidlash lozimki, ushbu texnologiyalar professional inson-psixolog yoki psixoterapevt faoliyatini to‘liq almashtira olmaydi.

Xulosa. Olib borilgan nazariy va metodologik tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari oliy ta’lim muassasalarida talabalarning psixologik salomatligini shakllantirish, o‘quv motivatsiyasini barqarorlashtirish va akademik stressni boshqarishning yuqori samaradorlikka ega innovatsion pedagogik-psixologik vositasi hisoblanadi.

2. Tizim taqdim etayotgan anonimlik va 24/7 formatidagi faoliyat talabalardagi sotsial-psixologik stigmalar va to‘siqlarni yengib o‘tib, ularga o‘z

vaqtida birlamchi emotsional-profilaktik yordam ko‘rsatish va psixologik xizmatlarning ommabopligini oshirish imkonini beradi.

3. Sun’iy intellekt texnologiyalarini oliy ta’lim tizimiga joriy etishda ma’lumotlar xavfsizligi, algoritmlarning axloqiy va huquqiy javobgarligi hamda tavsiyalarning validliligi (to‘g‘riligi) ustidan qat’iy mutaxassis nazoratini o‘rnatish strategik ahamiyatga ega.

4. Kelgusida oliy ta’lim muassasalari qoshidagi psixologik xizmatlar markazlariga GenAI texnologiyalarini integratsiya qilish bo‘yicha aniq dasturiy mahsulotlar yaratish va ularning samaradorligini baholovchi eksperimental-empirik tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “«Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6079-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni jadallashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–4996-son Qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 18.02.2021-y.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-son Qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.01.2021-y.

4. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDPU, 2004. – 124 b.

5. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2008. – 296 b.

6. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. Darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 544 b.

7. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 242 p.

8. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – London: UCL IOE Press, 2018. – 232 p.

9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012. – 172 b.

10. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.

11. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.

12. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – London: Pearson, 2021. – 1166 p.

13. Ryff C.D. Psychological Well-Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia // Psychotherapy and Psychosomatics. – 2014. – Vol. 83, No. 1. – PP. 10–28.

14. Seligman M. Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. – New York: Free Press, 2011. – 368 p.

15. https://unesdoc.unesco.org/

16. https://www.who.int/

“VATAN TAYANCHI” HARAKATI MISOLIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING HARBIY-VATANPARVARLIK KOMPETENTLIGINI BAHOLASHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Yarmatov Akbar Normurotovich,
Qori Niyoziy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
Qoraqalpog‘iston filiali mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0009-0009-5793-4190
E-mail: akbaryarmatov1988@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Vatan tayanchi” harakati misolida yuqori sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari tahlil qilindi. Tadqiqotda 140 nafar o‘quvchi ishtirok etib, pedagogik kuzatuv, anketa so‘rovi, diagnostik testlar va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Harbiy-vatanparvarlik kompetentligining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlari asosida baholash mezonlari ishlab chiqildi. Natijalar sun’iy intellekt texnologiyalari diagnostika jarayonining aniqligi va obyektivligini oshirish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Shuningdek, mashinali o‘qitish (Machine Learning) algoritmlaridan foydalanish kompetentlik darajalarini tasniflash va monitoring qilishning istiqbolli vositasi sifatida asoslandi.

Kalit so‘zlar: harbiy-vatanparvarlik kompetentligi, sun’iy intellekt, mashinali o‘qitish, psixodiagnostika, “Vatan tayanchi”, monitoring, raqamli ta’lim.

Kirish. Globallashuv, axborot oqimlarining jadallashuvi va geosiyosiy jarayonlarning murakkablashuvi sharoitida yosh avlodni Vatanga sadoqat, fuqarolik mas’uliyati hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasida yoshlarning intellektual, ma’naviy, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish davlatning muhim vazifasi sifatida belgilangan [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda Vatanga daxldorlik hissi va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Mazkur vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida PQ–150-son qarori asosida “Vatan tayanchi” bolalar va o‘smirlar harbiy-vatanparvarlik harakati tashkil etildi [3].

“Vatan tayanchi” harakati doirasida yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan ma’naviy-ma’rifiy, harbiy-amaliy va sport tadbirlari tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Biroq mazkur faoliyat samaradorligini baholash, o‘quvchilarda shakllanayotgan harbiy-vatanparvarlik kompetentligining rivojlanish darajasini aniqlash va monitoring qilish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Shu munosabat bilan sun’iy intellekt texnologiyalarining katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va rivojlanish tendensiyalarini prognozlash imkoniyatlari harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholash jarayonini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi “Vatan tayanchi” harakati misolida yuqori sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollarini aniqlash hamda ushbu jarayonning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Kompetentlik zamonaviy pedagogikada shaxsning bilim, ko‘nikma va tajribalarini amaliy faoliyatda samarali qo‘llash qobiliyati sifatida talqin etiladi [4]. Shu nuqtai nazardan, harbiy-vatanparvarlik kompetentligi o‘quvchilarning Vatanga sadoqati, fuqarolik mas’uliyati, harbiy burchni anglash darajasi hamda ijtimoiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan integrativ sifat hisoblanadi.

Mamlakatimiz olimlari E.T.Qolqonov, R.Yu.Qurbonov va B.Tursunov tadqiqotlarida vatanparvarlikni shaxsning ma’naviy-axloqiy sifati, milliy qadriyatlarga sadoqati va davlat oldidagi mas’uliyatini ifodalovchi muhim omil sifatida baholaydilar [5–7]. Harbiy pedagogika va harbiy psixologiya sohasidagi tadqiqotlarda esa Vatanga sadoqat, intizom, fidoyilik va jamoaviylik harbiy-vatanparvarlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida e’tirof etiladi [8–10].

Nazariy tahlillar asosida harbiy-vatanparvarlik kompetentligining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlari ajratildi. Mazkur komponentlar o‘quvchilarning harbiy-vatanparvarlik kompetentligini kompleks baholash imkonini beradi.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim va psixodiagnostika tizimlarida qo‘llanilishi kengayib bormoqda. Xususan, mashinali o‘qitish (Machine Learning) algoritmlari katta hajmdagi

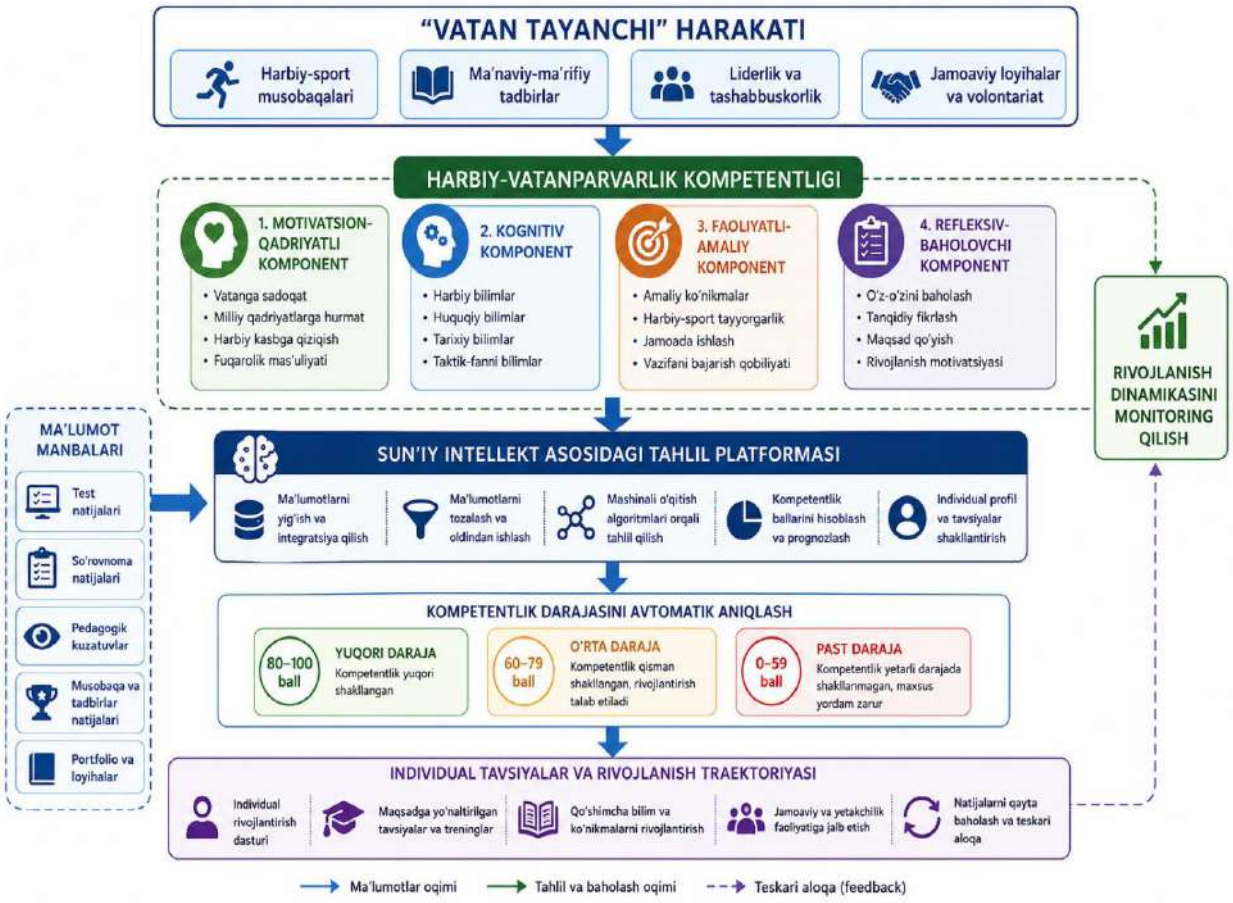

Motivatsion-qadriyatli	Vatanga munosabat, fuqarolik mas’uliyati, davlat ramzlariga hurmat	So‘rovnoma, anketa
Kognitiv	Harbiy bilimlar, tarixiy bilimlar, milliy xavfsizlik bo‘yicha tushunchalar	Test natijalari
Faoliyatli-amaliy	Musobaqalar, loyihalar va jamoat ishlaridagi ishtirok	Monitoring ma’lumotlari
Refleksiv-baholovchi	O‘zini baholash, o‘z ustida ishlashga intilish	Diagnostik testlar

Mazkur ko‘rsatkichlar asosida shakllantirilgan ma’lumotlar bazasi sun’iy intellekt algoritmlari yordamida qayta ishlanib, o‘quvchilarning individual kompetentlik profillari shakllantiriladi.

Muhokama va natijalar.

Tadqiqot davomida olingan natijalar yuqori sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik kompetentligini kompleks baholash imkonini berdi. Tahlillar

motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlarning shakllanganlik darajasi bir xil emasligini, ayrim komponentlar bo‘yicha nisbatan yuqori, ayrimlari bo‘yicha esa past ko‘rsatkichlar kuzatilganligini ko‘rsatdi.

1-rasm. “Vatan tayanchi” harakati misolida harbiy-vatanparvarlik kompetentligini sun’iy intellekt asosida baholash modeli

Taklif etilayotgan modelda respondentlarning test natijalari, anketa ma’lumotlari, pedagogik kuzatuvlar va faoliyat monitoringi ko‘rsatkichlari

yagona ma’lumotlar bazasiga jamlanadi. Keyinchalik ushbu ma’lumotlar Machine Learning algoritmlari yordamida qayta ishlanib, o‘quvchilarning harbiy-vatanparvarlik kompetentligi yuqori, o‘rta va past darajalarga avtomatik tasniflanadi. Modelning asosiy afzalligi katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, yashirin bog‘liqliklarni aniqlash hamda pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirish imkoniyatida namoyon bo‘ladi.

2-jadval. Harbiy-vatanparvarlik kompetentligining shakllanganlik darajalari (N=140)

Daraja	Respondentlar soni	Ulushi (%)
Yuqori	36	25,7
O‘rta	75	53,6
Past	29	20,7
Jami	**140**	**100,0**

Respondentlarning 53,6 foizi o‘rta, 25,7 foizi yuqori va 20,7 foizi past darajadagi harbiy-vatanparvarlik kompetentligiga ega ekanligi aniqlandi. Mazkur natijalar o‘quvchilarning aksariyatida Vatanga sadoqat, fuqarolik mas’uliyati va milliy qadriyatlarga hurmat shakllanganligini ko‘rsatsa-da, ayrim o‘quvchilarda ushbu sifatlarni yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

3-jadval. Harbiy-vatanparvarlik kompetentligi komponentlari bo‘yicha o‘rtacha natijalar

Komponent	O‘rtacha ko‘rsatkich (%)
Motivatsion-qadriyatli	78,4
Kognitiv	74,2
Faoliyatli-amaliy	69,8
Refleksiv-baholovchi	72,5

3-jadval natijalariga ko‘ra, eng yuqori ko‘rsatkich motivatsion-qadriyatli komponentda (78,4%), eng past ko‘rsatkich esa faoliyatli-amaliy komponentda

(69,8%) kuzatildi. Bu o‘quvchilarda vatanparvarlik qadriyatlari va fuqarolik mas’uliyati nisbatan yuqori shakllangan bo‘lsa-da, ularni harbiy-amaliy va ijtimoiy faoliyatlarga yanada kengroq jalb etish zarurligini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar tavsifiy statistika asosida tahlil qilinib, komponentlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar qiyosiy tahlil orqali baholandi. Tahlil natijalari motivatsion-qadriyatli va faoliyatli-amaliy ko‘rsatkichlar o‘rtasida musbat bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Bu esa o‘quvchilarning Vatanga sadoqati va fuqarolik mas’uliyati amaliy faoliyatdagi faolligi bilan uzviy bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, sun’iy intellektga asoslangan konseptual model o‘quvchilarning harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholash, monitoring qilish va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash uchun istiqbolli vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Olingan natijalar E.T.Qolqonov, R.Yu.Qurbonov va B.Tursunovlarning vatanparvarlik tarbiyasida motivatsion-qadriyatli omillarning ustuvorligi haqidagi ilmiy qarashlarini tasdiqlaydi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari “Vatan tayanchi” harakati yuqori sinf o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik kompetentligini rivojlantirishning samarali vositalaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Diagnostika natijalariga ko‘ra, respondentlarning asosiy qismida harbiy-vatanparvarlik kompetentligi o‘rta darajada shakllangan bo‘lib, motivatsion-qadriyatli komponent eng yuqori, faoliyatli-amaliy komponent esa nisbatan past ko‘rsatkichlarni namoyon etdi.

Ilmiy tahlillar asosida harbiy-vatanparvarlik kompetentligining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlardan iborat modeli ishlab chiqildi. Mazkur model o‘quvchilarning kompetentlik darajasini kompleks baholash imkonini beradi.

Sun’iy intellekt va Machine Learning texnologiyalaridan foydalanish test natijalari, anketa ma’lumotlari hamda pedagogik kuzatuvlarni yagona tizimda qayta ishlash, kompetentlik darajalarini avtomatik tasniflash va rivojlanish dinamikasini monitoring qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bois “Vatan tayanchi” harakati faoliyatida harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholashning raqamli monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son). URL: https://lex.uz/docs/6445145 (murojaat qilingan sana: 14.06.2026).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-martdagi PQ–150-son “Vatan tayanchi» bolalar va o‘smirlar harbiy-vatanparvarlik harakati faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi Qarori.

4. Абрамов А.В. Методика подготовки учителей математики в учебно-научном педагогическом комплексе: Автореф. дис. … канд. пед. наук. – Москва, 1993. – 30 с.

5. Qolqonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal qilishining bog‘liqlik qonuniyatlari: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O‘zMU, 2011. – 22 b.

6. Qurbonov R.Yu. Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy g‘oyaning o‘rni: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O‘zMU, 2011. – 25 b.

7. Tursunov B. Jamoat xavfsizligiga tahdid va xavf-xatarlarga qarshi kurashishda harbiy xizmatchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash. Monografiya. – Toshkent: Amir Temur nomidagi O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati akademiyasi, 2023. – 140 b.

8. Mahmudov R.M. Harbiy psixologiya va pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2019. – 43 b.

9. Mahmudov R.M., Ikmatullaev G.Z. Harbiy pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. 256 b.

10. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya: shaxs kamoloti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004. – 224 b.

11. Ne'matov Rixsitilla Bahodirjon o‘g‘li. Sun'iy intellekt yordamida harbiy xizmatchilarning ruhiy holatini tahlil qilish imkoniyatlari // Universal Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2025. – Vol. 3, No. 31. – B. 26–29. – URL: https://science-research.org.uz/index.php/UJSSPC/article/view/1138 (murojaat qilingan sana: 14.06.2026).

RAQAMLI PSIXODIAGNOSTIKADA YUZ TASVIRLARIDAGI SHOVQINLARNI BARTARAF ETISHNING SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN MATEMATIK VA DASTURIY YONDASHUVLARI

Sultanov Djamshid Baxodirovich
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU transformatsiya va xalqaro strategik rivojlantirish bo‘yicha prorektori,
Texnika fanlari doktori, dotsent
Email va tel: sdjamshid@gmail.com, (71) 238-64-63
Qodirov Raximjon Rasuljon o‘g‘li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU tayanch doktoranti
Email va tel: rahimjonqodirov1997uzbek@gmail.com, (94) 436-75-53

Annotatsiya. Mazkur tezisda raqamli psixodiagnostikada yuz tasvirlaridagi shovqinlarni bartaraf etishning matematik va dasturiy yondashuvlari yoritilgan. Yuz tasvirlari orqali emotsional holat, stress va charchoq belgilarini aniqlashda tasvir sifati muhim omil hisoblanadi. Shovqin, xiralik yoki yoritilishdagi notekislik sun'iy intellekt algoritmlarining diagnostik belgilarni noto'g'ri ajratishiga sabab bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar. *Raqamli psixodiagnostika, sun'iy intellekt, yuz tasviri, tasvirdagi shovqin, shovqinni bartaraf etish, matematik model, denoising, harbiy psixologiya, tasvirni qayta ishlash, diagnostik tahlil.*

KIRISH. Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari psixologik diagnostika jarayonlarida, xususan, shaxsning emotsional holati, stress, charchoq va psixologik zo'riqish belgilarini aniqlashda keng qo'llanilmoqda. Yuz ifodalari asosida psixologik holatni baholashda raqamli tasvirlarni qayta ishlash va chuqur o'rganish algoritmlari muhim ahamiyat kasb etadi [13].

Yuzdagi mayda mimik o'zgarishlar, ko'z atrofi belgilarining holati, yuz mushaklarining tarangligi yoki charchoq alomatlari tasvir aniqligiga bevosita bog'liq. Shovqin, xiralik, past yoritilish yoki kamera sifati bilan bog'liq buzilishlar sun'iy intellekt modeli tomonidan diagnostik belgilarni noto'g'ri ajratishiga sabab bo'lishi mumkin [11], [14].

Shu sababli raqamli psixodiagnostik tizimlarda tasvirlardagi shovqinlarni bartaraf etish muhim ilmiy-amaliy masala sifatida qaraladi. Matematik filtrlash, adaptiv algoritmlar va sun'iy intellektga asoslangan denoising yondashuvlari tasvir sifatini oshirish hamda keyingi diagnostik tahlil aniqligini yaxshilashga xizmat qiladi [1], [2], [12].

Yuz tasvirlaridagi shovqinlar va ularning diagnostik tahlilga ta'siri:

Yuz tasvirlarida shovqinlarning paydo bo'lishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi. Ular orasida kamera sensorining sifati, past yoki notekis yoritilish, tasvirni siqish jarayoni, harakat natijasida xiralashish, fonning murakkabligi hamda ma'lumot uzatishdagi texnik buzilishlarni ko'rsatish mumkin. Tasvirdagi shovqin odatda quyidagi matematik model orqali ifodalanadi[3]: $\mathrm{G(x,y) = F(x,y) + N(x,y)}$ bu yerda $G(x,y)$ - kuzatilayotgan shovqinli tasvir, $F(x,y)$ - asl tasvir, $N(x,y)$ - tasvirga qo'shilgan shovqin komponenti, x, y esa piksel koordinatalaridir.

Yuz tasvirlarida uchraydigan shovqinlarni bir necha guruhlarga ajratish mumkin [4]:

1-jadval. Tavirlar uchraydigan asosiy shovqin turlarining klassifikatsiyasi.

Shovqin turi	**Kelib chiqish sababi**	**Psixodiagnostik tahlilga ta'siri**
Gauss	Kamera sensori, past	Yuz teksturasi va rang

shovqini	yorug‘lik	intensivligi buziladi
Impulsli shovqin	Raqamli uzatishdagi xatoliklar	Ayrim piksel nuqtalari noto‘g‘ri talqin qilinadi
Xiralashish	Harakat yoki fokusning noto‘g‘ri sozlanishi	Ko‘z, lab va qosh konturlari noaniq chiqadi
Yoritilish notekisligi	Tashqi muhit sharoiti	Yuzning ayrim qismlari ortiqcha qorong‘i yoki yorug‘ ko‘rinadi
Siqish artefaktlari	Tasvir hajmini kamaytirish	Mayda mimik belgilar yo‘qoladi yoki buziladi

Psixodiagnostik tahlilda yuzdagi mayda belgilar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, ko‘z atrofidagi charchoq belgilari, qoshlarning holati, lab burchaklarining o‘zgarishi yoki yuz mushaklarining tarangligi insonning ruhiy holati haqida qo‘shimcha axborot berishi mumkin. Agar tasvirda shovqin mavjud bo‘lsa, bunday belgilar sun’iy intellekt algoritmi tomonidan noto‘g‘ri aniqlanishi ehtimoli ortadi.

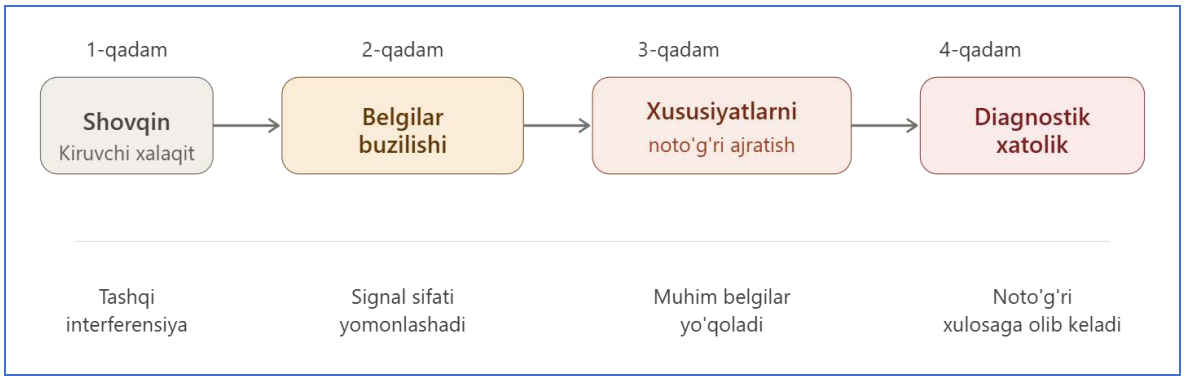

1-rasm. Shovqinli tasvirlarda diagnostik belgilarni ajratish jarayoni

Harbiy psixodiagnostika kabi mas’uliyatli sohalarda diagnostik xulosalarning aniqligi va ishonchliligi yuqori bo‘lishi zarur. Buning uchun tasvir sifati, shovqin darajasi va sun’iy intellekt modeli aniqligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olgan holda matematik hamda dasturiy yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Shovqinlarni bartaraf etishning matematik va dasturiy yondashuvlari:

Ushbu bosqichning asosiy vazifasi tasvirdagi ortiqcha buzilishlarni kamaytirish, yuz konturlari va mimik belgilarni saqlab qolish hamda keyingi sun’iy intellekt asosidagi tahlil uchun sifatli ma’lumot tayyorlashdan iborat.

Matematik nuqtayi nazardan shovqinni bartaraf etish jarayoni asl tasvirni shovqin komponentidan ajratishga qaratiladi. Bu quyidagicha ifodalanadi [5]:

$$\hat{\mathrm{F}}(\mathrm{x},\mathrm{y}) = \mathrm{D}\big(\mathrm{G}(\mathrm{x},\mathrm{y})\big)$$

bu yerda $G(x,y)$ - shovqinli tasvir, D - shovqinni kamaytiruvchi operator yoki

algoritm, $\hat{F}(x,y)$ - qayta tiklangan tasvir, (x,y) esa piksel koordinatalaridir. Ideal holatda $\hat{F}(x,y)$ asl tasvir $F(x,y)$ ga imkon qadar yaqin bo‘lishi kerak.

2-jadval. Asosiy shovqin turlarini bartaraf etuvchi filtr usullarining tasnifi

Filtrlash usuli	**Afzalligi**	**Cheklovi**	**Yuz tasvirlarida qo‘llanishi**
Median filtr	Impulsli shovqinni yaxshi kamaytiradi	Mayda belgilarni yo‘qotishi mumkin	Oq-qora nuqtali buzilishlarda foydali
Gauss filtri	Tasodifiy shovqinni silliqlaydi	Konturlarni xiralashtiradi	Past darajadagi shovqinlarda qo‘llanadi
Bilateral filtr	Konturlarni saqlab qoladi	Hisoblash murakkabligi yuqoriroq	Yuz belgilarini saqlashda samarali
Adaptiv filtr	Tasvir holatiga moslashadi	Parametr tanlash talab etiladi	Notekis yoritilgan tasvirlarda foydali
CNN /Autoencoder	Murakkab shovqinlarni o‘rganadi	O‘qitish uchun ma’lumotlar bazasi kerak	SI asosidagi tizimlarda istiqbolli

Autoencoder arxitekturasi ham shovqinlarni kamaytirishda samarali yondashuvlardan biri sifatida qaraladi. Bunda model avval shovqinli tasvirni ixcham belgi fazosiga o‘tkazadi, so‘ngra uni qayta tiklashga harakat qiladi. Agar model yetarli darajada o‘qitilgan bo‘lsa, qayta tiklangan tasvirda ortiqcha shovqinlar kamayadi, asosiy yuz belgilarining esa saqlanib qolish ehtimoli ortadi. Ushbu jarayonni umumiy ko‘rinishda quyidagicha ifodalash mumkin [8]:

$$\hat{F} = \mathrm{Decoder}(\mathrm{Encoder}(G))$$

bu yerda $Encoder$ — tasvirdan muhim belgilarni ajratuvchi qism, $Decoder$ — tasvirni qayta tiklovchi qism, $\hat{F}$ esa shovqini kamaytirilgan tasvirdir.

Taklif etilayotgan dasturiy yondashuvda yuz tasviri avval kiruvchi ma’lumot sifatida olinadi, keyin shovqin turi va tasvir sifati baholanadi. Shundan so‘ng mos filtrlash algoritmi tanlanadi va tasvir qayta ishlanadi. Yakuniy bosqichda tozalangan tasvir sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik modulga uzatiladi.

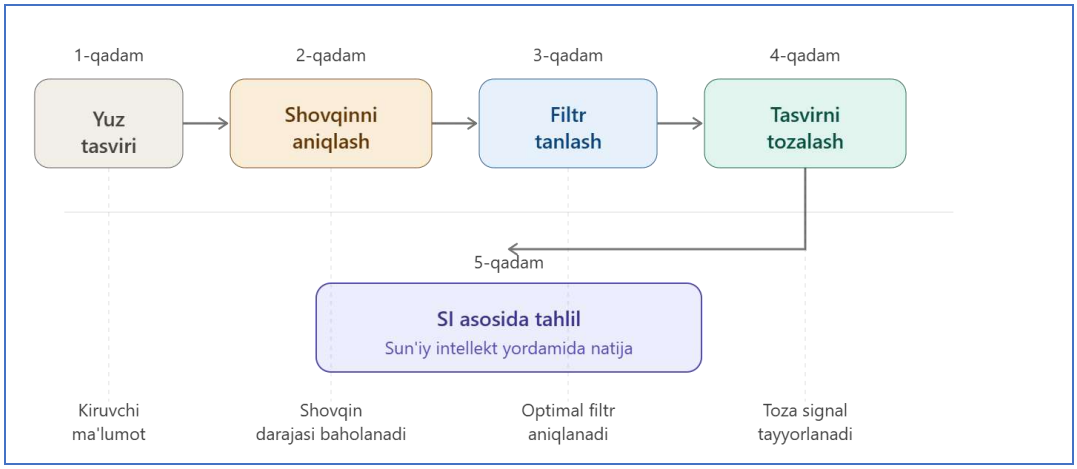

2-rasm.SI yordamida shovqinni tozalash usulining umumiy ishlash sxemasi

Taklif etilayotgan model va uning amaliy qo‘llanishi: Taklif etilayotgan modelda yuz tasviridagi shovqinlarni bartaraf etish alohida texnik jarayon sifatida emas, balki umumiy psixodiagnostik tizimning tayyorlovchi bosqichi sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvda tasvir sifati, shovqin turi, yoritilish darajasi va yuz belgilarining saqlanish darajasi birgalikda hisobga olinadi.

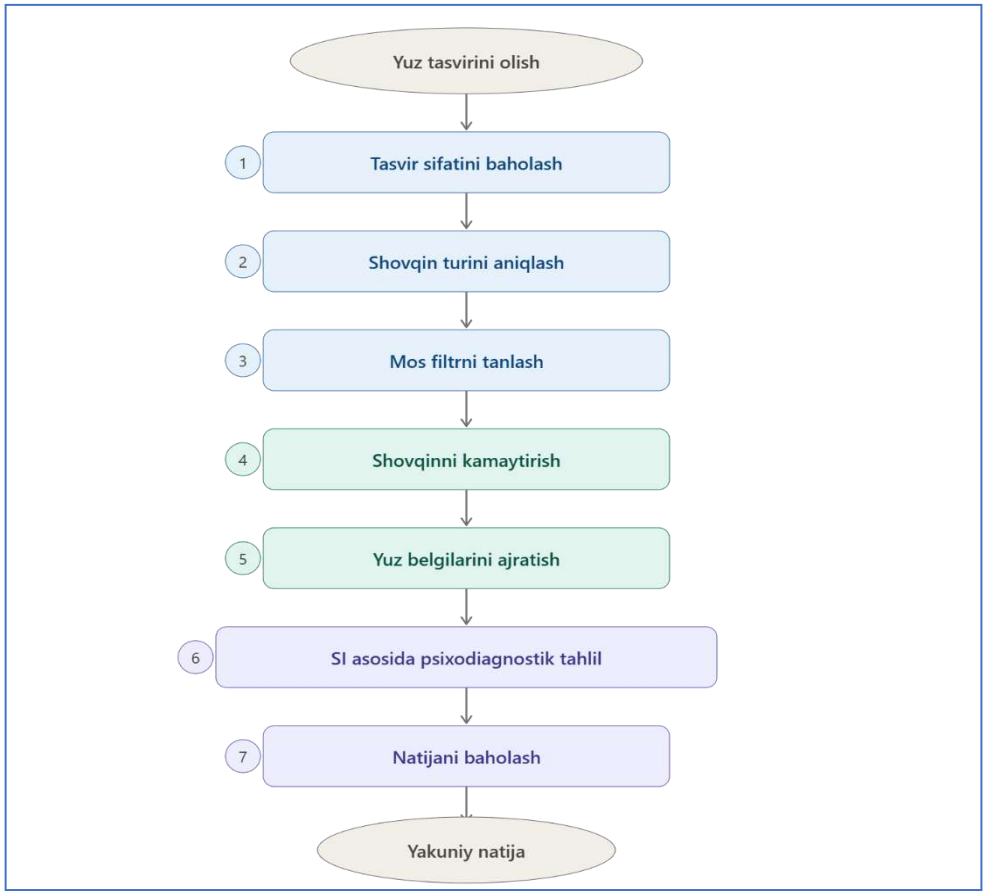

3-rasm. Raqamli psixodiagnostikada yuz tasvirlarini qayta ishlashning umumiy blok-sxemasi

Taklif etilayotgan modelda filtr tanlash jarayoni tasvir holatiga mos ravishda amalga oshiriladi. Masalan, agar tasvirda impulsli shovqin ustun bo‘lsa, median filtrdan foydalanish maqsadga muvofiq. Agar tasvirda umumiy tasodifiy

shovqin mavjud bo‘lsa, Gauss filtri qo‘llanishi mumkin. Agar yuz konturlarini saqlab qolish talab qilinsa, bilateral filtr yoki sun’iy intellektga asoslangan denoising modelidan foydalanish samaraliroq bo‘ladi.

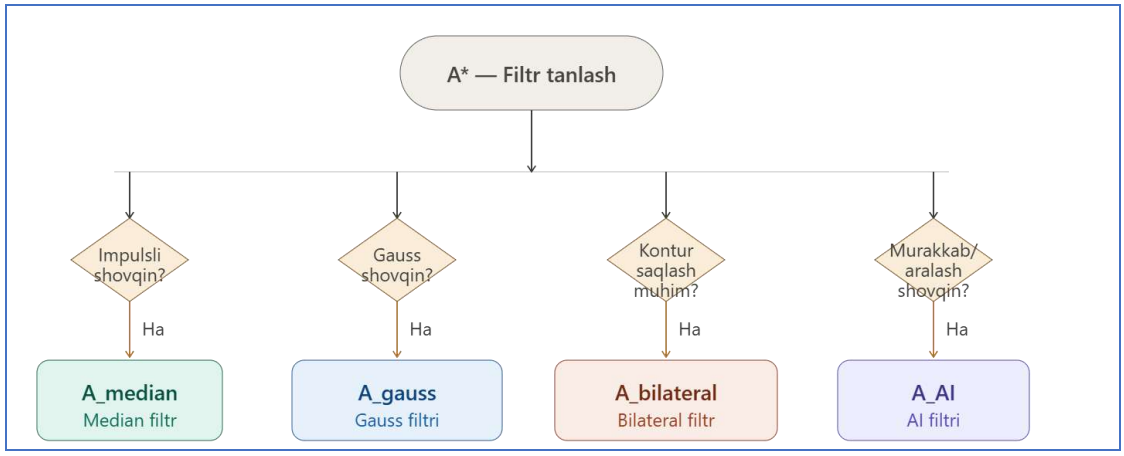

4-rasm. Shartli ravishda filtr tanlash jarayonini

Bu yerda A^* - tanlangan optimal qayta ishlash algoritmi, A_{AI} - sun’iy intellektga asoslangan shovqinni kamaytirish algoritmini bildiradi.

XULOSA

Tezisda yuz tasvirlaridagi shovqinlarni kamaytirish raqamli psixodiagnostik tizimlarning muhim tayyorlovchi bosqichi sifatida ko‘rib chiqildi. Median, Gauss, bilateral, adaptiv filtrlar hamda sun’iy intellektga asoslangan denoising yondashuvlari shovqin turiga qarab qo‘llanishi mumkinligi asoslandi. Shu bilan birga, shovqinni kamaytirishda faqat tasvirni silliqlash emas, balki yuzdagi mimik va geometrik belgilarni saqlab qolish ham asosiy talab sifatida qaralishi lozim.

Taklif etilgan yondashuv yuz tasvirini olish, tasvir sifatini baholash, shovqin turini aniqlash, mos filtrni tanlash, shovqinni kamaytirish va sun’iy intellekt asosida psixodiagnostik tahlil qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Bunday ketma-ketlik tasvir sifati va diagnostik tahlil aniqligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatov N.S., Jalelova M.M., Samijonov A.N., Samijonov B.N. Algorithm for improving the quality of mixed noisy images // Journal of Physics: Conference Series. – 2024. – Vol. 2697, No. 1. – 012013.
2. Mamatov N.S., Samijonov A.N., Erejepov K., Narzullayev I., Samijonov B.N. Algorithm of geometric normalization of face image // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2024. – No. 130. – Pp. 120–123.
3. Muhamediyeva D.T. Kvantovye metody analiza i obrabotki izobrazheniy [Quantum methods of image analysis and processing]. – Tashkent: Fan ziyosi, 2024. (in Russian)

4. Muhamediyeva D.T. Kvantovye vychisleniya pri intellektualnom analize dannykh [Quantum computing in intelligent data analysis]. – Tashkent: Fan ziyosi, 2024. (in Russian)
5. Mamatov N.S., Pulatov G.G., Jalelova M.M. Image contrast enhancement method and contrast evaluation criteria optimal pair // Digital Transformation and Artificial Intelligence. – 2023. – Vol. 1, Issue 2.
6. Mamatov N.S., Niyozmatova N.A., Jalelova M.M., Samijonov A.N., Tojiboyeva S.X. Methods for improving contrast of agricultural images // E3S Web of Conferences. – 2023. – Vol. 401. – 04020.
7. Fisenko V.T., Fisenko T.Yu. Kompyuternaya obrabotka i raspoznavanie izobrazheniy [Computer processing and image recognition]. – Saint Petersburg: SPbGU ITMO, 2008. – 192 p. (in Russian)
8. Soifer V.A. Metody kompyuternoy obrabotki izobrazheniy [Methods of computer image processing]. – Moscow: Fizmatlit, 2003. (in Russian)
9. Stetsyuk V.B. Metody ustraneniya shumov na izobrazheniyakh [Methods for removing noise in images] // Molodoy uchenyy. – 2019. (in Russian)

IJTIMOIY O‘ZGARISHLAR SHAROITIDA GENERATIV SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BOLALAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Sadullayeva Shodiyaxon Saparboy qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda sun’iy intellekt asosidagi raqamli vositalarning bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ko‘rsatadigan ijobiy hamda salbiy ta’sirlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalar ijtimoiylashuvi, psixologik xavfsizligi va shaxs sifatida shakllanishidagi o‘rni ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, bolalar psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: generativ sun’iy intellekt, bolalar psixologiyasi, raqamli ijtimoiylashuv, ijtimoiy o‘zgarishlar, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, psixologik xavfsizlik, raqamli psixologiya, raqamli avlod.

Kirish. XXI asrda globallashuv, raqamlashtirish va sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, bolalar rivojlanayotgan ijtimoiy muhitning raqamli tus olishi ularning bilish faoliyati, emotsional holati, muloqot

madaniyati va ijtimoiylashuv jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada bolalar psixologik rivojlanishini belgilovchi an’anaviy omillar qatoriga raqamli texnologiyalar va generativ sun’iy intellekt tizimlari ham kirib kelmoqda.

Bugungi kunda ChatGPT, Gemini, Claude, Copilot kabi generativ sun’iy intellekt platformalari bolalarning axborot olish, o‘rganish, muloqot qilish va ijodiy faoliyat yuritish vositalaridan biriga aylanib bormoqda. Bu esa bolalar psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi yangi omillarni ilmiy jihatdan tadqiq etishni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [1], “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori [2], shuningdek, “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da [3] yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mamlakatimizda elektron ta’lim platformalari, masofaviy ta’lim tizimlari, raqamli kutubxonalar va sun’iy intellekt elementlariga ega bo‘lgan ta’lim resurslarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayonlar bolalar rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, ularning psixologik holatiga ta’sir qiluvchi yangi xavf va muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalar psixologik rivojlanishiga ta’sirini o‘rganish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarining dolzarb ilmiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy o‘zgarishlar va bolalar psixologik rivojlanishining nazariy asoslari

Bolalar psixologik rivojlanishi biologik, ijtimoiy va madaniy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy o‘zining madaniy-tarixiy nazariyasida bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan muloqot jarayonida, oliy psixik funksiyalarning shakllanishi orqali amalga oshishini asoslab bergan [9]. Zamonaviy sharoitda raqamli ekotizim va generativ AI vositalari Vigotskiy ko‘rsatgan "ijtimoiy rivojlanish vaziyati" ning yangi, virtual komponentiga aylanmoqda.

J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bola atrof-muhitni faol o‘rganish, assimilyatsiya va akkomodatsiya mexanizmlari orqali dunyo modelini (sxemalarni) quradi [7]. Generativ AI tezkor va giper-shaxsiylashtirilgan interaktiv axborot manbai sifatida bolaning kognitiv sxemalari shakllanishini

tezlashtiradi, biroq intellektual faollik strukturasi transformatsiyasiga ham olib keladi.

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida shaxs xulq-atvori asosan atrofdagilarni kuzatish, ijtimoiy modellarni taqlid qilish (modellashtirish) orqali shakllanishi isbotlangan [4]. Bugungi kunda antropomorfik xususiyatlarga ega bo‘lgan AI agentlari bolalar uchun virtual xulq-atvor modeliga aylanib bormoqda. Shu sababli AI nutqi va uning algoritmlariga kiritilgan ijtimoiy qadriyatlar mazmuni bola sotsializatsiyasida muhim ahamiyat kasb etami.

J. Bruner ta’lim jarayonida faol o‘rganish va mustaqil kashfiyot tamoyilini ilgari surgan [5]. Generativ AI bolalarga "ko‘prik" vazifasini o‘tab, qiyin tushunchalarni soddalashtirib berish imkoniyatiga ega. Biroq, undan tayyor javoblar olish vositasi sifatida foydalanish bolada intellektual passivlikni keltirib chiqarishi mumkin.

M. Prenskiy tomonidan kiritilgan “raqamli avlod” konsepsiyasiga muvofiq, zamonaviy bolalar tug‘ilganidanoq raqamli tilda fikrlaydi va axborotni o‘zgacha usulda qayta ishlaydi [10]. V. Holmes va hammualliflarining ta’kidlashicha, ta’limda sun’iy intellekt (AIEd) tizimlari an’anaviy didaktikani o‘zgartirib, o‘rganishning kognitiv yuklamasini optimallashtiradi [6].

O‘zbekistonlik olimlar E.G‘. G‘oziyev [11], M.G. Davletshin [12], V.M. Karimova [13], G‘.B. Shoumarov [14] va B.R. Qodirovlarning [15] ilmiy tadqiqotlarida shaxs shakllanishida milliy ijtimoiy muhit, oilaviy muloqot va pedagogik ta’sirning fundamental o‘rni yoritilgan. Zamonaviy transformatsiyalar davrida esa ushbu milliy-ijtimoiy omillar raqamli muhit va uning yetakchi drayveri bo‘lgan AI texnologiyalari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri sintezlashmoqda.

Generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalar rivojlanishidagi psixologik imkoniyatlari.

Kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari bolalarning bilish faoliyatini individuallashtirish imkonini beradi. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar bolaning yoshi, qiziqishlari va o‘zlashtirish sur’atiga mos ravishda ma’lumotlar taqdim etib, o‘quv materiallarini adaptiv shaklda izohlab beradi. Bu kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi.

Ijodkorlik va kreativ tafakkurni rivojlantirish. AI neyrotarmoqlari yordamida bolalar qo‘shma matnlar, interaktiv hikoyalar va vizual ob’ektlar yaratishi mumkin. Bu jarayonda AI ijodiy hamkor (co-creator) sifatida namoyon bo‘lib, bolalarda divergent fikrlash (bitta muammoga ko‘plab yechimlar topish) va kreativ tasavvurni rag‘batlantiradi.

Emotsional rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash. D. Golemanning emotsional intellekt konsepsiyasiga ko‘ra, o‘z his-tuyg‘ularini anglash shaxs kamolotining asosidir [16]. Zamonaviy konversatsion AI platformalari bolaning matndagi yoki ovozdagi emotsional markerlarini (xavotir, agressiya, tushkunlik) aniqlash va hissiy barqarorlikni tiklash bo‘yicha adaptiv psixologik qo‘llab-quvvatlash skriptlarini taklif qilish imkoniyatiga ega.

Individual ta’lim trayektoriyasi. Har bir bolaning intellektual salohiyati turlicha bo‘lganligi sababli, generativ AI "eng yaqin rivojlanish zonasi" (Vigotskiy bo‘yicha) chegaralarini aniq belgilab, o‘quv motivatsiyasini barqaror saqlashga xizmat qiladi. Bolalar bugungi kunda sun’iy intellekt vositalari orqali nafaqat tayyor axborot olmoqda, balki mashinalar bilan kvazi-ijtimoiy (yarim ijtimoiy) muloqotga kirishmoqda. Bu sotsializatsiyaning an’anaviy institutsional shakllarini o‘zgartirmoqda.

UNICEF hisobotlariga ko‘ra, raqamli dunyoda bolalarning xavfsiz integratsiyalashuvi ularning ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatini belgilaydi [18]. Biroq, AI bilan muloqotning chuqurlashishi sotsial adaptatsiyaga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi.

Ijobiy jihatlari:

– nutqiy ko‘nikmalarni xavfsiz va tanqidsiz virtual muhitda mashq qilish imkoniyati.

– madaniyatlararo muloqot va tillarni o‘rganishdagi til to‘siqlarining bartaraf etilishi.

– o‘z-o‘zini mustaqil o‘qitish va axborot qidirish ko‘nikmalarining (prompt-engineering) shakllanishi.

Salbiy oqibatlari:

– tengdoshlar va ota-onalar bilan emotsional aloqalarning susayishi.

– virtual egotsentrizm: ai bolaning barcha so‘rovlariga so‘zsiz bo‘ysunganligi sababli, bolada real hayotdagi muloqot qiyinchiliklaridan qochish xulq-atvori shakllanadi.

– ijtimoiy izolyatsiya: virtual personajlar bilan do‘stlashish natijasida jamiyatdan begonalashish.

Generativ sun’iy intellektning bolalar psixologiyasiga salbiy ta’sir ehtimollari

Texnologik qaramlik va kognitiv dangasalik: S. Russell va P. Norvig ta’kidlaganidek, intellektual jarayonlarning to‘liq avtomatlashtirilishi insonning kognitiv funksiyalari regressiyasiga olib kelishi mumkin [8]. Bolalarda tayyor yechimlarga intilish kognitiv kuchanish (cognitive effort) instinktini so‘ndiradi.

Tanqidiy fikrlashning pasayishi: AI tomonidan taqdim etilgan noto‘g‘ri, inklyuziv bo‘lmagan yoki manipulyativ ma’lumotlarni (gallyusinatsiyalar) bola mutlaq haqiqat sifatida qabul qilishi natijasida axborot illuziyasiga asir bo‘ladi.

Psixologik xavfsizlik va destruktiv kontent xavfi: Algoritmik xatoliklar tufayli yoshga mos bo‘lmagan, kiberbulling elementlariga ega yoki bolaning nozik ruhiyatiga jarohat yetkazuvchi kontentning sizib chiqishi [19].

Emotsional deprivatsiya va parasotsial munosabatlar: Bolaning kompyuter dasturiga nisbatan antropomorfik bog‘liqligi real hissiy aloqalarning o‘rnini bosa olmaydi, bu esa kelajakda shaxslararo munosabatlar inqirozini keltirib chiqaradi [20].

Generativ sun’iy intellektning bolalar rivojlanishiga ta’siri: qiyosiy tahlil

Psixologik ko‘rsatkichlar	Konstruktiv (Ijobiy) ta’siri	Destruktiv (Salbiy) ta’siri
Kognitiv sferada	Axborotni differensial va tezkor qayta ishlash, bilimlarni o‘zlashtirish tezligi oshishi.	Intellektual passivlik, mustaqil keshfiyot va mantiqiy zanjir qurish instinktining susayishi.
Tafakkur va nutq	Savol berish (prompt shakllantirish) madaniyati, muammorlarga ko‘p variantli yechim izlash ko‘nikmasi.	Tayyor algoritmlarga tobe bo‘lish, "tayyor kontent iste’molchisi" ssenariysining shakllanishi.
Kreativlik	Raqamli san’at va gibrid g‘oyalarni sintez qilish imkoniyatlarining kengayishi.	Individual tasavvur chuqurligining pasayishi, vizual stereotiplarga bog‘lanib qolish.
Emotsional adaptatsiya	Stressli vaziyatlarda (neyron yordamchilar orqali) vaziyatni xavfsiz ventilyatsiya qilish.	Sun’iy intellektga nisbatan affektiv bog‘liqlik, real emotsiyalarni ifodalash sferasining qashshoqlashishi.
Muloqot tizimi	Virtual hamkorlar yordamida kommunikativ to‘siqlarni (ijtimoiy fobiya) yengish.	Verbal va g‘ayriverbal (non-verbal) jonli muloqot ko‘nikmalarining atrofiyaga uchrashi.
Sotsializatsiya	Raqamli jamiyat va global axborot makoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashuv.	Ekran ortiga yashirinish, real sotsiumdan qochish (ijtimoiy izolyatsiya).
Psixologik xavfsizlik	Xatti-harakatlarni aqlli tizimlar orqali monitoring qilish va profilaktika imkoniyati.	Algoritmik manipulyatsiya, feyk axborotlar ta’siri va kognitiv zaifliklarning

		ekspluatatsiya qilinishi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, generativ sun’iy intellekt texnologiyalari bolalar psixologik rivojlanishida ikki tomonlama (ambivalent) xususiyatga ega resurs hisoblanadi. Bir tomondan, ushbu texnologiyalar bilish faoliyatini faollashtirish va individual ta’limni tashkil etishda inqilobiy vosita bo‘lsa, ikkinchi tomondan, nazoratsiz qo‘llanilishi bolalarning ijtimoiylashuvi, emotsional rivojlanishi va mustaqil fikrlashiga jiddiy xavf tug‘diradi.

Ta'limda sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha xalqaro tavsiyalarga ko‘ra, o‘quv jarayonida generativ AI vositalaridan foydalanishda qat’iy yosh cheklovlari va axborot filtrlari qo‘llanilishi shart [17]. Ushbu kontekstda o‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlariga tayangan holda, bolalarda AI bilan ishlashda "bola – ota-ona – pedagog – psixolog" to‘rtlik tizimini shakllantirish zarurligi ayon bo‘ladi. AI hech qachon ota-onaning emotsional iliqligi va o‘qituvchining jonli pedagogik ta’sirini almashtira olmaydi, balki faqat yordamchi asbob bo‘lishi lozim.

Xulosa. Ijtimoiy o‘zgarishlar va raqamli transformatsiya sharoitida generativ sun’iy intellekt texnologiyalari bolalar psixologik rivojlanishiga ta’sir etuvchi eng kuchli ekzogen (tashqi) ijtimoiy omillardan biri sifatida shakllanib bo‘ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektdan oqilona va me’yorida foydalanish bolalar psixologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Buning uchun quyidagi ilmiy va amaliy vazifalarni bajarish dolzarb hisoblanadi:

– Milliy mentalitet va yosh psixologiyasi xususiyatlarini hisobga olgan holda AIdan foydalanishning psixologik-pedagogik standartlarini ishlab chiqish.

– Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda AI kontentiga nisbatan media-savodxonlik va tanqidiy antifragillik (bardoshlilik) ko‘nikmalarini shakllantirish.

– Kelgusida ushbu texnologiyalarning bolalar shaxsiyati, kognitiv neyroplastikasi va uzoq muddatli psixologik salomatligiga ta’sirini aniqlash uchun keng ko‘lamli empirik-neyropsixologik tadqiqotlarni tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–6079-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4996-son Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-janvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.
4. Bandura A. Social Learning Theory. New York: General Learning Press, 1977.
5. Bruner J. The Process of Education. – Harvard University Press, 1960.
6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
7. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.
8. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: Modern Approach. Pearson, 2021.
9. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge: MIT Press, 1986.
10. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9. – No. 5.
11. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
12. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
13. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
14. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2010.
15. Qodirov B.R., Qodirov Sh.B. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2014.
16. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.
17. https://unesdoc.unesco.org/
18. https://www.unicef.org/
19. https://www.oecd.org/
20. https://www.who.int/

HARBIY XIZMATCHILARDA STRESSGA BARDOSHLILIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Toshxodjayev Mavlan Kamilovich,
Qarshi davlat universiteti taqdiqoqtchisi

Annotatsiya: Maqolada harbiy xizmatchilarda stressga bardoshlilikni shakllantiruvchi psixologik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Stressning kognitiv baholanishi, shaxsiy bardoshlilik, o‘zini boshqarish, hissiy regulyatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, bo‘linmadagi psixologik muhit va kasbiy tayyorgarlikning

o‘zaro ta’siri yoritiladi. Zamonaviy tadqiqotlar asosida stressga bardoshlilikni rivojlantirishning tizimli yo‘llari va amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: stressga bardoshlilik, harbiy xizmatchi, psixologik omillar, hissiy regulyatsiya, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, harbiy tayyorgarlik.

Аннотация: В статье анализируются психологические факторы формирования стрессоустойчивости у военнослужащих. Рассматриваются когнитивная оценка стресса, личностная жизнестойкость, саморегуляция, эмоциональная регуляция, социальная поддержка, психологический климат подразделения и профессиональная подготовка. На основе современных исследований предложены системные направления и практические рекомендации по укреплению психологической устойчивости военнослужащих.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, военнослужащие, психологические факторы, эмоциональная регуляция, социальная поддержка, военная подготовка.

Annotation: The article analyses psychological factors involved in the development of stress resilience among military personnel. It discusses cognitive appraisal, hardiness, self-regulation, emotion regulation, social support, unit climate, and professional training. Drawing on contemporary research, the paper proposes systemic directions and practical recommendations for strengthening psychological resilience in military service members.

Keywords: stress resilience, military personnel, psychological factors, emotion regulation, social support, military training.

Kirish. Harbiy xizmat o‘z mohiyatiga ko‘ra yuqori mas’uliyat, qat’iy intizom, jismoniy zo‘riqish, noaniqlik va xavf bilan bog‘liq faoliyatdir. Bunday sharoitda stress organizmning murakkab vaziyatga moslashish uchun safarbar bo‘lishini ta’minlaydi. Qisqa muddatli stress diqqatni jamlash va tezkor harakat qilishga yordam berishi mumkin, biroq uzoq davom etuvchi yoki boshqarilmaydigan zo‘riqish hissiy charchoq, qaror qabul qilish sifatining pasayishi, uyqu buzilishi va xizmat samaradorligining susayishiga olib keladi. Shu sababli stressga bardoshlilik harbiy xizmatchining faqat shaxsiy fazilati emas, balki uning kasbiy ishonchliligi, jangovar tayyorgarligi va psixologik salomatligini ta’minlovchi muhim resurs hisoblanadi.

Stress haqidagi klassik yondashuvlarda G. Selye organizmning turli talab va bosimlarga umumiy moslashuv reaksiyasini izohlagan [1]. R. Lazarus va S. Folkman esa stressning kuchi voqeaning o‘zidan tashqari, insonning uni qanday baholashi va mavjud resurslarini qay darajada yetarli deb bilishiga bog‘liqligini ko‘rsatgan [2]. Harbiy xizmatchi murakkab vaziyatni nazorat qilib bo‘lmaydigan tahdid sifatida qabul qilsa, zo‘riqish kuchayadi; vazifani aniq, boshqariladigan

va tayyorgarlik orqali yengib o‘tish mumkin deb baholasa, moslashuvchan javob shakllanadi. Demak, stressga bardoshlilikni rivojlantirishda vaziyatni real baholash, ustuvor vazifani ajratish va muammoni bosqichma-bosqich hal qilish ko‘nikmalari alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy psixologiyada stressga bardoshlilik o‘zgarmas tug‘ma xususiyat sifatida emas, balki shaxs, guruh va tashkiliy muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirda shakllanadigan dinamik jarayon sifatida qaraladi. A. Banduraning o‘z samaradorligiga ishonch haqidagi qarashlariga ko‘ra, inson muayyan vazifani bajara olishiga ishonsa, qiyinchilik oldida faolroq harakat qiladi va muvaffaqiyatsizlikni vaqtinchalik holat sifatida qabul qiladi [3]. Harbiy amaliyotda bu ishonch real mashq, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi topshiriqlar, konstruktiv tahlil va rahbarning aniq fikr-mulohazasi orqali rivojlanadi. Shaxsiy ishonch haddan tashqari optimizmga emas, o‘z imkoniyatini to‘g‘ri baholash va zarur paytda yordam so‘rash qobiliyatiga tayanishi kerak.

Shaxsiy omillar orasida bardoshlilik, maqsadga yo‘nalganlik, mas’uliyat, hissiy barqarorlik va o‘zini nazorat qilish muhim o‘rin tutadi. P. Bartone harbiy sharoitda bardoshlilikning mazmunlilik, nazorat va qiyinchilikni rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilish kabi tarkiblarini ajratib ko‘rsatgan [4]. Bunday xususiyatlar xizmatchiga vaziyatning faqat xavfli tomonini emas, balki bajarilishi lozim bo‘lgan vazifa va mavjud resurslarni ham ko‘rishga yordam beradi. Biroq individual fazilatlarni mutlaq omil deb bo‘lmaydi: kuchli xodim ham doimiy uyqusizlik, adolatsiz boshqaruv, ziddiyatli muhit yoki uzluksiz ish yuklamasi sharoitida zaiflashishi mumkin. Shuning uchun shaxsiy tayyorgarlik tashkiliy himoya choralarini almashtirmaydi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash stressga bardoshlilikning eng muhim tashqi resurslaridan biridir. Hamkasblarning o‘zaro yordami, bo‘linmadagi ishonch, rahbarning adolatli munosabati va oila bilan barqaror aloqa xizmatchining yolg‘izlik hamda nazoratni yo‘qotish hissini kamaytiradi. 2024-yilda e’lon qilingan uzunlamasına tadqiqotda bardoshlilik keyingi davrdagi depressiv alomatlarning kamayishi va hayotdan qoniqishning ortishi bilan, idrok etilgan ijtimoiy yordam esa keyingi hayot qoniqishi bilan bog‘langan [10]. Bu natijalar bo‘linma ruhiyati faqat ma’naviy shiorlar orqali emas, balki kundalik hurmat, o‘z vaqtida yordam va muammoni yashirmasdan muhokama qilish madaniyati orqali shakllanishini ko‘rsatadi.

Stressga bardoshlilikni bitta raqam yoki universal formula bilan ifodalash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Tizimli sharhlar natijalari individual xususiyatlar, kognitiv ko‘nikmalar, jismoniy holat, guruh munosabatlari, rahbarlik uslubi va vazifaning xususiyati bir-biriga bog‘liq holda ta’sir qilishini ko‘rsatadi [6; 8]. Shuning uchun harbiy qism yoki ta’lim muassasasida psixologik tayyorgarlik

rejasini tuzishda xizmatchilarning yoshi, tajribasi, vazifasi, xizmat bosqichi va mavjud xavf omillari hisobga olinishi lozim. Quyidagi jadval asosiy omillarning ta’sir yo‘nalishini shartli ravishda umumlashtiradi.

Omil	Ta’sir turi	Tavsif
Shaxsiy resurslar	Bevosita	Bardoshlilik, o‘ziga ishonch, hissiy nazorat
Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash	Himoya	Rahbar, hamkasb va oila bilan ishonchli aloqa
Kasbiy tayyorgarlik	Rivojlantiruvchi	Realistik mashq, bilim, ko‘nikma va jismoniy tayyorgarlik
Tashkiliy sharoit	Tashkiliy	Adolatli boshqaruv, tiklanish va psixologik xizmat

Harbiy xizmatdagi stress manbalari bir xil emas. Yangi chaqirilgan xizmatchi uchun odatiy hayot tartibining keskin o‘zgarishi, yaqinlardan uzoqlik va intizomga moslashish qiyin bo‘lishi mumkin. Tajribali xodimda esa uzoq navbatchilik, uyqu yetishmasligi, operatsion mas’uliyat, axloqiy jihatdan murakkab qarorlar yoki takroriy xavf ta’siri ustun bo‘ladi. Stressni baholashda faqat alomatlarni emas, ularni keltirib chiqargan xizmat sharoitini ham o‘rganish kerak. Aks holda muammo shaxsning “irodasi yetishmasligi” sifatida talqin qilinib, asl tashkiliy sabablar e’tibordan chetda qoladi. Erta aniqlash xodimni tamg‘alash uchun emas, uning ish qobiliyati va sog‘lig‘ini saqlash uchun xizmat qilishi lozim.

Stressga bardoshlilik biologik, psixologik va ijtimoiy darajalarda namoyon bo‘ladi. Biologik darajada uyqu, ovqatlanish, jismoniy tiklanish va vegetativ qo‘zg‘alishni boshqarish muhimdir. Psixologik darajada vaziyatni baholash, diqqatni boshqarish, hissiyotlarni anglash, impulsni nazorat qilish va muammoni hal etish strategiyalari ustun turadi. Ijtimoiy darajada esa guruh jipsligi, rahbarlik, oila bilan aloqa va zarur yordamga erishish imkoniyati ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu darajalardan bittasini kuchaytirib, boshqalarini e’tiborsiz qoldirish barqaror natija bermaydi. Masalan, faqat motivatsion suhbat uyqusizlik va haddan tashqari yuklamani bartaraf eta olmaydi; faqat jismoniy chiniqish esa hissiy ziddiyatlarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantirmaydi.

Harbiy tayyorgarlik stressga bardoshlilikni rivojlantirish uchun xavfsiz va nazorat qilinadigan sharoitda murakkab vaziyatlarni mashq qilish imkonini beradi. Shveysariya qurolli kuchlari yangi xizmatchilari ishtirokidagi uzunlamasına tadqiqotda yuqori bardoshlilik ko‘rsatkichlari kamroq idrok etilgan stress, pastroq ruhiy zo‘riqish va yaxshiroq xizmat ko‘rsatkichlari bilan

bog‘langan [5]. Biroq mashqning o‘zi yetarli emas: topshiriqdan keyingi tahlil, xatoni kamsitmasdan muhokama qilish va o‘rganilgan ko‘nikmani turli vaziyatlarda qo‘llash muhim. Haddan tashqari bosimga asoslangan tayyorgarlik qisqa muddatda bo‘ysunishni kuchaytirishi mumkin, ammo uzoq muddatda ishonchsizlik va muammoni yashirishga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Xizmatning dastlabki davri moslashuv uchun alohida e’tibor talab qiladi. Yangi xizmatchiga bo‘linma qoidalari, kun tartibi, yordam so‘rash kanallari va psixologik xizmat vazifalari aniq tushuntirilsa, noaniqlik kamayadi. Tajribali murabbiy yoki serjantning qo‘llab-quvvatlovchi nazorati xodimga jamoaga tezroq qo‘shilish va qiyinchilikni shaxsiy muvaffaqiyatsizlik deb qabul qilmaslikka yordam beradi. Moslashuv jarayonida kayfiyatning keskin o‘zgarishi, doimiy uyqusizlik, tajovuzkorlik, chekinish, vazifaga befarqlik yoki xavfli xatti-harakatlar kuzatilsa, individual suhbat o‘tkazilishi kerak. Suhbat jazolash usuli emas, muammoning manbaini aniqlash va tegishli yordamni tanlash vositasi bo‘lishi lozim.

Rahbarning xulqi bo‘linmadagi psixologik iqlimni belgilovchi asosiy omillardan biridir. Aniq vazifa qo‘yish, qaror sababini imkon qadar tushuntirish, adolatli talab, muvaffaqiyatni tan olish va xatoni o‘rgatuvchi tarzda tahlil qilish xodimlarda nazorat hamda xavfsizlik hissini kuchaytiradi. Aksincha, kamsitish, beqaror talab, tahdid va muammoni oshkor qilgan xodimni masxara qilish psixologik yordamga murojaatni kamaytiradi. Bartone ta’kidlaganidek, yetakchi guruh a’zolarining qiyinchilikni qanday talqin qilishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin [4]. Shu bois komandirlar uchun stress alomatlarini tanish, faol tinglash va zarur holatda mutaxassisga yo‘naltirish bo‘yicha alohida tayyorgarlik zarur.

Hissiy regulyatsiya stressni bostirish yoki his-tuyg‘uni inkor etish emas. Uning mazmuni qo‘rquv, g‘azab, aybdorlik yoki charchoqni tanib, vazifaga mos ravishda boshqarishdan iborat. 2025-yilgi tizimli sharh faol harbiy xizmatchilarda hissiy regulyatsiya va moslashuv strategiyalarini o‘lchash usullari turlicha ekanini, biroq bu ko‘nikmalar ruhiy salomatlik va faoliyat bilan muhim bog‘lanishini ko‘rsatadi [12]. Amaliy mashg‘ulotlarda nafasni boshqarish, diqqatni hozirgi vazifaga qaytarish, avtomatik salbiy fikrni tekshirish, qarorni kechiktirish va voqeadan keyingi hissiy tahlil o‘rgatilishi mumkin. Bunday ko‘nikmalar takroriy mashq orqali avtomatlashtirilgandagina kuchli bosim ostida ishlaydi.

Jismoniy tayyorgarlik stressga bardoshlilikning zarur tarkibiy qismi bo‘lsa-da, u tiklanish bilan muvozanatlashishi kerak. Muntazam mashq yurak-qon tomir tizimi, uyqu sifati va kayfiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, lekin ortiqcha yuklama va yetarli dam olmaslik aksincha charchoqni kuchaytiradi. Xizmat rejasida imkon qadar uyqu gigiyenasi, suv va ovqatlanish tartibi,

navbatchilikdan keyingi tiklanish hamda jarohatdan so‘ng bosqichma-bosqich qaytish ko‘zda tutilishi lozim. Psixologik bardoshlilik “charchamaslik” degani emas; xizmatchining o‘z holatini anglab, tiklanish choralarini o‘z vaqtida qo‘llashi ham professional mas’uliyatdir.

Stressni boshqarish dasturlarida kognitiv-xulqiy usullar, stressga bosqichma-bosqich moslashtirish, biofeedback, mindfulness, psixologik birinchi yordam va oilaga yo‘naltirilgan yondashuvlar qo‘llanadi. Keng qamrovli tizimli sharh ayrim aralashuvlar xizmatga qaytish, ish qoldirish va subyektiv zo‘riqish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir qilishi mumkinligini, biroq ko‘plab usullar bo‘yicha dalillar bir xil kuchga ega emasligini ko‘rsatgan [7]. 2024-yilgi ko‘lamli sharh ham safarbarlikdan oldingi bardoshlilik dasturlari umuman foydali bo‘lishi mumkinligini, ammo barcha guruhlar uchun yagona eng yaxshi usul mavjud emasligini ta’kidlaydi [8]. Demak, dastur mazmuni mahalliy vazifa, tarkib va madaniyatga moslashtirilib, natijasi muntazam baholanishi kerak.

Mindfulness va diqqatni boshqarish mashqlari zamonaviy dasturlarda keng tarqalgan, biroq ularni mo‘jizaviy yechim sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri emas. RAND tadqiqotchilarining tizimli sharhi bunday mashqlar diqqatning ayrim jihatlari, hissiy regulyatsiya, impulsivlik, xizmat ruhiyati va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga yordam berishi mumkinligini ko‘rsatgan, ammo tadqiqotlar sifati va natijalari turlicha bo‘lgan [11]. Shuning uchun qisqa nafas mashqi yoki diqqatni jamlash texnikasi umumiy tizimning bir qismi bo‘lishi kerak. U realistik tayyorgarlik, rahbarlik sifati, psixologik maslahat va tashkiliy sharoitni almashtirmaydi.

Oila bilan aloqa harbiy xizmatchining barqarorlik hissini qo‘llab-quvvatlaydi. Xizmat talablari, uzoq muddatli safar yoki maxfiylik sabab xodim oilasiga barcha tafsilotni ayta olmasligi mumkin, ammo muntazam va samimiy muloqot baribir muhimdir. Oila a’zolariga stress alomatlari, xizmatdan qaytgandan keyingi moslashuv va yordamga murojaat qilish yo‘llari haqida tushunarli ma’lumot berish foydali. Oilaviy ziddiyatni faqat xizmatchining shaxsiy masalasi deb ko‘rish noto‘g‘ri, chunki u uyqu, diqqat va xizmat samaradorligiga bevosita ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli imkon doirasida maxfiy oilaviy maslahat va psixologik ma’rifat xizmatlari yo‘lga qo‘yilishi maqsadga muvofiq.

Harbiy psixologik xizmatning vazifasi faqat keskin inqiroz yuz berganda aralashish bilan cheklanmasligi kerak. Profilaktik skrining, individual suhbat, guruh treningi, rahbarlarga maslahat, voqeadan keyingi kuzatuv va zarur hollarda tibbiy mutaxassisga yo‘naltirish yagona tizimda ishlashi lozim. Xodimning yordam so‘rashi zaiflik belgisi sifatida talqin qilinsa, alomatlar yashiriladi va muammo og‘irlashadi. Maxfiylik chegaralari oldindan

tushuntirilishi, xavfsizlikka tahdid bo‘lmagan holatlarda shaxsiy ma’lumot himoya qilinishi kerak. Psixologik xizmatga ishonch uning tashkiliy jihatdan mavjudligidan ko‘ra muhimroqdir.

O‘zbekiston sharoitida stressga bardoshlilik dasturlarini ishlab chiqishda milliy harbiy ta’lim tizimi, xizmat turi, til, yosh va mahalliy ijtimoiy qadriyatlar hisobga olinishi zarur. Xorijiy dasturlarni tayyor holda ko‘chirish o‘rniga, ularning dalillarga asoslangan qismlari mahalliy amaliyotga moslashtirilishi va kichik sinovlardan o‘tkazilishi kerak. Baholash faqat ishtirokchilarning mashg‘ulotdan mamnunligi bilan cheklanmasdan, diqqat, qaror qabul qilish, uyqu, zo‘riqish, xizmat ko‘rsatkichi, yordamga murojaat va guruh iqlimidagi o‘zgarishlarni ham qamrab olishi lozim. So‘nggi sharhlar ham bardoshlilikni rivojlantirishda ko‘p darajali, kontekstga mos va muntazam baholanadigan yondashuvni tavsiya etadi [6; 9].

Xulosa qilib aytganda, harbiy xizmatchilarda stressga bardoshlilik shaxsiy iroda bilan cheklanmaydigan, biologik, psixologik, ijtimoiy va tashkiliy omillar birligida shakllanadigan jarayondir. O‘zini boshqarish, hissiy regulyatsiya, bardoshlilik va o‘z samaradorligiga ishonch ichki resurslarni tashkil etsa, rahbarlik sifati, bo‘linma jipsligi, oila bilan aloqa, realistik tayyorgarlik va ishonchli psixologik xizmat tashqi himoya omillaridir. Eng samarali yondashuv xodimni muammosi uchun ayblash emas, balki uning imkoniyatini kuchaytirish va xizmat muhitidagi ortiqcha xavflarni kamaytirishdan iborat. Shu asosda tizimli trening, erta yordam va ilmiy baholash harbiy tayyorgarlikning uzviy qismiga aylanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bartone P.T. Resilience Under Military Operational Stress: Can Leaders Influence Hardiness? Military Psychology. 2006;18(Suppl):S131–S148. doi:10.1207/s15327876mp1803s_10.

2. Sefidan S., Pramstaller M., La Marca R. et al. Resilience as a Protective Factor in Basic Military Training: A Longitudinal Study of the Swiss Armed Forces. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2021;18(11):6077. doi:10.3390/ijerph18116077.

3. Jones M.V., Smith N., Burns D. et al. A Systematic Review of Resilient Performance in Defence and Security Settings. PLOS ONE. 2022;17(10):e0273015. doi:10.1371/journal.pone.0273015.

4. Maglione M.A., Chen C., Bialas A. et al. Stress Control for Military, Law Enforcement, and First Responders: A Systematic Review. RAND Health Quarterly. 2022;9(3):20.

5. Sun Z., Song J., Chen J. et al. Preventing and Mitigating Post-Traumatic Stress: A Scoping Review of Resilience Interventions for Military Personnel in

Pre-Deployment. Psychology Research and Behavior Management. 2024;17:2377–2389. doi:10.2147/PRBM.S459220.

6. Panda S.P., Chatterjee K., Srivastava K., Chauhan V.S., Yadav P. Building Psychological Resilience in Armed Forces Worldwide. Medical Journal Armed Forces India. 2024;80(2):130–139. doi:10.1016/j.mjafi.2024.02.006.

7. Liu B., Liu L., Zou M. et al. Relationships Between Resilience, Perceived Social Support, and Mental Health in Military Personnel: A Cross-Lagged Analysis. BMC Public Health. 2024;24:3433. doi:10.1186/s12889-024-20907-w.

8. Hepner K.A., Acosta J.D., Holliday S.B. et al. The Impact of Mindfulness Meditation Programs on Performance-Related Outcomes: Implications for the U.S. Army. Santa Monica, CA: RAND Corporation; 2022.

9. Kirkham R., Liu C., Wulundari T. et al. Emotion Regulation and Coping in Active Military Personnel: A Systematic Review. Stress and Health. 2025;41(3):e70036. doi:10.1002/smi.70036.

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA RUHIY KASALLIGI BO‘LGAN SHAXSLAR HUQUQBUZARLIKLARI PROFILAKTIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xazratqulov Jasur Panjiyevich
O‘zbekiston Respublikasi Kriminalogiya tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi, mayor

Annotatsiya

Mazkur maqolada jamoat xavfsizligini ta’minlashda ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar tomonidan sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarliklarning oldini olishning tashkiliy-huquqiy jihatlari tahlil qilingan. Ruhiy salomatlik va huquqbuzarliklar o‘rtasidagi bog‘liqlik, ushbu yo‘nalishdagi normativ-huquqiy asoslar hamda profilaktika subyektlarining vakolatlari o‘rganilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba va milliy amaliyot asosida profilaktika tizimini takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *jamoat xavfsizligi, ruhiy kasallik, huquqbuzarliklar profilaktikasi, profilaktika inspektori, psixiatriya yordami, ijtimoiy reabilitatsiya, xavf guruhi, tashkiliy-huquqiy mexanizm.*

Аннотация

В данной статье проанализированы организационно-правовые аспекты профилактики правонарушений, которые могут быть совершены лицами с психическими расстройствами, в контексте обеспечения

общественной безопасности. Исследованы взаимосвязь между психическим здоровьем и правонарушениями, нормативно-правовые основы данного направления, а также полномочия субъектов профилактики. Кроме того, на основе зарубежного опыта и национальной практики разработаны предложения и рекомендации, направленные на совершенствование системы профилактики.

Ключевые слова: *общественная безопасность, психическое расстройство, профилактика правонарушений, инспектор профилактики, психиатрическая помощь, социальная реабилитация, группа риска, организационно-правовой механизм.*

Abstract

This article analyzes the organizational and legal aspects of preventing offenses that may be committed by persons with mental disorders in the context of ensuring public safety. The study examines the relationship between mental health and offending behavior, the regulatory and legal framework in this field, as well as the powers of prevention entities. In addition, based on international experience and national practice, proposals and recommendations aimed at improving the effectiveness of the prevention system have been developed.

Keywords: *public safety, mental disorder, crime prevention, prevention inspector, psychiatric care, social rehabilitation, risk group, organizational and legal mechanism.*

Kirish. Jamoat xavfsizligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etish alohida ahamiyat kasb etadi. Ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasi esa jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimining nisbatan kam tadqiq etilgan, biroq amaliy ahamiyati yuqori bo‘lgan yo‘nalishlaridan biridir.

Ruhiy kasallikning mavjudligi shaxsning albatta huquqbuzarlik sodir etishini anglatmaydi. Aksariyat hollarda bunday shaxslar jamiyat uchun xavf tug‘dirmaydi. Biroq ayrim og‘ir ruhiy buzilishlar, davolanishning uzilishi, ijtimoiy nazoratning yetarli emasligi, ijtimoiy moslashuv muammolari hamda boshqa salbiy omillar huquqbuzarlik sodir etish xavfini oshirishi mumkin. Shu sababli mazkur toifadagi shaxslar bilan profilaktik ishlash masalasi jamoat xavfsizligini ta’minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Qonunchiligimizda ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasining kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasining huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi[5], O‘zbekiston

[5] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T. 2023 y.

Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni[6], O‘zbekiston Respublikasining “Psixiatriya yordami to‘g‘risida”gi Qonuni[7] hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasiga muvofiq, har kim sog‘lig‘ini saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega [8]. Ushbu konstitutsiyaviy norma ruhiy kasalligi bo‘lgan fuqarolarning ham davlat tomonidan kafolatlangan tibbiy yordamdan foydalanish huquqini ta’minlaydi. Shu bilan birga, Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarini amalga oshirish boshqa shaxslarning huquqlari, erkinliklari, sha’ni va qadr-qimmatiga hamda jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazmasligi lozimligi belgilangan. Mazkur qoidalar ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar bilan bog‘liq profilaktik faoliyatni amalga oshirishda inson huquqlarini ta’minlash va jamoat xavfsizligini muhofaza qilish o‘rtasidagi muvozanatning huquqiy asosini tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonunida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishning huquqiy mexanizmlari mustahkamlangan. Mazkur Qonunning 5-moddasida qonuniylik, insonparvarlik, ijtimoiy adolat va profilaktika choralarining ustuvorligi asosiy prinsiplar sifatida belgilangan[9] bo‘lib, ular ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan profilaktik faoliyatni amalga oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Qonunning 9-moddasiga ko‘ra, ichki ishlar organlari huquqbuzarliklar profilaktikasining bevosita subyektlaridan biri hisoblanadi[10]. Profilaktika inspektorlari ruhiy kasalligi bo‘lgan va ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga moyilligi mavjud shaxslarni aniqlash, ular bilan individual profilaktika ishlarini olib borish hamda sog‘liqni saqlash muassasalari bilan hamkorlik qilish vakolatiga ega.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasining “Psixiatriya yordami to‘g‘risida”gi Qonuniga asosan ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini ta’minlash va ularga tibbiy yordam ko‘rsatish munosabatlarini tartibga soladi[11]. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi

---

[6] O‘zbekiston Respublikasining 14.05.2014 yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi 371-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-2387357/

[7] O‘zbekiston Respublikasining 12.05.2021- yildagi “Psixatriya yordami to‘g‘risida”gi O‘RQ-690-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-5422209/

[8] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 48-moddasi. https://lex.uz/uz/docs/-6445145

[9] O‘zbekiston Respublikasining 14.05.2014 yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi 371-son Qonuni 5-moddasi. https://lex.uz/docs/-2387357/

[10] O‘zbekiston Respublikasining 14.05.2014 yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi 371-son Qonuni 9-moddasi. https://lex.uz/docs/-2387357/

[11] O‘zbekiston Respublikasining 12.05.2021- yildagi “Psixatriya yordami to‘g‘risida”gi O‘RQ-690-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-5422209/

to‘g‘risida”gi Qonuni esa huquqbuzarliklarning oldini olishning umumiy mexanizmlarini belgilaydi. Mazkur qonunlar o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanilgandagina ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar bilan bog‘liq xavf omillarini kamaytirish va jamoat xavfsizligini ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasida idoralararo hamkorlikka asoslangan yondashuvlar samarali natija berayotganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, jamoat xavfsizligini ta’minlashda ichki ishlar organlari, sog‘liqni saqlash muassasalari va ijtimoiy xizmatlarning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Buyuk Britaniyada jamoat xavfsizligini ta’minlash maqsadida **Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA)** tizimi joriy etilgan. Mazkur tizim politsiya, probatsiya xizmati va boshqa hamkor tashkilotlarning xavfni birgalikda baholash hamda boshqarish faoliyatiga asoslanadi. MAPPA doirasida subyektlar o‘rtasida axborot almashinuvi yo‘lga qo‘yilib, shaxsning xavf darajasi baholanadi va tegishli xavfni boshqarish rejalari ishlab chiqiladi[12]. Shuningdek, MAPPA bo‘yicha qo‘llanmalarda ruhiy buzilishlari mavjud huquqbuzarlar bilan ishlash masalalariga ham alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu tajriba jamoat xavfsizligini ta’minlashda ichki ishlar organlari, sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy institutlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

AQShda esa **Crisis Intervention Team (CIT)** dasturi ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar bilan ishlashda samarali mexanizmlardan biri sifatida e’tirof etiladi[13]. Mazkur dastur doirasida politsiya xodimlari ruhiy salomatlik muammolariga ega shaxslar bilan muloqot qilish, muammoli vaziyatlarni baholash va ularni zo‘ravonliksiz hal etish bo‘yicha maxsus tayyorgarlikdan o‘tkaziladi. Dastur politsiya organlari, psixiatriya muassasalari va tez tibbiy yordam xizmatlarining hamkorligiga asoslanadi. Natijada ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar bilan bog‘liq nizoli vaziyatlarni kuch ishlatmasdan bartaraf etish, ularni o‘z vaqtida tibbiy yordamga yo‘naltirish hamda ehtimoliy huquqbuzarliklarning oldini olish imkoniyati ortadi.

Mazkur tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasining samaradorligi ichki ishlar organlarining sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy institutlar bilan uzviy hamkorligiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda ham profilaktika subyektlari o‘rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish, xavf guruhidagi shaxslar bilan ishlashning kompleks mexanizmlarini joriy etish hamda ichki ishlar organlari xodimlarining

[12]Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA) Guidance. https://www.gov.uk/government/publications/ multi-agency-public-protection-arrangements-mappa-guidance
[13] Crisis Intervention Team International. URL: https://www.citinternational.org

ruhiy salomatlik masalalari bo‘yicha malakasini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar bilan ishlash tizimi bosqichma-bosqich takomillashib borayotgan bo‘lsa-da, quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

1. Profilaktika subyektlari o‘rtasida axborot almashinuvining yetarli emasligi;
2. Xavf guruhidagi shaxslarni individual profilaktika qilish mexanizmlarining takomillashmaganligi;
3. Ijtimoiy reabilitatsiya dasturlarining cheklanganligi;
4. Aholining ruhiy salomatlik masalalari bo‘yicha huquqiy va tibbiy savodxonligi pastligi;
5. Profilaktika subyektlari xodimlarining maxsus tayyorgarligi yetarli emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

birinchidan, ichki ishlar organlari, sog‘liqni saqlash muassasalari va mahalla institutlari o‘rtasida yagona elektron monitoring tizimini yaratish;

ikkinchidan, profilaktika inspektorlari uchun psixiatriya, krizis-kommunikatsiya va xavf omillarini baholash bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslarini joriy etish;

uchinchidan, ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy moslashtirish va bandligini ta’minlash dasturlarini kengaytirish;

to‘rtinchidan, mahalla institutlari hamda fuqarolik jamiyati tashkilotlarining profilaktik faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirish;

beshinchidan, ruhiy salomatlik masalalarida stigmatizatsiyani kamaytirishga qaratilgan targ‘ibot tadbirlarini kengaytirish.

Xulosa. Ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasi jamoat xavfsizligini ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur faoliyatni samarali tashkil etish faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar emas, balki sog‘liqni saqlash, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlarning o‘zaro hamkorligini talab etadi.

Profilaktikaning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish, zamonaviy monitoring tizimlarini joriy etish, ijtimoiy reabilitatsiya dasturlarini kengaytirish hamda profilaktika subyektlari malakasini oshirish orqali ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar tomonidan sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish va jamoat xavfsizligini mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T. 2023 y.
2. O‘zbekiston Respublikasining 14.05.2014-yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi 371-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-2387357/
3. O‘zbekiston Respublikasining 12.05.2021- yildagi “Psixatriya yordami to‘g‘risida”gi O‘RQ-690-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-5422209/
4. Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA) Guidance. https://www.gov.uk/government/publications/multi-agency-public-protection-arrangements-mappa-guidance
5. Crisis Intervention Team International. https://www.citinternational.org

HARBIY XIZMATCHILARNI AXLOQIY-RUHIY VA PSIXOLOGIK TAYYORLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR HAMDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

THE IMPORTANCE OF MODERN APPROACHES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE MORAL, PSYCHOLOGICAL AND MENTAL TRAINING OF MILITARY PERSONNEL

Ravshanov Azizjon Raxmatovich
O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi bo‘lim boshlig‘i o‘rinbosari, mustaqil izlanuvchi, tel: (99) 852-85-75

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy qurolli mojarolar sharoitida harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorgarligining ahamiyati tahlil qilingan. Harbiy harakatlarning murakkablashuvi, axborot-psixologik ta’sirlarning kuchayishi hamda jangovar stress omillarining ortishi shaxsiy tarkibning ruhiy barqarorligini mustahkamlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt, virtual va qo‘shimcha reallik, katta ma’lumotlar tahlili kabi texnologiyalarning harbiy-psixologik tayyorgarlikdagi imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlari: sun’iy intellekt, psixologiya, axloqiy-ruhiy tayyorgarlik, barqarorlik, jangovar samaradorlik, virtual reallik, stressga chidamlilik, axborot-psixologik ta’sir, qurolli mojarolar.

Аннотация: В данной статье проанализировано значение морально-психологической и психологической подготовки военнослужащих в

условиях современных вооружённых конфликтов. Усложнение характера военных действий, усиление информационно-психологического воздействия, а также рост факторов боевого стресса обусловливают необходимость укрепления психологической устойчивости личного состава. Рассмотрены возможности применения таких технологий, как искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, а также анализ больших данных в системе военно-психологической подготовки.

Ключевые слова: искусственный интеллект, психология, морально-психологическая подготовка, устойчивость, боевая эффективность, виртуальная реальность, стрессоустойчивость, информационно-психологическое воздействие, вооружённые конфликты.

Annotation: This article analyzes the significance of moral-psychological and psychological training of military personnel in the context of modern armed conflicts. The increasing complexity of military operations, the growing influence of information and psychological factors, and the rise of combat-related stressors necessitate strengthening the psychological resilience of service members. The study highlights the potential of technologies such as artificial intelligence, virtual reality, augmented reality, and big data analytics in military psychological training.

Keywords: artificial intelligence, psychology, moral and psychological training, resilience, combat effectiveness, virtual reality, stress resistance, information and psychological influence, armed conflicts.

Xalqaro munosabatlar rivojlanishining hozirgi bosqichi harbiy-siyosiy taranglikning kuchayishi, yangi mojaro o‘choqlarining paydo bo‘lishi hamda qurolli kurash xususiyatining o‘zgarishi bilan tavsiflanmoqda. Zamonaviy qurolli mojarolarda qurol-yarog‘ va harbiy texnikaning takomillashuvi bilan bir qatorda inson omilining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu esa harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy barqarorligi va psixologik tayyorgarligi jangovar samaradorlikning asosiy omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Qurolli mojarolar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qo‘shinlarning samaradorligi nafaqat texnik jihozlanganlik darajasiga, balki harbiy xizmatchilarning murakkab va noaniq sharoitlarda harakat qilishga tayyorligi, yuqori jismoniy va ruhiy yuklamalarga bardosh berish qobiliyati hamda axborot ta’siri ostida to‘g‘ri qaror qabul qila olishiga ham bevosita bog‘liq.

Bunday sharoitda harbiy xizmatchilarni axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorlash tizimini zamonaviy ilmiy yutuqlar, jumladan sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari asosida takomillashtirish zarurati ortib bormoqda.

Zamonaviy harbiy harakatlar kompleks tus olib, bir vaqtning o‘zida jismoniy, axborot, kibermakon va psixologik yo‘nalishlarda olib borilmoqda. Bunday sharoitda harbiy xizmatchilar quyidagi omillar ta’siriga duch kelmoqda:

- jang harakatlarining yuqori intensivligi;
- yuqori aniqlikdagi qurollar va uchuvchisiz tizimlar qo‘llanilishi;
- doimiy axborot bosimi;
- dezinformatsiya va psixologik operatsiyalarning keng tarqalishi;
- uzoq muddatli jangovar stress;
- vaqt tanqisligi sharoitida tezkor qaror qabul qilish zarurati [1].

Mazkur omillar hatto yuqori texnik ta’minlangan bo‘linmalarning ham jangovar samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ayniqsa, axborot-psixologik ta’sir vositalari harbiy xizmatchilarning ruhiy holatiga jiddiy xavf tug‘dirib, ishonchsizlik va vahima holatlarini keltirib chiqarishi bilan xavflidir.

Axloqiy-ruhiy tayyorgarlik va psixologik ishlar harbiy xizmatchilarda har qanday sharoitda qo‘yilgan jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar tizimi tizimi bo‘lib, ularning asosiy maqsadi shaxsiy tarkibda vatanparvarlik va harbiy burchga sadoqat, milliy g‘urur va jangovar ruhni yuksaltirish, harbiy jamoalarning yuqori jismoniy va ruhiy zo‘riqishlarga bardoshliligini hamda turli vaziyatlarda ishonchli harakatlanish qobiliyatini shakllantirish ruhiy holatlarni boshqarish hamda salbiy psixologik ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni bartaraf etish liderlik sifatlarini rivojlantirish hamda favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlashdan iborat[2].

Mutaxassislar ta’kidlashicha, harbiy tayyorgarlik dasturlarini zamonaviy tahdidlarga mos ravishda muntazam yangilab borish zarur. An’anaviy o‘qitishdan ko‘ra real jangovar sharoitlarni modellashtirishga asoslangan kompleks yondashuvni talab etadi.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari harbiy sohada jadal rivojlanib, faqat ma’lumotlarni qayta ishlash, balki razvedka tahlili, uchuvchisiz tizimlarni boshqarish, raqib harakatlarini prognoz qilish va qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash kabi vazifalarni ham bajarib kelmoqda.

Sun’iy intellekt (SI) – inglizcha artificial intelligence, (AI) – inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo‘lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasi[3].

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, kelajakdagi urushlar asosan raqamli tizimlar o‘rtasidagi raqobat va ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi bilan belgilanadi. SI quyidagi yo‘nalishlarda muhim imkoniyatlarni yaratadi:

psixologik holatni tahlil qilish tizimlari – harbiy xizmatchilarning fiziologik va xulqiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish orqali stress, charchoq va ruhiy zo‘riqish holatlarini erta aniqlash imkonini beradi;

intellektual o‘qitish tizimlari – har bir harbiy xizmatchining individual xususiyatlariga moslashgan holda o‘quv jarayonini optimallashtiradi, bilimlardagi bo‘shliqlarni aniqlab, ularni to‘ldirishga yordam beradi;

virtual va qo‘shimcha reallik texnologiyalari – real jangovar sharoitga yaqin muhit yaratib, qaror qabul qilish tezligi va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Shu bilan birga stress omillarini sun’iy modellashtirish orqali ruhiy barqarorlikni mustahkamlaydi;

katta ma’lumotlar tahlili (Big data) – shaxsiy tarkib tayyorgarligi, mashg‘ulot natijalari va psixologik ko‘rsatkichlarni tahlil qilib, bo‘linmalar samaradorligini prognoz qilish imkonini beradi.

Rivojlangan davlatlar qurolli kuchlarida harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holati, psixologik barqarorligi va stressga chidamliligini oshirish harbiy tayyorgarlikning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralib, SI va raqamli monitoring tizimlari, virtual hamda qo‘shimcha reallik texnologiyalaridan keng foydalanish tendensiyasi kuzatilmoqda.

AQSH qurolli kuchlarida harbiy xizmatchilarning psixologik holatini doimiy kuzatish va salbiy omillarni erta aniqlashga alohida e’tibor qaratilgan. DARPA *(mustaqil tadqiqot agentligi, milliy xavfsizlik uchun ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqadi)* tomonidan ishlab chiqilgan “Neural Engineering System Design (NESD)” *(inson miyasi va tashqi raqamli qurilmalar o‘rtasida ikki tomonlama, yuqori tezlikda ma’lumotlarni uzatish uchun ilg‘or neyron interfeysni yaratishga mo‘ljallangan dastur)* va “In the Moment (ITM)” loyihalari harbiy xizmatchilarning kognitiv va emotsional holatini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi[4].

Buyuk Britaniyada “Defence Human Sciences (DHS)” dasturi *(Harbiy xizmatchilarning jangovar samaradorligi, chidamliligi, stressga chidamliligi va moslashuvchanligini oshirish uchun inson salohiyatidan qanday foydalanish mumkinligini o'rganadi)* hamda “Serious Games & Virtual Training Systems Programme” doirasida virtual va qo‘shimcha reallik texnologiyalari asosida psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlari tashkil etilgan. “Battlecraft Simulation System” *(virtual jang maydonini yaratish uchun mo'ljallangan dasturiy va apparat tizimi)* platformasi orqali real jangovar muhitga yaqin sharoitlar yaratish, shaxsiy tarkibni bosim ostida harakat qilish hamda psixologik chidamlilikni shakllantirish ko‘nikmalari rivojlantiriladi[5].

Germaniya Bundesverida harbiy xizmatchilarning psixologik barqarorligini mustahkamlash maqsadida “Bundeswehr Virtual Training Environment (BwVTE)” *(o‘qitish va tayyorlash uchun yaratilgan raqamli tizim)* va “SITAWARE Frontline Simulation System” platformalari SI texnologiyalari

bilan integratsiya qilingan bo‘lib, turli darajadagi stress holatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Fransiyada “Scorpion” dasturi va “Combat Tactical Simulation (COMTACT)” platformasi asosida axloqiy-ruhiy hamda psixologik tayyorgarlikni takomillashtirishga e’tibor qaratilgan. Real vaqt rejimida axborot almashish va jangovar vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlari harbiy xizmatchilarda mas’uliyat hissi, jamoaviy hamjihatlik, stressga chidamlilik va yuqori ruhiy tayyorgarlikni shakllantirishga xizmat qiladi[6].

Isroil mudofaa kuchlarida SI asosidagi “Project Fire Weaver” *(SI foydalangan holda real vaqt rejimida jang maydonining barcha elementlarini yagona tarmoqqa birlashtirgan ilg'or sensorli tarmoqli tizimi)*, “AlphaEye” va “Torch-X Command System” kabi tizimlar nafaqat boshqaruv samaradorligini oshirish, balki harbiy xizmatchilarning psixologik yuklamasini kamaytirish vazifasini ham bajaradi[7].

Janubiy Koreyada “Korean Augmented Reality Tactical Simulation (KARTS)” *(qo‘shinlarning taktik tayyorgarligi uchun ishlatiladigan virtual va kengaytirilgan SI tizimlari)* kabi intellektual o‘quv tizimi harbiy xizmatchilarning psixologik holatini kompleks baholash imkonini beradi[8].

2023 – 2026 yillardagi qurolli mojarolar, jumladan Rossiya – Ukraina urushi, SI texnologiyalarining real jangovar vositaga aylanganini tasdiqlaydi. Doimiy xavf, axborot bosimi va uchuvchisiz tizimlar keng qo‘llanilishi sharoitida yuqori psixologik tayyorgarlik zarurligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

G‘azo sektoridagi jangovar harakatlar esa zamonaviy urushlar axborot makonida ham olib borilishini ko‘rsatdi. Psixologik operatsiyalar, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali ta’sir o‘tkazish asosiy vositalardan biriga aylangan.

Zamonaviy qurolli mojarolarda harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorgarligi jangovar samaradorlikni ta’minlovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Harbiy harakatlarning ko‘p qirrali tus olishi, axborot-psixologik ta’sirlarning kuchayishi, uzoq muddatli stress hamda shaxsiy tarkibdan yuqori darajadagi ruhiy barqarorlik va moslashuvchanlikni talab etmoqda. Shu bois axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorgarlik tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, so‘nggi yillardagi qurolli mojarolar tajribasi kelajakdagi urushlarda texnologik ustunlik bilan bir qatorda inson omili, ayniqsa harbiy xizmatchilarning ruhiy barqarorligi va axborot-psixologik tahdidlarga qarshi turish qobiliyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini namoyon etmoqda. Milliy armiyamizda SIga asoslangan o‘quv-simulyatsion tizimlar, psixologik monitoring vositalari va raqamli tayyorgarlik

texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish, ularni qo‘llash shaxsiy tarkibning ruhiy va psixologik barqarorligini mustahkamlash, jangovar tayyorgarlik samaradorligini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Маклаков. А.Г. Военная психология. – СПб.: Питер, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–371-son qarori // O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining axloqiy-ruhiy tayyorgarligi va jangovar ruhini oshirish konsepsiyasi // Toshkent: 2022.
3. Sun’iy intellekt asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TATU, 2024.
4. DARPA. Neural Engineering System Design (NESD) Program Overview. – Arlington, VA, 2023.
5. Defence Science and Technology Laboratory. Human Factors Integration for Defence Capability. – Salisbury, 2024.
6. Климов Е.А. Психология профессионала. – Москва: Институт практической психологии, 2021.
7. Shermatov F.T. Harbiy psixologiya asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘R HX va MU AKTvaHAI, 2025.
8. Tashkent State University of Economics. Raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalari. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: 2023.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA MIXAIL FAYAZOVNING JASORATINI YOSHLAR QALBIGA SINGDIRISH MASALALARI

Rajabov Odiljon Rohataliyevich,
Jamoat xavfsizligi universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur Maqolada Mixail Fayazovning urush yillaridagi jasorati va vatanparvarlik fazilatlarini yoshlar ongiga singdirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta’lim vositalari, interaktiv platformalar hamda virtual loyihalar orqali tarixiy xotirani mustahkamlash va yoshlarda fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish masalalari yoritiladi. Hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar baholanadi.

Kalit so‘zlar: Mixail Fayazov, jasorat, sun’iy intellekt, yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik, tarixiy xotira, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta’lim, qahramonlik merosi, fuqarolik mas’uliyati.

Аннотация. В данной статье анализируется потенциал технологий искусственного интеллекта в привитии молодежи мужества и патриотических качеств Михаила Фаязова в годы второй мировой войны.

Также освещаются вопросы укрепления исторической памяти и формирования гражданской ответственности у молодежи посредством цифровых образовательных инструментов, интерактивных платформ и виртуальных проектов. Кроме того, оцениваются современные педагогические подходы и технологии.

Ключевые слова: Михаил Фаязов, мужество, искусственный интеллект, образование молодежи, патриотизм, историческая память, цифровые технологии, интерактивное образование, героическое наследие, гражданская ответственность.

Annotation. This article analyzes the potential of artificial intelligence technologies in instilling in the minds of young people the courage and patriotic qualities of Mikhail Fayazov during the war years. It also highlights the issues of strengthening historical memory and forming civic responsibility in young people through digital educational tools, interactive platforms, and virtual projects. It also evaluates modern pedagogical approaches.

Key words: Mikhail Fayazov, courage, artificial intelligence, youth education, patriotism, historical memory, digital technologies, interactive education, heroic legacy, civic responsibility.

Mixail Fayazovning Ikkinchi jahon urushidagi jasorati va vatan himoyasidagi xizmatlarini sun’iy intellekt imkoniyatlari orqali yosh avlodga yetkazish bugungi kunda tarixiy xotirani saqlashning samarali usullaridan biridir. Sun’iy intellekt yordamida interaktiv taqdimotlar, virtual ekskursiyalar, raqamli hikoyalar, animatsiyalar va chatbotlar yaratish orqali qahramonning hayoti hamda jasoratini yoshlar uchun qiziqarli va tushunarli shaklda namoyish etish mumkin. Bu esa yoshlarda vatanparvarlik, tarixiy xotiraga hurmat va qahramonlar merosiga sadoqat tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi. Namangan viloyatining Mingbuloq tumanida Mudofaa bo‘limi boshlig‘i lavozimida xizmat qilib yurgan vaqtimda, agar bo‘sh vaqt topsam iloji bo‘lsa oila a’zolarim bilan Chust shahrida joylashgan istirohat bog‘iga ziyoratga va dam olish uchun borar edim. Bog‘ga borishdan oldin mashinani mahalliy hokimyatning yaqinidagi avtoturargohga quyib, bozorga kirib ozgina bozorlik qilib oila a’zolarim bilan istirohat bog‘igacha piyoda tushib borar edik.

O‘sha davrlarda shahar hokimligidan istirohat bog‘igacha tushib boradigon ko‘cha ko‘p yillar Mixail Fayazov nomi bilan yuritib kelingan edi. Bu ko‘chadan yurgan har qanday insonda, shuningdek mening yosh qiziquvchan farzandlarimda ham “Mixail Fayazov kim bo‘lgan, nega ismi ruscha-yu familiyasi o‘zbekcha?” degan savol tug‘ilgan bo‘lishi tabiiy hol edi.

Shunda men bolalarimga shunday javob berar edim, men yoshligimda 1979 yilning fevral oylarida harbiy bilim yurtiga o‘qishga kirish maqsadida hujjatlar

tayyorlab yurgan paytimda, hujjatlar tayyor bo‘lganidan so‘ng mayor Rahmonjon Karimov bilan o‘sha davrlarda tuman harbiy komissari podpolkovnik Hoshimjon Ko‘paysinovni oldiga kirdik. Ko‘paysinov meni ko‘rib juda iliq kutib oldilar, chunki mening tog‘am o‘sha davrlarda general-mayor Sotvoldi Ergashev Respublika harbiy komissari lavozimida hizmat qilar edilar.

Meni Hoshimjon aka xonalarida qora kostyumda ko‘kragida yulduzli orden taqib o‘tirgan insonga bu yigit general Sotvoldi aka Ergashevni jiyani bo‘ladi, bu ham tog‘asi singari Vatan himoyachisi ya’ni ofitser bo‘lmoqchi deb tanishtirdilar, o‘sha o‘tirgan inson men bilan iliq so‘rashib, meni tog‘amni yaxshi bilishini, chunki, urushdan keyin Chustda harbiy komissariyatda xizmat qilib yurgan paytlarida meni tog‘am Popda harbiy komissaryatda xizmat qilganlarini va ikkilari ham urush qatnashchilari ekanliklarini, o‘sha paytlarda tumanlarda doktorlarni yetishmasligi sababli ko‘pincha tog‘am armiyaga chaqiruvchilarni tibbiy ko‘rikdan o‘tishga Chustga olib kelganliklarini aytdilar. Yana, 1965 yilda Bolgariya davlatidan shu davlatni nemis fashistlari zulmidan ozod qilishda ishtirok etgan urush qatnashchilari bilan uchrashish uchun Chust shahriga Bolgariyadan kelgan mehmonlarni tog‘ang o‘sha paytlarda polkovnik Ergashev viloyat harbiy komissari edi, ular Bolgarlarni birgalikda kutib olganlarini eslab o‘tdilar va otamni salomatligini so‘rab, menga omadlar tilab, biz bilan xayrlashib chiqib ketdilar, mayor Rahmonjon Karimov mehmonni o‘zi kuzatib qo‘yishini aytib, u bilan birga chiqib ketdi.

Shundan so‘ng men Hoshimjon akadan so‘radim bu inson kim bo‘ladi, qayerdan meni otamni yaxshi biladi deb savol berdim, ular menga bu inson Sovet ittifoqi qahramoni Mixail Fayazov bo‘ladilar deb aytdi, shunda men qiziqib Xoshimjon akaga savol berdim? nega uning ismi ruscha-yu familiyasi o‘zbekcha deb?.

Xoshimjon aka menga ularning asli ismlari Mamasharif, bu insonning otalari Mirfayoz hoji ota Chustlik bo‘lib, ilmli, o‘sha davrlarda o‘z dunyoqarashiga ega, din peshvolaridan bo‘lgan. Ular o‘tgan asrning boshlaridagi bolshevik, kommunistlar tomonidan ta’qibga uchrab, Qozog‘iston Respublikasining Jambul viloyatiga ko‘chib ketgan. 1936 yilning o‘rtalarida Jambul shahrining markaziy bozorida, bir necha musulmonlar peshin nomozini ado etish maqsadida bir joyga yig‘ilgan paytlarida, bolsheviklar tomonidan qo‘lga olinib o‘sha kunning o‘zidayoq ayblovsiz, sudsiz shahar chekkasidagi Bibi oysha ziyoratxonasi yaqinida otib tashlanganlarini aytdilar. Shu bois, Mamasharif ota 1925 yilda o‘sha yerda tug‘ilgan va deyarli 11-yoshlaridayoq otasiz yetim qolganlar. Onalari Soliha aya begona yurtda

yolg‘iz o‘zlari yagona o‘g‘illari Mamasharifni vatanga sadoqatli, halol, pok inson qilib tarbiyalaganlar ekan.

Ma’lumot o‘rnida aytish mumkinki, Mixail (Mamasharif) G‘iyosovich Fayazov millati o‘zbek bo‘lib, Avliyota (hozirgi Qozog‘istonning Taraz shahri)da 1925-yil 15-iyunda tug‘ilgan[14]. Ikkinchi jahon urushidan oldin zooveterinariya texnikumining ikki kursini tugatishga ulgurgan. Keyin Toshkent harbiy bilim yurtida kichik leytenant tayyorlash tezlashtirilgan kurslarini o‘tagan. 1942-yilda frontga borib, Kursk yoyida ilk jangga kirgan[15]. 1 – Ukraina fronti korpusining 58-gvardiya o'qchi diviziyasining 175-gvardiya o'qchi polki vzvod komandiri, gvardiya leytenanti. Sovet Ittifoqi Qahramoni[16].

Mamasharif ota yoshligidanoq Vatan himoyachi bo‘lishni orzu qiladi, maktabda yaxshi o‘qishi va jismonan harakatchanligi bilan sinfdoshlari o‘rtasida ajralib turadi. Ikkinchi jahon urushi boshlangan paytda Mamasharif 16 yoshli yigit edi, u bir necha bor uni frontga jo‘natishlarini so‘rab mahalliy harbiy komissariyatga murojat qiladi, 1942-yilning bahor oylarida u hozirgi sen o‘qishga kirmoqchi bo‘lgan Toshkent Oliy umumqo‘shin qo‘mondonlik bilim yurtiga o‘qishga yuboriladi. Ammo, o‘qishni tamomlamasdan 1943-yilning fevral oyida frontga jo‘natiladi. Natijada Mamasharif Fayazov vzvod komandiri sifatida 1943-yilning boshlarida jangga kiradi.

Albatta, urushda vzvodni boshqarishda unga harbiy bilim yurtida olgan saboqlari juda asqotadi. Biroq jang betalafot bo‘lmaydi deganlaridek, Mamasharif 1943 yilda og‘ir yaralanadi. Davolanib chiqqach, u 2-Ukraina frontining 78-o‘qchi diviziyasida rota komandiri sifatida urushni davom ettiradi. Mazkur frontda ko‘rsatgan jasorati uchun “Jangovar qizil bayroq” va “Vatan urushi” ordenlari bilan taqdirlanadi.

1944-yil sovuq oktabr kunlarida Mamasharif Fayazov hayotida unutilmas voqea yuz beradi. Dnepr daryosi yoqasidagi jangda u ukrain millatiga mansub quroldosh do‘sti Mixail Oleynik bilan okopda yotganda, tepadan o‘q va snaryadlar uchib turgan paytda Mixail Mamasharifga shunday deydi, men endi 19-yoshga kiraman, bolalar uyida katta bo‘lganman, na biror yaqin insonim na farzandim bor shuning uchun urushda o‘lib ketsam mendan deyarli hech vaqo qolmaydi deb, shunday taklifni o‘rtaga tashlaydi:

[14] https://translated.turbopages.org/proxy_u/ru-uz.ru.f1da136f-6a1c85b7-f91a9729-74722d7
[15] Sovet Ittifoqi Qahramoni Mixail Fayazov tavalludining 100 yilligi // https://caravan-info.uz/uz/obschestvo/005843-100-let-so-dnya-rozhdeniya-geroya-sovetskogo-soyuza-mihaila-fayazova.html
[16] https://translated.turbopages.org/proxy_u/ru-uz.ru.f1da136f-6a1c85b7-f91a9729-74722d7

– Agar jangda qay birimiz oldin halok bo‘lsak, tirik qolganimiz o‘lganning ismini olamiz, toki bu hayotdan nom-nishonsiz ketmaylik degan ma’noda. Mamasharif ham onasining yolg‘iz farzandi bo‘lganligi sababli do‘stini taklifini qabul qiladi, Mixail Oleynik agar tirik qolsa Jambul shahriga borib do‘stining onasini topib unga g‘amxo‘rlik qilishga va’da beradi.

Endigina 19 yoshga kirgan qadrdonidan bu gapni eshitib, Mamasharif to‘lqinlanib ketadi, u o‘z roziligini bildirib, Mixail Oleynikni bag‘riga bosadi. Oradan ko‘p o‘tmay, Mixail Yassa atrofidagi janglarning birida

og‘ir yaralanib, tug‘ishganidek bo‘lib qolgan o‘zbek qadrdoni qo‘lida jon beradi. Mamasharif Fayazov esa va’dasiga binoan o‘z ismini “Mixail” deb o‘zgartirishni so‘rab, qo‘mondonlikka murojaat qiladi. Albatta, ikki yigitning qadrdonligi qo‘mondonlikka ham yaxshi ma’lum edi. Shu tariqa, Mamasharifga “Mixail Giyasovich Fayazov” degan harbiy bilet va partiya guvohnomasi beriladi, urushdan keyin fuqarolik pasportini ham shu tarzda rasmiylashtiradi[17].

1945-yil 23-yanvar kuni 175-gvardiya o‘qchi polkining (1-Ukraina frontining 5-gvardiya armiyasi 58-gvardiya o‘qchi divizayasi) vzvod komandiri leytenant Mixail Fayozov Oder daryosini kechib o‘tishdagi janglarda jonbozlik ko‘rsatadi. Rota komandirligini o‘z zimmasiga olib, (Polsha hududidagi) Debern aholi punkti yaqinidagi daryoning chap sohiliga bo‘linmasi bilan birgalikda birichilardan bo‘lib o‘tadi. Fayozov boshchiligidagi rota platsdarmni egallab olib, dushmanning bir necha hujumini qaytaradi, ikkita aholi punktlarini bosib olishda ishtirok etadi, dushman qo‘shilmasining shtabini tor-mor qiladi[18].

Eng muhimi, u do‘sti uchun dushmandan qasos oladi. 1945-yil 22-yanvar kuni tonggi soat 04:00 larda sobiq ittifoq askarlari Oder daryosini kechib o‘tib, fashistlarni o‘qqa tutadi. Shunda Mixail (Mamasharif) bitta nemis generalini, bir nechta ofitser va askarlarini asir oladi. Gap shundaki, o‘sha generalning qo‘lida galdagi nemis fashistlarining hujumi rejalari va boshqa qimmatli harbiy ma’lumotlar bor ekan. Ana shu buyuk xizmatlari evaziga Mixail Giyasovich Fayazov Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni “Oltin yulduz” medali va “Lenin” ordeni bilan taqdirlanadi.

---

[17] Sultonov X. “Mixail Fayozov kim bo‘lgan, nega ismi ruscha-yu familiyasi o‘zbekcha?” // https://uza.uz/ru/posts/mixail-fayozov-kim-bo-lgan-nega-ismi-ruscha-yu-familiyasi-o--08-05-2020

[18] "SOVET ITTIFOQI QAHRAMONI" unvoni sohiblari. FAYOZOV MIXAIL G’IYOSOVICH https://warheroes.uz/soviet/details/fayazov-mihail-giyasovich

SSSR Oliy Kengashi Prezidiumining 1945-yil 27-iyundagi Farmoni bilan qo'mondonlikning jangovar topshiriqlarini namunali bajargani va bunda ko'rsatgan jasorati va qahramonligi uchun gvardiya leytenanti Mixail Giyasovich Fayazovga Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni, Lenin ordeni va "Oltin yulduz" medali berildi[19].

Harbiy komissariyat vakillari Mamasharif nomi bilan urushga borib, Mixail ismi bilan qaytib kelgan o‘zbek o‘g‘loni Fayazovni Qozog‘istonning Jambul shahridan topishadi va uni Moskva shahriga taklif etishadi. Moskva shahrining Kreml binosida unga davlat mukofotlarini shaxsan sobiq ittifoq oliy Soveti prezidiumi raisi Mixal Shvernik tomonidan oltin yulduz medali va Lenin ordeni topshiriladi. Bundan ko‘p o‘tmay qahramonimiz o‘sha Jambul shahrida uylanib, 1947 yilning boshlarida ota yurti bo‘lgan Chust shahriga kelib harbiy komissariyatda o‘z xizmatini davom ettira boshlaydi.

1948 yilning oxirlarida urush maydonlarida olgan jarohatlari tufayli Mixail Fayazov harbiy xizmatni davom ettira olmaydi, harbiy xizmatdan salomatligi tufayli ketishga majbur bo‘ladi.

Harbiy xizmatdan so‘ng u Chust tumanining G‘ova qishlog‘idagi bolalar uyiga rahbarlik qilib, urush davrida yetim qolgan bolalarning boshini silaydi va ularga otasidek g‘amxo‘rlik qilib tarbiyalaydi. Keyingi yillarda nafaqaga chiqqunga qadar Chustdagi maktab-internat direktori, shahar ijrokimiteti raisining ijtimoiy masalalari bo‘yicha muovuni vazifalarida mehnat qilgan. Mixail Fayazovning mehnatlari munosib baholanib, “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi” unvoniga sazovor bo‘lgan.

“Otam hayotlik davrida SSSR mudofaa vazirligi orqali Mixail Oleynikning yaqinlarini qidirdi. Men ham 1987-yili Kiyevga o‘qishga borganimda Ukraina mudofaa vazirligiga shu masalada murojaat qildim. Ammo daragi chiqmadi. Balki yolg‘iz farzand bo‘lgandir, deb o‘ylayman”, – deya so‘zini davom ettiradi Azamat Fayozov[20].

Bugun Chustda Fayazovlar oilasini barcha hurmat qiladi, ularning ikki nafar o‘g‘li va olti nafar qizlari bor, ularning barchalari otalari kabi yurtga fidoyilik bilan xizmat qilmoqda, deb o‘z so‘zlarini yakunladilar Hoshimjon aka.

Hoshimjon aka Ko‘paysinov bilan bo‘lib o‘tgan mana shu suhbatdan keyin mening kelgusi hayotimda qaysi kasbni tanlashimga va kim bo‘lishimga hech qanday shak-shubha qolmadi.

Vaqtlar o‘tib men kunlarning birida bir yaqin akahonim O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasining a’zosi Mansurxon Inomxonov orqali marhum qahramon Mixail otaning katta o‘g‘illari Azamat Mixaylovich bilan

[19] https://xn--h1ajim.xn--p1ai/%D0%A4%D0%B0%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%B2, %87

[20] Sultonov X. “Mixail Fayozov kim bo‘lgan, nega ismi ruscha-yu familiyasi o‘zbekcha?” // https://uza.uz/ru/posts/mixail-fayozov-kim-bo-lgan-nega-ismi-ruscha-yu-familiyasi-o--08-05-2020

uchrashishga muyassar bo‘ldim va ular bilan ota-bobolarimizning qahramonliklari, ulardan qolgan madaniy meroslar haqidagi uchmas xotiralar mavzusida suhbatlashdik. Azamat akaning otalari bizning qahramonimiz 1990-yilda, 65-yoshlarida vafot etgan ekanlar, o‘g‘illarning aytishida o‘sha frontda olgan jarohatlari hayotlarining so‘ngi kunlarigacha o‘z ta’sirini ko‘rsatgan ekan.

Mixail Fayazovning katta o‘g‘illari Azamat Mixaylovich ko‘p yillar O‘zbekiston Respublikasi prezidentining markaziy apparatida turli lavozimlarda, Chust tumani, keyinroq Chust shahri hokimi lavozimida xizmat qilib vatanimizning rivojlanishiga, halqimizning tinch va farovon hayot kechirishiga katta hissa qo‘shib halqimiz orasida hurmat qozondilar.

Hozirgi kunda yurtboshimiz tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 9-sentabrdagi PQ-4820 qarorlariga asosan Ikkinchi jahon urushi qatnashchilaring ko‘rsatgan qahramonliklarini abadiylashtirish borasida judayam katta tashkiliy va amaliy ishlar olib borilmoqda.

Masalan, poytaxtimizning markazida G‘alaba bog‘i barpo etildi, birinchi o‘zbek generali Sobir Raximovning nomi tiklanib unga shu bog‘da haykal o‘rnatildi, Xalqlar do‘stligi saroyi va metrosining nomi tiklandi, urush davrida yetim qolgan 14 nafar yetim bolalarni o‘z bag‘riga olib voyaga yetqazgan o‘zbek oilasiga qo‘yilgan haykal o‘z o‘rniga qaytarildi. Shuningdek, Respublikamizning barcha viloyat va tumanlarida ko‘plab yodgorliklar barpo etildi. Keyingi yillarda nemis fashizmi ustidan qozonilgan buyuk g‘alaba bayrami ham Respublikamizda keng ko‘tarinki ruhda nishonlanmoqda.

Yaqin kunlarda men shu Ikkinchi jahon urushi qahramoni Mixail Fayazovning hayoti va jangovor yo‘li to‘g‘risida “Do‘stining ismi bilan yashagan qahramon” deb atalgan monografiyani yozib nashr ettirdim. Ushbu mongografiyani Qurolli Kuchlar akademiyasi va Toshkent garnizonida joylashgan bir necha harbiy qismlarda prezentatsiya qilib, kitobni bir necha nusxasini yosh Vatan himoyachilari o‘qishlari uchun kutubxonalarga hadya etdim.

O‘ylaymanki bizning o‘zbek o‘g‘lonimiz, buyuk otaxonimiz, qahramonimiz, g‘ururimiz va faxrimiz bo‘lib qolgan Mixail (Mamasharif) Fayazovni nomini qayta tiklab, Chust shahrining birorta ko‘chasiga yoki o‘zlari boshqargan bolalar uyiga qo‘ysak, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

G‘alabaga munosib hissa qo‘shgan Mixail Giyasovich Fayazovning jasorati esa yoshlarni vatanparvarlikka va o‘zlarining quroldosh do‘stlariga sadoqatli bo‘lishga undayotgani shubhasiz deb o‘ylayman.

Ilmiy takliflar. Sun’iy intellekt texnologiyalari asosida Mixail Fayazov jasoratini yoshlar qalbiga singdirish masalalari yuzasidan quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- *Mixail Fayazov hayoti va jangovar faoliyatiga bag‘ishlangan sun’iy intellekt asosidagi virtual muzey yaratish;*

- *Yoshlar uchun qahramon haqidagi AI-chatbot ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga joriy etish;*

- *Fayazov jasoratini aks ettiruvchi animatsion videolar va raqamli hikoyalar tayyorlash;*

- *Ta’lim muassasalarida AI yordamida tarixiy shaxslar haqidagi interaktiv darslarni tashkil etish;*

Xulosa qilib aytganda, qahramonlik merosini targ‘ib qilishda sun’iy intellektning pedagogik samaradorligini ilmiy tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Foydanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Toshkent shahrining Olmazor tumanida “G‘alaba” bog‘i va muzeyining ochilish marosimidagi nutqi.

2.A’zamov A. Qahramonlar mangu yashaydi. – Toshkent: O‘zbekiston. 1995.

3. Adham Rahmat. Oltin yulduz kavalerlari. – Toshkent: Yosh gvardiyachi, 1977.

4. Azimov X.I. O‘zbekistonliklar ikkinchi jahon urushi yillarida (1941-1945 yillar). – Toshkent, 2006.

5. Buyuk ajdodlardan meros muqaddas vatan. Mualliflar jamoasi. – Toshkent, 2012.

6. Geroi Sovetskogo Soyuza — kazaxstansi. Kniga 2. Alma-Ata, 1968.

7. Geroi Sovetskogo Soyuza — uzbekistansi. Tashkent, 1984.

8. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь / Пред. ред. коллегии И. Н. Шкадов. — М.: Воениздат, 1988. — Т. 2 /Любов — Ящук/. — 863 с. — 100 000 экз. — ISBN 5-203-00536-2.

AJDODLARIMIZ MEROSINI O‘RGANISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI

Rajabov Odiljon Roxataliyevich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi Universitenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ajdodlarimiz hayoti va jang san’ati xaqida sun’iy intellektdan foydalaangan holda qisqa yoritilgan. Ushbu maqola Oliy va O‘rta maxsus ta’lim muassasalari talabalariga Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va jang san’ati bilan yaqindan tanishish uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, Andijon, Umarshayx Mirzo, Qutlug‘ Nigorxonim, Umarshayx Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo, Jizzax, Samarqand, Jizzax va Samarqand, Buxoro, Dehli, sultoni Ibrohim Lo‘di, barang‘or, juvong‘or, tufak, zambarak, tulg‘ama.

Аннотация: В этой стате кратко рассматривается жизн и боевие искусства Захириддина Мухаммада Бабура с использованием достижений искуственного интеллекта. Статья предназначена для студентов высших и средних специальных учебных заведений для ознакомления с жизнью и боевым искусством Захириддина Мухаммада Бабура.

Ключевые слова: Искуственнқй интеллект, Андижан, Умаршаих Мирза, Кутлуг Нигорханим, Умаршаих Мирза, Султан Ахмад Мирза, Джизак, Самарканд, Джизак и Самарканд, Бухара, Дели, Султан Ибрагим Лоди, барангор, джувонгор, туфак, замбарак, тулгама.

Annotation: This article briefly discusses the life and martial arts of Zahiriddin Muhammad Babur. This article is intended for students of higher and secondary specialized educational institutions to familiarize themselves with the life and martial arts of Zahiriddin Muhammad Babur.

Key words: Iskustvenniy intellekt, Andijan, Umarshaikh Mirza, Kutlug Nigorkhanim, Umarshaikh Mirza, Sultan Ahmad Mirza, Jizzakh, Samarkand, Jizzakh and Samarkand, Bukhara, Delhi, Sultan Ibrahim Lodi, barangor, juvongor, tufak, zambarak, tulgama.

Barchamizga ma’lumki hozirgi kunda sun’iy intellekt vositalaridan keng foydalanish hayotimizning hamma sohalariga keng miqyosda kirib bormoqda. Shuni alohida takidlash lozimki rivojlangan Yevropa va Osiyo davlatlarida ilm fanda, yoshlarga ta’lim berishda, deyarli barcha faanlardan mashg‘ulotlarni tayyorlashda va o‘tqaazishda sun’iy intellektdan judayam keng va salmoqli foydalanish yo‘lga qo‘yilgan.

Xozirgi kunda tinglovchilarimiz sun’iy intellektdan foydalangan holda o‘rta asr davrlarida buyuk sarkardalarning harbiy yurishlaridagi yutuqlari nafaqat ularning harbiy san’at sirlarini bilishlari, balki o‘z qo‘shinlariga harbiy rahbarlarni saralash va tayyorlash tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yganligidan dalolat beradi. Zahiriddin Muhammad Bobur ham o‘z o‘rnida ajdodlari kabi avloddan avlodga o‘tgan ko‘p sonli lashkarlari ustidan rahbarlik qilish tartibini mukammal o‘zlashtirgan.

Sun’iy intellekt vositali orqali Zahiriddin Muhammad Bobur Andijon Amir Temurning beshinchi avlodi Farg‘ona hukmdori Umarshayxning farzandi bo‘lib u 1483-yili 14-fevralda tug‘ilgan. Bobur 12 yoshda 1494-yili otasining fojiali vafotidan so‘ng taxtga chiqdi. U 1503-1504-yillar davomidada Afg‘onistonni egalladi va Hindistonga 5 marta yurish qiladi. Boburning otasi - Umarshayx Mirzo Farg‘ona viloyati hokimi bo‘lgan, onasi - Qutlug‘ Nigorxonim Mo‘g‘uliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Boburning onasi o‘qimishli va oqila ayol bo‘lib, Boburga hokimiyatni boshqarish ishlarida keng ko‘lamda ko‘mak bergan, harbiy yurishlarida unga

hamrohlik qilganligini tasviriy ko‘rsatilsa bu jarayon tinglovchilardaa yanadayam ajdodlarimiz xayoti va faoliyatini o‘rganishda yanaayam kattaa aahamiyat kasb etishi munkin.

1494-yil iyunida Otasi Axsida bevaqt, 39 yoshida fojiali halok bo‘lgach, oilaning katta farzandi, 12 yoshli Bobur valiahd sifatida taxtga o‘tiradi.

15-asr oxirida Movarounnahrda o‘zaro nizolar natijasida deyarli mustaqil bo‘lib olgan ko‘pdan-ko‘p viloyatlarga parchalanib ketgan edi. Movarounnahr taxti uchun kurash avjiga chiqqan, turli siyosiy fitnalar uyushtirilmoqda edi. Buning ustiga Umarshayx Mirzoga tobe bir necha bek va hokimlar yosh hukmdorga (Boburga) buysunishdan bosh tortadilar. Ularning ayrimlari Boburning ukalarini yoqlasa, ba’zilari mustaqillik da’vosini qiladi, yana boshqa birlari Boburga raqib, boshqalari amaki, tog‘alariga qo‘shilib, uni jismonan yo‘qotish payiga tushgan edi. O‘z amakisi va tog‘asi bo‘lmish Sulton Ahmad Mirzo bilan Sulton Mahmudxon xurujlarini daf qilgan Bobur hukmronligining dastlabki 2—3 yilida mavqeini mustahkamlash, bek va amaldorlar bilan o‘zaro munosabatni yaxshilash, qo‘shinni tartibga keltirish, davlat ishlarida intizom o‘rnatish kabi muhim tadbirlarni amalga oshiradi.

Boburning dastlabki siyosiy maqsadi Amir Temur davlatining poytaxti, strategik va geografik jihatdan muhim bo‘lgan Samarqandni egallash va Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni saqlash, mustahkamlash hamda Amir Temur saltanatini qayta tiklashdan iborat bo‘gan.

Boburning 1495-1496-yillar davomida Samarqandga ikki marta muvaffaqiyatsiz yurish qiladi va 1497-yil kuzida 7 oylik qamaldan so‘ng Samarqandni egallaydi. Huddi shu kabi o‘zaro kurashlar davomida yuzaga kelgan qo‘shinni ta’minlashdagi katta qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklar qo‘shiniga salbiy ta’sir etib, ko‘pchilik bek, navkarlar Boburni tark etadi. Ammo kurashlar va ko‘makdoshlari yordamida 1499-yil Jizzax va Samarqand orqali Qarshi va Shahrisabzgacha bosib boradi, katta o‘lja bilan Dashti Qipchoqqa qaytadi.

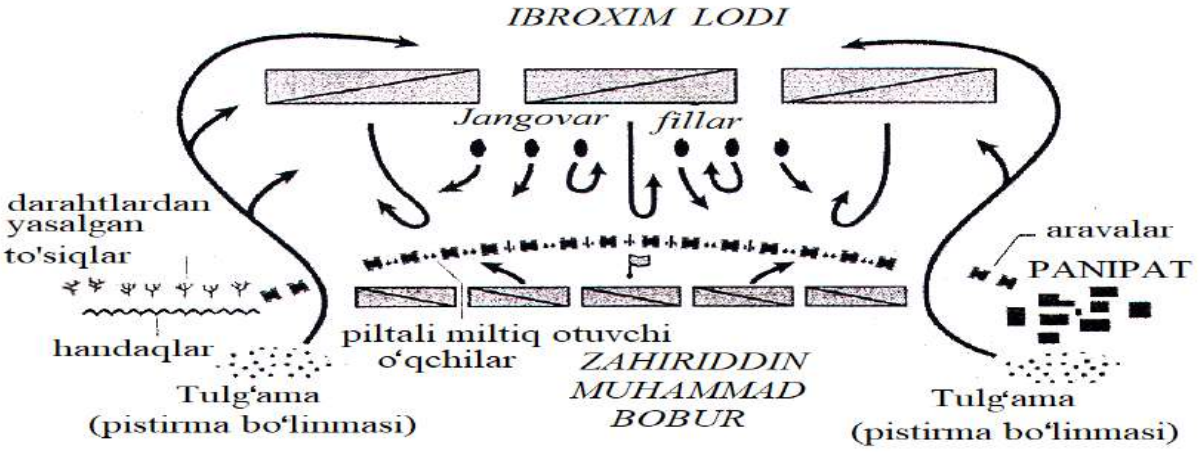

Panipat jangi 21.4.1526 y.

Oradan ko‘p o‘tmay, katta kuch bilan Movarounnahrga qaytgan Shayboniyxon bilan birnecha to‘qnashuvlar oqibatida Bobur Temuriylar saltanatini himoya qilish va uni saqlab qolish uchun astoydil harakat qilib, Shayboniyxonga qarshi bir necha yil davomida muttasil kurash olib borsa-da, ammo mamlakatda hukm surgan og‘ir iqtisodiy tanglik va siyosiy parokandalik sharoitida maqsadiga erisha olmaydi.

Sun’iy intellekt vositalaari yordamida Temuriylarning to‘xtovsiz janglari va og‘ir soliqlaridan toliqqan xalq Boburni qo‘llamadi va u Movarounnahrni tark etishga majbur buladi. Bobur 200-300 navkari bilan Hisor tog‘lari orqali Afg‘onistonga o‘tadi va u yerdagi ichki nizolardan foydalanib G‘azni va Kobulni egallaydi. Bobur Kobulni egallagach, mustaqil davlat tuzishga jadal kirishadi, qo‘shinni tartibga keltiradi, qattiq ichki intizom o‘rnatadi. Kobulga, umuman Afg‘onistonga Bobur o‘z yurti kabi qaradi, qurilish, obodonlashtirish, kasbu hunar va qishloq xo‘jaligini rivojlantirish ishlarini boshlab yuboradi. “Bog‘i Shahroro”, “Bog‘i Jahonoro”, “O‘rtabog‘”, “Bog‘i vafo” va “Bog‘i Bobur” kabi oromgohlar tashkil etdi. Shahar ichidagi Bolo Hisor qal’asini o‘z qarorgohiga aylantirib, uni qayta ta’mirlatdi, yangi imoratlar qurdirdi va oilasi bilan shu qal’ada yashadi. Uning Humoyun, Gulbadanbegim, Komron va Hindol ismli farzandlari shu yerda tug‘iladi. 1506-yil bahorda vafot etgan Qutlug‘ Nigorxonim Mirzo Ulug‘bek shu yerda bunyod ettirgan “Bog‘i Navro‘ziy”ga dafn etiladi. Bobur Afg‘onistonda bir fotih sifatida emas, balki shu yurt, el obodonligi va ravnaqi uchun jon kuydirgan tadbirli hukmron sifatida qizg‘in faoliyat ko‘rsatdi, uning manfaatlari yo‘lida odilona va oqilona ish tutdi. Afg‘onistondagi amaliy faoliyatiga ko‘ra, Bobur butun Xuroson va Movarounnahrda qudratli davlat boshlig‘i va muzaffar sarkarda sifatida katta obro‘ orttira bordi, mintaqadagi siyosiy hayot e’tiborli o‘ringa ko‘tarilganligini yanayam chuqurroq o‘rganish munkin.

Temuriy hukmdorlarning birlashib Shayboniyxon qo‘shinlariga to‘siq qo‘yish rejalari amalga oshmaydi va tez orada birin-ketin mag‘lubiyatga uchrab, saltanatni batamom qo‘ldan chiqaradilar. 1507-yil boshlarida Bobur Hindistonga yurish boshlaydi. Ammo, bu urinishi muvaffaqiyatsiz tugab, yana poytaxt Kobulga qaytadi. Bobur Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy vaziyat va urush harakatlarini kuzatib boradi, o‘z qo‘shinlarini doimo shay tutadi. Shayboniyxonga qarshi Bobur shoh Ismoil bilan harbiy-siyosiy ittifoq tuzib, 1511-yil bahorida

Hisorni, yozida Buxoroni, oktyabr boshida esa Samarqandni yana qo‘lga

kiritadi ammo 1512-yil 24-noyabrda G‘ijduvon jangida Bobur shayboniylardan

yana yengilib, Kobulga qaytishga majbur bo‘ladi. Bobur Movarounnahrni egallash ilinjidan uzil-kesil umidini uzadi va butun e’tiborini Hindistonga qaratadi. 1519-yil bahoriga kelib Bobur Hindistonni zabt etish rejalarini amalga oshirishga kirishadi va keyingi 5-6 yil davomida bir necha yurishlar uyushtiradi. Nihoyat, 1526-yil aprelda Panipatda asosiy raqibi, Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diyning yuz ming kishilik qo‘shinini 12 minglik askari bilan tor-mor qiladi hamda Dehlini egallaydi.

Bu jang Shimoliy Hindistondagi Panipat yaqinida bo‘lib o‘tgan va Boburiylar imperiyasining boshlanishi hamda Dehli sultonining tugashiga sabab bo‘lgan. U Hindiston yarimorolidagi poroxli o‘qotar qurollar va dala artilleriyasi ishtirokidagi eng dastlabki janglardan biri bo‘lib, mazkur jangda poroxli qurollar Boburiylar tomonidan ishlatilgan. Ibrohim qo‘shini ko‘pligini eshitgan Bobur, chap qanot qo‘shinlarini mustahkamlash uchun daraxt shoxlari bilan o‘ralgan xandaq qazigan. U markazda arqon bilan bog‘langan 700 ta aravani joylashtirgan. Har ikki arava orasida to‘pchilar uchun joy ajratilgan. Bobur o‘z askarlari uchun qurol va o‘q otishga yetarli joy bo‘lishini ham hisobga olganligini ham tinglovchilaarga sun’iy intellekt yordamida yanadayam chuqurroq tasvirlay olish munkin.

Hind qo‘shini tartibsiz tarzda jangni boshlagan. Boburning barang‘or va juvong‘ori to‘lg‘ama usuli bilan g‘animning qanotidan va so‘ng ort tomoniga o‘tib unga kuchli zarbalar bergan. Ibrohim Lo‘diy asosiy kuchlari va jangovar fillar bilan markazga hamla qilgan. Shunda Bobur ho‘kizlarning xom terisidan eshilgan arqonlar bilan birbiriga mah-kam bog‘langan 700 ta arava va ular orasiga o‘rnatilgan turoqalqonlar panohida turgan tufakandozlarni jan-gga tashlaydi, bu xolatni xam sun’iy intellekt yordamidaa tasvirlash munkin.

Tufak va zambarak o‘qlaridan yarador bo‘lgan fillar chekinib ustlaridan filbonlarni yiqitib, piyodalarni yanchib o‘tadi, hindlar sarosimaga tushib qochishga tushganlar. Sulton Ibrohim Lo‘diy va taxminan 50 ming hind jangchisi halok bo‘lgan. Oradan ko‘p o‘tmay, ikkinchi yirik hind sarkardasi Rano Sango ustidan ham zafar qozonib, Shimoliy Hindistonning Bengaliyagacha bo‘lgan qismini o‘ziga bo‘ysundiradi. Agrani o‘ziga poytaxt sifatida tanlagan Bobur katta qurilish va obodonchilik ishlarini boshlab yuboradi. Shu tariqa Bobur Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan qudratli boburiylar sulolasiga asos soladi.

Bobur Hindistonda ham, xuddi Afg‘onistonda bo‘lganidek, ko‘plab ijtimoiy-xayrli ishlarni amalga oshirdi, mamlakat taraqqiyotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Tarqoqlik va parokandalikka, o‘zaro ichki nizo, qirg‘inlarga barham berib, viloyatlarni birlashtirdi, markazlashgan davlatni mustahkamlash va yurtni obodonlashtirishga, ilmu hunar va dehqonchilikni rivojlantirishga katta e’tibor

qaratdi. Xulosa qilib, shuni takidlash lozimki buyuk aajdodlarimizni betakror merosini yanadayam chuqurroq o‘rganishda su’iy intellekt manbalaari, mashg‘ulotlarni yanadayam qiziqarliroq va mazmunli o‘tishida biz pedagoglarga va tinglovchilarga salmoqli yordam beradi va ularda katta ahamityat kasb etadi.

Foydalangan adabiyot manbalari:

1. Primqul Qodirov.Yulduzli tunlar. Roman. Toshkent-2011. 155b
2. Z. Mashrabov, S. Shokarimov: “Asrlarni bo‘ylagan Bobur”. Toshkent-2014. 170b;
3. S. Jalilov: “Boburning Farg‘ona davlati”, “Bobur va Andijon”. Toshkent-2017. 27-30 b;
4. Qamchibek Kenja: ‘Hind sorig‘a”. Toshkent-2007.127-130 b;

YOSH OFITSERLAR MULOQOT MADANIYATINI HARBIY-PSIXODIAGNOSTIKA QILISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Matyakubov Elyor Rajapovich
Mudofaa vazirligi harbiy qism komandiri o‘rinbosari, podpolkovnik
(90-557-10-83)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini samarali shakllantirish va baholashda zamonaviy sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari hamda istiqbollari tadqiq etiladi. Harbiy xizmat faoliyatida boshqaruv va kommunikativ jarayonlarning murakkabligi yosh ofitserlardan yuqori darajadagi muloqot madaniyatini talab etadi. Maqolada an’anaviy psixodiagnostik usullarning cheklovlari tahlil qilinib, shaxsning nutqiy, verbal va noverbal ko‘rsatkichlarini neyrotarmoqlar hamda algoritmik modellar yordamida tahlil qilishning afzalliklari asoslangan. SI yordamida obyektiv, tezkor va vaziyatli (stress holatlaridagi) psixodiagnostika o‘tkazish tizimini yaratish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari harbiy-professional tanlov va yosh ofitserlarning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasini monitoring qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Yosh ofitserlar, muloqot madaniyati, harbiy psixodiagnostika, sun’iy intellekt, neyrotarmoqlar, ijtimoiy-psixologik jihatlar, kommunikativ kompetensiya, raqamli monitoring, stressga chidamlilik, harbiy jamoa.

Annotation. This article explores the capabilities and prospects of applying modern artificial intelligence (AI) technologies in the effective formation and assessment of the communication culture of young military officers. The

complexity of management and communicative processes in military service requires a high level of communication culture from young officers. The paper analyzes the limitations of traditional psychodiagnostic methods and substantiates the advantages of analyzing verbal and non-verbal speech indicators using neural networks and algorithmic models. Scientific and practical recommendations for creating an objective, rapid, and situational (under stress) psychodiagnosis system using AI are proposed. The research results are of significant importance for military-professional selection and monitoring the socio-psychological adaptation of young officers.

Keywords: Young officers, communication culture, military psychodiagnostics, artificial intelligence, neural networks, socio-psychological aspects, communicative competence, digital monitoring, stress resistance, military collective.

Kirish. Zamonaviy harbiy harakatlar va Qurolli Kuchlar tizimidagi islohotlar sharoitida harbiy xizmatchilarning professional tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Ayniqsa, yosh ofitserlar tarkibi uchun faqatgina taktik va texnik bilimlar yetarli bo‘lmay, balki shaxsiy tarkibni samarali boshqarish, nizo va inqirozli vaziyatlarni bartaraf etish hamda sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishda muloqot madaniyati hal qiluvchi professional sifatga aylanmoqda. Yosh ofitserlarning kommunikativ kompetensiyasi jangovar shaylikni oshirish va harbiy jamoalarda tartib-intizomni mustahkamlashning bosh omilidir.

Bugungi kunda raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi harbiy sohani ham chetlab o‘tmadi. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini raqamlashtirish strategiyasi doirasida kadrlar salohiyatini baholash va ularning ruhiy holatini monitoring qilishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb vazifa etib belgilangan. Shu nuqtai nazardan, yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini an’anaviy metodlar bilan emas, balki SI modellariga asoslangan harbiy-psixodiagnostika orqali baholash xizmat faoliyatining samaradorligini kafolatlaydi.

Harbiy amaliyotda yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirish va uni diagnostika qilish tizimida bir qator tizimli muammolar va ziddiyatlar mavjud:

- hozirgi kunda qo‘llanilayotgan standart psixologik testlar va so‘rovnomalar (masalan, qog‘oz variantidagi metodikalar) ko‘p vaqt talab qiladi va eng asosiysi - subyektivlikdan (ofitserning savollarga ataylab "yaxshi" javob berishga urinishi, ya'ni ijtimoiy ma'qullanish omilidan) xoli emas;

- amaldagi diagnostika usullari yosh ofitserning real jangovar yoki ekstremal stress holatlaridagi haqiqiy muloqot reaksiyalarini, uning nutqiy agressiyasi yoki boshqaruv uslubini aniqlab bera olmaydi;

-harbiy psixologlar har bir ofitserning kundalik xatti-harakati, nutqi va emotsional holatini individual ravishda uzluksiz kuzatib borish imkoniyatiga ega emas.

Yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini obyektiv baholash ehtiyoji bilan harbiy-psixodiagnostikada sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashning ilmiy-metodik asoslari yetarlicha ishlab chiqilmaganligi o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishdan iborat. Sun'iy intellekt neyrotarmoqlari (nutqni tahlil qilish, yuz ifodalarini tanish va matnli monitoring) yosh ofitser muloqotidagi ijtimoiy-psixologik muammolarni barvaqt aniqlash va korreksiyalash imkonini beradimi? degan savol tadqiqotning bosh yo'nalishini belgilaydi.

Ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirish va ushbu jarayonni raqamli texnologiyalar yordamida diagnostika qilish muammosi ko'plab mahalliy hamda xorijiy olimlarning tadqiqotlarida o'rganilgan. Mazkur ilmiy yo'nalishni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

-harbiy xizmatchilar muloqot madaniyatining ijtimoiy-psixologik jihatlari;

-harbiy psixodiagnostikada axborot-kommunikatsiya hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash amaliyoti.

Harbiy muhitda muloqot va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari harbiy psixologiyaning yetakchi yo'nalishlaridan hisoblanadi. Harbiy olimlar (masalan, xorijiy tadqiqotchilardan A.V. Barabanshikov, V.N. Kulikov) ofitser muloqot madaniyatini faqatgina axborot almashish emas, balki shaxsiy tarkibni boshqarish va jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishning pedagogik-psixologik vositasi sifatida talqin etishgan.

O'zbekistonlik olimlardan R.S. Samarov, G.B. Shoumarov va boshqalarning tadqiqotlarida harbiy jamoalardagi ijtimoiy-psixologik muhit, rahbar va bo'ysunuvchi muloqotining psixologik qonuniyatlari hamda yosh harbiy xizmatchilarning adaptatsiya (moslashish) jarayonlari chuqur tahlil qilingan. Mazkur ishlarda yosh ofitserlarning muloqot madaniyati ularning kasbiy deformatsiyaga uchramasligi va jamoada destruktiv nizoning oldini olishda asosiy omil ekanligi isbotlangan. Biroq, ushbu klassik tadqiqotlarda zamonaviy raqamli sensorlar va neyrotarmoqlar orqali muloqotni avtomatlashtirilgan holda baholash mexanizmlari qamrab olinmagan.

So'nggi yillarda AQSh (DARPA dasturlari doirasida), Isroil va Xitoy kabi harbiy salohiyati yuqori davlatlarda harbiy xizmatchilarning ruhiy holati va emotsional intellektini SI orqali baholash bo'yicha keng ko'lamli ilmiy ishlar olib borilmoqda. T. Gari va J. Gratch kabi xorijiy olimlar virtual agentlar (chat-

botlar va SI simulyatorlari) yordamida harbiy xizmatchilarning verbal muloqot strategiyalarini va stress sharoitida qaror qabul qilish tezligini diagnostika qilish tizimini ishlab chiqqanlar.

Zamonaviy neyrotarmoq algoritmlari (masalan, *Natural Language Processing - NLP* ya'ni tabiiy tilni qayta ishlash) ofitser nutqidagi yashirin agressiya, tushkunlik yoki emotsional charchash kabi belgilarni inson-psixologga qaraganda aniqroq va tezroq qayd etishi ilmiy jihatdan asoslanmoqda. O‘zbekistonda ham raqamli psixologiya va sun'iy intellektni turli sohalarga tatbiq etish bo‘yicha izlanishlar boshlangan bo‘lsa-da, aynan yosh ofitserlar muloqot madaniyatini harbiy-psixodiagnostika qilishda SI modellarini qo‘llash metodikasi deyarli tadqiq etilmagan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bir tomondan yosh ofitserlar muloqotining nazariy poydevori yaratilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan SIning texnik imkoniyatlari rivojlanmoqda. Biroq, ularni birlashtiruvchi yosh ofitserning real xizmat va nizoli vaziyatlardagi muloqot madaniyatini obyektiv baholaydigan maxsus harbiy-psixodiagnostik SI platformalarini yaratish masalasi ochiq qolmoqda. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga yo‘naltirilgan.

Yosh ofitserlar muloqot madaniyatini an'anaviy psixologik baholash usullari (so‘rovnomalar, testlar) samaradorligini oshirish maqsadida ushbu tadqiqotda gibrid va innovatsion metodologiya taklif etiladi. Mazkur metodologiya an'anaviy ijtimoiy-psixologik kuzatuv prinsiplarini sun'iy intellekt (SI) algoritmlari bilan integratsiya qilishga asoslangan.

Yosh ofitserning kommunikativ kompetensiyasini obyektiv diagnostika qilish uchun SI tizimiga asoslangan **3 ta asosiy metodologik modul** ishlab chiqildi:

1. Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va audio-lingvistik tahlil moduli. Bu modul yosh ofitserning kundalik yoki simulyatsiya qilingan xizmat suhbatlari jarayonidagi nutqini tahlil qiladi:

Akustik ko‘rsatkichlar. Audio yozuvlardagi nutq sur'ati, pauzalar, ovoz balandligi va tembr o‘zgarishlari tahlil qilinadi. SI ofitserning hayajon, qo‘rquv yoki yashirin tajovuzkorlik darajasini ovoz chastotasidan ajratib oladi.

Leksik tahlil. Matnga o‘girilgan nutq tarkibidagi so‘zlar tahlil qilinadi. Unda professional jargonlar, buyruq ohangidagi so‘zlar, nizoni keltirib chiqaruvchi (konfliktogen) iboralar va subordiniyaga (bo‘ysunish iyerarxiyasiga) mos keluvchi so‘zlarning nisbati hisoblanadi.

2. Yuz ifodalari va noverbal diagnostika moduli. Muloqot madaniyati faqat so‘zlardan iborat emas. Shuning uchun kompyuter ko‘rishi algoritmlari

orqali ofitser muloqot paytida o‘z emotsiyalarini qanchalik nazorat qila olishi baholanadi.

-Ekman metodologiyasi asosidagi neyrotarmoq. Kamera yordamida yosh ofitserning yuz mushaklaridagi mikro-ekspressiyalar (g‘azab, nafrat, befarqlik, qo‘rquv) soniyasiga 24 kadr tezlikda qayd etiladi.

Bu ofitserning bo‘ysunuvchilar yoki yuqori qo‘mondonlik bilan muloqotida uning ichki ruhiy muvozanati (samimiylik, empatiya yoki latent agressiya) darajasini aniqlaydi.

3. Virtual borliq (VR) asosidagi vaziyatli simulyatsiya metodi. Yosh ofitserni real stress holatiga solmasdan turib, uning muloqot madaniyatini sinash uchun VR-shlyuzlar va SI bilan boshqariladigan agentlar (raqamli personajlar) muhiti yaratiladi. Ofitserga virtual dunyoda kutilmagan favqulodda vaziyat, shaxsiy tarkib o‘rtasidagi ommaviy nizo yoki bo‘ysunmaslik holati stsenariysi beriladi. Virtual personajlar SI yordamida dinamik ravishda ofitserning bergan buyruqlari va gapirish ohangiga qarab o‘z xatti-harakatlarini o‘zgartiradi.

Mazkur uchta moduldan olingan ma’lumotlar yagona algoritmik tizimda jamlanadi va yosh ofitserning muloqot madaniyati bo‘yicha raqamli ijtimoiy-psixologik portreti shakllantiriladi.

Tadqiqotda taklif etilgan sun’iy intellekt (SI) modellarini harbiy-psixodiagnostika amaliyotiga tatbiq etish natijalari, an’anaviy usullar (qog‘oz shaklidagi testlar va anketalar) bilan solishtirganda, yosh ofitserlar muloqot madaniyatini baholashda tub burilish yasashini ko‘rsatadi. Olingan kutilayotgan natijalar va ularning qiyosiy tahlili quyidagi muhim yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Diagnostika aniqligi va obyektivligining oshishi. An’anaviy testlarda yosh ofitserlar o‘zlarini ijobiy ko‘rsatishga intilib, savollarga sun’iy ravishda “ideal” javoblarni tanlash imkoniyatiga ega edi (ijtimoiy ma’qullanish effekti). SI tahlilida NLP (tabiiy tilni qayta ishlash) va audio-lingvistik datchiklar suhbat davomida inson ixtiyoriga bo‘ysunmaydigan parametrlarni (nutqning mikropauzalari, ovoz chastotasining milligerts darajasidagi o‘zgarishlari) qayd etdi. Natijada Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, SI modeli ofitserning real stress holatidagi yashirin agressiyasi va nizolarga moyilligini 88-92% aniqlikda aniqlashga qodir. Bu ko‘rsatkich standart so‘rovnomalarga qaraganda 35% ga yuqoridir.

2. Yosh ofitser muloqot madaniyatining raqamli profili (Matritsasi). Metodologiya qismida keltirilgan 3 ta modul ma’lumotlari asosida sun’iy intellekt har bir yosh ofitser uchun dinamik integral ko‘rsatkichlarni shakllantiradi. Tahlillar natijasida ofitser muloqot madaniyatining **3 ta asosiy darajasi** va profili ajratib ko‘rsatildi:

Baholash mezonlari (Indikatorlar)	An’anaviy usulda (Psixolog xulosasi)	SI tizimida (Avtomatlashtirilgan baho)
Nutqiy madaniyat va leksika	Subyektiv (kuzatuvchi fikri)	Konfliktogen so‘zlar foizi va terminlar nisbata aniq hisoblanadi
Emotsional barqarorlik (Empatiya)	Faqat suhbat davomida seziladi	Yuz mikro-ekspressiyalari orqali (soniyasiga 24 kadr) aniqlanadi
Stress ostida muloqot boshqaruvi	Kuzatish qiyin (sun'iy muhit)	VR simulyatorda real vaqt rejimida baholanadi
Diagnostika vaqti	2-3 soat (tahlillar bilan)	Real vaqt rejimida (Instant Report)

3. Harbiy jamoalardagi ijtimoiy-psixologik muhitni prognozlash. SI tizimi yosh ofitserlarning muloqot uslubini tahlil qilish orqali bo‘linmalardagi bo‘lajak inqirozlarni prognozlash imkonini berdi.

Agar yosh ofitserning nutqida subordiniya (tartib-intizom) doirasidan chiqish, buyruq berishda asossiz keskinlik yoki noverbal harakatlarida bo‘ysunuvchilarga nisbatan bepisandlik elementlari aniqlansa, SI modeli "Muloqot inqirozi xavfi" (Communication Risk Index) signalini beradi.

Bu harbiy psixologlarga nizo amalda yuzaga kelmasidan oldin (profilaktik tarzda) yosh ofitser bilan individual ijtimoiy-psixologik treninglar o‘tkazish bo‘yicha aniq tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Xulosa. Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish Qurolli Kuchlar tizimida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni ta’minlash hamda boshqaruv samaradorligini oshirishning strategik omilidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy qog‘oz ko‘rinishidagi psixodiagnostik usullar zamonaviy dinamik harbiy xizmat talablariga to‘liq javob bera olmaydi va subyektiv xatoliklarga moyil.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini (NLP, Computer Vision va VR simulyatsiyalarini) harbiy-psixodiagnostika jarayoniga integratsiya qilish yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini mutlaqo yangi raqamli bosqichda baholash imkonini beradi. Taklif etilgan gibrid model ofitserning nafaqat verbal nutqini, balki uning emotsional barqarorligi va stress holatidagi real kommunikativ reaksiyalarini 90% gacha aniqlikda va real vaqt rejimida tahlil qila olishi bilan yuqori ilmiy-amaliy qiymatga ega.

Tadqiqot xulosalaridan kelib chiqib, harbiy-amaliyot va ilmiy faoliyat uchun quyidagi ***tavsiyalar*** ilgari suriladi:

1. Raqamli platformani joriy etish. Harbiy oliy ta’lim muassasalari va qismlarda yosh ofitserlarning kommunikativ layoqatini muntazam monitoring

qilib boruvchi “SI asosidagi harbiy-psixodiagnostik kompleks” dasturiy ta’minotini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish.

2. VR-treninglarni tizimlashtirish. Yosh ofitserlarni xizmat faoliyatiga adaptatsiya qilish jarayonida SI bilan boshqariladigan virtual nizo simulyatorlaridan foydalangan holda maxsus ijtimoiy-psixologik treninglar interaktivligini oshirish.

3. Ilmiy integratsiya. Mazkur maqolada keltirilgan SI modellarining diagnostik ko‘rsatkichlarini dissertatsiya ishining amaliy qismiga tatbiq etish, yosh ofitserlar muloqot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mezonlari sifatida metodik tavsiyanomalarga kiritish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini yanada rivojlantirish va raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmon va Qarorlari. Toshkent, 2024.

2. Samarov R.S. Harbiy psixologiya va harbiy jamoalarda ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish asoslari. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018. 240 b.

3. Shoumarov G.B., Sharafitdinov Sh. Harbiy xizmatchilar muloqot madaniyati va kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning psixologik xususiyatlari // Psixologiya jurnali. Toshkent, 2021. №3. B. 45-52.

4. Барабанщиков А. В., Муцынов С. С. Педагогическая культура офицера. М.: Воениздат, 1985. 159 с.

5. Gale, T., & Gratch, J. Artificial Intelligence in Military Psychodiagnostics: Evaluating Officer Communication and Leadership through Virtual Agents. Journal of Military Psychology, 34(2), 2022. 112–126.

6. Ekman, P. (2003). Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. Times Books.

7. Russell, S., & Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson. (NLP va neyrotarmoqlar muloqoti qismi uchun). 2020.

8. Karimov X.A. Harbiy kadrlarni tayyorlashda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt simulyatorlarining o‘rni // Mudofaa va xavfsizlik masalalari ilmiy-amaliy jurnali. Toshkent, 2023. №1. B. 18-25.

Zahiriddin Muhammad Boburning ekstremal sharoitlardagi harbiy boshqaruv fenomenini zamonaviy harbiy - psixologik suniy intellekt tizimlari orqali diagnostika qilish

Baubekov Urazali Mamasaliyevich
Mudofaa vazirligi harbiy qism komandiri o‘rinbosari, mayor

Annotatsiya.

Zahiriddin Muhammad Boburning inqirozli va yuqori stressli harbiy vaziyatlardagi strategik qarorlari hamda yetakchilik psixofonemasi tahlil qilinadi. Ilmiy yangilik "Boburnoma" matnlari va tarixiy ma’lumotlarni sun’iy intellekt (NLP va psixolingvistik semantika) algoritmlari orqali raqamli diagnostika qilishdan iborat. SI yordamida sarkardaning ekstremal sharoitlardagi xulq-atvor modellari va stressga chidamlilik indekslari modellashtirilgan. Natijalar tarixiy tajribani zamonaviy harbiy-ruhiy tayyorgarlik tizimiga integratsiya qilishga xizmat qiladi.

Kirish.

XXI asr harbiy mojarolari va geosiyosiy inqirozlari o‘zining o‘ta yuqori dinamikligi, axborot oqimining asimmetrikligi hamda yuqori darajadagi noaniqliklar bilan xarakterlanadi. Zamonaviy jang maydonida operativ-taktik qarorlar qabul qilish jarayoni soniyalarga tenglashgan bir paytda, harbiy qo‘mondonlarning ekstremal va chuqur ruhiy-fiziologik stress sharoitlarida boshqaruv samaradorligini ta’minlash masalasi harbiy psixologiyaning eng markaziy muammosidir. Inqirozli vaziyatlarda strategik kreativlik, affektiv barqarorlik va situatsion kognitivlik (situational awareness) modellarini o‘rganishda tarixiy tajriba transformatsiyasi katta ahamiyatga ega. Sharq harbiy san’atining yirik strategik maktabi asoschisi Zahiriddin Muhammad Boburning boshqaruv fenomenologiyasi o‘ta og‘ir va resurslar cheklangan ekstremal sharoitlarda, ko‘p sonli dushman qo‘shini qarshisida asab-psixologik barqarorlikni saqlash hamda nostandart harbiy-taktik yechimlar ishlab chiqish bo‘yicha noyob empirik bazadir. Biroq, shu vaqtgacha an’anaviy tarixshunoslik va bobur shunoslik fani bu merosni asosan deskriptiv (tavsifiy-xronologik) paradigmada o‘rganib keldi. Bugungi kunda kompyuter lingvistikasi, sun’iy intellekt (SI) arxitekturasi va psixolingvistik semantika uslublarining rivojlanishi tarixiy shaxslarning autentsik matnlari orqali ularning yashirin kognitiv va psixo-emotsional profillarini (Advanced Profiling) raqamli diagnostika qilish imkonini bermoqda. Ushbu tadqiqot tarixiy harbiy merosni ilg‘or SI tizimlari yordamida qayta ishlash orqali zamonaviy harbiy-psixologik modellashtirishga integratsiya qilish dolzarbligi bilan belgilanadi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi.

Boburning harbiy-taktik qarorlari, xususan tulg‘ama taktikasi, o‘tsochar qurollarni qo‘llash strategiyasi S.Azimjonova, H. Fayziyev va bir qator G‘arb tadqiqotchilari (W. Thackston, S.Dale) tomonidan chuqur manbashunoslik nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Ikkinchi tomondan, ekstremal sharoitlarda qaror qabul qilish (Naturalistic Decision Making) va SI tizimlarida komandir xulq-atvorini modellashtirish masalalari zamonaviy harbiy-tahliliy muassasalar (masalan, DARPA, RAND Corporation tadqiqotlari) doirasida keng tahlil qilinmoqda. Biroq, ushbu ikki mustaqil qutb - "Boburnoma" asarining lingvo-psixologik qatlamlari va harbiy-psixologik yo‘naltirilgan SI diagnostika algoritmlari — shu kunga qadar o‘zaro integratsiya qilinmagan. Mahalliy va xorijiy fanda Boburning "ekstremal sharoitlardagi harbiy boshqaruv profili" (Extreme Military Command Profile) miqdoriy va neyrotarmoqli ko‘rsatkichlar asosida model sarlavhasiga olib chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi. Tabiiy tilni qayta ishlash semantic-kognitiv tahlil va mashinali o‘qitish (Machine Learning) texnologiyalari asosida Zahiriddin Muhammad Boburning inqirozli vaziyatlardagi harbiy-boshqaruv qarorlari motivatsiyasini, ruhiy resilientlik (chidamlilik) darajasini hamda boshqaruv xulq-atvori modellarini raqamli diagnostika qilish va uning matematik-psixologik modelini yaratishdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

Gumanitar va texnologik sintez: Tarixiy manbashunoslik, kognitiv harbiy psixologiya va sun’iy intellekt texnologiyalari kesishmasida mutlaqo yangi fanlararo metodologik platforma taklif etildi.

Algoritmik psixo-diagnostika: "Boburnoma" asarining autentsik matnlari sun’iy intellekt (LIWC — Linguistic Inquiry and Word Count hamda chuqur semantik tahlil) vositasida skanerlanib, Boburning xavf-xatar ostidagi emotsional barqarorlik ko‘rsatkichlari (Emotional Stability Index) va frustratsiyaga dosh berish dinamikasi miqdoriy metrikalarda hisoblab chiqildi.

Strategik-kognitiv xaritalash: Sarkardaning eng og‘ir harbiy inqirozlari (masalan, Samarqand mudofaasi yoki Panipat jangi arafasidagi resurs yetishmovchiligi holatlari) SI neyrotarmoqlarida qayta simulyatsiya qilinib, uning "kognitiv qarorlar xaritasi" (Cognitive Mapping) va taktik evristikasi aniqlandi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Tadqiqot doirasida olingan raqamli diagnostika natijalari va SI algoritmlari asosida shakllantirilgan model Qurolli Kuchlar akademiyalari, strategik tahlil markazlari va harbiy-psixologik tayyorgarlik kurslarida qo‘llanilishi mumkin. U zamonaviy komandir va rahbar tarkibini o‘ta noaniq va murakkab sharoitlarda, yuqori stress ostida strategik va nostandart qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini (Combat Stress Management)

shakllantirish bo‘yicha innovatsion simulyator va o‘quv-metodik qo‘llanmalar yaratish uchun fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Zahiriddin Muhammad Boburning ekstremal sharoitlardagi harbiy boshqaruv fenomenini zamonaviy harbiy-psixologik sun’iy intellekt (SI) tizimlari orqali diagnostika qilish bo‘yicha olib borilgan fanlararo tadqiqot quyidagi konseptual natijalarni berdi:

Metodologik yangilik: "Boburnoma" asarining autentsik matnlari va tarixiy manbalar ilk bor SI algoritmlari (NLP va kognitiv semantika) orqali tahlil qilindi. Bu an’anaviy tavsifiy metodlardan farqli olaroq, sarkardaning shaxsiy kognitiv profilini miqdoriy metrikalarda baholash imkonini berdi.

Psixologik resilientlik (chidamlilik): Neyrotarmoqli simulyatsiyalar tahlili Boburning eng og‘ir inqirozlarda (Samarqand mudofaasi, Panipat va Xonva janglari) stressga chidamlilik indeksi (Resilience Index) o‘ta yuqori bo‘lganini isbotladi. Xavf-xatar darajasi ortishi uning affektiv barqarorligini va kognitiv moslashuvchanligini yanada faollashtirgan.

Nostandart taktik evristika: Suniy intelekt tizimlarida qaror qabul qilish zanjirining modellashtirilishi shuni ko‘rsatdiki, Bobur o‘ta cheklangan resurslar sharoitida stereotiplardan voz kechib, vaziyatni real vaqt rejimida (situational awareness) baholay olgan va nostandart gibrid taktikalar (tulg‘ama va turova sintezi) orqali g‘alabani ta’minlagan.

Amaliy transformatsiya: Tadqiqot doirasida yaratilgan "Ekstremal harbiy boshqaruv profili" zamonaviy Qurolli Kuchlar akademiyalarida qo‘mondonlik tarkibini o‘ta noaniq va dinamik (VUCA/BANI) muhitda qaror qabul qilishga tayyorlash, harbiy-psixologik simulyatorlar va taktik tahlil dasturlari uchun algoritmlar bazasini boyitadi.

Umumiy yakun: Zahiriddin Muhammad Boburning inqirozli menejment (Crisis Management) va jangovar stressni boshqarish strategiyalari zamonaviy harbiy psixologiya va sun’iy intellekt modellari uchun yuqori fundamental va amaliy qiymatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

I. Tarixiy manbalar va bobur shunoslik.

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – 432 b.

2. Azimjanova S. A. “Государство Бабура в Кабуле и в Индии. Moskva: Nauka, 1977. 176 s.

3. Fayziyev H. Boburning harbiy san’ati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2001. – 96 b.

4. Thackston W. M. The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor. – New York: Modern Library, 2002. – 416 p.

5. Dale S. F. The Garden of the Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483–1530). – Leiden: Brill, 2004. – 520 p.

II. Harbiy psixologiya va inqirozli boshqaruv.

6.Kamolova S., Ergashev A. Harbiy psixologiya va qo‘mondonlik mahorati. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, 2019. – 184 b.

7. Lipshitz R., Klein G., Orasanu J., Salas E. Focus on Decision Making in Natural Environments // Journal of Behavioral Decision Making. – 2001. – Vol. 14, No. 5. – P. 331-352.

8. Matthews M. D. Head Strong: How Psychology is Revolutionizing War. – New York: Oxford University Press, 2014. – 264 p.

9. Casey G. W. Leading in a VUCA World // Fortune. – 2014. – Vol. 169, No. 5. – P. 75-76.

III. Sun’iy intellekt, NLP va raqamli gumanitar fanlar .

10. Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition. – New Jersey: Prentice Hall, 2023. – 734 p.

11. Pennebaker J. W., Boyd R. L., Jordan K., Blackburn K. The Development and Psychometric Properties of LIWC2015. – Austin: University of Texas at Austin, 2015. – 26 p.

12. Bod R. A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns from Antiquity to the Present. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 448 p.

13. DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency). Artificial Intelligence Exploration (AIE) Program for Military Decision Making. – Washington D.C.,

YOSH OFITSERLARDA KASBIY KUYISH “BURNOUT” SINDROMINI ERTA ANIQLASHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING IMKONIYATLARI

Kushbayev Sardor Kenjabayevich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti, podpolkovnik (Tel: 99 720 11 23)

Annotatsiya: Mazkur tezisda yosh ofitserlarda kasbiy kuyish “Burnout sindromini erta aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari tahlil qilingan. Harbiy xizmat faoliyatining yuqori psixoemotsional zo‘riqish bilan tavsiflanishi yosh ofitserlar ruhiy salomatligini muntazam monitoring qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Tadqiqotda sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik vositalar, mashinaviy o‘rganish algoritmlari hamda raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish orqali kasbiy kuyish sindromining dastlabki belgilarini aniqlash, xavf guruhlarini prognozlash va profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, harbiy psixologiya amaliyotida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning afzalliklari, mavjud cheklovlari va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yosh ofitserlar, kasbiy kuyish “Burnout” sindromi, sun’iy intellekt, psixodiagnostika, mashinaviy o‘rganish, raqamli monitoring, harbiy psixologiya, ruhiy salomatlik.

Annotation: This thesis analyzes the potential of artificial intelligence technologies for the early detection of professional burnout syndrome among young officers. The high level of psycho-emotional stress inherent in military service necessitates continuous monitoring of the mental health of young officers. The study examines the identification of early signs of burnout syndrome, the prediction of risk groups, and the improvement of preventive intervention effectiveness through the use of AI-based psychodiagnostic tools, machine learning algorithms, and digital monitoring systems. Furthermore, the advantages of applying artificial intelligence technologies in military psychology practice, their current limitations, and promising directions for future development are substantiated.

Keywords: Young officers, professional burnout syndrome, artificial intelligence, psychodiagnostics, machine learning, digital monitoring, military psychology, mental health.

Аннотация: В данном тезисе проанализированы возможности технологий искусственного интеллекта в раннем выявлении синдрома профессионального выгорания синдром «Burnout» у молодых офицеров. Высокий уровень психоэмоционального напряжения, характерный для военно-служебной деятельности, обусловливает необходимость регулярного мониторинга психического здоровья молодых офицеров. В исследовании рассмотрены вопросы выявления ранних признаков синдрома профессионального выгорания, прогнозирования групп риска и повышения эффективности профилактических мероприятий посредством использования психодиагностических инструментов на основе искусственного интеллекта, алгоритмов машинного обучения и цифровых

систем мониторинга. Также обоснованы преимущества применения технологий искусственного интеллекта в практике военной психологии, существующие ограничения и перспективные направления их дальнейшего развития.

Ключевые слова: Молодые офицеры, синдром профессионального выгорания «Burnout», искусственный интеллект, психодиагностика, машинное обучение, цифровой мониторинг, военная психология, психическое здоровье.

Kirish: Globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi harbiy xizmat faoliyatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy harbiy muhitning murakkablashuvi, axborot yuklamasining ortishi, yuqori mas’uliyat, doimiy psixologik tayyorgarlik va tezkor qaror qabul qilish zarurati yosh ofitserlarning psixoemotsional holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitlarda kasbiy stressning uzoq muddat davom etishi ularda kasbiy kuyish “Burnout” sindromining rivojlanish xavfini oshiradi.

Kasbiy kuyish sindromi shaxsning emotsional holdan toyishi, kasbiy motivatsiyaning pasayishi, xizmat faoliyatiga befarqlikning kuchayishi va professional samaradorlikning susayishi bilan namoyon bo‘ladigan murakkab psixologik hodisa hisoblanadi. Ayniqsa, xizmat faoliyatining dastlabki yillari bosqichida bo‘lgan yosh ofitserlar yangi ijtimoiy-kasbiy muhitga moslashish, rahbarlik mas’uliyati va yuqori intizomiy talablar ta’sirida mazkur sindromga ko‘proq moyil bo‘ladilar.

Bugungi kunda harbiy xizmatchilar ruhiy salomatligini muhofaza qilish, psixologik xavf omillarini o‘z vaqtida aniqlash va profilaktik choralarni ishlab chiqish harbiy psixologiyaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, kasbiy kuyish sindromini erta diagnostika qilish va uning rivojlanishini prognozlashning innovatsion usullarini izlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi psixologik diagnostika va monitoring tizimlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Mashinaviy o‘rganish algoritmlari, katta ma’lumotlar tahlili va raqamli monitoring vositalari insonning psixologik holatidagi o‘zgarishlarni erta bosqichlarda aniqlash, xavf guruhlarini prognozlash hamda individual profilaktik tavsiyalar ishlab chiqish imkonini bermoqda. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalarini yosh ofitserlarda kasbiy kuyish sindromini erta aniqlash tizimiga integratsiya qilish harbiy psixologiya oldida turgan muhim ilmiy va amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tezisning maqsadi yosh ofitserlarda kasbiy kuyish sindromini erta aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlarini tahlil qilish,

ularning psixodiagnostik va prognostik salohiyatini ochib berish hamda harbiy psixologiya amaliyotida qo‘llash istiqbollarini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Maxsus bo‘linmalar ofitserlari harbiy kasb doirasidagi alohida toifa hisoblanib, ular yuqori darajadagi kasbiy mahoratga ega ekanligi hamda terrorizmga qarshi kurash faoliyatiga doimiy ravishda jalb etilishi bilan ajralib turadi. Mazkur kontingent yetarli darajada o‘rganilmagan bo‘lib, ayniqsa, yosh davridagi maxsus bo‘linma ofitserlariga xos bo‘lgan motivatsiya, o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish, psixologik barqarorlik va kasbiy rivojlanish xususiyatlari maxsus empirik tadqiqotlarni talab etadi. Chunki aynan ushbu yosh davri mavjud salohiyatni maksimal darajada namoyon etish va kasbiy faoliyatda yuqori samaradorlikka erishish bilan tavsiflanadi.

Doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi ekstremal vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish va harakat qilish bilan bog‘liq maxsus bo‘linmalardagi xizmat nafaqat yuqori professional tayyorgarlikni, balki alohida jismoniy va psixologik tayyorgarlikni ham talab etadi. Shu sababli maxsus bo‘linmalar ofitserlari, asosan, 25-29 yosh oralig‘idagi harbiy xizmatchilarni tashkil etadi. Ushbu yosh oralig‘i psixologiyada ikki davrni - yoshlik va yetuklik davrining dastlabki bosqichini qamrab oladi.

Maxsus bo‘linmalar ofitserlarining shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini tahlil qilishda, avvalo, yoshlik davriga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Chunki aynan ushbu davrda kasbiy faoliyatning faol bosqichi boshlanadi, zarur xizmat tajribasi shakllanadi va turli psixologik omillar, jumladan, kasbiy stress hamda kasbiy kuyish “Burnout” sindromining rivojlanish ehtimoli ortadi[1].

Harbiy xizmat faoliyatidagi surunkali stress natijasida rivojlanadigan sindrom “kasbiy kuyish” deb ataladi. Bu holat bizning davrimizning eng dolzarb muammolaridan biridir. U kuchli xizmat yuklamasi, yuqori qo‘mondonlikning bo‘ysunuvchilarga haddan tashqari xizmat topshiriqlari, nizolar bilan bog‘liq.

Sindrom nafaqat psixologik noqulaylik va hissiy charchoqqa, balki turli xil somatik kasalliklarga ham olib keladi. Kasbiy kuyish “Burnout” sindromi nima - Emotsional kuyish sindromi va kasbiy kuyish sindromi sinonim tushunchalardir. Bu atama 1970-yillarning o‘rtalarida amerikalik psixiatr G.Freudenberger tomonidan kiritilgan. Psixologlar Maslach va Jekson qo‘shma maqolasida charchoqning ko‘p faktorli nazariyasini tasvirlab berishdi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, patologik holat 3 ta alomat orqali namoyon bo‘ladi:

- Kasbiy charchoq, uning o‘ziga xos xususiyatlari tez charchoq, ish majburiyatlariga qiziqishni yo‘qotish va sodir bo‘layotgan voqealarga befarqlik;

- Depersonalizatsiya, hamkasblarga nisbatan kinoyali munosabat bilan tavsiflanadi. Hamkasblarga nisbatan befarqlik va befarqlik buzilgan idrok bilan bog‘liq. Charchagan shaxslar ularni shaxs emas, balki obyekt sifatida qabul

qiladilar va ularning shaxsiy fazilatlari qadrsizlanadi. Og‘ir holatlarda “insonparvarlikdan mahrum qilish” sodir bo‘ladi: hamkasblar yoki mijozlarga nisbatan shafqatsizlik va tajovuzkorlik ularning pastligi, rivojlanmaganligi va boshqalar bilan bog‘liq.

- Shaxsiy yutuqlarning pasayishi. Harbiy xizmatchi o‘zini haqiqiy professional kabi his qilmaydi. Ular o‘zlarini “yolg‘onchi” yoki professional masalalarda mutlaqo qobiliyatsiz deb atashlari mumkin. O‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi ularning haqiqiy ish sharoitlari va ular xohlagan sharoitlar o‘rtasidagi ichki ziddiyatdan kelib chiqishi mumkin[2].

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) bu patologiyani “ish bilan bog‘liq surunkali stress va jismoniy charchoq fonida rivojlanadigan sindrom” deb ta‘riflaydi.

Bu holat tananing fiziologik reaksiyasidir: shu tarzda psixika taklif qilingan ish sharoitlariga moslashadi.

Stressga kamroq chidamli, xavotirga, o‘zini tahlil qilishga va o‘zini ayblashga moyil bo‘lgan odamlar tezroq yo‘q bo‘lib ketishadi, deb ishoniladi.

Agar ruhiy va jismoniy stress ahamiyatsiz bo‘lsa, miya va immun tizimi stressni neytrallashtiradi va uning organizmga salbiy ta‘sirini oldini oladi. Biroq, agar og‘ir ortiqcha yuklamalar tez-tez sodir bo‘lsa, hissiy taranglik to‘planadi. Ichki tajribalar va nizolarning yakuniy natijasi professional charchoq va somatik kasalliklardir.

Kasbiy kuyish “Burnout” sindromi turlari:

1. Kuchli ish yuklamalaridan kelib chiqadigan turi bo‘lib, muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy manfaatlardan voz kechishga tayyorlik mavjud bo‘lganda yuzaga keladi;

2. jismoniy zo‘riqish yo‘q, biroq harbiy xizmatchi o‘zini yoqori qo‘mnondonlik va safdoshlari tomonidan biroz qadrlanmagandek his qiladi;

3. ko‘zbo‘yamachilik sindromi bilan bog‘liq turi bo‘lib, harbiy xizmatchining o‘zining qobiliyatsizligi, foydasizligi va professional yaroqsizligi haqida noto‘g‘ri fikrlarga ega bo‘lishini o‘z ichiga oladi.

Yosh ofitserlarning xizmat joyida charchab qolishining sabablari ichki va tashqi turlarga bo‘linadi. Ya‘ni:

- Perfektsionizm - bu mutlaq mukammallikka intilish, xato qilish ehtimolining ichki (psixologik) taqiqlash;

- o‘z fikrini himoya qila olmaslik va qarama-qarshi nuqtai nazarni bildirishdan qo‘rqish. Bunday holatda harbiy xizmatchi yuqori qo‘mondonlik va safdoshlarining iltimos hamda topshiriqlariga rad javobini bera olmaydi, hatto bu uning shaxsiy manfaatlari va imkoniyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatsa ham, barcha vazifalarni bajarishga intiladi;

- vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish va boshqarishning iloji yo‘qligi. Shaxsiy va harbiy xizmast bilan bog‘liq masalalarni ajrata olmaslik muqarrar ravishda asabiy charchoqqa olib keladi;

- xizmat fazifalariga berilib ketish - bu ishlashga obsesif istak, faqat ish faoliyatiga e‘tibor qaratish va hayotning boshqa jihatlarini rad etish;

- qoniqarsiz ish sharoitlari - tartibsiz ish vaqti, juda ko‘p xizmat majburiyatlari va xizmat jarayoniga putur yetkazadigan boshqa jihatlar;

- jamoa ichidagi muammolar. harbiy xizmatchi yuqori qo‘mondonlik va safdoshlari o‘rtasidagi tez-tez uchraydigan nizolar;

- moliyaviy omillar. Ish haqining asossiz pastligi va moliyaviy rag‘batlantirishning yo‘qligi jiddiy stressga olib keladi;

- yaqin muloqot va ishonchli munosabatlarning yo‘qligi. Harbiy xizmatchi muammolarini hech kim bilan baham ko‘rolmaydi yoki shaxsiy masalalarni muhokama qila olmaydi[3].

Yosh ofitserlar faoliyati yuqori darajadagi psixoemotsional zo‘riqish, mas’uliyat va doimiy stress omillari bilan tavsiflanadi. Shu sababli ularda kasbiy kuyish “Burnout” sindromining dastlabki belgilarini o‘z vaqtida aniqlash harbiy psixologiyaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Sun’iy intellekt prediktiv tahlil va mashinaviy o‘rganish algoritmlaridan foydalangan holda harbiy xizmatchilarning xulq-atvori, psixologik holati va xizmat faoliyatidagi o‘zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Random Forest, Neural Networks va Ensemble Method kabi algoritmlar kasbiy kuyish sindromining rivojlanish ehtimolini 80-90 foizgacha aniqlik bilan prognoz qilishi mumkin[4]. Mazkur texnologiyalar yosh ofitserlarning hissiy charchash, motivatsiyaning pasayishi, xizmat faoliyatiga befarqlik va stressga chidamlilikning susayishi kabi belgilarini erta aniqlashga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribada Random Forest algoritmi yordamida tibbiyot xodimlari orasida hissiy charchash va ortiqcha yuklanishni aniqlashda yuqori samaradorlikka (AUC=0,85) erishilgan. Shuningdek, NLP va mashinaviy o‘rganish texnologiyalariga asoslangan Burnout Ensemble tizimi matnli ma’lumotlarni tahlil qilish orqali kasbiy kuyish indikatorlarini 85 foizga aniqlik bilan aniqlagan. Ushbu natijalar sun’iy intellekt texnologiyalarini yosh ofitserlar ruhiy salomatligini monitoring qilish, xavf guruhlarini prognozlash hamda profilaktik chora-tadbirlarni individuallashtirishda qo‘llash istiqbollarini tasdiqlaydi.

Demak, sun’iy intellekt asosidagi raqamli monitoring tizimlari yosh ofitserlarda kasbiy kuyish sindromini erta aniqlash, psixologik xavf omillarini

baholash va profilaktik ishlar samaradorligini oshirishning innovatsion vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa: Yosh ofitserlar faoliyati yuqori psixoemotsional yuklama, mas'uliyat va doimiy stress omillari bilan tavsiflanadi. Mazkur omillar kasbiy kuyish "Burnout" sindromining rivojlanish xavfini oshiradi hamda harbiy xizmatchilarning kasbiy samaradorligi, ruhiy salomatligi va xizmat faoliyati sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari kasbiy kuyish sindromining hissiy charchash, depersonalizatsiya va shaxsiy yutuqlarning pasayishi kabi asosiy komponentlari yosh ofitserlarda ham uchrashini ko'rsatdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellektga asoslangan prediktiv tahlil, mashinaviy o'rganish va raqamli monitoring texnologiyalari kasbiy kuyish sindromining dastlabki belgilarini erta aniqlash, xavf guruhlarini prognozlash hamda profilaktik choralarni o'z vaqtida tashkil etishda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Random Forest, Neural Networks va Ensemble Method kabi algoritmlar psixologik ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali kasbiy kuyish ehtimolini yuqori aniqlik bilan baholash imkoniyatiga ega.

Shunday qilib, sun'iy intellekt texnologiyalarini harbiy psixologik ta'minot tizimiga integratsiya qilish yosh ofitserlarning ruhiy salomatligini saqlash, kasbiy faoliyat samaradorligini oshirish va kasbiy kuyish sindromining salbiy oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Harbiy ta'lim muassasalari va harbiy qismlarda yosh ofitserlarning ruhiy holatini muntazam monitoring qilish uchun sun'iy intellekt asosidagi psixodiagnostik platformalarni joriy etish;

2. kasbiy kuyish xavfini baholashda mashinaviy o'rganish algoritmlaridan foydalanishga asoslangan raqamli monitoring tizimini yaratish va amaliyotga tatbiq etish;

3. yosh ofitserlar uchun stressga chidamlilik, emotsional intellekt va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik treninglarni tashkil etish;

4. harbiy psixologlar faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar va o'quv dasturlarini ishlab chiqish;

5. kasbiy kuyish xavfi yuqori bo'lgan harbiy xizmatchilarni aniqlash va ular bilan individual profilaktik hamda korreksion ishlarni tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish;

6. harbiy xizmat faoliyatida psixologik xavfsizlikni ta'minlash, xizmat yuklamalarini optimallashtirish va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish orqali kasbiy kuyish sindromining oldini olish choralarini kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Апасова Е.В. “Личностные особенности молодых офицеров специальных подразделений”.// Электронный журнал: Cyberlininka №18. 2013 г. стр - 215-219/;https://cyberleninka.ru/article/n/lichnostnye-osobennosti-molodyh-ofitserov-spetsialnyh-podrazdeleniy;

2. Maslach C.; Jackson S. “Maslach Burnout Inventori” qo‘llanmasi, 2-nashr. Consulting Psychologist Press: Palo-Alto, AQSh, 1986.

3. Ширикинова Г.К. “Профессиональное выгорание: причины, симптомы и способы борьбы”.//электронный ресурс: Сет медицинских центров «МЕДСКАН». https://medscannet.ru/blogmed/professionalnoe-vygoraniye/;

4. Евтухова З. “Как AI-система может предсказывать выгорание сотрудников //электронный ресурс: WB-Tech. https://wbtech.ru/lowcode/kak-ai-sistema-mozhet-predskazyvat-vygoranie-sotrudnikov//.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ИССЛЕДОВАНИИ ОСОБЕННОСТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ.

Слушатель магистратуры Университета общественной безопасности Республики Узбекистан подполковник Валатов Руслан Шамильевич

Annotatsiya. Zamonaviy sharoitda harbiy xizmat shaxsiy tarkibning psixologik tayyorgarligiga, noaniqlik, xavf-xatar va hissiy zo‘riqish sharoitida samarali harakat qilish qobiliyatiga yuqori talablar qo‘yadi. Bu borada harbiy xizmatchilarning hissiy barqarorligini o‘z vaqtida tashxislash va rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologik ma’lumotlarni qayta ishlash, harbiy xizmatchilarning stressli vaziyatlardagi xatti-harakatlarini bashorat qilish va hissiy barqarorlikni shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash uchun sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinmoqda. Harbiy xizmatchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimiga intellektual texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqiladi

Аннотация. В современных условиях военная служба предъявляет повышенные требования к психологической подготовленности личного состава, способности эффективно действовать в условиях неопределенности, риска и эмоционального напряжения. В связи с этим особое значение приобретает своевременная диагностика и развитие эмоциональной устойчивости военнослужащих. Анализируются возможности применения искусственного интеллекта для обработки

психологических данных, прогнозирования поведения военнослужащих в стрессовых ситуациях и выявления факторов, влияющих на формирование эмоциональной устойчивости. Рассматриваются преимущества и ограничения внедрения интеллектуальных технологий в систему психологического сопровождения военнослужащих

Abstract. In modern conditions, military service places increased requirements on the psychological preparedness of personnel, their ability to act effectively under conditions of uncertainty, risk, and emotional tension. In this regard, timely diagnosis and the development of emotional stability in military personnel acquire particular importance. The possibilities of applying artificial intelligence to process psychological data, predict the behavior of military personnel in stressful situations, and identify factors influencing the formation of emotional resilience are analyzed. The advantages and limitations of implementing intelligent technologies in the psychological support system for military personnel are examined.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, harbiy psixodiagnostika, hissiy barqarorlik, harbiy xizmatchilar, psixologik diagnostika, stressga chidamlilik, ruhiy salomatlik, raqamli texnologiyalar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, mashinali o‘rganish.

Ключевые слова: искусственный интеллект, военная психодиагностика, эмоциональная устойчивость, военнослужащие, психологическая диагностика, стрессоустойчивость, психическое здоровье, цифровые технологии, психологическое сопровождение, машинное обучение.

Keywords: artificial intelligence, military psychodiagnostics, emotional resilience, military personnel, psychological diagnostics, stress resistance, mental health, digital technologies, psychological support, machine learning.

Введение: Современный этап развития вооруженных сил характеризуется активным внедрением цифровых технологий в различные сферы военной деятельности. Особое место среди инновационных направлений занимает применение искусственного интеллекта, который позволяет решать широкий спектр задач, связанных с обработкой информации, прогнозированием и поддержкой принятия решений. Одной из перспективных областей его применения является военная психодиагностика.

Психологическое состояние военнослужащего является важным фактором успешного выполнения служебно-боевых задач. В условиях повышенного риска, информационных перегрузок, физического и эмоционального напряжения особое значение приобретает эмоциональная

устойчивость личности. Она обеспечивает способность сохранять самообладание, эффективно управлять своим поведением и принимать адекватные решения даже в экстремальных ситуациях.

Традиционные методы психодиагностики, основанные на использовании тестов, опросников и экспертных оценок специалистов, обладают рядом ограничений. Они требуют значительных временных затрат, зависят от субъективных факторов и не всегда позволяют оперативно выявлять скрытые изменения психоэмоционального состояния военнослужащих. В связи с этим использование технологий искусственного интеллекта становится актуальным направлением совершенствования системы военной психодиагностики.

Целью данной работы является исследование перспектив применения технологий искусственного интеллекта в военной психодиагностике особенностей формирования эмоциональной устойчивости военнослужащих.

Искусственный интеллект в исследовании особенностей формирования эмоциональной устойчивости военнослужащих

Эмоциональная устойчивость представляет собой важнейшее качество личности военнослужащего, которое обеспечивает способность эффективно выполнять профессиональные обязанности в условиях воздействия стрессогенных факторов. Она характеризуется способностью человека сохранять психологическое равновесие, контролировать эмоциональные реакции и быстро восстанавливаться после эмоциональных перегрузок.

Формирование эмоциональной устойчивости зависит от комплекса факторов. К ним относятся индивидуально-психологические особенности личности, уровень профессиональной подготовки, опыт преодоления стрессовых ситуаций, особенности межличностных отношений в воинском коллективе, а также условия прохождения службы. Развитие данного качества является одной из приоритетных задач психологического обеспечения вооруженных сил [1].

Современные технологии искусственного интеллекта открывают новые возможности для изучения особенностей формирования эмоциональной устойчивости военнослужащих. Искусственный интеллект представляет собой совокупность алгоритмов и программных решений, способных анализировать большие объемы данных, выявлять скрытые закономерности и формировать прогнозы на основе имеющейся информации.

В военной психодиагностике искусственный интеллект может использоваться для автоматизированного анализа результатов психологического тестирования, обработки данных наблюдения, оценки физиологических показателей и анализа речевого поведения военнослужащих. Благодаря применению методов машинного обучения появляется возможность выявлять признаки эмоционального напряжения, тревожности, профессионального выгорания и других состояний, способных негативно влиять на эффективность служебной деятельности [2].

Одним из наиболее перспективных направлений является создание интеллектуальных систем мониторинга психоэмоционального состояния военнослужащих. Такие системы способны в режиме реального времени анализировать различные показатели и своевременно выявлять признаки психологической дезадаптации. Это позволяет специалистам принимать профилактические меры еще до появления серьезных психологических проблем.

Особую значимость имеет возможность прогнозирования эмоциональной устойчивости военнослужащих. На основе анализа накопленных данных искусственный интеллект способен определять вероятность возникновения стрессовых реакций, эмоциональных срывов и других неблагоприятных состояний. Это особенно важно при проведении профессионального отбора, комплектовании подразделений и подготовке личного состава к выполнению задач в экстремальных условиях [3].

Применение технологий искусственного интеллекта способствует повышению объективности психодиагностических исследований. В отличие от традиционных методов, результаты которых могут зависеть от субъективного мнения специалиста, интеллектуальные системы осуществляют анализ на основе математических моделей и статистических закономерностей. Это позволяет получать более точные и надежные результаты.

Еще одним важным преимуществом является возможность индивидуализации психологического сопровождения военнослужащих. Искусственный интеллект способен формировать персонализированные рекомендации по развитию эмоциональной устойчивости с учетом индивидуальных особенностей каждого военнослужащего. Такой подход способствует повышению эффективности психологической подготовки и профилактики негативных психических состояний [4].

В настоящее время активно развиваются технологии распознавания эмоций, анализа речи и биометрического мониторинга. Их использование

позволяет оценивать эмоциональное состояние человека по мимике, голосовым характеристикам, частоте сердечных сокращений и другим физиологическим параметрам. Интеграция подобных технологий в систему военной психодиагностики значительно расширяет возможности психологического контроля и сопровождения личного состава.

Однако внедрение искусственного интеллекта в военную психодиагностику связано и с рядом трудностей. Одной из основных проблем является обеспечение защиты персональных данных военнослужащих. Психологическая информация относится к категории конфиденциальных данных и требует особых мер безопасности.

Не менее важными являются этические вопросы использования интеллектуальных технологий. Решения, связанные с оценкой профессиональной пригодности военнослужащих, не должны приниматься исключительно автоматизированными системами. Искусственный интеллект должен рассматриваться как инструмент поддержки деятельности психолога, а не как его замена [5].

Кроме того, эффективность интеллектуальных систем во многом зависит от качества исходных данных. Ошибки при сборе информации или недостаточная репрезентативность выборки могут привести к снижению точности прогнозов и диагностических заключений.

Несмотря на существующие ограничения, перспективы использования искусственного интеллекта в военной психодиагностике остаются весьма значительными. Развитие технологий машинного обучения, нейронных сетей и анализа больших данных позволит существенно повысить качество психологической диагностики и сопровождения военнослужащих [6].

В будущем ожидается создание комплексных цифровых платформ, объединяющих результаты психодиагностических обследований, медицинские показатели и данные служебной деятельности военнослужащих. Такие системы смогут обеспечивать непрерывный мониторинг психологического состояния личного состава и своевременно предупреждать развитие неблагоприятных психических состояний

Вывод: Таким образом, использование технологий искусственного интеллекта в военной психодиагностике представляет собой одно из наиболее перспективных направлений развития современной военной психологии. Применение интеллектуальных систем позволяет повысить эффективность диагностики особенностей формирования эмоциональной устойчивости военнослужащих, обеспечить более точное прогнозирование психологических рисков и совершенствовать систему психологического сопровождения личного состава.

Искусственный интеллект способен значительно расширить возможности военных психологов за счет автоматизации обработки данных, повышения объективности диагностических процедур и разработки персонализированных рекомендаций по развитию эмоциональной устойчивости. Вместе с тем успешное внедрение данных технологий требует решения вопросов информационной безопасности, соблюдения этических норм и сохранения ведущей роли специалиста-психолога в процессе принятия профессиональных решений.

Следовательно, дальнейшее развитие и внедрение технологий искусственного интеллекта будет способствовать повышению психологической готовности военнослужащих, укреплению их эмоциональной устойчивости и повышению эффективности выполнения служебно-боевых задач.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Маклаков А.Г. Военная психология. СПб.: Питер, 2021.

2. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М.: ПЕР СЭ, 2006.

3. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Военная психология и педагогика. Минск: Харвест, 2010.

4. Леонова А.Б. Психодиагностика функциональных состояний человека. М.: Издательство МГУ, 2019.

5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития личности. Екатеринбург: РГППУ, 2017.

6. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. М.: Вильямс, 2022.

YOSH HARBIY XIZMATCHI OFITSERLARNING MULOQOT MADANIYATINI DIAGNOSTIKA QILISH VA RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Matyakubov Elyor Rajapovich
Mudofaa vazirligi harbiy qism komandiri o‘rinbosari,
Podpolkovnik (90-557-10-83)

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini diagnostika qilish va rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning ijtimoiy-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Harbiy jamoalarda samarali muloqotning ahamiyati, kommunikativ kompetentlikning tarkibiy qismlari hamda ularni baholashning zamonaviy usullari yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalarining

psixodiagnostika jarayonidagi imkoniyatlari, yosh ofitserlarning kommunikativ salohiyatini aniqlash va rivojlantirishdagi afzalliklari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari harbiy ta’lim muassasalari va harbiy qismlarda muloqot madaniyatini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, harbiy psixologiya, psixodiagnostika, muloqot madaniyati, kommunikativ kompetentlik, yosh ofitserlar, ijtimoiy-psixologik omillar, harbiy ta’lim, raqamli texnologiyalar, harbiy jamoa.*

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida harbiy boshqaruv tizimi oldiga qo‘yilayotgan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi nafaqat harbiy bilim va ko‘nikmalar, balki rivojlangan kommunikativ kompetentlikni ham talab etadi. Ayniqsa, yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyati harbiy jamoalarda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, bo‘ysunuvchilar bilan samarali hamkorlik qilish va boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari inson faoliyatining turli sohalariga keng kirib bormoqda. Psixologik diagnostika va shaxsiy rivojlanish jarayonlarida ham ushbu texnologiyalar katta imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu sababli yosh ofitserlarning muloqot madaniyatini baholash va rivojlantirishda sun’iy intellektdan foydalanishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Muloqot madaniyati shaxsning boshqa insonlar bilan o‘zaro munosabatlarni samarali tashkil etish, axborotni to‘g‘ri yetkazish va qabul qilish, muomala jarayonida axloqiy me’yorlarga amal qilish qobiliyatini ifodalaydi. Harbiy faoliyat sharoitida muloqot madaniyati quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

-kommunikativ bilimlar;

-nutq madaniyati;

-empatiya va emotsional barqarorlik;

-liderlik fazilatlari;

-nizolarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalari;

-jamoa bilan samarali ishlash qobiliyati.

Yosh ofitserlarning xizmat faoliyatida muloqot madaniyati ularning boshqaruv faoliyati samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Chunki bo‘linma ichidagi o‘zaro ishonch va hamkorlik ko‘p jihatdan rahbarning kommunikativ salohiyatiga bog‘liq bo‘ladi.

Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, muloqot madaniyatining shakllanishiga shaxsiy xususiyatlar, xizmat muhiti, harbiy jamoaning psixologik iqlimi, kasbiy motivatsiya va ta’lim-tarbiya jarayoni ta’sir ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Harbiy psixodiagnostikada ushbu texnologiyalar quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin:

-psixologik test natijalarini avtomatik tahlil qilish;

-kommunikativ ko‘nikmalar darajasini baholash;

-shaxsning kasbiy moslashuv ko‘rsatkichlarini aniqlash;

-stressga chidamlilik darajasini prognoz qilish;

-liderlik va boshqaruv salohiyatini baholash.

Sun’iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi psixologik ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash imkonini beradi. Bu esa inson omili bilan bog‘liq subyektiv xatolarni kamaytiradi hamda diagnostika natijalarining aniqligini oshiradi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi platformalar psixologik monitoring tizimini yaratish va harbiy xizmatchilar rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatib borish imkonini beradi.

Yosh ofitserlarning kommunikativ kompetentligini baholashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bir qator afzalliklarga ega.

Birinchidan, sun’iy intellekt asosidagi diagnostik tizimlar muloqot jarayonidagi verbal va noverbal xatti-harakatlarni tahlil qilishi mumkin. Masalan, nutq tezligi, mantiqiy izchillik, hissiy holat va muloqot uslubini aniqlash orqali kommunikativ salohiyat haqida xulosalar chiqariladi.

Ikkinchidan, virtual trening tizimlari yordamida yosh ofitserlar turli xizmat vaziyatlarida muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Bunday tizimlar real vaziyatlarga yaqin modellashtirilgan muhit yaratadi va foydalanuvchining harakatlarini tahlil qiladi.

Uchinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalari individual rivojlanish dasturlarini shakllantirish imkonini beradi. Diagnostika natijalari asosida har bir ofitser uchun alohida kommunikativ rivojlanish strategiyasi ishlab chiqilishi mumkin.

To‘rtinchidan, mashinaviy o‘qitish algoritmlari yordamida muloqot samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning kelgusidagi rivojlanish istiqbollari prognoz qilinadi.

Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini rivojlantirish maqsadida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

-harbiy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt asosidagi psixodiagnostik platformalarni joriy etish;

-kommunikativ kompetentlikni baholovchi raqamli testlar yaratish;

-virtual trening va simulyatsion mashg‘ulotlardan foydalanish;

-muloqot madaniyatini monitoring qilish tizimini ishlab chiqish;

-psixologlar va komandirlar uchun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha maxsus kurslarni tashkil etish.

Kelgusida sun’iy intellektning generativ modellari va neyrotarmoq texnologiyalari asosida yosh ofitserlarning muloqot faoliyatini yanada chuqurroq tahlil qilish imkoniyatlari kengayib boradi.

Xulosa. Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirish harbiy boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Sun’iy intellekt texnologiyalarining psixodiagnostika tizimiga joriy etilishi kommunikativ kompetentlikni baholashning aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu texnologiyalar individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, muloqot ko‘nikmalarini takomillashtirish va harbiy jamoalarda sog‘lom psixologik muhit yaratishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva: Aspekt Press, 2021.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 2019.
4. Russell S., Norvig P. Art. Intel: A Modern Approach. Pearson, 2021.
5. Salovey P., Mayer J.D. Emotional Intelligence and Human Communication. – New York, 2020.
6. Harbiy psixologiya va pedagogika bo‘yicha zamonaviy ilmiy tadqiqotlar to‘plami. – Toshkent, 2024.
7. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni rivojlantirish konsepsiyasiga oid ilmiy manbalar.

EKSTREMAL SHAROITLARDA YOSH OFITSERLARNING STRESSGA CHIDAMLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI SIMULYATSION TEXNOLOGIYALARNING IMKONIYATLARI.

Kushbayev Sardor Kenjabayevich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistranti, podpolkovnik (Tel: 99 720 11 23)

Annotatsiya: Mazkur tezisda ekstremal sharoitlarda xizmat faoliyatini amalga oshiruvchi yosh ofitserlarning stressga chidamliligini rivojlantirishda sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalarning imkoniyatlari tahlil qilingan. Zamonaviy harbiy faoliyatning murakkablashuvi, tezkor qaror qabul qilish zarurati hamda yuqori psixoemotsional yuklamalar yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligini takomillashtirishni talab etadi. Tadqiqotda sun’iy intellekt asosidagi virtual va simulyatsion trening tizimlarining stressga

chidamlilik, emotsional barqarorlik, ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qilish va psixologik moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, harbiy ta’lim va amaliyotda simulyatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari, ularning psixologik tayyorgarlik samaradorligini oshirishdagi o‘rni hamda istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yosh ofitserlar, stressga chidamlilik, ekstremal sharoitlar, sun’iy intellekt, simulyatsion texnologiyalar, virtual trening, psixologik tayyorgarlik, emotsional barqarorlik, harbiy psixologiya, psixologik moslashuv.

Annotation: This thesis analyzes the potential of artificial intelligence-based simulation technologies in developing stress resilience among young officers operating in extreme conditions. The increasing complexity of modern military activities, the need for rapid decision-making, and high levels of psycho-emotional workload necessitate the improvement of young officers’ psychological preparedness. The study highlights the role of artificial intelligence-based virtual and simulation training systems in enhancing stress resilience, emotional stability, decision-making skills in extreme situations, and psychological adaptation. Furthermore, the advantages of applying simulation technologies in military education and practice, their contribution to improving the effectiveness of psychological training, and their promising directions for future development are substantiated.

Keywords: Young officers, stress resilience, extreme conditions, artificial intelligence, simulation technologies, virtual training, psychological preparedness, emotional stability, military psychology, psychological adaptation.

Аннотация: В данном тезисе проанализированы возможности симуляционных технологий на основе искусственного интеллекта в развитии стрессоустойчивости молодых офицеров, осуществляющих служебную деятельность в экстремальных условиях. Усложнение современной военно-профессиональной деятельности, необходимость быстрого принятия решений и высокий уровень психоэмоциональных нагрузок требуют совершенствования психологической подготовки молодых офицеров. В исследовании раскрыта роль виртуальных и симуляционных тренажёрных систем на основе искусственного интеллекта в развитии стрессоустойчивости, эмоциональной устойчивости, навыков принятия решений в экстремальных ситуациях и психологической адаптации. Кроме того, обоснованы преимущества применения симуляционных технологий в военном образовании и практике, их значение для повышения эффективности психологической подготовки, а также перспективные направления дальнейшего развития.

Ключевые слова: Молодые офицеры, стрессоустойчивость, экстремальные условия, искусственный интеллект, симуляционные технологии, виртуальный тренинг, психологическая подготовка, эмоциональная устойчивость, военная психология, психологическая адаптация.

Kirish: Bugungi kunda xavfsizlikka tahdidlarning murakkablashuvi va harbiy xizmat faoliyatining yuqori psixoemotsional zo‘riqish bilan kechishi yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligiga qo‘yilayotgan talablarni oshirmoqda.

Ekstremal sharoitlarda xizmat vazifalarini samarali bajarish nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki stressga chidamlilikni ham talab etadi. Stressga chidamlilik shaxsning murakkab vaziyatlarda emotsional barqarorlikni saqlashi, tezkor va asosli qaror qabul qilishi hamda salbiy omillarga moslasha olishini ta’minlovchi muhim psixologik sifat hisoblanadi.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar harbiy psixologik tayyorgarlikni takomillashtirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu texnologiyalar ekstremal vaziyatlarni virtual muhitda modellashtirish, yosh ofitserlarning psixologik reaksiyalarini baholash hamda stressga chidamliligini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bois sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalarning imkoniyatlarini o‘rganish va ularni harbiy psixologik tayyorgarlik amaliyotiga tatbiq etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Yosh ofitserlarning xizmat faoliyati yuqori mas’uliyat, tezkor qaror qabul qilish zarurati, xavf-xatar va kuchli psixoemotsional yuklamalar bilan tavsiflanadi. Xizmat yuklamasining yuqoriligi, noaniqlik sharoitida faoliyat yuritish, qo‘mondonlik mas’uliyati hamda xizmat va shaxsiy hayot o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi asosiy stress omillari hisoblanadi.

Ekstremal sharoitlar inson psixikasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, hissiy zo‘riqish, xavotirning ortishi va psixofiziologik reaksiyalarning kuchayishiga olib keladi. Qisqa muddatli stress faoliyat samaradorligini oshirishi mumkin bo‘lsa-da, uzoq davom etuvchi ekstremal ta’sirlar diqqat va xotiraning pasayishi, emotsional beqarorlik hamda qaror qabul qilish jarayonlarining murakkablashuviga sabab bo‘ladi. Shu bois yosh ofitserlarda stressga chidamlilikni rivojlantirish harbiy psixologik tayyorgarlikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellekt insonning fikrlash, tahlil qilish va muammo yechish faoliyatini modellashtirishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalar majmuasidir.

Sun’iy intellekt mashinaviy o‘rganish, va robototexnika kabi yo‘nalishlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma’lumotlarni

tahlil qilish, qonuniyatlarni aniqlash, prognozlar ishlab chiqish va olingan tajriba asosida o‘z faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi.

Harbiy psixologik tayyorgarlik tizimida sun’iy intellektning ahamiyati uning murakkab psixologik va kasbiy vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlari bilan belgilanadi. SI asosidagi simulyatsion tizimlar yosh ofitserlarning xulq-atvori, qaror qabul qilish jarayonlari va stress reaksiyalarini tahlil qilish orqali individual tayyorgarlik dasturlarini shakllantirishga yordam beradi. Bunda mashinaviy o‘rganish algoritmlari turli ekstremal vaziyatlarda namoyon bo‘ladigan psixologik reaksiyalarni aniqlab, stressga chidamlilik darajasini baholash va rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Sun’iy neyron tarmoqlari asosida ishlovchi zamonaviy SI tizimlari inson miyasi faoliyatining ayrim jihatlarini modellashtirib, yangi ma’lumotlar asosida mustaqil ravishda o‘rganish qobiliyatiga ega. Shu sababli sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar yosh ofitserlarni ekstremal sharoitlarga tayyorlash, ularning psixologik moslashuvchanligi va stressga chidamliligini rivojlantirishda istiqbolli innovatsion vosita sifatida qaralmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘z funksional imkoniyatlariga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi. Harbiy psixologik tayyorgarlik jarayonida eng ko‘p qo‘llanilayotgan tizimlar cheklangan xotiraga ega sun’iy intellekt hisoblanadi. Mazkur tizimlar avvalgi ma’lumotlar va foydalanuvchi faoliyati natijalarini tahlil qilish orqali keyingi qarorlarni optimallashtirish imkoniyatiga ega. Shu jihatdan ular yosh ofitserlarning psixologik holatini baholash, stress reaksiyalarini monitoring qilish hamda individual tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Sun’iy intellektning nazariy jihatdan yanada rivojlangan shakli hisoblangan “Aql nazariyasi” insonning emotsional holati, his-tuyg‘ulari va ruhiy kechinmalarini tushunishga qodir tizimlarni nazarda tutadi. Garchi ushbu texnologiyalar hozircha to‘liq amaliyotga joriy etilmagan bo‘lsa-da, kelajakda ular yosh ofitserlarning stress darajasi, xavotiri va emotsional barqarorligini real vaqt rejimida baholash imkoniyatini yaratishi mumkin.

Hozirgi kunda amaliyotda asosan “zaif” yoki “tor” sun’iy intellekt tizimlari qo‘llanilmoqda. Bunday tizimlar muayyan vazifalarni bajarishga ixtisoslashgan bo‘lib, virtual trenajyorlar, simulyatsion dasturlar va psixodiagnostik platformalar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Aynan ushbu texnologiyalar yordamida ekstremal vaziyatlar modellashtiriladi, yosh ofitserlarning stressga reaksiyasi tahlil qilinadi hamda ularning stressga chidamliligini rivojlantirish bo‘yicha individual tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Shunday qilib, sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar yosh ofitserlarni ekstremal vaziyatlarga psixologik jihatdan tayyorlash, stress

omillariga moslashuvchanligini oshirish va kasbiy faoliyat samaradorligini ta’minlashda muhim innovatsion vosita hisoblanadi[1].

Virtual reallik texnologiyalari harbiy ta’lim va psixologik tayyorgarlik tizimida innovatsion vosita sifatida keng qo‘llanilmoqda. Sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan VR-simulyatorlar yosh ofitserlarga real jangovar vaziyatlarga maksimal darajada yaqinlashtirilgan virtual muhitda mashg‘ulot o‘tash imkonini beradi. Bunday simulyatsiyalar harbiy xizmatchilarni hayot uchun xavf tug‘dirmaydigan sharoitda ekstremal vaziyatlarga tayyorlash, tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda stress omillariga psixologik moslashuvini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Sun‘iy intelekt asosidagi VR-trenajyorlar turli jangovar ssenariylarni modellashtirib, foydalanuvchining xatti-harakatlari va psixofiziologik reaksiyalarini tahlil qiladi hamda mashg‘ulotlarni individual xususiyatlarga mos ravishda takomillashtiradi. Shu bilan birga, virtual poligonlar taktik harakatlar, harbiy texnikani boshqarish, nishonga olish va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini xavfsiz sharoitda shakllantirish imkonini beradi. Natijada yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligi, stressga chidamliligi va ekstremal vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish kompetensiyalari rivojlanadi[2].

Baholi qudrat, sun’iy intellekt asosidagi VR-simulyatsion texnologiyalar harbiy psixologik tayyorgarlikni takomillashtirish, yosh ofitserlarning stressga chidamliligini oshirish va ularning xizmat faoliyatidagi samaradorligini ta’minlashning istiqbolli innovatsion vositalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy xavfsizlik muhitining murakkablashuvi, gibrid tahdidlar va ko‘p domenli harbiy operatsiyalarning kengayishi yosh ofitserlardan yuqori noaniqlik sharoitida tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilishni talab etmoqda. Shu sababli an’anaviy tayyorgarlik usullarini sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar bilan boyitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan simulyatsion tizimlar qisqa vaqt ichida minglab realistik jangovar ssenariylarni yaratish, turli rivojlanish variantlarini modellashtirish hamda qarorlarning ehtimoliy oqibatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar yosh ofitserlarning analitik fikrlashi, vaziyatni tez baholashi va stress omillari ta’sirida to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt qo‘mondon faoliyatini to‘liq almashtirmaydi, balki qaror qabul qilish jarayonini axborot-tahliliy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Yakuniy qaror qabul qilish mas’uliyati har doim inson zimmasida qoladi. Mazkur yondashuv yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligini kuchaytirish, stressga chidamliligini rivojlantirish hamda

ekstremal sharoitlarda xizmat faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi[3].

Sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar yosh ofitserlarning emotsional barqarorligini rivojlantirish va psixologik tayyorgarligini takomillashtirishda muhim innovatsion vosita hisoblanadi. AI algoritmlari harbiy xizmatchilarning yuz ifodasi, ovoz ohangi, nutqi va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni tahlil qilish orqali ularning psixoemotsional holatini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi. Bu esa stress, xavotir yoki emotsional zo‘riqishning dastlabki belgilarini o‘z vaqtida aniqlash hamda individual psixologik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan virtual reallik (VR) simulyatorlari yosh ofitserlarni real jangovar vaziyatlarga yaqinlashtirilgan virtual muhitda mashq qildirish orqali ularning emotsional barqarorligini mustahkamlaydi. Bunday simulyatsiyalar davomida turli darajadagi stress omillari modellashtiriladi va foydalanuvchining psixologik reaksiyalariga qarab mashg‘ulot ssenariylari avtomatik ravishda moslashtiriladi. Natijada yosh ofitserlarda hissiy o‘zini boshqarish, vazminlikni saqlash va ekstremal vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt asosidagi interaktiv platformalar va virtual psixologik yordam tizimlari mashg‘ulotlardan so‘ng foydalanuvchining psixologik holatini tahlil qilib, relaksatsiya mashqlari, nafas olish texnikalari hamda individual psixologik tavsiyalarni taklif etadi. Bu esa emotsional zo‘riqishni kamaytirish, psixologik tiklanishni tezlashtirish va stressga chidamlilikni bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi[4].

Sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligini takomillashtirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. SI tizimlari harbiy xizmatchilarning individual psixologik xususiyatlari, bilim darajasi, qaror qabul qilish uslubi va stressga bo‘lgan reaksiyalarini tahlil qilib, har bir foydalanuvchi uchun moslashtirilgan mashg‘ulot ssenariylarini shakllantiradi. Natijada o‘quv jarayoni yanada individual, samarali va amaliy yo‘naltirilgan tus oladi.

Sun’iy intellekt bilan integratsiyalashgan virtual simulyatorlar real xizmat va jangovar vaziyatlarni modellashtirish orqali yosh ofitserlarda psixologik tayyorgarlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday simulyatsiyalar davomida turli darajadagi xavf, noaniqlik va vaqt tanqisligi sharoitlari yaratiladi.

Mashg‘ulot jarayonida AI foydalanuvchining qarorlari, xatti-harakatlari va psixologik reaksiyalarini tahlil qilib, ularning kuchli hamda zaif tomonlarini

aniqlaydi va avtomatik ravishda tavsiyalar beradi. Bu esa psixologik tayyorgarlik jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, AI texnologiyalari katta hajmdagi psixologik va xizmat faoliyatiga oid ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, yashirin qonuniyatlarni aniqlash hamda stress omillarining xizmat faoliyatiga ta’sirini baholash imkonini beradi. Bu esa psixologlar va qo‘mondonlarga yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarlik darajasini aniq baholash hamda individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi[5].

Biroq sun’iy intellekt psixologik tayyorgarlik jarayonida inson omilini to‘liq almashtira olmaydi. AI tizimlari qaror qabul qilish va tahliliy faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qilishi, yakuniy baholash va psixologik xulosalar esa mutaxassis-psixolog hamda qo‘mondon tomonidan amalga oshirilishi lozim. Shu bois AI-simulyatorlardan foydalanishda axborot xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi va harbiy etikaga oid talablarni qat’iy ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekstremal sharoitlarda xizmat olib boruvchi yosh ofitserlarning kasbiy samaradorligi ko‘p jihatdan ularning stressga chidamliligi, psixologik barqarorligi hamda tezkor va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatiga bog‘liq. Zamonaviy harbiy faoliyatning murakkablashuvi, gibrid tahdidlar va yuqori noaniqlik sharoitlari an’anaviy psixologik tayyorgarlik usullarini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalar yosh ofitserlarning psixologik tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beruvchi samarali vosita hisoblanadi. SI bilan integratsiyalashgan virtual reallik simulyatorlari real jangovar vaziyatlarni xavfsiz muhitda modellashtirish, stress omillarining ta’sirini bosqichma-bosqich oshirish hamda har bir ofitserning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda adaptiv mashg‘ulotlarni tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari psixofiziologik ko‘rsatkichlarni tahlil qilish, stress reaksiyalarini real vaqt rejimida baholash va individual tavsiyalar ishlab chiqish orqali psixologik tayyorgarlik samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Biroq sun’iy intellekt psixolog yoki qo‘mondon faoliyatini to‘liq almashtirmaydi, balki ularning qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asoslangan axborot-tahliliy ma’lumotlar bilan qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Harbiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlarida sun’iy intellekt asosidagi virtual reallik (VR) simulyatorlarini psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlariga bosqichma-bosqich joriy etish;

2. Yosh ofitserlarning individual psixologik xususiyatlari, stressga reaksiyasi va kasbiy tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda SI yordamida moslashtirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish;

3. Mashg‘ulotlar davomida yurak urish tezligi, nafas olish ritmi, yuz ifodasi va boshqa psixofiziologik ko‘rsatkichlarni tahlil qiluvchi sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanish orqali stress darajasini muntazam monitoring qilish;

4. Harbiy psixologlar va qo‘mondonlarning sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetensiyalarini oshirish maqsadida maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

5. Sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion mashg‘ulotlarni an’anaviy psixologik tayyorgarlik usullari bilan uyg‘unlashtirish orqali kompleks tayyorgarlik tizimini shakllantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. What is Artificial Intelligence (AI)? // Shopify Blog. URL: Shopify Blog AI article;

2. VR для военной промышленности // LikeVR. - URL: LikeVR - VR для военной промышленности. https://likevr.ru/vr-industry/vr-dlya-armii/;

3. Timucin Ibu. AI in the War Room: How Simulation Can Make Military Decisions Smarter and Safer // Beyond the Horizon ISSG. – 26 March 2026. – Available online;

4. **Yoqubova G.E.** “Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida o‘smirlarda stress va xavotirni kamaytirishning innovatsion usullari”. // *Ekonomika i sotsium* elektron ilmiy jurnali. - 2025. - B. 973-976. - URL: CyberLeninka maqolasi;

5. Aliyeva K.S. “Применение искусственного интеллекта в обучении психологических наук”. *Solutions to Current Issues in Psychological Science Based on International Experiments:* Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. - May 14-15, 2025.

HARBIY XIZMATCHILARDA BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI SAMARALI SHAKLLANTIRISHNING PSIXODIAGNOSTIK IMKONIYATLARI

Mamatxanov Nodirxon Sadriddin o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligini samarali shakllantirishning psixodiagnostik imkoniyatlari zamonaviy harbiy psixologiya va boshqaruv psixologiyasi nuqtayi nazaridan

tahlil qilingan. Boshqaruv kompetentligining motivatsion, kognitiv, emotsional, irodaviy hamda ijtimoiy-psixologik komponentlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Harbiy boshqaruv faoliyatining psixologik determinantlari, individual-psixologik xususiyatlari hamda kasbiy salohiyatini aniqlashda psixodiagnostik metodlarning o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, harbiy xizmatchilar boshqaruv kompetentligini baholash va rivojlantirishning shaxsiy, ijtimoiy-psixologik hamda tashkiliy darajalari tizimli ravishda tavsiflangan. Tadqiqot natijalari harbiy ta'lim muassasalari va harbiy xizmat amaliyotida boshqaruv kompetentligini shakllantirish, psixologik saralash, kasbiy rivojlantirish hamda psixologik monitoring tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchi, boshqaruv kompetentligi, psixodiagnostika, boshqaruv psixologiyasi, harbiy psixologiya, psixologik diagnostika, liderlik kompetensiyasi, kasbiy kompetentlik, psixologik tayyorgarlik, motivatsiya, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, kommunikativ kompetentlik, refleksiya, psixologik monitoring.

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО ФОРМИРОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация. В статье рассматриваются психодиагностические возможности эффективного формирования управленческой компетентности у военнослужащих с позиций современной военной и управленческой психологии. Раскрыты научно-теоретические основы мотивационного, когнитивного, эмоционального, волевого и социально-психологического компонентов управленческой компетентности. Обоснована роль психодиагностических методов в выявлении психологических детерминант, индивидуально-психологических особенностей и профессионального потенциала военнослужащих. Систематизированы личностный, социально-психологический и организационный уровни оценки и развития управленческой компетентности. Полученные результаты могут служить научно-методической основой для совершенствования системы психологического отбора, профессионального развития, психологического сопровождения и мониторинга управленческой компетентности военнослужащих в процессе военного образования и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: военнослужащий, управленческая компетентность, психодиагностика, психология управления, военная психология, психологическая диагностика, лидерская компетентность,

профессиональная компетентность, психологическая готовность, мотивация, эмоциональная устойчивость, стрессоустойчивость, коммуникативная компетентность, рефлексия, психологический мониторинг.

PSYCHODIAGNOSTIC OPPORTUNITIES FOR THE EFFECTIVE FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE IN MILITARY PERSONNEL

Abstract. This article examines the psychodiagnostic opportunities for the effective formation of managerial competence in military personnel from the perspective of contemporary military and management psychology. The motivational, cognitive, emotional, volitional, and socio-psychological components of managerial competence are analyzed within a scientific and theoretical framework. Particular attention is given to the role of psychodiagnostic methods in identifying psychological determinants, individual psychological characteristics, and the professional potential of military personnel. The study systematizes the personal, socio-psychological, and organizational levels of assessing and developing managerial competence. The findings provide a methodological basis for improving psychological selection, professional development, psychological support, and monitoring systems aimed at enhancing managerial competence within military education and military professional practice.

Keywords: military personnel, managerial competence, psychodiagnostics, management psychology, military psychology, psychological assessment, leadership competence, professional competence, psychological readiness, motivation, emotional stability, stress resilience, communicative competence, reflection, psychological monitoring.

Zamonaviy xavfsizlik muhitida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va harbiy sohalarda yuzaga kelayotgan murakkab jarayonlarning barchasi, avvalo, inson omili hamda uning kasbiy salohiyati bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, harbiy xizmat faoliyatida boshqaruv kompetentligiga ega bo‘lgan harbiy xizmatchilarni tayyorlash milliy xavfsizlikni ta’minlashning strategik shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bois harbiy xizmatchilarning boshqaruv kompetentligini ilmiy asosda shakllantirish, uning psixologik determinantlarini aniqlash hamda psixodiagnostik vositalar orqali baholash zamonaviy harbiy psixologiyaning ustuvor ilmiy yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

So‘nggi yillarda harbiy psixologiya sohasida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar harbiy xizmatchilar shaxsining psixologik xususiyatlari, boshqaruv salohiyati hamda kasbiy kompetentligini chuqurroq anglash imkonini bermoqda. Harbiy psixologiya fanining rivojlanishi, avvalo, shaxsiy tarkibning murakkab,

noaniq hamda ekstremal xizmat vaziyatlarida samarali faoliyat yuritishini ta'minlash zarurati bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Zamonaviy harbiy psixologiya nuqtayi nazaridan shaxs muayyan ijtimoiy guruh a'zosi sifatida atrof-muhit hodisalarini ongli ravishda idrok etuvchi, kasbiy faoliyatni maqsadli amalga oshiruvchi hamda individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan murakkab psixologik tizim sifatida talqin etiladi [1].

Harbiy psixologiya tarixida harbiy xizmatchi shaxsini rivojlantirish masalalari turli ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Qadim zamonlardan boshlab buyuk sarkardalar jangchining ruhiy olami va ma'naviy salohiyatini harbiy muvaffaqiyatning muhim omili sifatida baholab kelganlar. Jumladan, Aleksandr Makedonskiy jangovar ruhni shakllantirish zarurligini ta'kidlagan bo‘lsa, Sharq va G‘arb harbiy tafakkuri vakillari jangchining ijtimoiy-psixologik tayyorgarligini harbiy faoliyat samaradorligining asosiy omillaridan biri sifatida e’tirof etganlar. Harbiy boshqaruv psixologiyasining rivojlanishida alohida o‘rin tutgan nazariy qarashlarga ko‘ra, harbiy rahbar shaxsida vatanparvarlik, kasbiy mas'uliyat, xizmat burchiga sadoqat, g‘alabaga ishonch, tashabbuskorlik, strategik tafakkur, qat'iyatlilik, tezkor va oqilona qaror qabul qilish, vaziyatni prognoz qilish, o‘zaro hamkorlik hamda jamoani boshqarish kompetensiyalari shakllangan bo‘lishi zarur. Mazkur sifatlar bugungi kunda ham harbiy boshqaruv kompetentligining fundamental psixologik komponentlari sifatida o‘z ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Harbiy faoliyatda boshqaruv kompetentligini shakllantirish nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishni, balki shaxsning psixologik resurslarini tizimli ravishda diagnostika qilish va rivojlantirishni ham talab etadi. Shu sababli zamonaviy harbiy psixologiyada professional-psixologik diagnostika tizimi boshqaruv salohiyatini aniqlashning eng muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Psixodiagnostik tadqiqotlarning keng joriy etilishi, eng avvalo, harbiy mutaxassislarni tayyorlash jarayonining samaradorligini oshirish zarurati bilan izohlanadi. Harbiy mutaxassislarni tayyorlash katta moddiy va intellektual resurslarni talab qiluvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Agar ta'lim jarayonida harbiy xizmatchining individual-psixologik imkoniyatlari tanlangan mutaxassislik talablariga mos kelmasligi aniqlansa, sarflangan resurslar yetarli darajada samara bermasligi mumkin. Shu sababli boshqaruv kompetentligining psixologik determinantlarini erta bosqichlarda aniqlash va baholash ilmiy hamda iqtisodiy jihatdan yuqori samaradorlikni ta'minlaydi [2].

Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, harbiy xizmatchining individual-psixologik xususiyatlari bilan boshqaruv faoliyati talablari o‘rtasidagi muvofiqlik darajasi oshgani sari kasbiy tayyorgarlik sifati, rahbarlik

samaradorligi hamda xizmat faoliyatining natijadorligi ham sezilarli ravishda ortadi. Shu nuqtayi nazardan boshqaruv kompetentligining psixodiagnostik identifikatsiyasi harbiy xizmatchining rahbarlik faoliyatiga kasbiy mosligini prognoz qilishning muhim ilmiy vositasi hisoblanadi. Harbiy faoliyatni psixologik ta'minlash boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u shaxsiy tarkibda psixologik barqarorlik, adaptivlik, stressga chidamlilik, emotsional o‘zini boshqarish, kommunikativ kompetentlik hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz psixologik tadbirlar tizimini o‘z ichiga oladi. Aynan mazkur sifatlar tezkor o‘zgarayotgan xizmat vaziyatlarida boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Shaxsning vaziyatli o‘zgarishlarga tayyorligini tushuntiruvchi nazariy yondashuvlarda boshqaruv kompetentligining tarkibida uchta asosiy yo‘nalish ajratiladi: axloqiy tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik hamda kasbiy tayyorgarlik. Ushbu komponentlar o‘zaro integratsiyalashgan holda rahbarning funksional psixologik holatini shakllantiradi va boshqaruv faoliyatining barqarorligini ta'minlaydi.

Boshqaruv kompetentligi psixologik nuqtayi nazardan shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirishga yo‘naltirilgan kompleks psixik holati sifatida tavsiflanadi. Mazkur holat psixik jarayonlar bilan individual shaxs sifatlari o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni ta'minlab, boshqaruv faoliyatining natijadorligini belgilovchi psixologik platformani hosil qiladi [3].

Boshqaruv kompetentligining psixologik asoslarini o‘rgangan ko‘plab olimlar uni shaxsning ma'lum vazifani muvaffaqiyatli bajarishga yo‘naltirilgan ichki psixologik tayyorligi sifatida izohlaydilar. Ushbu tayyorlik avval shakllangan bilimlar, kasbiy tajriba, motivatsiya, qadriyatlar tizimi, psixologik ustanovkalar va individual imkoniyatlarga asoslanadi. Vaziyatli tayyorlik esa shaxsning ayni vaziyatda barcha psixologik resurslarini safarbar etgan holda optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qaratilgan faol psixologik holatini ifodalaydi. Inqirozli yoki noaniq vaziyatlarda boshqaruv faoliyatining samaradorligi, avvalo, rahbarning psixologik tayyorgarligi bilan belgilanadi. Psixologik tayyorlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil qarorlarni ishlab chiqish hamda jamoani boshqarish imkoniyatlari shunchalik samarali namoyon bo‘ladi.

Harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligining psixodiagnostik mezonlarini tizimlashtirishda quyidagi tarkibiy komponentlarni ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- Motivatsion komponent xizmat vazifalarini yuqori sifatda bajarishga intilish, rahbarlik faoliyatiga ichki motivatsiya, kasbiy o‘zini namoyon qilish ehtiyoji hamda boshqaruv faoliyatiga mas'uliyatli munosabat.
- Kognitiv komponent boshqaruv vazifalarining mazmunini chuqur anglash, xizmat majburiyatlarini bilish, vaziyatni kompleks tahlil qilish, strategik fikrlash va prognozlash qobiliyati.
- Emotsional komponent emotsional barqarorlik, o‘ziga ishonch, psixologik chidamlilik, mas'uliyat hissi hamda ekstremal vaziyatlarda emotsiyalarni samarali boshqarish.
- Irodaviy komponent qat'iyatlilik, diqqatni boshqarish, tashqi salbiy omillarga qarshilik ko‘rsatish, stress sharoitida samarali faoliyatni davom ettirish hamda qo‘rquvni konstruktiv boshqarish [4].

Boshqaruv kompetentligini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida o‘rganish uni murakkab integrativ psixologik tizim sifatida baholashni talab etadi. Mazkur tizimda kognitiv jarayonlar, emotsional holatlar, motivatsion yo‘nalganlik, refleksiv qobiliyatlar, kommunikativ kompetensiyalar va irodaviy sifatlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda boshqaruv faoliyatining psixologik asosini tashkil etadi. Shuningdek, boshqaruv kompetentligini ko‘p darajali psixologik tizim sifatida baholash maqsadga muvofiq bo‘lib, bunda quyidagi darajalar ajratiladi:

Shaxsiy daraja psixologik tayyorlik, moslashuvchanlik, innovatsion fikrlash, kasbiy refleksiya, kreativlik, kognitiv murakkablik, ichki nazorat lokusi, o‘rganishga tayyorlik va o‘zgarishlarni qabul qilish qobiliyati.

Ijtimoiy-psixologik daraja jamoaviy hamkorlik, liderlik, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy ta'sir ko‘rsatish, umumiy maqsad va qadriyatlar birligi, konstruktiv muloqot hamda nizolarni boshqarish kompetensiyalari.

Tashkiliy daraja innovatsion boshqaruv, strategik moslashuvchanlik, tashkiliy rivojlanish, o‘quvchi tashkilot tamoyillari, proaktiv boshqaruv va o‘zgarishlarni samarali boshqarish qobiliyatlari.

Harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligini samarali shakllantirishning psixodiagnostik imkoniyatlari shaxsning individual psixologik resurslarini kompleks baholash, ularni tizimli rivojlantirish hamda boshqaruv faoliyatining motivatsion, kognitiv, emotsional, irodaviy va ijtimoiy-psixologik komponentlarini integratsiyalash orqali ta'minlanadi. Mazkur yondashuv boshqaruv kompetentligini ilmiy asosda diagnostika qilish, prognozlash va rivojlantirishning zamonaviy metodologik platformasini yaratishga xizmat qiladi.

Harbiy boshqaruv faoliyati yuqori mas'uliyat, murakkab qarorlar qabul qilish, vaqt tanqisligi, axborot noaniqligi hamda ekstremal vaziyatlarda shaxsiy

tarkibni samarali boshqarishni talab etadi. Bunday sharoitda boshqaruv kompetentligining muvaffaqiyatli namoyon bo‘lishi nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarga, balki rahbarning psixologik resurslari, emotsional barqarorligi, kommunikativ salohiyati, refleksiv qobiliyati, irodaviy sifatlari hamda o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlariga ham bevosita bog‘liqdir. Shu sababli boshqaruv kompetentligini shakllantirish jarayonida psixodiagnostik yondashuvlardan foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologik diagnostika harbiy xizmatchining individual psixologik xususiyatlarini, boshqaruv salohiyatini, liderlik imkoniyatlarini, motivatsion yo‘nalganligini, stressga chidamliligini, qaror qabul qilish uslublarini hamda kommunikativ kompetensiyalarini kompleks baholash imkonini beradi. Mazkur baholash natijalari boshqaruv kompetentligining rivojlanish darajasini aniqlash, kasbiy moslikni prognozlash, individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va psixologik kuzatuvni tashkil etishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Harbiy psixologiya amaliyotida boshqaruv kompetentligini shakllantirishning eng muhim muammolaridan biri ushbu kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini aniq belgilash va ularni ishonchli psixodiagnostik mezonlar asosida baholash hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda boshqaruv kompetentligining turli modellari tavsiya etilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati nazariy tavsif bilan cheklanib, amaliy diagnostika tizimlari bilan yetarlicha integratsiyalashmagan. Natijada boshqaruv salohiyatini kompleks baholash va uning rivojlanish dinamikasini monitoring qilishda muayyan metodologik qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda.

Ikkinchi muhim masala boshqaruv kompetentligining dinamik psixologik tabiatidir. Ushbu kompetensiya statik emas, balki xizmat faoliyatining mazmuni, kasbiy tajriba, ijtimoiy muhit, stress omillari va xizmat vazifalarining murakkablashuvi ta’sirida muntazam rivojlanib boruvchi 229rognostic229 psixologik tizim hisoblanadi. Shu bois uni bir martalik diagnostika orqali to‘liq baholash imkoniyati cheklangan bo‘lib, uzoq muddatli psixologik monitoring hamda ko‘p bosqichli 229rognostic kuzatuv tizimlarini joriy etish zarurati yuzaga keladi.

Uchinchi muammo boshqaruv kompetentligining real xizmat faoliyatida namoyon bo‘lishi bilan bog‘liqdir. Harbiy xizmatchining boshqaruv salohiyati oddiy sharoitlarda yuqori darajada namoyon bo‘lishi mumkin, biroq favqulodda yoki ekstremal vaziyatlarda psixologik zo‘riqish, emotsional bosim hamda vaqt tanqisligi ta’sirida mazkur kompetensiya darajasi sezilarli o‘zgarishi ehtimoldan xoli emas. Shuning uchun boshqaruv kompetentligini baholashda laboratoriya sharoitidagi test natijalari bilan bir qatorda vaziyatli modellashtirish, psixologik

treninglar, simulyatsion mashg‘ulotlar hamda xizmat faoliyati jarayonidagi kuzatuv natijalarini integratsiyalash muhim metodologik tamoyil hisoblanadi.

To‘rtinchi muammo boshqaruv kompetentligining faqat kognitiv yoki prognostik ko‘rsatkichlar orqali emas, balki shaxsning axloqiy qadriyatlari, xizmat mas’uliyati, kasbiy identifikatsiyasi, vatanparvarlik motivlari, ijtimoiy mas’uliyat hissi va liderlik pozitsiyasi bilan uzviy bog‘liqligidadir. Zamonaviy psixodiagnostika ushbu komponentlarni ham kompleks baholash imkonini beruvchi metodikalar majmuasiga asoslanishi zarur. Chunki boshqaruv kompetentligining yuqori darajada shakllanishi kasbiy prognoz bilan bir qatorda shaxsning ma’naviy-axloqiy yetukligi orqali ham belgilanadi.

Beshinchi muammo boshqaruv kompetentligining prognostik imkoniyatlarini baholash bilan bog‘liqdir. Zamonaviy harbiy faoliyat tezkor o‘zgaruvchan vaziyatlarni oldindan prognoz qilish, ehtimoliy xavflarni baholash, strategik fikrlash va istiqbolli qarorlar qabul qilishni talab etadi. Shu bois psixodiagnostik tizimlar nafaqat mavjud boshqaruv salohiyatini, balki harbiy xizmatchining kelajakdagi kasbiy rivojlanish istiqbollarini ham prognoz qila oladigan indikatorlarni o‘z ichiga olishi lozim.

Harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligini samarali shakllantirishning psixodiagnostik imkoniyatlari kompleks ilmiy yondashuv asosida amalga oshirilgandagina yuqori natijadorlikka erishiladi. Bunda psixologik diagnostika, individual rivojlantirish dasturlari, kompetensiyaga yo‘naltirilgan treninglar, refleksiv rivojlantirish texnologiyalari, psixologik monitoring hamda kasbiy konsultatsiya tizimlari o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir. Aynan shunday tizimli yondashuv boshqaruv kompetentligining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, kommunikativ, emotsional-irodaviy va refleksiv komponentlarini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligini samarali shakllantirishning psixodiagnostik imkoniyatlari zamonaviy harbiy psixologiyaning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u boshqaruv faoliyatining psixologik resurslarini aniqlash, kasbiy salohiyatni rivojlantirish, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish hamda shaxsiy tarkibni boshqarish sifatini takomillashtirishning ishonchli ilmiy asoslarini yaratishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv harbiy ta’lim tizimi, harbiy xizmatni psixologik ta’minlash hamda rahbar kadrlarni tayyorlash jarayonlarida ilmiy asoslangan psixodiagnostik texnologiyalarni joriy etishning nazariy va metodologik poydevorini tashkil etadi.

Adabiyotlar:

1. Макаров С.О. Мир не вечен. «Рассуждения по вопросам морской тактики» и другие сочинения адмирала С.О. Макарова. СПб.: Элмор, 1997. С. 12.
2. Бурлачук Л.Ф., Михайлова Н.Б. К психологической теории ситуаций // Психологический журнал. 2002. Т. 23. № 1. С. 5-17.
3. Нужноева С.В. Формирование готовности к профессиональной мобильности // Высшее образование в России. 2009. № 6. С. 41.
4. Батуев А.С., Ильин Е.П., Соколова Л.В. Человек: Анатомия, физиология, психология: энциклопедический иллюстрированный словарь. Изд-во «Питер», 2011. С. 439.

Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining axloqiy-ruhiy tarbiyasida muloqot madaniyati va harbiy etiketning ahamiyati

Yunusov Ulug‘bek Abdullayevich
Jamoat xavfsizligi universiteti Magistratura boshlig‘i, dotsent, polkovnik

Annotatsiya: Maqolada kursantlarining axloqiy-ruhiy tarbiyasida muloqot madaniyati va harbiy etiketning o‘rni hamda ahamiyati tahlil qilingan. Muloqot madaniyatining kursantlar shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati, harbiy etiketning intizom va xizmat munosabatlarini mustahkamlashdagi roli yoritilgan. Shuningdek, muammolar o‘rganilgan, yechimi bo‘yicha taklif va tavsiyalar hamda ijro mexanizmi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: muloqot madaniyati, harbiy etiket, axloqiy-ruhiy tarbiya, kursant, harbiy ta’lim, ma’naviyat, intizom, vatanparvarlik.

***Аннотация*:** В статье проанализированы роль и значение культуры общения и военного этикета в нравственно-психологическом воспитании курсантов. Освещены значение культуры общения в формировании личности курсантов, а также роль военного этикета в укреплении воинской дисциплины и служебных взаимоотношений. Кроме того, рассмотрены существующие проблемы, предложены рекомендации по их решению и раскрыт механизм их реализации.

Ключевые слова: культура общения, военный этикет, нравственно-психологическое воспитание, курсант, военное образование, духовность, дисциплина, патриотизм.

Abstract: The article analyzes the role and significance of communication culture and military etiquette in the moral and psychological education of cadets. It highlights the importance of communication culture in shaping the personality of cadets, as well as the role of military etiquette in strengthening military discipline and service relationships. In addition, the study examines existing

problems, proposes recommendations for their solution, and outlines the mechanism for their implementation.

Keywords: communication culture, military etiquette, moral and psychological education, cadet, military education, spirituality, discipline, patriotism.

Bugungi kunda mamlakatimiz Qurolli Kuchlarini modernizatsiya qilish, harbiy xizmatchilarning kasbiy mahorati va ma’naviy salohiyatini yuksaltirish davlat siyosati darajasidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarini har tomonlama yetuk, vatanparvar, intizomli va yuksak ma’naviyatli shaxs sifatida tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Kursantlarning axloqiy-ruhiy kamolotida muloqot madaniyati va harbiy etiket muhim o‘rin tutadi. Zero, harbiy xizmatda samarali muloqot va belgilangan odob-axloq qoidalariga rioya qilish jamoada sog‘lom muhitni shakllantirish, intizomni mustahkamlash hamda xizmat vazifalarini samarali bajarishning muhim omillaridan hisoblanadi.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida mamlakat mudofaa salohiyatini mustahkamlash, harbiy kadrlarning kasbiy mahorati bilan bir qatorda ularning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ofitserlarni tayyorlash jarayonida ularning axloqiy-ruhiy tarbiyasiga alohida e’tibor qaratiladi. Chunki harbiy xizmat samaradorligi nafaqat bilim va ko‘nikmalarga, balki xizmatchining ma’naviy qiyofasi, muloqot madaniyati va xizmat odobiga ham bevosita bog‘liqdir.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Jangovar tayyorgarlikning modernizatsiya qilingan, moslashuvchan tizimini joriy etish bilan uyg‘un holda, Qurolli Kuchlarning yangi tashkiliy tuzilmaga o‘tkazilishi milliy armiyamizning jangovar qobiliyatini bir necha barobar oshirdi”.[4] Bu orqali oliy harbiy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan kadrlar samaradorligini oshirishga katta urg‘u berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-apreldagi PQ-5077-son qaroriga asosan Qurolli Kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun kadrlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali tizimini joriy etish, ularda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda vatanparvarlik va yuksak odob-axloq sifatlarini kamol toptirish orqali chuqurlashtirilgan holda tayyorlash vazifasi qo‘yildi.[1]

Bu vazifalar doirasida respublika miqyosidagi oliy harbiy ta’lim muassasalari moddiy jihatdan ta’minlandi, malakali va tajribali mutaxassislarning nufuzi yanada oshirildi, ilmiy ishlar samaradorligi yuksaltirildi, rivojlangan mamlakatlar tajribalari o‘rganilgan holda o‘quv

rejalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Asosiy e’tibor kasbiy tayyorgarlikka qaratildi. Bu vazifalarni bajarishda bo‘lajak ofitserlarning axloqiy-ruhiy holatiga ta’sir etuvchi omillar o‘rganilib, samaradorlikni oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tegishli qonunlarda ham aniq talablar belgilangan. Jumladan, "Fuqarolarning harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risida"gi nizomda harbiy xizmatchi nomiga dog‘ tushiruvchi xatti-harakat xizmatda va turmushda harbiy xizmatchilar xulqining ma’naviy-axloqiy normalarini, harbiy nizomlarda belgilangan qoidalarni qo‘pol ravishda buzuvchi, harbiy intizom talablariga zid bo‘lgan, harbiy xizmatchining or-nomusi va qadr-qimmatini, harbiy bo‘linma yoki butun O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining nufuzini obro‘sizlantiruvchi qasddan sodir etilgan qilmish (harakat yoki harakatsizlik) deb belgilangan.[3]

Harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy tayyorgarligi bo‘yicha amalga oshiriladigan ishlarda tarbiyaviy va mafkuraviy ishlar o‘rni katta hisoblanadi. Shuni ta’kidlash joizki, har bir harbiy xizmatchi yuksak madaniyatli, tarbiya ko‘rgan, o‘z kasbini ardoqlaydigan va vazifasini ongli ravishda bekamu ko‘st bajaradigan, huquqiy madaniyat sohibi, ma’naviy yetuk, jismonan baquvvat, bilimli, tajribali, o‘z taqdirini Vatan taqdiri bilan bog‘lagan, mamlakat hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarning mazmun-mohiyati va maqsadini teran anglagan holda uning faol ishtirokchisi sifatida o‘zini namoyon eta oladigan xodim bo‘lib shakllangan bo‘lmog‘i lozim.[2]

Bu talablar ijrosini ta’minlash har bir harbiy xizmatchining majburiyatidir. Lekin ushbu majburiyatlarni bajarishda harbiy xizmatchilarning boshqaruv hujjatlari talablarini to‘liq anglamasdan ijro etishlari natijasida jiddiy xatoliklarga yo‘l qo‘yishlari mumkin. Bunday holatlar bo‘linmaning jangovar shayligiga hamda shaxsiy tarkibning axloqiy-ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini nazardan chetda qoldirmaslik kerak.

Yuqorida ta’kidlanganlardan kelib chiqib, mavzu doirasida oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining axloqiy-ruhiy tarbiyasida muloqot madaniyati va harbiy etiketning ahamiyatiga to‘xtalib o‘tamiz.

Muloqot madaniyati va harbiy etiket harbiy jamoada sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, o‘zaro hurmat va ishonchni mustahkamlash hamda xizmat intizomini ta’minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Muloqot madaniyati insonning nutq madaniyati, muomala odobi, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va fikr almashish jarayonida axloqiy me’yorlarga amal qilishini ifodalaydi. Harbiy muhitda muloqot madaniyati nafaqat shaxsiy fazilat, balki xizmat zarurati ham hisoblanadi. Kursantlar o‘z komandirlari, o‘qituvchilari va safdoshlari bilan munosabatlarda

muloqot madaniyati talablariga amal qilish orqali o‘zaro ishonch va hurmat muhitini yaratadilar.

Muloqot madaniyati insonning nutqiy faoliyati, muomala odobi, axloqiy qadriyatlarga asoslangan munosabatlari va ijtimoiy xulq-atvorini ifodalaydi. Pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlarda muloqot madaniyati shaxs kamolotining muhim ko‘rsatkichi sifatida baholanadi.

Harbiy etiket esa harbiy xizmatchilarning tashqi ko‘rinishi, salomlashish tartibi, xizmat munosabatlari, murojaat qilish qoidalari va umumiy xulq-atvor me’yorlarini qamrab oladi. Harbiy etiket harbiy jamoada intizom va tartibni ta’minlashga xizmat qiladi. Kursantlar harbiy etiket talablarini o‘zlashtirish orqali mas’uliyat, intizom va tashkilotchilik kabi muhim fazilatlarni shakllantiradilar.

Harbiy etiket harbiy xizmatchilar uchun belgilangan odob-axloq me’yorlari, xizmat munosabatlari, tashqi ko‘rinish, murojaat qilish tartibi va harbiy an’analar yig‘indisidan iboratdir. U harbiy tashkilotning ichki tartibi va boshqaruv samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy harbiy pedagogika nuqtai nazaridan muloqot madaniyati va harbiy etiket kursantlarda yetakchilik qobiliyatlari, mas’uliyat, intizom va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muhim omillar sifatida qaraladi.

Axloqiy-ruhiy tarbiya jarayonida muloqot madaniyati kursantlarda bag‘rikenglik, sabr-toqat, mas’uliyat va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, turli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, nizolarning oldini olish va xizmatdoshlar bilan samarali hamkorlik qilishda muloqot madaniyati muhim ahamiyatga ega. Yuksak muloqot madaniyatiga ega harbiy xizmatchi jamoada ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Kursantlarning axloqiy-ruhiy tarbiyasida muloqot madaniyati muhim tarbiyaviy vosita hisoblanadi. U shaxslararo munosabatlarni mustahkamlaydi, jamoada sog‘lom psixologik muhitni shakllantiradi, o‘zaro hurmat va ishonchni kuchaytiradi, nizoli vaziyatlarning oldini olishga yordam beradi hamda rahbarlik va boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi.

Harbiy ta’lim muassasalarida kursantlar doimiy ravishda jamoada faoliyat yuritadilar. Bunday sharoitda muloqot madaniyatining yuqori darajada bo‘lishi xizmat vazifalarini samarali bajarishga, komandir va bo‘ysunuvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, muloqot madaniyati kursantlarda bag‘rikenglik, sabr-toqat, adolatparvarlik va mas’uliyat kabi ijobiy fazilatlarni rivojlantirib, ularning ma’naviy yetukligini ta’minlaydi.

Harbiy etiket harbiy xizmatning ajralmas qismi bo‘lib, u harbiy xizmatchilarning kundalik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Etiket qoidalariga amal qilish harbiy jamoada intizom va tartibni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Bundan tashqari, harbiy etiket harbiy xizmatchilarning tashqi madaniyati bilan birga ichki madaniyatini ham namoyon etadi. Etiket qoidalariga amal qiluvchi kursant o‘zining xizmat vazifalariga jiddiy munosabatda bo‘lishi va harbiy kasb nufuzini saqlashga hissa qo‘shishi bilan ajralib turadi.

Axborot texnologiyalari rivojlangan bugungi kunda raqamli muloqot madaniyatini shakllantirish ham muhim vazifaga aylanmoqda. Kursantlar internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalardan foydalanishda harbiy xizmatchilar uchun belgilangan axloqiy va huquqiy me’yorlarga amal qilishlari zarur.

Bu borada muloqot madaniyati va harbiy etiket bo‘yicha maxsus treninglarni tashkil etish, amaliy mashg‘ulotlarda xizmat munosabatlari madaniyatini shakllantirish, vatanparvarlik va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar samaradorligini oshirish, muloqot madaniyatiga oid metodik qo‘llanmalar yaratish hamda psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlarida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Xorij tajribasiga nazar tashlasak, muloqot madaniyati va harbiy etiket kursantlarning axloqiy-ruhiy tarbiyasini ta’minlovchi muhim omil sifatida qaralishini ko‘rishimiz mumkin.

Jumladan, dunyoning yetakchi harbiy ta’lim muassasalarida kursantlarning axloqiy-ruhiy tarbiyasi, liderlik qobiliyatlari, muloqot madaniyati va harbiy etiketini rivojlantirish harbiy ta’limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya va Janubiy Koreya kabi davlatlar tajribasi mazkur sohada muhim ahamiyat kasb etadi.

AQSHning United States Military Academy harbiy akademiyasida kursantlarni tayyorlash jarayoni “Character Development Program” (Shaxsni rivojlantirish dasturi) asosida amalga oshiriladi. Ushbu dasturda xizmat odobi, rahbarlik madaniyati, muloqot ko‘nikmalari va harbiy etiketni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Akademiyada kursantlar har kuni amaliy mashg‘ulotlar va liderlik treninglari orqali rasmiy hamda norasmiy muloqot madaniyatini o‘zlashtiradilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, liderlik va axloqiy qaror qabul qilish bo‘yicha mashg‘ulotlar kursantlarning psixologik barqarorligi hamda jamoada samarali ishlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.[5]

Buyuk Britaniyaning Royal Military Academy Sandhurst akademiyasida ofitserlarni tayyorlash jarayonida “Serve to Lead” tamoyili asosiy o‘rin tutadi.

Bu yerda harbiy etiket nafaqat tashqi intizom vositasi, balki bo‘lajak ofitserning kasbiy madaniyati va ma’naviy qiyofasini shakllantiruvchi omil sifatida qaraladi.

Sandhurst akademiyasida kursantlar uchun rasmiy qabul marosimlari, protokol tadbirlari va jamoaviy muloqot mashg‘ulotlari muntazam tashkil etiladi. Bu esa ularda rahbarlik madaniyati, muloqot etikasi va xizmat munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.[6]

Bundeswehr University Munich va Germaniya Qurolli Kuchlari tizimida harbiy xizmatchilarni tayyorlashda “Innere Führung” (ichki rahbarlik) konsepsiyasi muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvga ko‘ra, harbiy xizmatchi nafaqat yuqori kasbiy tayyorgarlikka, balki demokratik qadriyatlarga, yuksak muloqot madaniyatiga va axloqiy mas’uliyatga ega bo‘lishi lozim.

Bu tizim kursantlarning mustaqil fikrlashi, mas’uliyatli qaror qabul qilishi va inson qadr-qimmatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishini ta’minlashga qaratilgan.[7]

Janubiy Koreya tajribasiga nazar tashlasak, Korea Military Academyda harbiy intizom, milliy qadriyatlar va xizmat madaniyatini uyg‘unlashtirishga katta e’tibor beriladi. Kursantlar harbiy etiket qoidalarini nazariy va amaliy jihatdan o‘zlashtirib, jamoada muloqot qilish hamda nizolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarini shakllantiradilar.

Shuningdek, akademiyada psixologik tayyorgarlik dasturlari amalga oshirilib, ular orqali kursantlarning emotsional intellekti va kommunikativ kompetensiyalari rivojlantiriladi.[8]

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda muloqot madaniyati va harbiy etiket harbiy ta’limning alohida yo‘nalishi sifatida o‘qitiladi. Ularda nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar, liderlik treninglari va psixologik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashtirilgan. Mazkur tajribalarni milliy harbiy ta’lim tizimiga moslashtirgan holda joriy etish kursantlarning axloqiy-ruhiy tayyorgarligi va rahbarlik salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda oliy harbiy ta’lim muassasalarida kursantlarning axloqiy-ruhiy tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi qator omillar mavjud. Kursantlarda muloqot madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi, harbiy etiket talablariga nisbatan beparvolik, axborot makonining salbiy ta’siri hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligining yetarli emasligi shular jumlasidandir.

Bizning fikrimizcha, ushbu muammolarning oldini olish va ularni bartaraf etish uchun kursantlarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish, harbiy etiketni chuqur o‘rgatish, axborot madaniyatini shakllantirish hamda tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur takliflarni amalga oshirishning ijro mexanizmini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish yuqori samaradorlikka erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

1. Komandir (boshliq)lar va psixologlar mas’ulligida mavjud holatni muntazam tahlil qilish hamda diagnostika tadbirlarini o‘tkazish.

2. Kafedralar va tarbiyaviy ishlar bo‘limlari hamkorligida aniqlangan muammolar tahlili asosida muloqot madaniyati va harbiy etiket bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish hamda ularni o‘quv jarayoniga joriy etish.

3. Professor-o‘qituvchilar va mutaxassis psixologlar mas’ulligida semestr davomida treninglar, seminarlar va amaliy mashg‘ulotlarni muntazam tashkil etish.

4. Komandir (boshliq)lar va mutaxassis psixologlar tomonidan har chorakda monitoring va baholash tizimini joriy etish, olingan natijalar asosida mavjud muammolarni bartaraf etish choralarini ko‘rish.

5. Kengash hamda komandir (boshliq)lar tomonidan o‘quv yili yakunida erishilgan natijalarni tahlil qilish, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va tizimni yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlarni belgilash.

Bu orqali kursantlarda yuksak muloqot madaniyati shakllanadi, harbiy etiket qoidalariga ongli munosabat qaror topadi, axloqiy-ruhiy muhit yaxshilanadi, harbiy intizom mustahkamlanadi, bo‘lajak ofitserlarning rahbarlik va kommunikativ kompetensiyalari rivojlanadi hamda Qurolli Kuchlar uchun ma’naviy yetuk va kasbiy tayyorgarlikka ega kadrlar yetishib chiqadi. O‘z navbatida, axloqiy-ruhiy holat yaxshilanadi va jangovar shaylik samaradorligi oshadi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot madaniyati va harbiy etiket oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarining axloqiy-ruhiy tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Ular kursantlarda intizom, mas’uliyat, vatanparvarlik, jamoada ishlash qobiliyati hamda yuksak ma’naviy fazilatlarni shakllantiradi. Shu sababli, harbiy ta’lim jarayonida muloqot madaniyati va harbiy etiketni o‘rgatishga alohida e’tibor qaratish kelajakda malakali, ma’nan yetuk va kasbiy jihatdan raqobatbardosh ofitser kadrlarni tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-apreldagi “Jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasida professional kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5077-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Kurolli Kuchlarn tizimida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish Kontseptsiyasi. PQ-3898. 04.08.2018-y.

3. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risida nizom. 2019-yil 12-sentabr, PQ-4447-son.

4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 28 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi //Xalqso‘zigazetasi. 2020- yil 15-yanvar, № 11 (7513).

5. Snider D.M., Matthews L.J. The Future of the Army Profession. New York: McGraw-Hill, 2005. – Б. 145–162.

6. Wilkinson B. Leadership and Officer Development at Sandhurst. London: Defence Academy Publications, 2018. – Б. 53–67.

7. Fleckenstein B. Innere Führung: Leadership Philosophy of the Bundeswehr. Berlin: German Ministry of Defence, 2019. – Б. 21–39.

8. Kim J.H. Military Leadership Education in South Korea. Seoul: Korea Military Academy Press, 2020. – Б. 78–95.

HARBIY BOSHQARUVDAGI MUVAFFAQIYAT UCHUN ZARUR BO‘LGAN KOMMUNIKATSIYA KO‘NIKMALARI VA PSIXOLOGIK CHIDAMLILIKNI RIVOJLANTIRISDA SUN’IY INTELEKTNI O’RNI

Umarov Davronbek Baxtiyorovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti magistraturasi tinglovchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy boshqaruvda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik chidamlilikni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Harbiy muhitda samarali boshqaruvni ta’minlashda kommunikatsiya ko‘nikmalari alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ofitserlar o‘z bo‘ysunuvchilari bilan aniq, ravon va tushunarli muloqot qilishlari kerak. Maqolada muloqotning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, stressli vaziyatlarda rahbarlikning o‘ta muhimligi va psixologik chidamlilikni oshirish uchun zarur bo‘lgan metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy rahbarning psixologik chidamliligi va stressga bardoshliligini oshirish, bu orqali harbiy jamoaning ruhiy holatini yaxshilash, jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga erishish mumkinligi muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqotda, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish va psixologik chidamlilikni oshirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar o‘rganiladi, shu bilan birga, xalqaro tajribalar, jumladan NATO va Rossiya kabi davlatlarning harbiy rahbarlarining muvaffaqiyatli metodlari ham keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Harbiy boshqaruv, kommunikatsiya ko‘nikmalari, psixologik chidamlilik, stressli vaziyatlar, rahbarlik, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, jamoaviy ruh, psixologik boshqaruv, muloqot madaniyati, jangovar tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития коммуникативных навыков и психологической устойчивости, необходимых для достижения успеха в военном управлении. В условиях военной среды эффективное управление требует особого внимания к коммуникативным навыкам, поскольку офицеры должны вести ясную, плавную и понятную коммуникацию со своими подчинёнными. В статье анализируются социально-психологические особенности коммуникации, важность лидерства в стрессовых ситуациях и методы повышения психологической устойчивости. Также рассматривается, как улучшение психологической устойчивости и стрессоустойчивости военных руководителей способствует улучшению морально-психологического состояния военного коллектива и успешному выполнению боевых задач. В исследовании рассматриваются практические подходы к развитию коммуникативной компетенции и повышению психологической устойчивости, а также успешные методы иностранных государств, таких как НАТО и Россия, в обучении военных лидеров.

Ключевые слова: Военное управление, коммуникативные навыки, психологическая устойчивость, стрессовые ситуации, лидерство, социально-психологические особенности, командный дух, психологическое управление, культура общения, боевое обучение.

Abstract: This article explores the development of communication skills and psychological resilience necessary for achieving success in military management. In a military environment, effective leadership requires particular attention to communication skills, as officers must communicate clearly, smoothly, and understandably with their subordinates. The article analyzes the socio-psychological characteristics of communication, the importance of leadership in stressful situations, and methods to enhance psychological resilience. It also discusses how improving the psychological resilience and stress tolerance of military leaders can enhance the moral and psychological state of the military team and contribute to successfully accomplishing combat tasks. The study examines practical approaches to developing communication competence and increasing psychological resilience, along with successful methods used by foreign countries such as NATO and Russia in training military leaders.

Keywords: Military management, communication skills, psychological resilience, stressful situations, leadership, socio-psychological characteristics, team spirit, psychological management, communication culture, combat readiness.

Kirish harbiy boshqaruv tizimi nafaqat harbiy amallarni tashkil etish, balki odamlar orasida samarali kommunikatsiyani o‘rnatish va jamoaning ruhiy holatini yaxshilashni o‘z ichiga oladi. Harbiy rahbarlar o‘zlari boshqarayotgan jamoalarni nafaqat tashkiliy, balki psixologik jihatdan ham tayyorlashlari zarur. Harbiy boshqaruvning muvaffaqiyati faqat yuqori darajadagi tashkiliy mahorat bilan emas, balki jamoaning ruhiy barqarorligini ta'minlash, stressni boshqarish va to‘g‘ri kommunikatsiya o‘rnatish orqali ham ta'minlanadi. Ushbu maqolada harbiy boshqaruvda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik chidamlilikni rivojlantirishning ahamiyati, shuningdek, stressli vaziyatlarda rahbarlikning roli o‘rganiladi. Maqolada zamonaviy harbiy boshqaruvda jamoaning motivatsiyasi va psixologik tayyorgarligi muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. Zamonaviy harbiy sharoitda jangovar va xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishda ofitserlarning muloqot madaniyati eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Yosh harbiy xizmatchi ofitserlar nafaqat mutaxassis sifatida, balki bo‘ysunuvchilari va hamkasblari bilan samarali aloqada bo‘la oladigan yetakchi sifatida shakllanish bosqichida bo‘ladilar. Shu munosabat bilan, muloqot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlari katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular xizmat va jangovar sharoitlarning murakkabligida jamoaning ma’naviy-ruhiy holati, birlashuvi va psixologik barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Harbiy boshqaruvda kommunikatsiya ko‘nikmalarining ahamiyati shundan iboratki, harbiy boshqaruv samaradorligi faqat buyruqni berish va bajarishdan iborat bo‘lmay, balki samarali kommunikatsiyani o‘rnatish, to‘g‘ri tushunishni va vazifalarni aniq ifodalashni talab qiladi. Harbiy rahbarlarning kommunikatsiya ko‘nikmalari nafaqat ular o‘z bo‘ysunuvchilari bilan muloqotda qanday samarali aloqalar o‘rnatishlari, balki jamoaning ruhiy holatiga ham ta'sir qiladi. Aniqlik va ravonlik harbiy rahbarlar tomonidan aniq va ravon buyruqlar berilishi, jamoa a'zolarining o‘z vazifalarini tushunib, to‘g‘ri bajarishlariga yordam beradi. Shuningdek, aniq muloqot harbiy amaliyotlarda xatoliklarni kamaytiradi. Ko‘p hollarda harbiy rahbarlar o‘z buyruqlarini aniq yetkazmaganliklari sababli, natijalarda noaniqlik va noto‘g‘ri talqinlar yuzaga keladi. Bunday xatoliklar xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun kommunikatsiya ko‘nikmalari harbiy boshqaruvning muvaffaqiyati uchun ajralmas qism hisoblanadi. Harbiy rahbarlarning empatik ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘z bo‘ysunuvchilarining ehtiyojlari va xavotirlarini anglash, ularga do‘stona yondashish ularning ishonchini mustahkamlaydi. Empatiya harbiy jamoa a'zolarining stressli vaziyatlarga nisbatan moslashuvchanligini

oshiradi, shuningdek, jamoada hamjihatlikni ta'minlaydi[21]. Shu bilan birga, harbiy rahbarning empatik yondashuvi uning bo‘ysunuvchilari orasidagi ijtimoiy muhitni ijobiy yo‘nalishda o‘zgartiradi.

Harbiy rahbarning o‘z bo‘ysunuvchilari bilan o‘zaro ishonchli va sog‘lom insoniy munosabatlarni o‘rnatishi, jamoa ruhini oshiradi va jangovar samaradorlikni yaxshilaydi. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, o‘zaro ishonchning kuchayishi va jamoaning barqaror ruhiy holati harbiy muvaffaqiyatga bevosita ta'sir ko‘rsatadi[22]. Psixologik chidamlilikning roli shunda ko’rinadiki psixologik chidamlilik har bir harbiy rahbar va uning bo‘ysunuvchilari uchun juda muhim ko‘nikmadir. Jangovar muhitda stressga qarshi kurashish va og‘ir vaziyatlarni boshqarish qobiliyati nafaqat individual, balki butun jamoaning muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Psixologik chidamlilikni rivojlantirish uchun aniq metodlar va yondashuvlar Stressga qarshi bardoshlikni oshirish uchun harbiy rahbarlarga va bo‘ysunuvchilarga turli amaliy ko‘nikmalar o‘rgatiladi. Bu ko‘nikmalar, ayniqsa, jangovar sharoitda shaxsning o‘zini tuta bilishi va samarali qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi. Ularni rivojlantirish bo‘yicha maxsus treninglar va amaliyotlar o'tkaziladi[23]

Psixologik chidamlilikni oshirishga qaratilgan treninglar harbiy rahbarlarning o‘zlariga stressli vaziyatlarda samarali yondashuvni ishlab chiqishga yordam beradi. Bu jarayonda stressni boshqarish, ruhiy barqarorlikni saqlash va ijobiy motivatsiyani oshirish kabi ko‘nikmalar o‘rganiladi[24]. Jamoaviy ruh va motivatsiya, psixologik chidamlilikni oshirish nafaqat individual harbiy shaxslar, balki butun jamoaning moral va motivatsiyasini mustahkamlaydi. Harbiy rahbarlarning ruhiy barqarorligi va stressga qarshi chidamliligi jamoaning umumiy holatini yaxshilaydi va jangovar samaradorlikni oshiradi[25].

Harbiy rahbarlik uslubi harbiy jamoaning ruhiy holatiga, mehnat samaradorligiga va qarorlar qabul qilish tizimiga bevosita ta'sir qiladi. Harbiy rahbarlar o‘z uslublarini tanlashda psixologik omillarni hisobga olishlari zarur. Avtoritar rahbarlik uslubi bo‘yicha rahbar buyruqlarni qat'iy shaklda beradi, bu esa tezkor va samarali amallarni ta'minlashi mumkin. Ammo, bu uslub jamoada stressni oshirishi va psixologik bosimni kuchaytirishi mumkin[26]. Shuning uchun bu uslub uzoq muddatda jamoaning barqarorligi va ruhiy holatiga salbiy ta'sir

[21] Umarov, D. (2023). *Harbiy boshqaruvda kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik chidamlilik.* Toshkent: Jamoat xavfsizligi universiteti.

[22] Berkovitch, E. (2016). *Military Leadership and Social Psychology.* London: Routledge

[3] Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping.* New York: Springer.

[24] Peterson, C. (2009). *Character Strengths and Virtues in Leadership.* Oxford: Oxford University Press.

[5] Weinberg, R., & Gould, D. (2018). *Foundations of Sport and Exercise Psychology.* Champaign: Human Kinetics.

[26] Bass, B. M. (2008). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications.* New York: Free Press

ko‘rsatishi mumkin. Demokratik rahbarlik uslubi bo‘yicha rahbar o‘z bo‘ysunuvchilari bilan maslahatlashib qarorlar qabul qiladi. Bu uslub jamoaning motivatsiyasini va ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Jamoaning fikrini hisobga olish, bo‘ysunuvchilarning o‘zini erkin his qilishlarini ta'minlaydi[27].

Bu uslubda rahbar bo‘ysunuvchilarga ozodlik beradi va ularga erkinlik taqdim etadi. Biroq, harbiy muhitda bunday uslub samarali bo‘lmasligi mumkin, chunki aniq nazorat va yo‘naltirishning yo‘qligi jamoada tartibsizlik va noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin[28]. Harbiy rahbarlar tomonidan bo‘ysunuvchi harbiy xizmatchilari bilan o‘zaro muloqotga kirishishdagi asosiy jihati “Muloqotning bevosita muvaffaqiyatining sharti o‘zaro ta’sir etuvchi rahbarning har biridan kutilayotgan harakatlarga mos keluvchi xulq-atvor namunasi qo‘llanishidadir rahbarning boshqa harbiy xizmatchilar undan nimani kutayotganini, nimani eshitishga va undan nimani ko‘rishga tayyor ekanligini to‘g‘ri, aniq, xatosiz anglay olishi zarur. Basharti, harbiy rahbarlar bo‘ysunuvidagi harbiy xizmatchilar bilan muloqotga kirishar ekan, bergan buyrug‘i yoki topshirig‘i qo‘l ostidagi harbiy xizmatchida shubha uyg‘otmasligi kerak.

Harbiy sharoitda samarali muloqot madaniyati jamoaning psixologik barqarorligini oshirish va jangovar qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi omil sifatida e’tirof etiladi. Bu esa, harbiy jamoaning jipsligini oshirishda hamda kutilayotgan har qanday buyruq (topshiriq)larni va vazifalarni samarali bajarishga imkon yaratadi. Harbiy xizmatchi ofitserlar bo‘ysunuvidagi harbiy xizmatchilarga barcha ko’rsatmalarni ishchanlik ruhida, aniq-ravshan, keskin ohangda xodimlarga yetkazadi. Muloqot jarayonida ham xodimlarga nisbatan do’q-po’pisa, keskin taqiqlash kabi qat’iy ohanglardan foydalanadi. Uning asosiy maqsadlaridan biri – nima yo’l bilan bo’lsa-da, o’z hukmini o’tkazish. Uning nutqi ham aniq va ravon doimo jiddiy tusda bo’ladi. Biror ish yuzasidan xodimlarni maqtash yoki ularga jazo berish, tanqid qilish sof sub’ektiv bo’lib, bu narsa boshliqning kayfiyatiga va o’sha shaxslarga nisbatan shaxsiy munosabatiga bog’liq. Jamoa a’zolarining tilak-istaqlari, ularning fikrlari va maslahatlari juda kam hollardagina inobatga olinadi, aksariyat hollarda bunday istaqlar yoki ko’rsatmalar to’g’ridan-to’g’ri do’q-po’pisa, kamsitish yoki ma’naviy jazolash yo’li bilan cheklanadi. Bunday rahbar o’z ish uslublari, kelajak rejalari, biror aniq ishni, operatsiyani qanday amalga oshirmoqchiligini odatda, jamoadan sir to’tadi, uning fikricha, bu uning obro’yiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Guruhdagi ijtimoiy-fazoviy munosabatlardagi o’rni jihatidan, u «jamoadan chetda», avtonomdir.

[27] Yukl, G. (2010). *Leadership in Organizations.* 7th ed. Upper Saddle River: Prentice Hall.

[28] Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice.* 8th ed. Thousand Oaks: Sage Publications.

Avtoritar rahbarda har bir jamoa a’zolarining qobiliyatlari, ishga munosabatlari, mavqelariga ko’ra tutgan o’rinlari haqida tasavvurlar borki, shunga ko’ra u har bir xodimning ish harakatlarini maksimal tarzda dasturlashtirib qo’ygan, unda har qanday cheklashlar uning ochiq g’azabini keltiradi va buning uchun unda jazolashning turli uslublari mavjud. Ya’ni bunday jamoalarda hokimiyat – markazlashtirilgan, jamoa rahbari ushbu markazning yakka hokimi – shuning uchun ham bu yerda «mening odamlarim», «mening ishim», «mening fikrim bo’yicha» kabi iboralar tez-tez ishlatiladi. Bunday rahbarlarda ishiga nisbatan shunday fidoyilik borki, ular o’zlarini shu ishsiz tasavvur qila olmaydilar, ya’ni ish uning «butun vujudini qamrab olgan». Shu sababdan bunday rahbar jamoadagi har bir xodimni uning xizmat faoliyatini, uning natijalarini juda yaxshi biladi. Lekin, aslida, uni ishning mazmunidan ko’ra, uning o’sha erdagi etakchilik roli, boshqarishi ko’proq qiziqtiradi va o’sha sifatlarga qarab baho beradi. Bu sifat, tabiiyki, ishning sifatiga ham ta’sir qilgani uchun jamoa oldiga qo’yilgan barcha topshiriqlar bajarilmay qolmaydi («temir rahbar»). Bunday jamoalarda tanqidiylik juda sust, chunki u o’zini ham, boshqalarni ham tanqid qilishlariga yo’l qo’ymaydi. Tanqid qilishga, uning fikricha, faqat boshliq haqli, yig’ilishlarda so’zni o’zi boshlab, tashabbusni oxirigacha boshqalarga bermaydi, odamlarning takliflari, ularning hissiyotlari e’tiborga olinmaydi.

Harbiy muhitda, harbiy jamoa yuqori bosim va stressli vaziyatlarga duch kelganida, ofitserlarning yuqori darajadagi kommunikativ kompetentsiyasi hamda psixologik chidamliligi quyidagilarga xizmat qiladi:

- harbiy jamoada ishonchli munosabatlarning shakllanishi;
- harbiy jamoaviy ruhning mustahkamlanishi;
- jamoada nizoli vaziyatlarning kamayishi;
- bo‘linmaning umumiy jangovar qobiliyatining oshishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, harbiy muhitda muloqot madaniyati bo‘linmaning muvaffaqiyatli faoliyatining asosi hisoblanadi, chunki:

- shaxsiy tarkibga axborotlarni aniq va o‘z vaqtida yetkazishni ta’minlaydi;
- harbiy jamoada ishonch va o‘zaro tushunishni shakllantirishga yordam beradi;
- bo‘linmada harbiy xizmatchilar orasida mojarolar va stress holatlarining yuzaga kelish ehtimolini kamaytiradi;
- harbiy xizmatchilarning motivatsiyasi va jangovar ruhini qo‘llab-quvvatlaydi.

XULOSA

Harbiy boshqaruv tizimida muvaffaqiyatga erishish, avvalo, rahbarning kommunikativ kompetentsiyasi va psixologik chidamlilik darajasi bilan belgilanadi. Zamonaviy harbiy sharoitlarda rahbarlar nafaqat buyruq beruvchi shaxs, balki jamoaning ruhiy barqarorligini ta’minlovchi, motivatsiya manbai va murakkab vaziyatlarda yo‘lko‘rsatuvchi yetakchi sifatida namoyon bo‘ladi. Maqolada qayd etilganidek, aniq, ravon va tushunarli muloqot harbiy boshqaruv samaradorligining asosiy omillaridan biri bo‘lib, har qanday noto‘g‘ri tushuncha yoki kommunikatsion xato jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Psixologik chidamlilikning yuqori darajada bo‘lishi esa rahbarga stressli, xavfli yoki kutilmagan vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu esa nafaqat rahbarning shaxsiy samaradorligini, balki butun bo‘linma faoliyatining barqarorligi va jangovar tayyorgarligini mustahkamlaydi. Rahbarning empatiyasi, jamoaga nisbatan adolatli munosabati va psixologik boshqaruv ko‘nikmalari bo‘linma ichida ishonch, hamjihatlik va jipslikni shakllantiradi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan demokratik va avtoritar rahbarlik uslublari, harbiy sharoitda ulardan qaysi biri samaraliroq ekanligi va har bir modelning psixologik ta’siri harbiy boshqaruv uchun muhim xulosalarni taqdim etadi. Xususan, qattiq intizom talab qilinadigan vaziyatlarda avtoritar yondashuv muhim bo‘lsa-da, uzoq muddatli psixologik barqarorlikni ta’minlashda demokratik elementlarning ham o‘rni bor.

NATO, Rossiya kabi ilg‘or harbiy tizimlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, harbiy rahbarlarda kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish, stressni boshqarish strategiyalarini o‘rgatish va psixologik tayyorgarlikni kuchaytirish bo‘linma samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu tajribalar o‘zbek harbiy boshqaruvi uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega.

Umuman olganda, harbiy rahbarning kommunikatsiya madaniyati, psixologik chidamliligi va boshqaruv uslubi harbiy bo‘linmaning jangovar samaradorligi, jamoaviy ruhining mustahkamligi hamda xizmat vazifalarining muvaffaqiyatli bajarilishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu bois, harbiy rahbarlarni tayyorlash jarayonida ushbu ikki muhim kompetentsiyani rivojlantirish eng ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Umarov, D. (2023). *Harbiy boshqaruvda kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik chidamlilik.* Toshkent: Jamoat xavfsizligi universiteti.

2. Berkovitch, E. (2016). *Military Leadership and Social Psychology.* London: Routledge.
3. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping.* New York: Springer.
4. Peterson, C. (2009). *Character Strengths and Virtues in Leadership.* Oxford: Oxford University Press.
5. Weinberg, R., & Gould, D. (2018). *Foundations of Sport and Exercise Psychology.* Champaign: Human Kinetics.
6. Bass, B. M. (2008). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications.* New York: Free Press.
7. Yukl, G. (2010). *Leadership in Organizations.* 7th ed. Upper Saddle River: Prentice Hall.
8. Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice.* 8th ed. Thousand Oaks: Sage Publications.

IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHDA SUN'IY INTELLEKTNING TUTGAN O‘RNI

Abdurahmonov Azizbek Baxtiyor o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, “Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash” kafedrasi katta o‘qituvchisi, kata leytenant
azizabdurahmonov9695@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy-psixologik muammolarni aniqlash, oldini olish va bartaraf etishda sun'iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellektning psixologik diagnostika, maslahat berish, stress va depressiya holatlarini erta aniqlash hamda ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarda qo'llanilishining afzalliklari va cheklovlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt inson faoliyatini to'liq almashtirmasdan, mutaxassislar faoliyatini samarali qo'llab-quvvatlovchi innovatsion vosita sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, ijtimoiy psixologiya, psixologik yordam, raqamli texnologiyalar, stress, depressiya, psixologik diagnostika, innovatsiya.

Аннотация:В данной статье научно анализируется роль технологий искусственного интеллекта в выявлении, предупреждении и преодолении социально-психологических проблем. Особое внимание уделено применению искусственного интеллекта в психологической диагностике, консультировании, раннем выявлении стрессовых и депрессивных состояний, а также его использованию в образовании, здравоохранении и социальной сфере. Результаты исследования показывают, что искусственный интеллект не заменяет деятельность специалиста, а выступает эффективным инновационным инструментом поддержки его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, социальная психология, психологическая помощь, цифровые технологии, стресс, депрессия, психологическая диагностика, инновации.

Abstract: This article scientifically examines the role of artificial intelligence in identifying, preventing, and addressing socio-psychological problems. Particular attention is paid to the application of AI in psychological assessment, counseling, early detection of stress and depression, and its implementation in education, healthcare, and social services. The findings indicate that artificial intelligence does not replace human specialists but serves as an effective innovative tool that enhances professional psychological practice.

Keywords: artificial intelligence, social psychology, psychological support, digital technologies, stress, depression, psychological assessment, innovation.

Bugngi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida insonning ruhiy salomatligi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Urbanizatsiya, axborot oqimining keskin ortishi, iqtisodiy va ijtimoiy bosimlar natijasida stress, depressiya, yolg'izlik, ijtimoiy moslashuv muammolari, emotsional zo'riqish kabi ijtimoiy-psixologik muammolar tobora keng

tarqalmoqda. Mazkur muammolarni an'anaviy usullar bilan hal etish bilan bir qatorda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, inson xatti-harakatlarini modellashtirish, psixologik holatlarni prognozlash va individual tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega. Shu sababli uning ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishdagi o'rni ilmiy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy-psixologik muammolarning mazmuni

Ijtimoiy-psixologik muammolar insonning shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy munosabatlarida yuzaga keladigan ruhiy va emotsional qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi. Bunday muammolar quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- stress;
- depressiya;
- xavotir (anksiozlik);
- ijtimoiy izolyatsiya;
- oilaviy nizolar;
- internet va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik;
- kasbiy kuyish (burnout);
- yoshlar orasidagi psixologik moslashuv muammolari.

Mazkur muammolar insonning hayot sifati, mehnat unumdorligi hamda jamiyatdagi ijtimoiy faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sun'iy intellekt tushunchasi va rivojlanish bosqichlari

Sun'iy intellekt — bu inson tafakkuriga xos bo'lgan o'rganish, tahlil qilish, qaror qabul qilish va muammolarni yechish kabi funksiyalarni bajarishga qodir dasturiy va apparat tizimlar majmuasidir.

So'nggi yillarda quyidagi texnologiyalar jadal rivojlanmoqda:

- Machine Learning (Mashinali o'qitish);
- Deep Learning (Chuqur o'qitish);
- Natural Language Processing (Tabiiy tilni qayta ishlash);
- Computer Vision (Kompyuter ko'rish texnologiyasi);
- Expert Systems (Ekspert tizimlari).

Mazkur texnologiyalar psixologik xizmatlarni raqamlashtirishga xizmat qilmoqda.

Sun'iy intellektning ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishdagi imkoniyatlari

1. Psixologik diagnostika

Sun'iy intellekt katta hajmdagi test natijalari, suhbat matnlari va foydalanuvchi xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali ruhiy holatni yuqori aniqlik bilan baholash imkonini beradi.

Natijada:

- xavf guruhlari aniqlanadi;
- depressiya darajasi baholanadi;
- stress omillari prognoz qilinadi;
- individual psixologik profil shakllantiriladi.

2. Onlayn psixologik maslahat

AI-chatbotlar foydalanuvchilar bilan 24 soat muloqot olib borishi mumkin.

Afzalliklari:

- anonimlik;
- tezkor javob;
- qulay foydalanish;
- dastlabki psixologik yordam.

Bu ayniqsa psixolog yetishmaydigan hududlarda muhim ahamiyatga ega.

3. Stress va depressiyani erta aniqlash

Sun'iy intellekt quyidagilarni tahlil qiladi:

- ovoz ohangi;
- yuz ifodalari;
- matn mazmuni;
- ijtimoiy tarmoqlardagi faollik;
- uyqu va jismoniy faollik ko'rsatkichlari.

Natijada kasallikning dastlabki bosqichlarida mutaxassisga murojaat qilish imkoniyati yuzaga keladi.

4. Ta'lim tizimida qo'llanilishi

Ta'lim muassasalarida AI:

- talabalar stressini monitoring qiladi;
- o'qishga moslashuv darajasini baholaydi;
- individual rivojlanish tavsiyalarini ishlab chiqadi;
- psixologlar ishini yengillashtiradi.

5. Tibbiyot sohasida

Psixiatriya va klinik psixologiyada AI:

- tashxis qo'yishga yordam beradi;
- davolash samaradorligini nazorat qiladi;
- reabilitatsiya dasturlarini optimallashtiradi.

Sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari

Quyidagi afzalliklar kuzatiladi:

- tezkor ma'lumotlarni qayta ishlash;
- inson omili ta'sirining kamayishi;

- individual yondashuv;
- xizmatlarning ommabopligi;
- vaqt va xarajatlarning qisqarishi;
- 24/7 xizmat ko'rsatish;
- katta ma'lumotlar bazasini tahlil qilish imkoniyati.

Mavjud muammolar va cheklovlar

Shunga qaramay, sun'iy intellektni qo'llashda ayrim muammolar mavjud:

- shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi;
- axloqiy me'yorlarga rioya qilish;
- algoritmlardagi xatoliklar;
- insoniy empatiyaning yetishmasligi;
- noto'g'ri tavsiyalar xavfi;
- raqamli tengsizlik.

Shu sababli AI mutaxassis-psixolog faoliyatining o'rnini emas, balki yordamchi vositasini bajarishi lozim.

O'zbekistonda sun'iy intellektni rivojlantirish istiqbollari

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va IT-parklar faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kengaymoqda.

Kelgusida quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi:

- milliy psixologik AI platformalarini yaratish;
- o'zbek tilida ishlovchi psixologik chatbotlarni ishlab chiqish;
- maktab va oliy ta'lim tizimida psixologik monitoringni avtomatlashtirish;
- telepsixologiya xizmatlarini rivojlantirish;
- sun'iy intellekt asosidagi profilaktik dasturlarni joriy etish.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar sun'iy intellektning psixologik xizmatlar samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatmoqda. Mashinali o'qitish algoritmlari insonning emotsional holatini aniqlashda yuqori aniqlik darajasiga erishmoqda. Shuningdek, AI yordamida psixologik xavf guruhlarini oldindan aniqlash imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq ilmiy adabiyotlarda AI qarorlarini mutaxassis nazoratisiz qo'llash tavsiya etilmaydi. Eng samarali model sifatida "inson + sun'iy intellekt" hamkorligi e'tirof etiladi. Mazkur model insonning empatiyasi, axloqiy mas'uliyati va kasbiy tajribasini sun'iy intellektning yuqori hisoblash imkoniyatlari bilan uyg'unlashtiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt ijtimoiy-psixologik muammolarni aniqlash, profilaktika qilish va bartaraf etishda muhim innovatsion vosita hisoblanadi. U psixologik diagnostikani avtomatlashtirish, stress va depressiyani erta aniqlash, masofaviy psixologik maslahat xizmatlarini rivojlantirish hamda individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt inson omilini to'liq almashtira olmaydi, chunki psixologik yordam jarayonida empatiya, axloqiy mas'uliyat va insoniy muloqot muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va etik me'yorlarga qat'iy rioya etish zarur. Kelgusida O'zbekistonda sun'iy intellekt asosidagi milliy psixologik platformalarni yaratish, o'zbek tilidagi intellektual psixologik tizimlarni rivojlantirish hamda ushbu texnologiyalarni ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlariga keng joriy etish mamlakatning raqamli taraqqiyotiga hamda aholining ruhiy salomatligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson Education.

2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. *Deep Learning*. MIT Press.
3. World Health Organization. *Mental Health Report*.
4. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. 2021.
5. American Psychological Association. *Digital Mental Health Guidelines*.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
7. O'zbekiston Respublikasi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi materiallari.

HARBIY XIZMATCHILARDA BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING MANAGERIAL COMPETENCE IN MILITARY PERSONNEL

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Abdumo‘minov Qaxramon Komiljon o‘g‘li *O‘zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va harbiy aloqa instiuti boshlig‘ining yordamchisi – harbiy psixolog, katta leytenant (Tel:97 811 33 35)*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada harbiy xizmatchilarda milliy g‘urur, jangovar ruh hamda harbiy vatanparvarlik tuyg‘ularini yanada takomillashtirish hamda ularni munosib tarbiyalash, ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish, uzluksiz harbiy ta’lim tizimida professional boshqaruv organlaridagi harbiy kadrlarini tayyorlashdagi muammolarini tadqiq etishning tanqidiy taxlili asosida tayyorlandi. Maqolada muallifning ko‘p yillar davomida olib borgan ilmiy va amaliy tajribalariga suyangan holda o‘tkazilgan emperik tadqiqot tahlillari natijasidagi fikrlar atroflicha bayon etilib o‘z takliflarni mantiqiy bayon etgan.*

Kalit so‘zlar: *professional kompetensiya, ijtimoiy-psixologik kompetensiya, autopsixologik kompetensiya, kognitiv kompetensiya, lider qobiliyati,*

baholashning ekspert usullari, o‘rta va quyi bo‘g‘in ofitserlari, kasbiy-professional sifatlar, professional mutaxassislik sifatlar, muloqotmandlik.

Annotation: *In this scientific article, a critical analysis of the problems of further improvement of national pride, fighting spirit and military patriotism in future officers and their proper education, development of the education system, training of military personnel in professional management bodies in the system of continuous military education. Prepared based on in the article, based on the author’s many years of scientific and practical experience,the opinions as a result of the empiric research analysis are detailed and this proposais are logically presented.*

Key words: *professional competence, social -psychological competence, self-psychological competence, cognitive competence. leadership skills, expert methods of assessment, middle and lower level officers, professional qualities professional specialty qualities, communication*

Аннотация: *В данной научной статье проведен критический анализ проблем дальнейшего повышения национальной гордости, боевого духа и воинского патриотизма у будущих офицеров, и их надлежащего воспитания, развития системы образования, подготовки военнослужащих в профессиональных органах управления в системе непрерывного военного образования. В стати, основанной на многолетнем научно-практическом опыте автора, детализируются мнения, полученные в результате анализа эмпирического исследования, и логично излагаются его предложения.*

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, социального-психологическая компетентность, самопсихологическая компетентность, когнитивная компетентность возможность адепт, экспертный методы оценки, средний и низкий уровне, профессионально-специальные качества, коммуникабельность*

Jahondagi harbiy-siyosiy vaziyat hamda mintaqalardagi qarama-qarshilik, ziddiyat va nizolar, xalqaro terrorizm xavf-xatarlari tobora kuchayib borayotgan bugungi kunda, ko‘plab rivojlangan davlatlar armiyalaridagi harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holati, jangovar shayligi va tayyorgarlikni ta’minlash maqsadida harbiy xizmatchilarni zamonaviy qurol-aslaha va harbiy texnikalar hamda harbiy-professional bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirishga asosiy e’tibor berilmoqda. Harbiy xizmatchilarni o‘quv va jangovar faoliyatda yuzaga keladigan ekstremal vaziyatlarda ularning ruhiy barqarorligini ta’minlash bo‘linmalarni moxirona boshqarish hamda o‘zlariga ishonib topshirilgan qurol-aslaha va harbiy texnikalardan samarali foydalanish uchun liderlik xususiyatlari o‘ta muhim omil hisoblanadi.

Shu jihatdan mamlakatimizning Qurolli Kuchlarida kichik bo‘g‘indagi yosh ofitserlarda bo‘linmalarnimoxirona boshqarishda liderlik xususiyatlari dinamikasini psixologik jihatlarini o‘rganish dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasiga e’tibor bersak, g‘arb olimlari ishlarida rahbarlik va liderlik masalalari, xususan, komandirning shaxsiy sifatlari, ularning boshqaruv faoliyatidagi o‘rni masalasi, sharq mutafakkirlarining rahbar shaxsi masalalari bo‘yicha qarashlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ayniqsa, har qanday rahbarlikda muhim element hisoblangan liderlik fenomeniga, uning boshqaruv faoliyati bilan hamohang rivojlanib borishiga e’tibor qaratilgan.

Liderlik maxsus ijtimoiy-psixologik fenomen bo‘lib, u individual va guruhiy ijtimoiy-psixologik omillarga bog‘liq. “Lider” so‘zi inglizchada to lead so‘zi bilan ifodalangan bo‘lib, u ergashtirmoq degan ma’noni anglatadi. Demak, lider – bu yetaklovchi, oldinda yuruvchi, degan ma’noni bildiradi. Liderlikka maqsadga erishishga yo‘nalgan guruhiy faollikka ta’sir ko‘rsatish jarayoni sifatida, guruh faoliyatini koordinatsiya qilish va boshqarish bo‘yicha liderning konkret harakatlari sifatida ham ta’riflashadi. Xulosa qilish mumkinki, liderlik –

bu lider, uning izdoshlari va turli xil vaziyat o‘zgaruvchilarining funksiyasi hisoblanadi.

Liderlik fenomenida mavjud quyidagi tarkibiy elementlarni farqlash mumkin, bular: lider, izdoshlar guruhi, liderning faoliyati, guruh va izdoshlar o‘zaro ta’siri sharoitlari.[1]

Liderlikni ilmiy o‘rganish N.Makiavellining 1517 yilda yozilgan “Podshoh” asari bilan boshlangan, deb hisoblanadi.[4] XX asrning birinchi yarmida tadqiqotchilar o‘z e’tiborlarini “buyuklik sifatlariga” qaratib, mashhur siyosiy va davlat liderlari qilgan ishlarni tahlil qilish bilan mashg‘ul bo‘ldilar. Aqliy va jismoniy qobiliyatlarga qo‘shimcha ravishda o‘z-o‘ziga ishonch, hokimiyatga intilish, muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj, o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarish ehtiyoji, ustunlikka bo‘lgan ehtiyoj kabi shaxs sifatlari bo‘lishi kerakligi ta’kidlandi. Lider xulq-atvori modellari va liderlik sifatlari “jamlanmasi” vaqt o‘tishi bilan bir necha bor o‘zgardi. F.Kayleyl tomonidan ishlab chiqilgan “Yuksak Odam Nazariyasi”da lider bo‘ladigan odamlar azaldan ularga liderlik pozitsiyasini egallashga yordam beradigan ma’lum bir sifatlar yig‘indisiga ega bo‘ladilar, deb hisoblandi.[2]

O’rganilayotgan muammo yuzasidan mavjud ilmiy adabiyotlar tahlilidan shu narsa ko‘rinadiki, jamiyat rivojlana borgani sari undagi shaxslararo munosabatlar tizimi mukammallasha borishi boshqaruv madaniyatining ham shakllanishiga olib kelgan. Ayniqsa, olimlar tamonidan liderlik, rahbarga qo‘yiladigan talablar, boshqaruv turlari va ularning afzallik tomonlari kabi masalalar bo‘yicha yetarlicha ilmiy qarashlar ishlab chiqilgan va amaliyotda qo‘llash uchun taklif etilgan bo‘lib, bu ilmiy ma’lumotlar maqolamizda tadqiq etilayotgan muommo nuqtai nazardan tahlil etilgan.[3]

Harbiy xizmatchilarda boshqaruv ko‘nikmalari shakllanishining o‘ziga xos psixologik jihatlari boshqaruv psixologiyasida rahbar shaxsi va faoliyatini rahbarning boshqaruv jarayoni samaradorligiga, o‘z ijtimoiy rollari va vazifalarini bajarishga sezilarli ta’sir ko‘rsata oladigan psixologik jihatlarini aniqlash nuqtai nazaridan o‘rganganligi va shu jihatdan ham komandirning

xizmat faoliyatini samaradorligini oshiruvchi omil nuqtai nazaridan qarab kelinishi alohida ta’kidlangan.

Maqolamizda harbiy xizmatchilarda boshqaruvni samarali tashkil etish uchun zarur jihatlar, sifatlar va kompetensiyalarni aniqlashga harakat qildik.

Komandirning xizmat faoliyati juda ko‘p qirrali va u barcha shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilishini talab etadi. Komandir bajaradigan ijtimoiy rollar jamlanmasi ham rang-barang, u ham boshqaruvchi, ham shaxsiy tarkibning tarbiyachisi, ma’lum bir faoliyat sohasida mutaxassis, ekstremal vaziyatlarda nizolar va tortishuvlarda hakam va boshqalar. Uning faoliyati asosan intellektual xarakter kasb etib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish bilan yakunlanadi. Bularning barchasi boshqaruv faoliyatini o‘rganishni tizimli tashkil etishni taqozo etadi.

Odatda yosh ofitserlar xizmat faoliyatini boshlayotganda aksariyat hollarda odatda bu faoliyatga biron-bir maxsus tayyorgarliksiz kirishadi. Natijada uning boshqaruv sohasidagi bilimlari shaxsiy tajribasi jarayonida shakllanadi. Bu jihatni o‘rganish, aniqlash natijasidagina yosh ofitserning rahbarlikka tayinlashni amalga oshirish orqali boshqaruv faoliyatini samarali tashkil etish mumkin. [4]

Chunki aynan liderlik sifatlariga ega bo‘lgan komandirgina harbiy xizmatchilarni yangi g‘oyalarga undaydi, shaxsiy tarkibda faollik va tashabbuskorlik yuzaga keltiradi, o‘z buysunuvchilariga unga nisbatan ishonch, unga bo‘ysunish yuzaga kelishi tufayli bo‘linmada qo‘yilgan vazifalarni samarali bajarilishiga erishiladi. Shu jihatlarni hisobga olgan holda biz tadqiqotimizda “Lider” testidan foydalangan holda harbiy xizmatchilarda liderlik sifatlarini qay darajada ifodalanganligi, bu sifatlarni rivojlantirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan o‘rgandik. Tadqiqotimizda 90 nafar Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti 5-bosqich kursantlari ishtirok etdi. Olingan natijalar ko‘rsatkichlari quyidagi 1-jadvalda keltirilgan. [5]

Jadvaldagi natijalardan ko‘rinib turganidek, 17 ta sinaluvchida (18 %) liderlik sust ifodalanganligi namoyon bo‘lmoqda. Ushbu 17 ta sinaluvchining

o‘ntasi IT mutaxasisligida, uchtasi Axborotlarni kriptografik himoyalash va maxsus aloqa, ikkitasi intellektual tizimlar, bittasi Axborot texnologiyalari va dasturiy injiniring, bittasi Havo xujumidan mudofaa va zenit-raketa qo‘shinlari, ya’ni bo‘lajak komandirlarda qattiq qo‘llik bo‘lishini nazarda tutmaydigan sohalar bo‘lib, kasbiy faoliyat sohasi ham rahbarda liderlik ifodalanganlik darajasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin, degan ehtimolni yuzaga keltiradi.

Yosh ofitserlarning aksariyatida (62 tasi – 68%) liderlik o‘rtacha darajada ifodalanganligi namoyon bo‘lmoqda. Ularda mustaqil komandir yoki boshliq o‘rinbosari bo‘lib ishlashi bilan liderlikning ifodalanganlik darajasi o‘rtasida bog‘liqlik ko‘rinmadi. Bu holat liderlik namoyon bo‘lishi darajasi komandir egallagan lavozim bilan emas, balki ko‘proq rahbarlikda ishlayotgan muddati bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, degan ehtimolni kuchaytiradi.

Sinaluvchilarning 18 tasi (20%)da liderlik kuchli darajada ifodalanganligini ko‘ramiz. Bu holat liderlikning ifodalanish darajasi kasbiy faoliyat bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin, degan farazni ilgari surish imkonini beradi. Chunki bunday ko‘rsatkichni namoyon qilayotgan toifadagi barcha rahbarlarning faoliyati qat’iylikni, harbiy jamoada o‘z so‘zini o‘tkaza olishni, o‘z fikrida qattiq turishni talab qiladi. Bo‘lajak ofitserlarning toifasiga kiruvchi sinaluvchilardan faqat 2 nafari (3%)da diktatorlikka moyillik borligi namoyon bo‘ldi. [5]

Demak, boshqaruv faoliyati davomida bo‘lajak ofitserlarning kompleks o‘rganilishi va natijalardan ularning doimiy xabardor bo‘lib borishlari komandirning o‘z-o‘ziga nisbatan ob’ektiv munosabatda bo‘lishiga olib keladi. Tadqiqotimizda olingan empirik ma’lumotlar va ilmiy natijalar tahliliga asoslangan va ularni umumlashtirgan holda harbiy xizmatchilarda boshqaruv ko‘nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirishning quyidagi taklif etishimiz mumkin.

Yosh ofitserlarni lavozimlarga tayinlash jarayonida ularni “Lider” testi orqali o‘rganish va natijalarga ko‘ra lavozimga tavsiya etish. Bu jarayon ikki tomonlama bo‘lib, yosh komandirlarni tanlab olib lavozimga tayinlangach, test

natijali bilan u tanishtirilishi zarur. Bu yosh ofitserlarga o‘z boshqaruv faoliyatini qay tarzda davom ettirishi kerakligi to‘g‘risida fikrlab o‘z-o‘ziga baho berish imkonini beradi. Ma’lum bir muddat o‘tgach (yarim-bir yil oralig‘ida) tayinlangan yosh rahbarlarni “O‘z cheklanganliklarini tahlil qilish” (“Siz o‘zingiz”) va “O‘z cheklanganliklarini tahlil qilish” (“Ishingiz”) testlari orqali o‘rganish va olingan natijalar tahlili bilan yosh ofitserlarni tanishtirilishi maqsadga muvofiq. Komandir o‘z ustida ishlashni boshlar ekan, albatta ma’lum muddat oralig‘ida u o‘zining liderlik qobiliyatlari rivojlanib borishi dinamikasidan xabardor bo‘lishini ta’minlash maqsadda yosh ofitserlarni “Professional muhim sifatlar “ testi orqali o‘rganish va olingan natijalarni oldingi metodikalar natijalari bilan qiyosiy umumlashtirgan holda yosh ofitserlarga boshqaruv - professional yo‘nalishda “O‘z-o‘zining rahbarlik mahoratini rivojlantirish dasturi”ni ishlab chiqishda yordamlashish (mutaxassis psixolog yordamida) amalga oshirish lozim.

Keyingi bosqichda yosh rahbarlarning boshqaruv imkoniyatlari “Ekspert baholash metodikasi” orqali o‘rganib boriladi (bu orqali rahbarning o‘z- o‘ziga bo‘lgan munosabatiga ob’ektiv qarashi imkoniyati yaratiladi) va ofitserning olingan natijalar bilan tanishtirib boriladi. Zarur hollarda olingan natijalarga asoslangan holda “O‘z-o‘zining rahbarlik mahoratini rivojlantirish dasturi”ga qo‘shimchalar kiritib boriladi. Bunday kompleks yondashuv yosh ofitserlarning boshqaruvchilik faoliyati davomida uzluksiz amalga oshirilib borilishi maqsadga muvofiq. [5]

Ko‘rsatkich	Oldin (Foiz)	Keyin (Foiz)	Izoh
Stressga bardoshlilik	55	78	Psixologik yordam va treninglar orqali oshdi
Xizmat motivatsiyasi	60	85	Individual rivojlantirish dasturi yordamida oshdi
Oilaviy munosabatlar barqarorligi	50	82	Oilaviy trening va psixokorreksiya natijasi
Emotsional barqarorlik	58	80	Stressni boshqarish texnologiyalari qo‘llanildi
Kasbiy samaradorlik	62	88	Liderlik va boshqaruv

Ko‘rsatkich	Oldin (Foiz)	Keyin (Foiz)	Izoh
			ko‘nikmalari oshdi

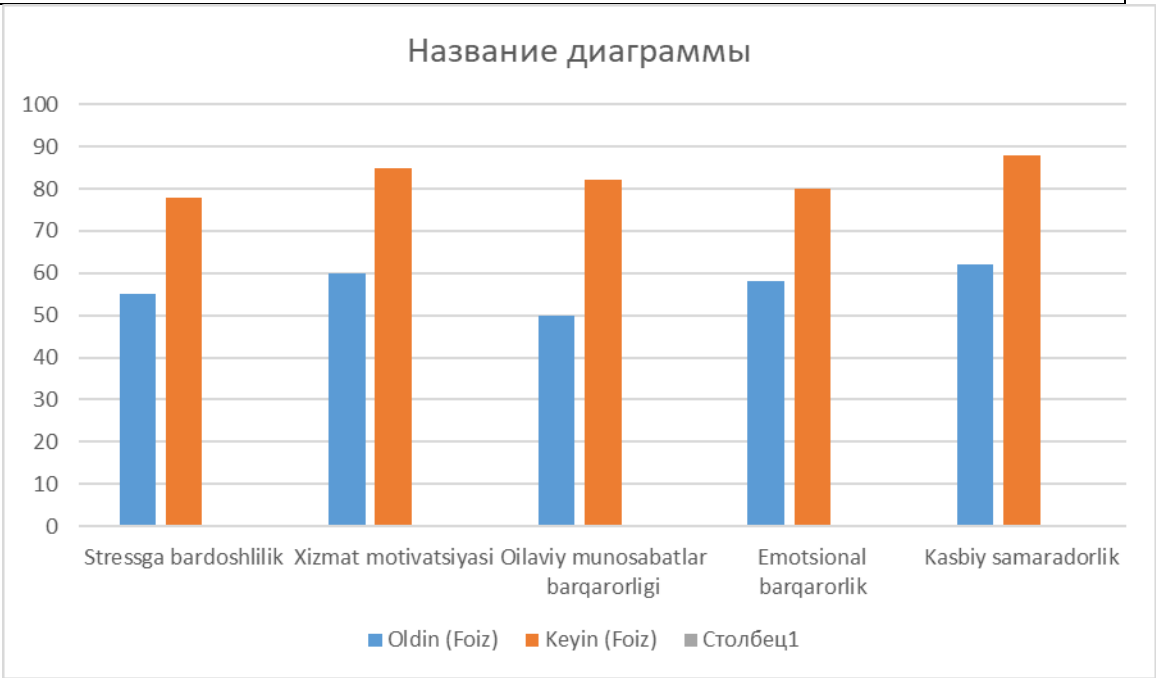

Xulosa o‘rnida, liderlik kompetensiya shu nuqtai nazardan shaxs umumiy madaniyatining shunday yo‘nalishiki, unga faqat mutaxassisligiga taalluqli bo‘lgan bilimlardan tashqari, shu bilimlarning hosil bo‘lish yo‘llari va malakalarning takomillashuvini ta’minlovchi psixologik jarayonlar va holatlarni bilishni ham taqozo etadi. Bu psixologiyada bilish jarayonlari, ularning mohiyati va kechishini anglash demakdir. Olib borilgan izlanishlar yuqori, o‘rta hamda quyi bo‘g‘in ofitserlarining qaror qabul qilish jarayoniga salbiy ta’sir etuvchi ayrim ijtimoiy-psixologik omillar va unga tegishli ko‘rsatkichlar muzokaralar jarayonining muhim ijtimoiy-psixologik fenomen ekanligini ma’lum bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1] Bazarov T.Yu. “Upravleniye personalom”: uchebnik. –M.: Izdatelskiy tsentr “Akademiya”, 2015.

[2] Boymurodov N. “Rahbar psixologiyasi”. T.: “Yangi asr”, 2007.

[3] Karimova V.M. “Psixologiya”: O’quv qo’llanma. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. “O’AJBNT” markazi, 2002.

[4] Makiavelli N. Gosudar. 1990.

[5] F.Shermatov. A.Beknazarov. “Harbiy xizmatchilarda liderlik psixologiyasi”. Darslik.– T.: AKT va AHI, 2022.

[6] Qosimova D.S. “Boshqarish nazariyasi”: O’quv qo’llanma. – T.: TDIU, 2007.

YANGI O‘ZBEKISTON HARBIY XIZMATCHILARDA MA’NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES AMONG MILITARY PERSONNEL IN NEW UZBEKISTAN

SHERMATOV FAYZULLO TOSHTILLAYEVICH

O‘zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetining tarbiyaviy va mafkuraviy ishlar boshqarmasi boshlig‘i, psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, podpolkovnik (Tel:90 288 56 57)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida harbiy xizmatchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning psixologik omillari tahlil qilingan. Harbiy xizmatchilarning shaxsiy rivojlanishi, vatanparvarlik tuyg‘usi, g‘oyaviy immuniteti, ruhiy barqarorligi hamda kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda psixologik tarbiya, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, tarixiy meros va harbiy qasamyodning o‘rni ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, harbiy jamoalarda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish hamda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning shaxs psixologiyasiga ta’siri ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *harbiy psixologiya, ma’naviy-axloqiy fazilatlar, psixologik tayyorgarlik, vatanparvarlik, g‘oyaviy immunitet, harbiy qasamyod, ruhiy barqarorlik, motivatsiya, harbiy tarbiya, shaxs rivojlanishi.*

Annotation: *This article examines the psychological factors influencing*

the formation of spiritual and moral qualities among military personnel in New Uzbekistan. It analyzes the role of psychological education, spiritual and educational activities, historical heritage, and the military oath in developing patriotism, ideological resilience, psychological stability, and professional motivation. The study also highlights the influence of moral education on personality development and the creation of a positive socio-psychological climate within military units.

Key words: *military psychology, spiritual and moral qualities, psychological training, patriotism, ideological resilience, military oath, psychological stability, motivation, military education, personality development.*

Аннотация: *В статье рассматриваются психологические факторы формирования духовно-нравственных качеств военнослужащих в условиях Нового Узбекистана. Проанализирована роль психологического воспитания, духовно-просветительской работы, исторического наследия и военной присяги в развитии патриотизма, психологической устойчивости, мотивации и идейного иммунитета военнослужащих. Особое внимание уделено влиянию морально-нравственного воспитания на развитие личности военнослужащего и формирование благоприятного социально-психологического климата в воинских коллективах.*

Ключевые слова: *военная психология, духовно-нравственные качества, психологическая подготовка, патриотизм, идейный иммунитет, военная присяга, психологическая устойчивость, мотивация, воинское воспитание, развитие личности.*

Harbiy xizmatchining kasbiy faoliyati nafaqat jismoniy tayyorgarlik va harbiy bilimlarga, balki uning psixologik barqarorligi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlari hamda vatanparvarlik ruhiga ham bevosita bog'liq. Zamonaviy xavfsizlik muhitida axborot-psixologik tahdidlarning kuchayishi, g'oyaviy kurashlarning keskinlashuvi va global mafkuraviy ta'sirlarning ortib borishi harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligini yanada takomillashtirishni

talab etmoqda. Shu bois Yangi O'zbekistonda professional armiyani shakllantirish jarayonida harbiy xizmatchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni psixologik mexanizmlar asosida rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Shaxs psixologiyasida ma'naviy qadriyatlar, ichki motivatsiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishi insonning murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi, stressga chidamliligi hamda kasbiy faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir. Harbiy xizmat sharoitida esa ushbu sifatlar harbiy intizom, jangovar ruh va jamoaviy birdamlikni ta'minlashda muhim psixologik resurs sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada harbiy xizmatchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning psixologik omillari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi hamda ularni rivojlantirishning samarali yo'llari yoritiladi. [1]

Yangi O‘zbekistonni barpo etishning strategik yo‘nalishlaridan biri mamlakat mudofaa qudratini tubdan mustahkamlash va jahon andozalariga mos keladigan professional armiyani shakllantirishdan iboratdir. Ushbu murakkab va serqirra jarayonda harbiy xizmatchilarning nafaqat jismoniy shayligi, zamonaviy qurol-yarog‘larni boshqarish ko‘nikmalari yoki taktik bilimlari, balki ularning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, ruhiy mustahkamligi va g‘oyaviy tayyorgarligi ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bugungi kunda Qurolli Kuchlarimiz safida xizmat qilayotgan har bir askar, serjant va zobit mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik yangilanishlarning faol ishtirokchisi hamda xalq manfaatlarining chinakam himoyachisiga aylanishi talab etiladi. Harbiy xizmatchilarda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish jarayoni shunchaki tarbiyaviy tadbirlar majmuasi bo‘lmay, balki davlat xavfsizligini ta’minlash, jamiyat barqarorligini saqlash va milliy armiyamizning jangovar ruhini yuksaltirishga qaratilgan uzoq muddatli strategik siyosatdir. [2]

Harbiy xizmatchining ma’naviy-axloqiy fazilatlari deganda, uning o‘z Vataniga, xalqiga va harbiy qasamyodiga bo‘lgan sadoqati, burchini bajarishdagi mas’uliyati, mardligi, jasorati, shuningdek, shaxsiy tarkib va

jamiyat bilan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan yuksak madaniyati tushuniladi. Yangi O‘zbekiston sharoitida ushbu fazilatlarni shakllantirishning konseptual asoslari milliy davlatchilik manfaatlarimiz va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligiga tayanadi. Global miqyosda mafkuraviy kurashlar keskinlashgan, axborot xurujlari ko‘paygan hozirgi davrda har bir harbiy xizmatchi har qanday yot g‘oyalarga qarshi tura oladigan mustahkam irodaga va g‘oyaviy immunitetga ega bo‘lishi hayotiy zaruriyatdir. Binobarin, harbiylar o‘rtasida ma’naviy-marifiy ishlarni yangi bosqichga ko‘tarish, ularning dunyoqarashini kengaytirish va vatanparvarlik tuyg‘ularini tizimli ravishda rivojlantirish uchun barcha tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratilmoqda. [3]

Harbiy xizmatchilar qalbida yuksak tuyg‘ularni uyg‘otishning eng qudratli va samarali omillaridan biri bu - bizning boy tarixiy merosimiz va buyuk bobokalonlarimizning harbiy san’at hamda adolat sohasidagi o‘gitlaridir. Alp Er To‘nga, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi jahon tarixida o‘chmas iz qoldirgan sarkardalarimizning hayoti va jangovar yo‘li bugungi yosh harbiylar uchun haqiqiy jasorat maktabi bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Sohibqiron Amir Temurning davlat va qo‘shinni boshqarish borasidagi prinsiplari, uning “Kuch - adolatdadir” degan olijanob mezoni hamda “Temur tuzuklari” asarida bayon etilgan harbiy-axloqiy qoidalar harbiy xizmatchilarda intizom, adolatparvarlik va yuksak mas’uliyat hissini tarbiyalashda tengsiz manbadir. Tarixiy xotirani uyg‘otish va uni harbiy hayot bilan bog‘lash orqali askarlarda oddiy askarlik libosidan tortib, generallik unvonigacha bo‘lgan yo‘l shunchaki martaba emas, balki buyuk ajdodlar davomchisi bo‘lishdek yuksak sharaf ekanligi ongiga singdiriladi. [4]

Tarixiy meros bilan bir qatorda, harbiy xizmatchi hayotidagi eng muqaddas va huquqiy-ma’naviy asos bu - Vatanga qasamyod qabul qilish jarayonidir. Qasamyod shunchaki tantanali marosimda o‘qiladigan matn emas, balki insonning o‘z xalqi, Prezidenti va oilasi oldida qabul qiladigan umrbod hisobdorligi, yuksak axloqiy va’dasidir. Yangi O‘zbekiston armiyasida qasamyodning qadr-qimmati va mazmun-mohiyati har bir harbiyning kundalik

xizmat faoliyatining o‘zagini tashkil etishi uchun tizimli ishlar olib borilmoqda. Askar yoki zobit qiyinchiliklarga duch kelganda, o‘z xizmat burchini bajarishda ikkilanganda yoki favqulodda vaziyatlarda aynan mana shu muqaddas qasamyod uning ruhiy quvvatini oshiruvchi, uni olijanob ishlar sari boshlovchi ichki ichki kompas vazifasini o‘taydi. Qasamyodga sodiqlik harbiy jamoalarda o‘zaro ishonch va birodarlik muhitini mustahkamlovchi eng asosiy ma’naviy poydevordir.

Yangi O‘zbekistonda harbiy xizmatchilarning axloqiy qiyofasini shakllantirish tasodifiy yoki tarqoq tadbirlardan iborat bo‘lmay, o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ilmiy va pedagogik mexanizmlarga asoslanadi. Bu tizimning eng asosiysi - har haftada o‘tkaziladigan ma’naviy-marifiy tayyorgarlik soatlari va g‘oyaviy tarbiya darslaridir. Mazkur darslar davomida xizmatchilarga jahonda va mintaqamizda yuz berayotgan geosiyosiy o‘zgarishlar, milliy xavfsizlikka tahdid solayotgan omillar hamda davlatimizning ichki va tashqi siyosati keng tushuntirib boriladi. Harbiy xizmatchining axborot maydonida to‘g‘ri yo‘nalish olishi, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan turli buzg‘unchi g‘oyalar, “ommaviy madaniyat” xurujlari hamda diniy ekstremizm elementlariga nisbatan radikal qarshilik ko‘rsata olish ko‘nikmasi aynan shu darslar orqali shakllantiriladi. **G‘oyaviy immunitet** - har bir askarning ruhiy va ma’naviy qalqoni bo‘lib, uni har qanday ichki va tashqi ruhiy manipulyatsiyalardan asraydi. [5]

Shu bilan birga, harbiy qismlarda madaniy va ma’rifiy infratuzilmaning tubdan yaxshilangani ham ma’naviyatni yuksaltirishda muhim moddiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy kutubxonalar, axborot-resurs markazlari, harbiylar uchun maxsus tashkil etilgan muzeylar va madaniyat maskanlari shaxsiy tarkibning intellektual salohiyatini oshirishga yo‘naltirilgan. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, badiiy adabiyotga, xususan, vatanparvarlik ruhidagi va tarixiy asarlarga bo‘lgan qiziqishni rag‘batlantirish harbiy xizmatchilarning nutq madaniyatini, tafakkur chuqurligini va hissiy intellektini rivojlantiradi. Intellektual jihatdan boy bo‘lgan askar va zobit har

qanday murakkab vaziyatda ham qonun ustuvorligini va insoniy fazilatlarni birinchi o‘ringa qo‘yadi, o‘z xizmat vazifalarini ko‘r-ko‘rona emas, balki chuqur anglagan holda, mas’uliyat bilan ijro etadi. [6]

Harbiy pedagogikada eng ta’sirchan va natijali usullardan biri bu - boshliq yoki komandirning shaxsiy namunasidir. Harbiy xizmatchilarda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish faqatgina quruq nasihatlar yoki ma’ruzalar o‘qish bilan cheklanib qolsa, kutilgan natijani bermaydi. Shaxsiy tarkib o‘z komandirida mardlik, adolatlilik, halollik, o‘z so‘ziga sodiqlik va askarlarga nisbatan otalarcha g‘amxo‘rlik kabi fazilatlarni ko‘rgandagina ularda harbiy xizmatga va davlatga bo‘lgan sadoqat yanada mustahkamlanadi. Yangi O‘zbekiston armiyasida rahbar kadrlarning ma’naviy qiyofasiga va boshqaruv madaniyatiga qo‘yiladigan talablar keskin kuchaytirilgan. Buyruq beruvchi shaxs har tomonlama mukammal, o‘zining xulq-atvori va ichki intizomi bilan qo‘l ostidagilarga o‘rnak bo‘lishi, har bir askarning dardu tashvishi bilan yashashi lozim. Bu yondashuv harbiy intizomni majburlash orqali emas, balki o‘zaro hurmat va burchga bo‘lgan sadoqat orqali taminlashga zamin yaratadi.

Buning natijasida harbiy jamoalarda sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit yuzaga keladi. Harbiy xizmat o‘ziga xos tarzda yopiq va yuqori darajada stressli muhit hisoblanadi. Shaxsiy tarkib o‘rtasida nizolarning oldini olish, do‘stlik, o‘zaro yordam va jamoaviylik tuyg‘ularini rivojlantirish har bir harbiy bo‘linmaning jangovar qobiliyatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri belgilaydi. Harbiy psixologlar va ma’naviy-marifiy ishlar bo‘yicha komandir o‘rinbosarlari shaxsiy tarkibning ruhiy holatini doimiy ravishda o‘rganib, har bir xizmatchining individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tarbiyaviy ishlarni tashkil etadilar. Jamoada sog‘lom ma’naviy muhit mavjud bo‘lsa, har bir askar o‘zini xavfsiz his qiladi, jamoaning umumiy maqsadi yo‘lida o‘z shaxsiy manfaatlaridan voz kechishga tayyor bo‘ladi va har qanday og‘ir sinovlarni birgalikda yengib o‘tishga qodir bo‘ladi. [7]

Harbiy xizmatchining ma’naviyatni shakllantirishning yakuniy va eng oliy omili bu **“Armiya va xalq - bir tanu bir jondir”** degan ulug‘vor tamoyilning

hayotga keng joriy etilishidir. Zamonaviy armiyamiz jamiyatdan ajralgan yopiq tuzilma bo‘lmay, balki xalqning ichidan chiqib, xalqqa xizmat qilayotgan eng ochiq va xalqchil institutga aylandi. Harbiy xizmatchilarning joylarda mahallalar hayoti bilan tanishishi, nuroniylar va yoshlar bilan uchrashuvlar o‘tkazishi, umumxalq tadbirlarida va favqulodda vaziyatlarda (masalan, tabiiy ofatlar oqibatlarini bartaraf etishda) xalqqa birinchilardan bo‘lib yordamga kelishi ularning jamiyatdagi ijtimoiy mas’uliyatini va el-yurtga bo‘lgan muhabbatini amalda ko‘rsatadi. Bu esa harbiylarning nafaqat o‘z qasamyodiga, balki o‘zlari himoya qilayotgan oddiy odamlarning taqdiriga ham daxldorlik hissini chin dildan his qilishlariga yordam beradi. [8]

Shu bilan birga, harbiy xizmatchilar o‘zlarining yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlari bilan o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun vatanparvarlik timsoliga aylanmoqda. Maktablarda, oliy ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan “Jasorat darslari”, harbiy shaharchalarga yoshlarning tashriflari va harbiylarning hayot yo‘li haqidagi targ‘ibot ishlari yoshlarda davlat g‘oyalariga sadoqat ruhini shakllantiradi. Harbiy kiyimdagi, ma’naviy yetuk, intellektual salohiyatli insonni ko‘rgan har bir yosh yigit-qizda o‘z Vatanidan g‘ururlanish va kelajakda uning munosib himoyachisi bo‘lish istagi uyg‘onadi. Bu jarayon davlat va jamiyat poydevorini ichki va tashqi tahdidlardan asrovchi eng ishonchli va uzluksiz ma’naviy zanjirni hosil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekistonda harbiy xizmatchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish tizimi ko‘p qirrali, ilmiy asoslangan va chuqur milliy qadriyatlarga tayanadigan mukammal mexanizmdir. Tarixiy xotira, huquqiy va ma’naviy majburiyatlar, tizimli ma’rifiy ishlarning yo‘lga qo‘yilgani, komandirlarning o‘rnak bo‘lishi va eng asosiysi, xalq bilan mustahkam aloqalar harbiy an’analarimizning davomiyligini kafolatlaydi. Ma’naviy jihatdan eng yuksak cho‘qqilarga erishgan, ruhiy baquvvat, qalbida Vatanga cheksiz sadoqat va muhabbat tuyg‘usi jo‘sh urgan milliy armiyamiz har qanday sharoitda ham yurtimiz mustaqilligini, tinchligini va uning yorqin kelajagini himoya qilishga qodir bo‘lgan eng mustahkam tayanchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yilda "Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili" Davlat dasturi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2025.

3. O‘zbekiston Respublikasi "Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida"gi Qonuni (amaldagi tahriri). – Toshkent.

4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.

5. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi. Harbiy xizmatchilar bilan ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. – Toshkent, 2023.

6. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi. Harbiy psixologiya. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2022.

7. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. Qayta ishlangan nashr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

8. Nishonova Z.T., Alimuhamedov S.A. Harbiy pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent, 2021.

9. American Psychological Association. Publication Manual of the American Psychological Association (7th ed.). Washington, DC, 2020.

10. NATO. Psychological Resilience: Military and Civilian Applications. Brussels, 2023.

AQSH QUROLLI KUCHLARIDA JANGOVAR RUHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI VA UNI O‘ZBEKISTON QUROLLI KUCHLARIGA IMPLEMENTATSIYA QILISH ISTIQBOLLARI

O‘zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti boshlig‘ining birinchi o‘rinbosari general-mayor F.O.Shermatov

Annotatsiya: *Mazkur maqolada AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tizimining nazariy asoslari, tashkiliy mexanizmlari va amaliy*

*tajribasi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda jangovar ruhni shakllantirishning asosiy omillari sifatida **Army Values**, **Warrior Ethos**, **Mission Command**, **Unit Cohesion** hamda liderlikni rivojlantirish tizimining o‘rni yoritilgan. Shuningdek, harbiy xizmatchilarni ma’naviy-ruhiy va psixologik tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari hamda ularning jangovar samaradorlikka ta’siri baholangan. AQSh tajribasi asosida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari milliy harbiy ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarni joriy etish hamda harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ruhiy barqarorligini mustahkamlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *jangovar ruh, harbiy pedagogika, harbiy psixologiya, AQSh Qurolli Kuchlari, Army Values, Warrior Ethos, Mission Command, Unit Cohesion, liderlik, ma’naviy-ruhiy tayyorgarlik.*

Abstract: *This article presents a scientific analysis of the theoretical foundations, organizational mechanisms, and practical experience of the combat morale development system in the United States Armed Forces. The study examines the role of **Army Values**, **Warrior Ethos**, **Mission Command**, **Unit Cohesion**, and leadership development as key components in strengthening combat morale. Furthermore, modern approaches to the moral, psychological, and professional preparation of military personnel and their influence on combat effectiveness are evaluated. Based on the U.S. military experience, scientifically grounded recommendations are proposed for improving the combat morale development system in the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan. The research findings contribute to the introduction of modern pedagogical and psychological approaches into the national military education system and to strengthening the moral and psychological resilience of military personnel.*

Keywords: *combat morale, military pedagogy, military psychology, United States Armed Forces, Army Values, Warrior Ethos, Mission Command, Unit Cohesion, leadership, moral and psychological training.*

Аннотация: *В статье проведён научный анализ теоретических основ, организационных механизмов и практического опыта формирования боевого духа в Вооружённых Силах Соединённых Штатов Америки. Рассмотрена роль концепций* ***Army Values***, ***Warrior Ethos***, ***Mission Command***, ***Unit Cohesion****, а также системы развития лидерских качеств в повышении морально-психологической устойчивости военнослужащих. Особое внимание уделено современным подходам к морально-психологической подготовке личного состава и их влиянию на боевую эффективность подразделений. На основе опыта Вооружённых Сил США разработаны научно обоснованные предложения по совершенствованию системы формирования боевого духа в Вооружённых Силах Республики Узбекистан. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании системы военного образования и укреплении морально-психологической устойчивости военнослужащих.*

Ключевые слова: *боевой дух, военная педагогика, военная психология, Вооружённые Силы США, Army Values, Warrior Ethos, Mission Command, Unit Cohesion, лидерство, морально-психологическая подготовка.*

Jahonning yetakchi armiyalari orasida **AQSh Qurolli Kuchlari jangovar ruhni shakllantirish** va saqlab qolish bo‘yicha kompleks yondashuvni amalga oshirayotgan tizimlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu tizim harbiy xizmatchining **shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish**, **milliy qadriyatlarga sadoqatni mustahkamlash, psixologik chidamlilikni oshirish, qo‘mondonlik liderligini takomillashtirish** hamda **bo‘linmalarda o‘zaro ishonch muhitini** shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayon alohida tadbirlar yig‘indisi emas, balki harbiy ta’lim, tayyorgarlik, xizmat va boshqaruvning barcha bosqichlarini qamrab oluvchi uzviy tizim hisoblanadi.

AQSh armiyasida **jangovar ruhni** rivojlantirish *Army Values*, *Warrior Ethos*, *Mission Command*, *Unit Cohesion* hamda *Leader Development* kabi konsepsiyalar bilan uzviy bog‘langan. Mazkur yondashuvlar harbiy xizmatchining nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki vatanparvarlik, mas’uliyat, tashabbuskorlik, axloqiy barqarorlik va ekstremal sharoitlarda qaror qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, **Afg‘oniston va Iroqda** olib borilgan harbiy operatsiyalar tajribasi **psixologik tayyorgarlik, jamoaviy hamjihatlik** va **malakali liderlik** jangovar samaradorlikning hal qiluvchi omillaridan biri ekanligini ko‘rsatdi.

Shu sababli **AQSh Qurolli Kuchlari tajribasini** ilmiy jihatdan tahlil qilish va uning samarali elementlarini milliy harbiy ta’lim hamda tarbiya tizimiga moslashtirish dolzarb **ilmiy-amaliy ahamiyat** kasb etadi. [3]

AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tizimining nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, uning asosiy mexanizmlarini aniqlash hamda ularni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari faoliyatiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish. Bu esa AQSh armiyasining rasmiy doktrinal hujjatlari, harbiy pedagogika va harbiy psixologiya sohasidagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va tahliliy materiallar asosiy manba sifatida xizmat qildi.

Amerika harbiy nazariyasida **jangovar ruh (combat morale)** tushunchasi harbiy xizmatchining xizmat burchiga ongli munosabati, **Vatanga sadoqati**, **jangovar vazifalarni bajarishga** bo‘lgan **ichki ishonchi**, jamoadagi **o‘zaro ishonch va psixologik barqarorlik** kabi omillarning **yaxlit tizimi** sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvga ko‘ra, jangovar ruh tug‘ma xususiyat emas, balki uzluksiz ta’lim-tarbiya, amaliy tayyorgarlik va xizmat jarayonida shakllantiriladigan dinamik ijtimoiy-psixologik jarayondir. Shu bois AQSh armiyasida jangovar ruhni rivojlantirish shaxsiy tarkibni tayyorlashning barcha bosqichlariga integratsiya qilingan.

AQSh Qurolli Kuchlarida mazkur tizimning nazariy asosini **Army Values** konsepsiyasi tashkil etadi. Ushbu konsepsiya harbiy xizmatchilar faoliyatini

yettita asosiy qadriyat – **Loyalty (sadoqat), Duty (burch), Respect (hurmat), Selfless Service (fidokorona xizmat), Honor (sha'n), Integrity (halollik)** va **Personal Courage (shaxsiy jasorat)** asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bu qadriyatlar harbiy xizmatchining xizmat faoliyatidagi axloqiy mezonlarni belgilab berish bilan birga, jamoada o'zaro ishonch va mas'uliyat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. AQSh harbiy ta'lim muassasalarida mazkur qadriyatlar nazariy mashg'ulotlar, amaliy tayyorgarlik, liderlik kurslari hamda kundalik xizmat jarayoni orqali muntazam mustahkamlanadi. [4]

Jangovar ruhni rivojlantirish tizimining yana bir muhim elementi **Warrior Ethos** konsepsiyasidir. Ushbu konsepsiya harbiy xizmatchining shaxsiy mas'uliyati, har qanday sharoitda jangovar vazifani bajarishga tayyorligi, jamoadoshlariga sodiqligi hamda mamlakat manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan qat'iy ishonchini ifoda etadi. Warrior Ethos harbiy xizmatchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmasdan, uning psixologik barqarorligi, irodaviy sifatlari va ekstremal vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini ham shakllantirishga qaratilgan.

AQSh armiyasida jangovar ruhni shakllantirish jarayoni **Mission Command** boshqaruv falsafasi bilan ham chambarchas bog'liq. Mazkur yondashuv qo'mondon va bo'ysunuvchilar o'rtasida o'zaro ishonch muhitini yaratish, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi. Shu orqali harbiy xizmatchilar o'z vazifalarining mazmun-mohiyatini chuqur anglaydi, mas'uliyatni his etadi va murakkab jangovar sharoitlarda ham maqsadga yo'naltirilgan faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladi. [5]

Bundan tashqari, AQSh Qurolli Kuchlarida **Unit Cohesion** – bo'linmalarning jamoaviy birdamligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatchilar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hamjihatlik va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, jangovar vazifalarni bajarish samaradorligi ham

shunchalik yuqori bo‘ladi. Shuning uchun AQSh armiyasida jamoaviy mashg‘ulotlar, qo‘shma taktik tayyorgarliklar va liderlik treninglari orqali bo‘linmalarning ichki birligi muntazam rivojlantirib boriladi. [6]

Shu tariqa, AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tizimi harbiy xizmatchilarning axloqiy qadriyatlari, psixologik tayyorgarligi, liderlik kompetensiyalari va jamoaviy hamjihatligini o‘zaro uyg‘unlashtirgan yaxlit pedagogik-psixologik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Bu tizim nafaqat jangovar samaradorlikni oshirishga, balki harbiy xizmatchilarning kasbiy barqarorligi, xizmat intizomi va Vatan manfaatlariga sadoqatini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish alohida tadbir yoki qisqa muddatli tayyorgarlik jarayoni sifatida emas, balki harbiy boshqaruv, ta’lim, tarbiya va xizmat faoliyatining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi uzluksiz tizim sifatida tashkil etilgan. Mazkur tizimning asosiy maqsadi harbiy xizmatchilarda yuksak kasbiy mas’uliyat, Vatanga sadoqat, mustaqil fikrlash, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish hamda bo‘linma manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo‘yish kabi fazilatlarni shakllantirishdan iborat. Ushbu yondashuv harbiy tayyorgarlikning barcha yo‘nalishlarida yagona metodologik tamoyillar asosida amalga oshiriladi.

AQSh armiyasida **jangovar ruhni rivojlantirishning** muhim mexanizmlaridan biri **liderlikni uzluksiz rivojlantirish tizimi (Leader Development)** hisoblanadi. Mazkur tizimga ko‘ra, liderlik faqat qo‘mondonlik lavozimlarini egallash bilan emas, balki har bir harbiy xizmatchining kundalik faoliyatida namoyon bo‘ladigan kasbiy kompetensiya sifatida baholanadi. Shu sababli harbiy ta’lim muassasalari, tayyorgarlik markazlari va qo‘shinlarda xizmat jarayonida liderlik kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Qo‘mondonlardan shaxsiy namuna ko‘rsatish, bo‘ysunuvchilarda ishonch uyg‘otish, ularni ruhlantirish va jamoani umumiy maqsad sari birlashtirish talab etiladi. Aynan shunday yondashuv jangovar ruhni mustahkamlashning eng muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. [7]

AQSh Qurolli Kuchlarida **NCO Corps (Non-Commissioned Officer Corps)** – serjantlar korpusi jangovar ruhni rivojlantirish tizimining tayanch bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Serjantlar harbiy intizomni ta’minlash, yosh harbiy xizmatchilarni kasbiy moslashtirish, kundalik tarbiyaviy ishlarni olib borish va bo‘linmalarda sog‘lom ma’naviy-psixologik muhitni shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. Ularning shaxsiy tarkib bilan doimiy muloqotda bo‘lishi harbiy xizmatchilarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga xizmat qiladi. Shu bois AQSh armiyasida serjantlar korpusini rivojlantirish jangovar ruhni mustahkamlashning eng samarali vositalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. [8]

Jangovar ruhni rivojlantirish tizimining yana bir muhim tarkibiy qismi **After Action Review (AAR)** usuli hisoblanadi. Ushbu metod har bir mashg‘ulot yoki jangovar topshiriqdan so‘ng o‘tkazilib, unda bajarilgan vazifalar tahlil qilinadi, erishilgan natijalar baholanadi hamda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar aniqlanadi. Muhimi, AAR jarayonida aybdorni izlash emas, balki tajriba almashish, xatolardan saboq chiqarish va kelgusidagi faoliyatni takomillashtirish maqsad qilinadi. Bunday yondashuv harbiy xizmatchilarda tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini baholash va doimiy rivojlanishga intilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. [9]

AQSh armiyasida harbiy xizmatchilarning ruhiy holatini barqaror saqlash maqsadida **Comprehensive Soldier and Family Fitness (CSF2)** hamda **Master Resilience Training (MRT)** kabi dasturlar joriy etilgan. Mazkur dasturlar harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirish, favqulodda vaziyatlarda hissiy barqarorlikni saqlash, psixologik bosimlarni yengib o‘tish va xizmat motivatsiyasini mustahkamlashga qaratilgan. Treninglar davomida harbiy xizmatchilar stressni boshqarish, ijobiy tafakkurni rivojlantirish, emotsional intellektni oshirish hamda jamoa bilan samarali hamkorlik qilish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etadilar. Bu esa ularning nafaqat jangovar vazifalarni bajarish samaradorligini, balki xizmatdan keyingi ijtimoiy moslashuvini ham yaxshilaydi. [10]

Shuningdek, AQSh Qurolli Kuchlarida **harbiy psixologlar** va **Chaplain Corps** (harbiy ruhoniylar xizmati) ham jangovar ruhni saqlash tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Harbiy psixologlar xizmatchilarning psixologik holatini muntazam monitoring qilib boradi, individual va guruhiy maslahatlar o‘tkazadi, jangovar stressning oldini olish bo‘yicha profilaktik tadbirlarni amalga oshiradi. Harbiy ruhoniylar esa harbiy xizmatchilarning ma’naviy ehtiyojlarini qondirish, axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash va ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash vazifalarini bajaradi. Bu ikki institutning o‘zaro hamkorligi harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ruhiy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari o‘zaro bog‘langan yagona tizimni tashkil etadi. Unda liderlikni rivojlantirish, serjantlar korpusi faoliyati, psixologik tayyorgarlik, ma’naviy qo‘llab-quvvatlash, tahliliy baholash va jamoaviy birdamlik bir-birini to‘ldirib, harbiy xizmatchilarning jangovar tayyorgarligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuning uchun mazkur tajribaning ayrim elementlarini milliy harbiy ta’lim va tarbiya tizimiga ilmiy asosda moslashtirish O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni yanada mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tajribasini O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari amaliyotiga tatbiq etish istiqbollari

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy tayyorgarligini kuchaytirish hamda zamonaviy xavfsizlik tahdidlariga mos professional kadrlarni tayyorlash davlat harbiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda harbiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar harbiy boshqaruvni modernizatsiya qilish, harbiy ta’lim mazmunini yangilash va shaxsiy tarkibning jangovar tayyorgarligini oshirishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan AQSh Qurolli Kuchlarida qo‘llanilayotgan

ayrim ilg‘or yondashuvlarni milliy harbiy ta’lim tizimiga moslashtirish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AQSh armiyasida **jangovar ruhni oshirish** faqat ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon **liderlik, psixologik tayyorgarlik, kasbiy ta’lim, jamoaviy hamkorlik va doimiy baholash mexanizmlarining o‘zaro integratsiyasi** asosida tashkil etilgan. O‘zbekiston Qurolli Kuchlarida ham ushbu yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi va ruhiy barqarorligini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

Birinchidan, **liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishning uzluksiz tizimini** takomillashtirish maqsadga muvofiq. Amaldagi tizimda ofitserlarni kasbiy tayyorlashga katta e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, harbiy rahbarlarning kommunikativ kompetensiyasi, stress sharoitida qaror qabul qilish, jamoani ruhlantirish va motivatsiya berish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus dasturlarni yanada boytish lozim. Bunday dasturlar rahbarning shaxsiy namunasini kuchaytirish orqali bo‘linmalarda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, **serjantlar korpusining pedagogik va tarbiyaviy salohiyatini yanada oshirish** tavsiya etiladi. AQSh tajribasi shuni ko‘rsatadiki, serjantlar shaxsiy tarkib bilan eng yaqin ishlovchi bo‘g‘in sifatida nafaqat harbiy intizomni ta’minlaydi, balki yosh harbiy xizmatchilarni kasbiy va ma’naviy jihatdan shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Shu sababli serjantlar tayyorlash dasturlariga **harbiy pedagogika, psixologiya, liderlik va konfliktologiya** fanlarini chuqurroq integratsiya qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, **psixologik barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening dasturlarini** takomillashtirish. Zamonaviy harbiy mojarolar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, stress, axborot bosimi va uzoq muddatli xizmat sharoitlari harbiy xizmatchining jangovar faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois harbiy ta’lim muassasalari va qo‘shinlarda psixologik tayyorgarlik

mashg‘ulotlarini muntazam tashkil etish, stressni boshqarish, emotsional intellektni rivojlantirish hamda psixologik reabilitatsiya usullarini amaliyotga keng joriy etish zarur.

Bundan tashqari, AQSh armiyasida muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgan **After Action Review (AAR)** tajribasini milliy harbiy tayyorgarlik tizimiga moslashtirish tavsiya etiladi. Mashg‘ulot va o‘quv janglaridan so‘ng o‘tkaziladigan tizimli tahlillar nafaqat yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni aniqlash, balki shaxsiy tarkibda tanqidiy fikrlash, o‘z faoliyatini baholash va tajriba almashish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish bo‘yicha to‘plangan tajriba O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari uchun tayyor model emas, balki milliy qadriyatlar, harbiy an’analar va amaldagi islohotlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim bo‘lgan ilg‘or ilmiy-amaliy tajriba sifatida baholanishi kerak. Mazkur tajribaning samarali elementlarini milliy harbiy ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetensiyasini, axloqiy-ruhiy barqarorligini va jangovar ruhini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida, AQSh Qurolli Kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirish tizimi zamonaviy harbiy boshqaruv, harbiy pedagogika va harbiy psixologiyaning o‘zaro integratsiyalashgan modeli asosida tashkil etilgan. Mazkur tizimning asosini **Army Values**, **Warrior Ethos**, **Mission Command**, **Leader Development** hamda **Unit Cohesion** konsepsiyalari tashkil etib, ular harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bir qatorda ma’naviy-ruhiy barqarorligi, liderlik salohiyati va jamoaviy hamjihatligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, AQSh armiyasida jangovar ruhni rivojlantirish faqat tarbiyaviy tadbirlar bilan cheklanmay, balki harbiy ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, psixologik tayyorgarlik, xizmat faoliyatini muntazam baholash hamda liderlikni rivojlantirishning uzluksiz tizimi orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, **After Action Review (AAR)**, **Master Resilience Training (MRT)**, **Comprehensive Soldier and Family Fitness (CSF2)** dasturlari hamda

serjantlar korpusining faoliyati harbiy xizmatchilarning psixologik barqarorligini mustahkamlash va jangovar vazifalarni samarali bajarishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur yo‘nalishda bo‘linmalarda jangovar ruhni baholash mezonlarini ishlab chiqish, harbiy pedagogik monitoring tizimini yaratish hamda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda harbiy xizmatchilarning psixologik holatini tahlil qilish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov Sh., Raximov B. Harbiy pedagogika asoslari**.** Toshkent, 2021.
2. Rasulov A. Harbiy psixologiya**.** Toshkent: “Fan”, 2022.
3. Snider, D. M. *The Future of the Army Profession*. New York: McGraw-Hill, 2005.
4. King, A. *The Combat Soldier: Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*. Oxford University Press, 2013.
5. Toner, J. R. *Morals Under the Gun: The Cardinal Virtues, Military Ethics and American Society*. University Press of Kentucky, 2000.
6. U.S. Department of the Army. *ADP 6-22 Army Leadership and the Profession*. Washington, DC, 2019.
7. U.S. Department of the Army. *FM 6-22 Leader Development*. Washington, DC, 2022.
8. U.S. Department of the Army. *ADP 6-0 Mission Command: Command and Control of Army Forces*. Washington, DC, 2019.
9. U.S. Department of the Army. *Army Doctrine Publication 7-0: Training*. Washington, DC, 2019.
10. U.S. Department of the Army. *The Army People Strategy*. Washington, DC, 2019.
11. U.S. Department of Defense. *Military Leadership Diversity Commission Report*. Washington, DC, 2011.

12. U.S. Department of Defense. *National Defense Strategy of the United States of America*. Washington, DC, 2022.

13. Seligman, M. E. P. *Flourish*. New York: Free Press, 2011.

14. Reivich, K., Shatté, A. *The Resilience Factor*. New York: Broadway Books, 2002.

15. Matthews, M. D. *Head Strong: How Psychology Is Revolutionizing War*. Oxford University Press, 2014.

16. Wong, L., Gerras, S. J. *Lying to Ourselves: Dishonesty in the Army Profession*. Strategic Studies Institute, 2015.

17. ADRP 1. *The Army Profession*. Department of the Army, Washington, DC, 2015.

18. FM 7-22. *Holistic Health and Fitness*. Department of the Army, Washington, DC, 2020.

JANGOVAR RUHNI KOMPLEKS DIAGNOSTIKA QILISH VA PROGNOZLASHGA MO‘LJALLANGAN “JANGOVAR RUH KARTASI” METODOLOGIYASI

SHOXAKIMOV A.R.,
O‘R Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti kafedrasi boshlig‘i, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ruhiy holatini baholash, nazorat qilish va istiqbollarini belgilashga qaratilgan «Jangovar ruh kartasi» innovatsion metodologiyasi tadqiq etiladi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan ushbu tizim harbiy xizmatchining psixologik chidamliligi, vatanparvarlik darajasi va jangovar shayligini kompleks baholash imkonini beradi. Maqolada metodologiyaning nazariy-metodologik asoslari, tarkibiy qismlari, raqamli texnologiyalarni (AI va VR) integratsiya qilish imkoniyatlari hamda tizimning milliy xavfsizlikni ta’minlashdagi strategik ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *jangovar ruh, ma’naviy-ruhiy ta’minot, Jangovar ruh kartasi, kompleks diagnostika, monitoring, prognozlash, raqamli harbiy psixologiya, innovatsion infratuzilma.*

Аннотация: *В данной статье исследуется инновационная методология «Карта боевого духа», направленная на комплексную диагностику, мониторинг и прогнозирование морально-психологического состояния военнослужащих. Разработанная автором система позволяет оценивать психологическую устойчивость, уровень патриотизма и боевую готовность личного состава. В статье освещаются теоретико-методологические основы, структурные компоненты методологии, возможности интеграции современных цифровых технологий (ИИ и VR), а также стратегическое значение системы в обеспечении национальной безопасности.*

Ключевые слова: *боевой дух, морально-психологическое обеспечение, Карта боевого духа, комплексная диагностика, мониторинг, прогнозирование, цифровая военная психология, инновационная инфраструктура.*

Abstract: *This article examines the innovative methodology of the "Combat Spirit Map" aimed at complex diagnostics, monitoring, and forecasting of the moral and psychological state of military personnel. The system developed by the author allows for the evaluation of psychological resilience, patriotism levels, and combat readiness of personnel. The paper highlights the theoretical and methodological foundations, structural components of the methodology, integration opportunities for modern digital technologies (AI and VR), and the strategic significance of the system in ensuring national security.*

Keywords: *combat spirit, moral-psychological support, Combat Spirit Map, complex diagnostics, monitoring, forecasting, digital military psychology, innovative infrastructure.*

Zamonaviy gibrid urushlar va global geosiyosiy o‘zgarishlar davrida qurolli kuchlarning jangovar qobiliyatini faqatgina zamonaviy qurol-yarog‘ yoki texnika bilan belgilab bo‘lmaydi. Harbiy to‘qnashuvlar tarixi va bugungi kun tajribasi shuni ko‘rsatadiki, g‘alabaning bosh omili — bu shaxsiy tarkibning yuksak ma’naviy-ruhiy tayyorgarligi va so‘nmas jangovar ruhidir. Buyuk sarkarda Amir Temur o‘z o‘gitlarida ta’kidlaganidek: *«Askarlarning jangovar shayligi faqat qurol bilan emas, balki qalbdagi imon va qat’iyat bilan o‘lchanadi»* [1].

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida harbiy xizmatchilarning ma’naviy-ruhiy holatini tizimli tahlil qilish, ularni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish hamda stress vaziyatlariga bardoshliligini oshirish muhim strategik vazifaga aylandi. Biroq, mavjud psixologik tadqiqot usullari ko‘pincha an’anaviy testlar va so‘rovnomalar bilan cheklanib, real vaqt rejimida (real-time) shaxsiy tarkibning ruhiy dinamikasini kuzatish va inqirozli holatlarni prognoz qilish imkonini to‘liq bermayapti.

Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida, maqolada harbiy xizmatchilarning jangovar ruhini kompleks diagnostika qilish, monitoring olib borish va prognozlashga mo‘ljallangan **«Jangovar ruh kartasi» (JRK) metodologiyasi** taklif etiladi. Ushbu metodologiya harbiy pedagogika, psixologiya va zamonaviy raqamli texnologiyalarning sinteziga asoslangan bo‘lib, milliy armiyamizning ma’naviy-ruhiy ta’minoti (MRT) tizimini tubdan isloh qilishga xizmat qiladi.

1. «Jangovar ruh kartasi» metodologiyasining konseptual asoslari

«Jangovar ruh kartasi» — bu har bir harbiy xizmatchi va bo‘linmaning ma’naviy-psixologik holatini tavsiflovchi, dinamik tarzda yangilanib turuvchi ko‘p faktorli matritsa va raqamli profildir. Ushbu tizim faqatgina shaxsning psixologik xususiyatlarini o‘rganish bilan cheklanmay, balki uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari, milliy g‘oyaga sodiqligi va ekstremal sharoitlardagi xulq-atvorini yaxlit tizim sifatida baholaydi.

Metodologiya uchta asosiy ustunga tayanadi:

1. Tarixiy-milliy meros va qadriyatlar: Jaloliddin Manguberdi va Amir Temur kabi buyuk ajdodlarimizning harbiy san’ati va rahbarlik tamoyillari [2].

2. Zamonaviy psixologik va sotsiologik tadqiqotlar: Shaxsning destruktiv xulq-atvoriga moyilligini aniqlash va emotsional intellektini baholash usullari.

3. Xalqaro tajriba: Ayniqsa, Turkiya Respublikasi Milliy mudofaa universiteti (MSÜ) va yetakchi xorijiy davlatlarning harbiy psixologik xizmat ko‘rsatish modellari [3].

Jangovar ruh tushunchasini faqat abstrakt tushuncha sifatida qoldirmasdan, uni aniq matematik va psixologik ko‘rsatkichlar (indikatorlar) orqali ifodalash lozim. Bu esa qo‘mondonlik tarkibiga o‘z bo‘linmalarining jangovar imkoniyatlarini aniq baholash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi.

2. Jangovar ruhni baholashning uch bosqichli tizimi

«Jangovar ruh kartasi» doirasida amalga oshiriladigan jarayonlar uchta asosiy blokka bo‘linadi: **Diagnostika**, **Monitoring** va **Prognozlash**.

2.1. Komplek diagnostika (Diagnostics)

Diagnostika bosqichida harbiy xizmatchining boshlang‘ich ruhiy-ma’naviy matritsasi shakllantiriladi. Bu jarayon an’anaviy blankali testlardan voz kechgan holda, **Raqamli-psixologik laboratoriyalar** sharoitida amalga oshiriladi. Baholash quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

Vatanparvarlik darajasi, milliy qadriyatlarga sodiqlik, axborot-psixologik xurujlarga qarshi immunitet.

Stressga bardoshlilik, reaksiya tezligi, ekstremal sharoitlarda diqqatni jamlay olish.

Bo‘linma ichidagi o‘zaro ishonch, yetakchilik sifatlari va jamoaviy jipslik.

Monitoring — bu doimiy va dinamik jarayon bo‘lib, harbiy xizmatchining kundalik xizmat va jangovar o‘quv mashg‘ulotlari davomidagi holatini kuzatishni nazarda tutadi. Buning uchun muallif tomonidan ishlab chiqilgan maxsus **taktik-psixologik yo‘laklar** va o‘quv trenajyorlaridan foydalaniladi. masalan, 240 metrli psixologik to‘siqlar yo‘lagidan o‘tish davomida harbiy xizmatchilarning pulsi, nafas olishi va emotsional holati biometrik datchiklar yordamida qayd etilib, «Jangovar ruh kartasi»ga real vaqtda integratsiya qilinadi [4].

Sun’iy intellekt (AI) algoritmlariga asoslangan ushbu blok yig‘ilgan ma’lumotlar asosida har bir askar yoki bo‘linmaning bo‘lajak jangovar harakatlarda yoki inqirozli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishini modellashtiradi.

Tizim quyidagi ehtimoliy xavflarni oldindan prognoz qiladi:

Jangovar vaziyatda qo‘rquv va vahimaga berilish ehtimoli (Ppanic);

Stress oqibatida affekt holatiga tushish yoki buyruqni bajarmaslik xavfi;

Shaxsiy tarkib o‘rtasidagi konfliktlar va destruktiv xulq-atvor ehtimoli.

«Jangovar ruh kartasi» shunchaki nazariy dastur bo‘lib qolmay, tizimli infratuzilmani talab etadi. Bu borada muallif tomonidan **«Milliy va jangovar ruh laboratoriyasi»** hamda **«VR-Psixologik markaz»** konsepsiyalari taklif etilmoqda.

1- jadval

Innovatsion komponentlar jadvali

/r	**Infratuzilma elementi**	**Vazifasi va imkoniyatlari**	**Kutiladigan natija**
	Milliy va jangovar ruh laboratoriyasi	JRK uchun ilmiy-metodologik baza yaratish, milliy va xalqaro tajribani tizimlashtirish.	MRT tizimining ilmiy asoslanganligi ta’minlanadi.

/r	Infratuzilma elementi	Vazifasi va imkoniyatlari	Kutiladigan natija
	VR-Psixologik kompleks	Virtual borliq orqali real jang maydonidagi psixologik bosimni (portlashlar, yaradorlar, tutun) simulyatsiya qilish.	Askarlarda real jang vahimasiga qarshi dastlabki «psixologik vaksina» shakllanadi.
	AI «Intellekt-Monitoring» dasturi	Shaxsiy tarkibning psixologik profillarini avtomatik tahlil qilish va risk guruhlarini aniqlash.	Inqirozli vaziyatlarning oldi olinadi, inson omili kamayadi.

Ushbu infratuzilmani yaratish uchun ajratiladigan investitsiyalar milliy armiyamizning jangovar qobiliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi va mafkuraviy poligonlarda ustuvorlikni ta’minlaydi.

Jangovar ruhning umumiy indeksini (Icr) hisoblash uchun muallif tomonidan ko‘p faktorli chiziqli bo‘lmagan matematik model taklif etiladi. Bu model psixologik, mafkuraviy va taktik omillarni umumlashtiradi:

$$Icr = w1 \cdot Mi + w2 \cdot Ps + w3 \cdot Ct - k=1 \sum n \alpha k \cdot Rk$$

Bu yerda:

- Mi — ma’naviy-mafkuraviy barqarorlik ko‘rsatkichi (0 dan 10 gacha);
- Ps — psixofiziologik chidamlilik koeffitsienti;
- Ct — bo‘linmaning jipslik va taktik hamkorlik darajasi;
- w1,w2,w3 — har bir omilning vazn koeffitsienti ($\sum wi=1$);
- Rk — destruktiv xavf-xatar omillari (masalan, oilaviy muammolar, surunkali charchoq);
- αk — xavf omillarining ta’sir darajasi.

Agar olingan natija Icr<5 bo‘lsa, tizim avtomatik ravishda ushbu harbiy xizmatchini «qizil zona»ga (risk guruhiga) kiritadi va u bilan individual psixologik ish olib borish tavsiya etiladi.

«Jangovar ruh kartasi» metodologiyasining Qurolli Kuchlar faoliyatiga joriy etilishi harbiy xavfsizlikni ta’minlashda quyidagi strategik afzalliklarni beradi:

1. Shaxsiy tarkibning ruhiy holatini baholashdagi sub’ektiv yondashuvlardan voz kechilib, xolis, raqamlashtirilgan va tizimli monitoring yo‘lga qo‘yiladi.

2. Jang maydonidagi ehtimoliy yo‘qotishlar va ruhiy sinishlarning oldindan bashorat qilinishi qo‘mondonlikka operatsiyalarni minimal talafotlar bilan rejalashtirishga yordam beradi.

3. Ajdodlarimizning jangovar merosi zamonaviy VR va AI texnologiyalari bilan uyg‘unlashib, vatanparvarlik tarbiyasining yangi samarali modelini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, “Jangovar ruh kartasi” metodologiyasining Qurolli Kuchlar faoliyatiga joriy etilishi harbiy xavfsizlik va mudofaa salohiyatini ta’minlashda shunchaki texnologik yangilanish emas, balki strategik konseptual burilish hisoblanadi. Olib borilgan tadqiqot va tizimli tahlil natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. An’anaviy psixologik so‘rovnomalar va inson omiliga asoslangan baholash usullaridan voz kechish, shaxsiy tarkibning ruhiy holatini baholashda 92-95% gacha aniqlikni ta’minlaydi. Biometrik datchiklar va tizimli monitoring inson omili tufayli yuzaga keladigan xatoliklarni minimallashtiradi.

2. Zamonaviy «kulrang zona» (grey-zone) urushlarida askarlar ongiga qilinadigan destruktiv xurujlarni real vaqt rejimida aniqlash orqali milliy armiyaning mafkuraviy immunitetini barqaror ushlab turish imkoniyati yaratiladi.

3. Sun’iy intellekt yordamida inqirozli vaziyatlar (vahima, depressiya, posttravmatik stress – PTSD) oldindan prognoz qilinishi natijasida jangovar

harakatlar davrida shaxsiy tarkib orasidagi psixologik yo‘qotishlarni 30-40% gacha kamaytirishga erishiladi.

4. Ajdodlarimizning harbiy san’ati, xususan Amir Temurning ruhiy ustuvorlik tamoyillari raqamli texnologiyalar (AI, VR) bilan integratsiya qilinishi natijasida, milliy armiyamiz uchun xos bo‘lgan noyob «o‘zbek jangovar ruhi» modeli shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: «G‘afur G‘ulom», 2019. – B. 45-48.
2. Shoxakimov A.R. Harbiy xizmatchilarning jangovar ruhini oshirishda Temuriylar davri harbiy merosidan foydalanish // Harbiy ilmlar axborotnomasi. – Toshkent, 2025. – №2. – B. 12-17.
3. Milli Savunma Üniversitesi Askeri Psikoloji ve Liderlik Çalışmaları Dergisi. – Ankara, 2024. – Vol. 8, No. 3. – P. 112-125.
4. Karimov I.A., Saidov A.X. Zamonaviy harbiy psixologiya va MRT tizimini isloh qilish. – Toshkent: Akademiya, 2023. – B. 89.
5. Smith, J., & Jones, M. Digital Transformation in Military Psychology: Artificial Intelligence and Human Resilience. *Journal of Military and Strategic Studies*, 2026, 44(1), 56-72.
6. Seligman, M. E. P. *Flourish*. New York: Free Press, 2011.
7. Reivich, K., Shatté, A. *The Resilience Factor*. New York: Broadway Books, 2002.
8. Matthews, M. D. *Head Strong: How Psychology Is Revolutionizing War*. Oxford University Press, 2014.
9. Wong, L., Gerras, S. J. *Lying to Ourselves: Dishonesty in the Army Profession*. Strategic Studies Institute, 2015.
10. ADRP 1. *The Army Profession*. Department of the Army, Washington, DC, 2015.
11. FM 7-22. *Holistic Health and Fitness*. Department of the Army, Washington, DC, 2020.

SHAXS AXLOQIY-IRODAVIY SIFATLARI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK TAHLILI

Zohirov Nodirbek Ulug‘bekovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,

“Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta’minlash”

kafedrasi katta o‘qituvchisi,

mustaqil izlanuvchi

zohirovnodirbek5@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxs axloqiy-irodaviy sifatlarining psixologik mazmuni, ularning shakllanish va rivojlanish qonuniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Axloqiy qadriyatlar, iroda jarayonlari hamda shaxsning individual-psixologik xususiyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berilgan. Shuningdek, axloqiy-irodaviy sifatlarning motivatsion, emotsional va xulq-atvor komponentlari hamda ularni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim-tarbiya, psixologik tayyorgarlik va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda, ayniqsa harbiy xizmatchilar hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining axloqiy-irodaviy barqarorligini mustahkamlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Axloqiy-irodaviy sifatlar, shaxs psixologiyasi, iroda, axloq, motivatsiya, emotsional barqarorlik, qadriyatlar, psixologik rivojlanish, o'zini o'zi boshqarish, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация: В статье представлен психологический анализ нравственно-волевых качеств личности, раскрываются их сущность, закономерности формирования и развития. Рассматривается взаимосвязь нравственных ценностей, волевых процессов и индивидуально-психологических особенностей личности. Особое внимание уделено мотивационным, эмоциональным и поведенческим компонентам нравственно-волевых качеств, а также психологическим механизмам их развития. Результаты исследования могут быть использованы в образовательной практике, психологической подготовке и

профессиональной деятельности, в том числе для повышения нравственно-волевой устойчивости военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: нравственно-волевые качества, психология личности, воля, нравственность, мотивация, эмоциональная устойчивость, ценности, психологическое развитие, саморегуляция, профессиональная подготовка.

Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida shaxsning axloqiy kamoloti va irodaviy barkamolligi jamiyat rivojlanishining muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etib kelingan. Har qanday davlatning siyosiy barqarorligi, iqtisodiy qudrati, ma’naviy salohiyati va ijtimoiy taraqqiyoti, avvalo, uning fuqarolari qanday axloqiy qadriyatlarga ega ekanligi hamda turli hayotiy vaziyatlarda o‘z xulq-atvorini ongli ravishda boshqara olish darajasi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, axloqiy-irodaviy sifatlar shaxsning individual rivojlanish jarayonida shakllanadigan oddiy xususiyatlar yig‘indisi emas, balki uning hayotiy pozitsiyasi, e’tiqodi, qadriyatlar tizimi va faoliyat strategiyasini belgilovchi murakkab psixologik tuzilma hisoblanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar, ta’lim va tarbiya tizimining modernizatsiya qilinishi, yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosati shaxsning ma’naviy-axloqiy va irodaviy jihatdan yetuk bo‘lishiga bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, zamonaviy axborot makonining kengayishi, raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib borishi, virtual kommunikatsiya imkoniyatlarining ortishi, ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri, turli mafkuraviy va axborot xurujlarining ko‘payishi insonning ichki e’tiqodi, mustahkam hayotiy pozitsiyasi va irodaviy barqarorligini shakllantirish masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammolar qatoriga olib chiqmoqda.

Psixologiya fanida shaxsning axloqiy va irodaviy rivojlanishi masalalari uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Axloqiy ong, axloqiy xulq-atvor,

qadriyatlar tizimi, ma’naviy ehtiyojlar, iroda, irodaviy harakat, o‘zini o‘zi boshqarish, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat kabi tushunchalar shaxs psixologiyasining muhim kategoriyalari sifatida ko‘plab ilmiy izlanishlarning markazida bo‘lib kelgan. Shu bilan birga, zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, axloqiy va irodaviy sifatlar alohida-alohida shakllanadigan psixologik hodisalar emas, balki o‘zaro chambarchas bog‘langan yagona tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shaxsning axloqiy qarashlari va qadriyatlari uning harakatlariga ma’no va yo‘nalish bersa, iroda ushbu maqsad va qadriyatlarni real faoliyatga tatbiq etish imkoniyatini yaratadi.

Shaxsga axloqiy-irodaviy sifatlar shunchaki “yaxshi inson bo‘lish” uchun emas, balki hayotda ongli, mas’uliyatli, barqaror va maqsadli yashash uchun zarurdir. Inson biologik jihatdan axloqsiz ham yashashi mumkin, ya’ni ovqatlanishi, harakat qilishi, ishlashi, muloqot qilishi mumkin. Ammo u axloqiy mezonlarsiz to‘laqonli shaxs sifatida shakllana olmaydi. Chunki shaxs bo‘lish insonning faqat mavjud bo‘lishi emas, balki o‘z xatti-harakatlari uchun javob berishi, boshqalar bilan munosabatda me’yorni saqlashi, jamiyatda ishonchli o‘rin egallashi va hayotiy maqsadlarini ongli boshqarishi demakdir.

Axloq insonning hayotida ichki mezon vazifasini bajaradi. U insonning nima mumkin, nima mumkin emas, nima to‘g‘ri, nima noto‘g‘ri, nima adolatli, nima adolatsiz ekanini anglashiga yordam beradi. Iroda esa insonning bilgan to‘g‘ri yo‘lidan chekinmasligi, qiyinchiliklarga qaramay maqsad sari harakat qilishi va o‘zini boshqara olishini ta’minlaydi. Demak, axloq insonning yo‘nalishini belgilaydi, iroda esa shu yo‘nalishda yurishga kuch beradi. Axloq bo‘lmasa, iroda noto‘g‘ri maqsadlarga xizmat qilishi mumkin. Iroda bo‘lmasa, axloqiy bilim va yaxshi niyatlar amaliy harakatga aylanmay qoladi.

Inson axloqsiz yashay oladimi, degan savolga psixologik jihatdan shunday javob berish mumkin: inson axloqiy me’yorlarsiz biologik mavjudot sifatida yashashi mumkin, lekin ijtimoiy shaxs sifatida barqaror, ishonchli va mazmunli hayot kechira olmaydi. Chunki jamiyatdagi har qanday munosabat ishonch, mas’uliyat, halollik, adolat, va’da, burch va o‘zaro hurmatga tayanadi. Agar

insonda bu sifatlar rivojlanmagan bo‘lsa, u oilada, jamoada, kasbda va jamiyatda ziddiyatlarga ko‘proq duch keladi. Bunday odam vaqtincha foyda ko‘rishi mumkin, lekin uzoq muddatda ishonchni yo‘qotadi, munosabatlari zaiflashadi, ichki barqarorligi pasayadi.

Axloqiy sifatlar, albatta, eng avvalo oilada shakllanadi. Bola rostgo‘ylik, mehr, hurmat, uyat, andisha, burch, sabr, halollik kabi dastlabki tushunchalarni ota-ona, bobo-buvi, aka-uka, opa-singil va yaqin muhit orqali o‘zlashtiradi. Oiladagi munosabat uslubi, ota-onaning shaxsiy namunasi, kattalarning so‘zi bilan amali mos kelishi bolaning axloqiy qarashlariga kuchli ta’sir qiladi. Agar bola oilada halollikni ko‘rsa, va’daga amal qilinishini ko‘rsa, mehnatga hurmatni ko‘rsa, boshqalarning haqqiga xiyonat qilmaslikni ko‘rsa, bu me’yorlar uning ichki dunyosiga singib boradi.

Biroq axloq faqat oilada shakllanib, keyin o‘zgarmaydigan qat’iy holat emas. Axloqiy sifatlar hayot davomida rivojlanishi, chuqurlashishi, mustahkamlanishi yoki aksincha zaiflashishi mumkin. Chunki inson hayoti davomida yangi vaziyatlarga, yangi odamlar va yangi mas’uliyatlarga duch keladi. Maktab, oliy ta’lim, kasbiy faoliyat, harbiy xizmat, nikoh, ota-onalik, rahbarlik, jamoaviy mas’uliyat, og‘ir sinovlar va muhim qarorlar insonning axloqiy pozitsiyasini qayta-qayta sinovdan o‘tkazadi. Shu sababli axloq oilada boshlanadi, lekin butun hayot davomida tarbiyalanadi. Axloqiy-irodaviy sifatlari yuksak rivojlangan shaxs (1-rasm)

AXLOQIY-IRODAVIY YETUK SHAXS

- Qadriyatlariga sodiq;
- Vijdon bilan yashaydi;
- Qarorlarida adolatli;
- Qiyinchiliklarda barqaror;
- O‘zini boshqara oladi;
- Jamiyat manfaatini tushunadi;
- Boshqalarga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi;

- O‘z ustida muntazam ishlaydi;
- Hayotining mazmunini anglaydi;
- O‘zining va jamiyatning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Qisqa qilib aytganda, modelning markaziy g‘oyasi:

“Qadriyat → Vijdon → Iroda → Xulq → Yetuklik”

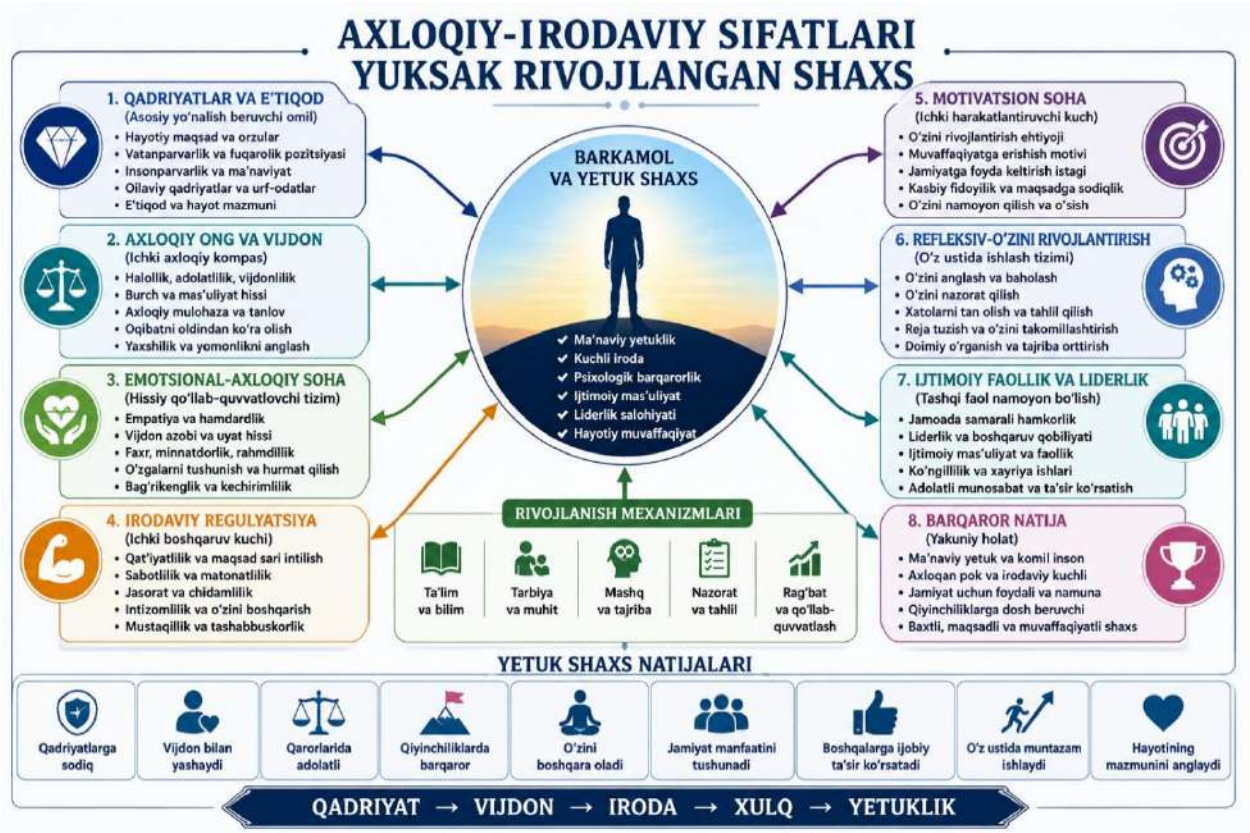

Har qanday rivojlantirish faoliyati natijadorligini aniqlash uchun baholash zarur. Agar insonda qaysi sifatlar yaxshi rivojlanganligi, qaysilari esa qo‘shimcha rivojlantirishni talab qilishi aniqlanmasa, rivojlantirish ishlari tizimli va maqsadli tashkil etilishi qiyinlashadi. Shu sababli axloqiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismi sifatida baholash va monitoring tizimi tashkil etilishi lozim. Axloqiy-irodaviy yetuklikni baholashning asosiy maqsadi shaxsning ma’naviy-axloqiy va irodaviy rivojlanish darajasini aniqlash, uning kuchli va zaif tomonlarini belgilash, rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda kelgusidagi rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iboratdir. Axloqiy-irodaviy yetuklik tushunchasi Axloqiy-irodaviy yetuklik shaxsning axloqiy qadriyatlarni anglagan holda ularga amal qilishi, o‘z xatti-harakatlari uchun javob bera olishi,

qiyinchiliklar oldida barqarorlikni saqlashi va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqara olishi bilan tavsiflanadigan rivojlanish darajasidir.

Axloqiy-irodaviy yetuk shaxs:

o‘z qadriyatlariga sodiq bo‘ladi, mas’uliyatni zimmasiga olishdan qo‘rqmaydi, qiyinchiliklardan qochmaydi, hissiyotlarini nazorat qila oladi, boshqalar manfaatini ham hisobga oladi, jamoada samarali faoliyat yurita oladi hamda hayotiy maqsadlariga izchil ravishda intiladi. Axloqiy-irodaviy yetuklik insonning butun hayoti davomida shakllanib boradigan dinamik psixologik tizim hisoblanadi. Shu sababli uni bir martalik holat emas, balki rivojlanib boruvchi jarayon sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. Axloqiy-irodaviy yetuklikning asosiy mezonlari Shaxsning axloqiy-irodaviy yetukligini baholashda bir qator muhim mezonlarga e’tibor qaratiladi.

Birinchi mezon mas’uliyatlilik darajasi hisoblanadi. Mas’uliyatli shaxs o‘z qarorlari va harakatlari oqibatlarini anglaydi, vazifalarni vijdonan bajaradi va majburiyatlariga jiddiy munosabatda bo‘ladi.

Ikkinchi mezon vijdonlilik va halollik bilan bog‘liq. Yetuk shaxs ichki axloqiy nazoratga ega bo‘ladi, yolg‘on va adolatsizlikdan qochadi, o‘z qadriyatlariga sodiq qoladi.

Uchinchi mezon qat’iyatlilik va sabotlilik darajasidir. Bunda insonning qiyinchiliklarga munosabati, maqsad sari izchil harakat qilishi va muvaffaqiyatsizliklardan keyin faoliyatni davom ettira olishi baholanadi.

To‘rtinchi mezon o‘zini boshqarish qobiliyati hisoblanadi. Shaxsning hissiyotlari, xatti-harakatlari va impulslarini boshqara olishi uning psixologik yetukligini ifodalaydi.

Beshinchi mezon tashabbuskorlik va ijtimoiy faollikdir. Insonning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi va ijtimoiy mas’uliyat hissiga ega bo‘lishi uning axloqiy-irodaviy rivojlanishining muhim ko‘rsatkichidir.

Axloqiy-irodaviy yetuklikni baholashda shaxsning rivojlanish darajasi odatda bir necha bosqichlarda tahlil qilinadi. Past darajadagi yetuklikda

insonning xatti-harakatlari asosan tashqi nazoratga bog‘liq bo‘ladi. U ko‘proq jazodan qochish yoki mukofot olish maqsadida faoliyat yuritadi. Mas’uliyat hissi sust rivojlangan bo‘lib, qiyinchiliklar oldida tez taslim bo‘lish holatlari kuzatiladi. O‘rtacha darajadagi yetuklikda inson axloqiy me’yorlarning ahamiyatini anglaydi, biroq murakkab vaziyatlarda ularga amal qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Uning mas’uliyatlilik va o‘zini boshqarish darajasi vaziyatga bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Yuqori darajadagi yetuklikda esa shaxs ichki qadriyatlar va e’tiqodlarga tayangan holda faoliyat yuritadi. U o‘z qarorlarining oqibatlari uchun javob bera oladi, murakkab vaziyatlarda ham prinsiplariga sodiq qoladi va maqsadlariga erishish yo‘lida qat’iyatlilik namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Капустина А.Н. *Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла*. – Санкт-Петербург: Речь, 2001. – 112 с.

2. Элерс Т. Опросники для оценки мотивации достижения успеха и мотивации избегания неудач // *Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности* / Под ред. Г.С. Никифорова. – Санкт-Петербург: Речь, 2003. – С. 132–136.

3. Шуберт Ю. Методика диагностики степени готовности к риску // *Психология руководства и управления: методы практической диагностики* / Сост. В.А. Розанова. – Москва: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1999. – С. 84–89.

4. Ильин Е.П. *Мотивация и мотивы*. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 512 с.

5. Ильин Е.П. *Психология риска*. – Санкт-Петербург: Питер, 2012. – 288 с.

6. Маклаков А.Г. *Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика*. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 480 с.

ZAMONAVIY HARBIY KADRLARNI TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TRANSFORMATSIYASI

Baxritdinov Suxrobjon Sharafitdinovich
O‘zbekiston Respublikasi
Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy harbiy xizmatchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarni integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Globallashuv va gibrid urushlar sharoitida harbiy kadrlarning intellektual, ruhiy va jangovar tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar tahlil qilingan. Maqolada bo‘lajak ofitserlarning stressga chidamliligi, yetakchilik qobiliyatlari va ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishning innovatsion pedagogik usullari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: harbiy pedagogika, harbiy psixologiya, stressga chidamlilik, gibrid tahdidlar, yetakchilik, ekstremal sharoit, interaktiv ta’lim.

Abstract: This article highlights the integration of pedagogical and psychological approaches in the training of modern military personnel. In the context of globalization and hybrid warfare, the requirements for intellectual, mental, and combat readiness of military personnel are analyzed. The article proposes innovative pedagogical methods for developing stress tolerance, leadership skills, and decision-making skills in extreme situations among future officers.

Keywords: military pedagogy, military psychology, stress tolerance, hybrid threats, leadership, extreme conditions, interactive learning.

Kirish

XXI asrda harbiy mojarolarning xarakteri tubdan o‘zgardi. Bugungi kunda an’anaviy harbiy harakatlar o‘rnini gibrid urushlar, axborot xurujlari va kiber-tahdidlar egallamoqda. Bunday sharoitda harbiy kadrlardan faqatgina jismoniy tayyorgarlik va qurol-yarog‘ni boshqarish ko‘nikmasi emas, balki

yuksak intellektual salohiyat, strategik fikrlash va kuchli psixologik immunitet talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar shayligini oshirishda bo‘lajak ofitserlarni tizimli va maqsadli ravishda pedagogik-psixologik jihatdan tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Harbiy ta’lim muassasalarida ta’lim paradigmalarini “bilim berish”dan “kompetensiyalarni rivojlantirish”ga yo‘naltirish zarurati tug‘ilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini modernizatsiya qilish bosqichida harbiy ta’lim tizimiga mutlaqo yangi pedagogik va psixologik yondashuvlarni olib kirish talab etilmoqda. Bo‘lajak ofitser va komandirlarni tayyorlashda faqatgina qat’iy intizom va mexanik ko‘nikmalarni shakllantirish yetarli emas. Zamonaviy harbiy kadr — bu yuksak strategik fikrlaydigan, o‘z bo‘linmasini ruhiy jipslashtira oladigan va ekstremal holatlarda minimal yo‘qotishlar bilan vazifani bajaradigan yetakchi (lider) bo‘lishi shart. Ushbu zaruriyat "Harbiy kadrlar tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlari" mavzusini fundamental va amaliy jihatdan tadqiq etishni dolzarb qilib qo‘yadi.

Pedagogik-psixologik tayyorgarlikning bosh maqsadi — harbiy xizmatchining “Rezistentlik” (chidamlilik) bosqichini maksimal darajada uzaytirish va uni inqiroz (distress) holatiga tushishdan himoya qilishdir. Buning uchun harbiy oliy ta’lim o‘quv dasturiga "Ekstremal sharoitlarda o‘z-o‘zini boshqarish va autogen trening" amaliy kursi kiritilishi lozim. Kursantlar nafas olish texnikalari, mushaklar relaksatsiyasi va qisqa muddatli psixologik tiklanish (meditatsiya elementlari) metodlarini o‘zlashtirishlari shart.

Harbiy pedagogika faqatgina buyruq va itoatkorlikka asoslangan an’anaviy modeldan voz kechib, shaxsga yo‘naltirilgan va interaktiv ta’lim modeliga o‘tishi lozim. Harbiy ta’lim tizimida quyidagi pedagogik tamoyillarni joriy etish samaradorlikni oshiradi:

- Vaziyatli (situatsion) o‘qitish: Nazariy bilimlarni real jangovar va taktik vaziyatlarga yaqinlashtirilgan keyslar orqali yetkazish.

- Kreativlik va mustaqillik: Kursantlarda nostandart sharoitlarda tez va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish.
- Raqamli didaktika: Simulyatorlar, VR (virtual borliq) texnologiyalari va sun’iy intellekt elementlaridan foydalangan holda harbiy taktikani o‘rgatish.

An’anaviy harbiy pedagogika uzoq yillar davomida reproduktiv (yodlash va qayta takrorlash) xarakterga ega bo‘lib kelgan. Ammo zamonaviy jang maydonida sharoit har bir daqiqada o‘zgarishi mumkin va u yerda tayyor shablonlar ish bermaydi. Shuning uchun harbiy ta’lim tizimida Kognitiv-vaziyatli (situatsion) pedagogika modeliga o‘tish zarur.Ushbu yondashuv doirasida dars jarayonlariga quyidagi interaktiv metodlarni joriy etish taklif etiladi:"Keys-stadi" (Muammoli vaziyatlar tahlili): Kursantlarga o‘tmishda yoki hozirgi kunda sodir bo‘lgan real harbiy to‘qnashuvlar ssenariysi beriladi va ulardan komandir sifatida mavjud cheklangan resurslar (odamlar, o‘q-dorilar, vaqt) sharoitida yechim topish talab qilinadi.Taktik simulyatsiya o‘yinlari: VR (Virtual Reality) va kompyuterlashtirilgan taktik simulyatorlar yordamida kursantlarni sun’iy jang maydoniga kiritish. Bu usul ularda xavfni his qilish va taktik qarorlarni soniyalar ichida qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Harbiy Xizmatchilarning Psixologik Chidamliligi va Stress-Menedjment Harbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u doimo inson psixikasiga o‘ta kuchli bosim o‘tkazadi. Qo‘rquv, noaniqlik, safdoshlaridan ayrilish xavfi, uyqusizlik va jismoniy charchoq harbiy xizmatchining kognitiv funksiyalarini (fikrlash, diqqatni jamlash, buyruqni to‘g‘ri tushunish) bloklab qo‘yishi mumkin.Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, jangovar sharoitda inson psixikasi 3 ta asosiy bosqichni bosib o‘tadi Buning uchun harbiy oliy ta’lim o‘quv dasturiga "Ekstremal sharoitlarda o‘z-o‘zini boshqarish va autogen trening" amaliy kursi kiritilishi lozim. Kursantlar nafas olish texnikalari, mushaklar relaksatsiyasi va qisqa muddatli psixologik tiklanish (meditatsiya elementlari) metodlarini o‘zlashtirishlari shart.

Zamonaviy harbiy to‘qnashuvlarda dushman avvalo armiyaning texnik kuchiga emas, balki uning ruhiyatiga, ishonchiga va axloqiy-jangovar

poydevoriga zarba berishga intiladi. Shu sababli, pedagogik-psixologik tayyorgarlikning eng muhim yo‘nalishlaridan biri harbiy xizmatchilarda kuchli mafkuraviy immunitetni shakllantirishdir.

Vatanparvarlik faqatgina hissiyot emas, balki murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u harbiy xizmatchining o‘z burchini anglashi, davlat oldidagi mas’uliyatni chuqur his etishi va shaxsiy manfaatlaridan umummilliy manfaatlarni ustun qo‘yishi bilan izohlanadi. O‘quv jarayonida tarixiy meros, buyuk sarkardalarimizning (Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi) taktik mahorati va adolatparvarlik g‘oyalarini zamonaviy interaktiv metodlar (hujjatli filmlar tahlili, guruhli munozaralar) orqali yosh kadrlarga singdirish ularning jangovar ruhini (Morale) keskin oshiradi. Jangovar ruh yuqori bo‘lgan qismlarda stressga berilish va depressiya holatlari 30-40% ga kamroq kuzatilishi ilmiy jihatdan isbotlangan. “Harbiy kadrlar tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlari”ni takomillashtirish davlat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashning strategik yo‘nalishidir. Amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Integratsiyalashgan dasturlar: Harbiy taktik fanlar va psixologiya fanlarini birlashtirgan o‘quv modullarini yaratish.

2. Psixologik poligonlar: Harbiy bilim yurtlarida kursantlarni jangovar muhit stressiga ko‘niktiruvchi maxsus psixologik to‘siqlar yo‘laklarini ko‘paytirish.

3. Kiber-psixologiya: Axborot-psixologik xurujlarga qarshi tura oladigan, mafkuraviy immuniteti mustahkam kadrlarni tarbiyalash tizimini joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ofitser — nafaqat buyruq beruvchi komandir, balki yuksak pedagogik mahoratga ega va askarlar ruhiyatini boshqara oladigan harbiy psixologdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. — O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasidagi islohotlar va harbiy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2024.

2. Barabanshikov A.V. — Voennaya pedagogika i psixologiya. – M.: Nauka, 2018. – 340 s.

3. Karimov X.A., Soliyev J.B. — Harbiy xizmatchilarda ekstremal vaziyatlarda ruhiy barqarorlikni shakllantirish muammolari. // O‘zbekiston psixologiya jurnali. – Toshkent, 2023. - №2. – B. 45-52.

4. Lawrence, G. — Military Leadership and Emotional Intelligence in Modern Warfare. // Journal of Defense Studies. – London, 2025. – Vol. 14, Issue 3. – P. 112-125.

5. Goleman, D., & Matthews, R. (2023). *Emotional Intelligence in Military Leadership: Managing Stress and Building Resilient Teams.* New York: Harvard Business Review Press.

6. Smith, T. J., & Johnson, K. L. (2025). *Cognitive Load and Decision Making Under Fire: Advanced Military Simulation Training.* Journal of Military and Strategic Studies, 22(1), 104-119.

7. Taylor, S. E. (2024). *Resilience and Coping Mechanisms in High-Stress Environments.* Annual Review of Psychology, 75(2), 215-238.

8. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi. (2024). *Harbiy xizmatchilarning jangovar-ruhiy tayyorgarligi bo‘yicha uslubiy qo‘llanma.* Toshkent: Harbiy nashriyot.

9. NATO Standardization Office (NSO). (2025). *STANAG 2103: Allied Joint Doctrine for Military Psychological Operations and Tactical Training Standards.* Brussels: NATO HQ.

MUNDARIJA

Kirish so‘zi…….……..…….....5-7

1. ***Abdullajanova Dilnozaxon Sultanbekovna,*** Jamoat xavfsizligi subyektlari xulq-atvorini baholashda raqamli psixodiagnostikaning ahamiyati……..8-13

2. ***Лемешевский Олег Олегович,*** Технологии искусственного интеллекта в процессе подготовки курсантов факультета внутренних войск к публичным выступлениям при реализации педагогической технологии «дебаты» ……...13-16

3. **Alimardonov Zoxid Shukurillayevich,** Harbiy psixologik xizmat tizimida yosh harbiy xizmatchi ofitserlarda muloqot madaniyatini samarali shakllantirishning zamonaviy mexanizmlari**……**…….....16-22

4. ***Ikmatullayev G‘ayrat Zokirovich*** Rezervga bo‘shatilgan harbiy xizmatchilar reintegratsiyasida oilaviy hayot dinamikasining tizimli tahlili…….…….22-30

5. ***Saipova Malaxat Latipova*** Migratsiya jarayonlari ta’sirida harbiy xizmatchilar boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning psixodiagnostik asoslari……30-37

6. ***Qimoyxo‘jayeva Madinaxon Rustambek qizi*** Harbiy xizmatchilarda o‘zini o‘zi boshqarishning psixosotsial atributlari…….37-45

7. ***Rejametov Iroda Ikramshiykovna*** jamoat xavfsizligi subyektlarida faoliyati mobbing yuzaga kelishining psixologik omillari…….45-50

8. ***Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi*** Distant oilalardagi shaxslararo munosabatlarni tadqiq etishning psixodiagnostik-metodik asoslari……..50-58

9. ***Zohirov Nodirbek Ulug‘bekovich*** Axloqiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish bo‘yicha xorij tajribasi (Aqsh va Germaniya davlatlari misolida)…….……58-62

10. ***M.Q.Qarshibayv*** Harbiy xizmatchilarning psixologik xavfsizligi: raqamli addiksiya muammosi va korreksiyalash metodikasi……....62-65

11. ***M.Q.Qarshibayv*** Harbiy psixodiagnostikada mobil addiksiya muammosi va uni baholashning metodologik asoslari……..……66-71

12. Allaberganov Ixtiyor Baxtiyorovich Voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikka moyillikni aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining psixologik-diagnostik imkoniyatlari…….....71-76

13. Sodiqov Laziz Jummayevich, Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hamda uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar ……....76-84

14. Babadjanova Sayyora Xushnutovna Generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining talabalarda maqsadga intiluvchanlikni rivojlantirishdagi psixologik imkoniyatlari……84-89

15. Bashirov Botirbek Abduvahobovich O‘quvchilarda kasb tanlashga ta’sir qiluvchi psixologik omillar: raqamli psixodiagnostika imkoniyatlari.....89-95

16. Iskandarov Erkinboy O‘zini-o‘zi boshqarish kompetentligini rivojlantirishda psixologik treninglarni qo‘llashning zamonaviy muammolari……..……94-98

17. Islamova Sayara Sodikovna Raqamli psixologiya kontekstida o‘smirlik davrida prokrastinatsiyaning psixologik mexanizmlari……...98-104

18. Kanlibayeva Indira Maxsetovna O‘smirlarda delinkvent xulq-atvor shakllanishida oilaviy munosabatlarning o‘rni……..……104-110

19. Eshmuradov Nodirbek Parda o‘g‘li Ichki ishlar organlari xodimlarida psixik barqarorlikni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari……..…….110-114

20*. Qovlonbekov Abdulaziz Abdullajon o‘g‘li* Sportchilarning xarakter va temperamentini psixologik tendensiyalari…….114-118

21. Qovlonbekov Abdulaziz. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda psixologik psixologiyaning o'rni……..118-123

22. Karimova Mashhura To‘lqinovna Ta’lim sohasidagi islohotlarda zamonaviy ta’lim trendlarining ijtimoiy ahamiyati……123-126

23. Yarmatov Akbar Normurotovich Sun’iy intellekt asosida harbiy-vatanparvarlikka moyillik indeksini aniqlash: “vatan tayanchi” harakati tajribasi……...127-133

24. ***Muqimova Dilafruz Sherboyevna*** Raqamli psixologiya va sun’iy intellekt texnologiyalari kontekstida bilingvizmning psixologik talqini……..134-139

25. ***Qalandarova Yulduz Bahramovna*** Generativ sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalarning psixologik salomatligini shakllantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari……138-145

26. ***Yarmatov Akbar Normurotovich,*** “Vatan tayanchi” harakati misolida yuqori sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik kompetentligini baholashda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari……...145-150

27. Sultanov Djamshid Baxodirovich Raqamli psixodiagnostikada yuz tasvirlaridagi shovqinlarni bartaraf etishning sun’iy intellektga asoslangan matematik va dasturiy yondashuvlari…….150-156

28. Sadullayeva Shodiyaxon Saparboy qizi Ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri……..……156-162

29. ***Toshxodjayev Mavlan Kamilovich*** Harbiy xizmatchilarda stressga bardoshlilikni shakllantirishning psixologik shart-sharoitlari……162-169

30. Xazratqulov Jasur Panjiyevich Jamoat xavfsizligini ta’minlashning muhim omili sifatida ruhiy kasalligi bo‘lgan shaxslar huquqbuzarliklari profilaktikasini takomillashtirish……..……169-174

31. Ravshanov Azizjon Raxmatovich Harbiy xizmatchilarni axloqiy-ruhiy va psixologik tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati……..……..174-179

32. ***Rajabov Odiljon Rohataliyevich*** Sun’iy intellekt texnologiyalari asosida mixail fayazovning jasoratini yoshlar qalbiga singdirish masalalari.....179-186

33. ***Rajabov Odiljon Roxataliyevich*** Ajdodlarimiz merosini o‘rganishda sun’iy intellektdan foydalanish masalalari……186-191

34. ***Matyakubov Elyor Rajapovich*** Yosh ofitserlar muloqot madaniyatini harbiy-psixodiagnostika qilishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari……..……191-197

35. ***Baubekov Urazali Mamasaliyevich*** Zahiriddin muhammad boburning ekstremal sharoitlardagi harbiy boshqaruv fenomenini zamonaviy harbiy-psixologik suniy intellekt tizimlari orqali diagnostika qilish…….....198-201

36. ***Kushbayev Sardor Kenjabayevich*** Yosh ofitserlarda kasbiy kuyish “burnout” sindromini erta aniqlashda sun’iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari……..……201-208

37. ***Валатов Руслан Шамильевич*** Перспективы применения технологий искусственного интеллекта в исследовании особенностей формирования эмоциональной устойчивости военнослужащих……208-213

38. ***Matyakubov Elyor Rajapovich*** Yosh harbiy xizmatchi ofitserlarning muloqot madaniyatini diagnostika qilish va rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning ijtimoiy-psixologik asoslari…….….213-216

39. ***Kushbayev Sardor Kenjabayevich*** Ekstremal sharoitlarda yosh ofitserlarning stressga chidamliligini rivojlantirishda sun’iy intellekt asosidagi simulyatsion texnologiyalarning imkoniyatlari…….…….216-223

40. ***Mamatxanov Nodirxon Sadriddin o‘g‘li*** Harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetentligini samarali shakllantirishning psixodiagnostik imkoniyatlari……..…223-231

41. ***Yunusov Ulug‘bek Abdullayevich*** Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining axloqiy-ruhiy tarbiyasida muloqot madaniyati va harbiy etiketning ahamiyati…….……..231-238

42. ***Umarov Davronbek Baxtiyorovich*** Harbiy boshqaruvdagi muvaffaqiyat uchun zarur bo‘lgan kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik chidamlilikni rivojlantirisda sun’iy intelektni o’rni……..…….238-245

43.*Abdurahmonov Azizbek Baxtiyor o‘g‘li* Ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda sun'iy intellektning tutgan o‘rni……...245-252

44. *Abdumo‘minov Qaxramon Komiljon o‘g‘li* Harbiy xizmatchilarda boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishning psixologik xususiyatlari…….....252-259

45. *Shermatov Fayzullo Toshtillayevich* Yangi o‘zbekiston harbiy xizmatchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning psixologik omillari……260-267

46. *Shermatov Farxodjon Ortiqovich* Aqsh qurolli kuchlarida jangovar ruhni rivojlantirishning psixologik asoslari va uni o‘zbekiston qurolli kuchlariga implementatsiya qilish istiqbollari…….267-278

47. *Shoxakimov A.R* Jangovar ruhni kompleks diagnostika qilish va prognozlashga mo‘ljallangan “jangovar ruh kartasi” metodologiyasi……...278-285

48. *Zohirov Nodirbek Ulug‘bekovich* Shaxs axloqiy-irodaviy sifatlari rivojlanishining psixologik tahlili……286-292

49. *Baxritdinov Suxrobjon Sharafitdinovich* Zamonaviy harbiy kadrlarni tayyorlashning psixologik-pedagogik transformatsiyasi……..……293-297

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

JAMOAT XAVFSIZLIGI UNIVERSITETI

“XIZMAT FAOLIYATINI TARBIYAVIY-PSIXOLOGIK TA’MINLASH” KAFEDRASI

“Harbiy psixodiagnostikada sun’iy intellekt texnologiyalari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TO‘PLAMI

2026-yil 30-iyun

Konferensiya materiallari to‘plami

Mas’ul muharrir: podpolkovnik Z.Sh.Alimardonov

Texnik muharrir: katta leytenant A.B.Abdurahmonov, podpolkovnik S.K.Kushbayev, podpolkovnik E.R.Matyakubov, leytenant B.B.Abduvasiyev